

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSİM BAHSİ ÜZERİNDEN ARAPÇA VE
İBRÂNİCE’NİN MUKAYESESİ

FATMA BATKİTAR

2501150011

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ABDULLAH KIZILCIK

İSTANBUL-2020

ÖZ

İSİM BAHSİ ÜZERİNDEN ARAPÇA VE İBRÂNİCE’NİN MUKAYESESİ

FATMA BATKİTAR

Arapça ve İbranice, Ortadoğu coğrafyasında ortaya çıkmış iki semavi dinin aktarıcısıdır. Bilindiği gibi Arapça İslam’ın, İbranice Yahudiliğin ilahi mesajını taşıma rolünü üstlenmiştir. Bu iki dil gerek İslam ve Yahudiliğin müntesipleri gerekse bu dinlere intisap etmeyenler tarafından büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Arapça ve İbranicenin taşıdığı dini misyonun dışında da ortak yönleri bulunur. Her iki dil köken bakımından Sami dil ailesi bünyesindedir ve bu dil ailesinin yaşayan önemli dilleri arasındadır. Aynı kökenden geldiği düşünülen diller biçim/yapı açısından benzerlik gösterir. Dolayısıyla Arapça ve İbranice yapı bakımından da benzerdir.

Aynı çatı altında bulunan dillerin mukayeseli olarak araştırılıp incelenmesi dilbilimsel açıdan önemli veriler elde etmeye imkan verir. Buradan hareketle bu çalışmada Arapça ve İbranicenin ait olduğu Sami dil ailesi hakkında genel bilgi verilerek araştırmanın temelini oluşturmak hedeflenmiştir. Akabinde her iki dilin tarihi arka planı ele alınmıştır. Çalışmanın ana bölümünde ise söz konusu iki dil morfolojinin alt birimlerinden olan “isim” bahsi çerçevesinde ele alınmış ve mukayese edilmiştir. Ülkemizdeki akademik çalışmalarda kendine yeterince yer bulamayan İbranicenin, Arapça ile olan benzerlik ve farklılıkları isim bahsi üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sami Dil Ailesi, Mukayeseli Arapça, Mukayeseli İbranice, İsim.

ABSTRACT

**THE COMPARISON OF ARABIC AND HEBREW WITH
REGARD TO NOUNS**

FATMA BATKİTAR

Arabic and Hebrew are transmitters of two Abrahamic religions which emerged in the Middle East. As it is well known, Arabic conveyed the divine message of Islam, while Hebrew took the same role in Judaism. Arabic and Judaism have attracted the attention of not only followers of Islam and Judaism but also of ones who were not initiated in these religions. Apart from their religious role, they have also other common aspects. Looking at their roots, both belong to the Semitic language family and are among its most important living languages. Languages which are thought to stem from the same root exhibit similarities with regard to their form/structure. As a result, Arabic and Hebrew manifest structural similarities.

Comparative research and examination of languages belonging to the same group provide an opportunity to obtain linguistically significant results. Hence, in this work, it was purported to first constitute the foundation of the research by providing basic information regarding the Semitic language group to which both Arabic and Hebrew belong. Subsequently, the historical background of both languages was taken into consideration. Later on, in the main chapter, the two languages in question were approached and compared regarding the category of “noun” which itself forms the subcategory of language morphology. It was attempted to expose the differences and similarities between Arabic and Hebrew (which until now haven’t enjoyed sufficient interest in academic works in our country) on the example of the noun.

Keywords: Semitic Languages Family, Comparative Arabic, Comparative Hebrew, Noun.

ÖNSÖZ

Türklerin İslamiyet'e girmelerinden itibaren Arapça, Türkler açısından önemli bir dil haline gelmiştir. Geçmişten günümüze İslam kültürünün birincil kaynaklarının doğrudan öğrenilmesi saikiyle Arapça alanında birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Ancak Arapçanın dahil olduğu dil ailesinden bağımsız olarak çalışmalara konu edilmesi, beslendiği dil/kültür atmosferinin göz ardı edildiği izlenimini vermektedir. Kökenleri aynı olan diller zamanla değişime uğrasa da büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu sebeple Arapçadaki fonetik, morfolojik, sentaktik, semantik vb. özelliklerin tarihi arka planı ve mevcut durumunun daha iyi anlaşılması için ait olduğu dil ailesi bünyesindeki diğer dillere başvurulması elzemdir.

Söz konusu gerekliliği Batılı araştırmacılar İslam coğrafyasındaki dilbilimcilere göre daha erken fark etmişlerdir. Müstakil bir dal olarak Arapça alanında çalışmalar yapmalarının yanı sıra Sami dillerini bir bütün halinde değerlendirip Arapçayı o bütünün bir parçası şeklinde ele almışlardır. Bu prensipten yola çıkarak ilgili araştırmacılar özelde Arapça genelde Sami dilleri alanına yoğunlaşarak bilim dünyasına önemli katkılar sunmuşlardır. Burada Batılıların ortaya koydukları mukayeseli çalışmalardan önce Orta Çağ Yahudi dilcilerinin bu alanda çalışmaları olduğunu söylemek yerinde olur.

Ülkemizde de Arapça dışındaki Sami diller ve aynı zamanda Arapçanın diğer Sami diller ile mukayesesi ne yazık ki layıkıyla ilgi görmemiştir. Arapçanın diğer Sami diller ile mukayesesi konusunda mevcut olan ilgi yoksunluğu Arapçanın dilbilimsel özelliklerini daha geniş bir perspektiften değerlendirmeye engel teşkil etmektedir. Bu durum Arapça ve Sami dil ailesinin diğer bir önemli üyesi olan İbranice'nin mukayeseli olarak ele alındığı bir çalışma hazırlamamıza neden olmuştur.

Çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte genel olarak dillerin kaynak ve yapı bakımından sınıflandırılması yapılmıştır. Mukayese edilen iki dilin pozisyonunu daha iyi kavramak ve ait olduğu dil ailesi hakkında bilgi

vermek amacıyla ilk bölüm Sami dil ailesi ve bu ailedeki dillerin ortak özelliklerine ayrılmıştır. İkinci bölümde incelenen iki dilin tarih içerisinde geçirdiği serüven ele alınmıştır. Üçüncü bölümde morfolojinin alt birimlerinden olan “isim” bahsi üzerinden Arapça ve İbranice’nin genel hatlarıyla mukayesesi ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise araştırmanın bulguları özetlenerek çalışmanın genel çerçevesi çizilmiştir.

Bu vesileyle ilgi, alaka ve desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Abdullah KIZILCIK hocama ve çalışma konusunun seçilmesindeki rolünden ve bunun yanı sıra çalışma yürütülürken gösterdiği özverili destek ve katkılarından dolayı Doç. Dr. Eldar HASANOĞLU hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca kendilerinden istifade ettiğim başta Prof. Dr. Mehmet YAVUZ, Prof. Dr. Hüseyin YAZICI, Doç. Dr. Ömer İSHAKOĞLU ve Doç. Dr. İbrahim ŞABAN olmak üzere tüm kıymetli hocalarıma müteşekkirim. Yine kaynak temini konusundaki yardımlarından dolayı 29 Mayıs Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Kerim AÇIK ve Ezher Üniversitesi öğretim üyelerinden merhum Prof. Dr. Sâmî Mahmûd el-İMÂM, Arş. Gör. Rukiye AYDEMİR, Arş. Gör. Yasemen TORULOĞLU ve Mısır Milli Kütüphanesi Osmanlıca El Yazmaları Uzmanı Hassân Mohammadein HASSÂN’a teşekkür ederim. Son olarak daima bana destek olan sevgili annem Arife BATKİTAR ve babam Mehmet BATKİTAR olmak üzere tüm aileme, yakınlarıma ve çalışmaya katkılarından dolayı Arş. Gör. Hüseyin ÖLMEZ, Arş. Gör. Filiz Menekşe YILDIRIM, Jan Gwidon BYCZKOWSKI, Öğr. Gör. Muhammad Sâmî ALBAYATİ, kardeşim Hacer BATKİTAR ve kuzenim Fatma BATKİTAR’a teşekkürlerimi sunarım.

Fatma BATKİTAR

İstanbul – 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	ii
TABLolar LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAMİ DİL AİLESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Sami Kavramı	10
1.2. Samilerin Ana Yurdu	15
1.3. Sami Diller	18
1.3.1. Tarihten Günümüze Sami Dilleri	25
1.3.1.1. Doğu Samice	25
1.3.1.1.1. Akkadca	25
1.3.1.1.2. Ebla Dili	28
1.3.1.2. Batı Samice	29
1.3.1.2.1. Modern Güney Arapça	29
1.3.1.2.2. Etiyopya Sami Dilleri.....	31
1.3.1.2.3. Merkez Sami Dilleri.....	33
1.3.1.2.3.1. Arapça	34
1.3.1.2.3.2. Sayhadice	34
1.3.1.2.3.3. Kuzeybatı Sami Dilleri.....	36
1.3.1.2.3.3.1. Ugaritçe	36
1.3.1.2.3.3.2. Kenanice.....	38
1.3.1.2.3.3.3. Aramice	40
1.3.2. Sami Dillerin Ortak Özellikleri	42

İKİNCİ BÖLÜM

ARAPÇA VE İBRANİCENİN TARİHSEL SERÜVENİ

2.1. Arapçanın Tarihsel Serüveni.....	49
2.1.1. Eski Arapça	58
2.1.2. Klasik Arapça.....	64
2.1.3. Orta Arapça	69
2.1.4. Modern Arapça	76
2.2. İbranicenin Tarihsel Serüveni	81
2.2.1. Kutsal Metin İbranicesi (Tevrat İbranicesi)	86
2.2.1.1. Sürgün Öncesi Dönem	88
2.2.1.2. Sürgün Sonrası Dönem	92
2.2.2. Rabbani İbranicesi.....	93
2.2.3. Orta Çağ İbranicesi	99
2.2.4. Modern İbranice (İsrail İbranicesi)	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAPÇA VE İBRANİCENİN MUKAYESE EDİLDİĞİ KONULAR

3.1. İsimlerde Belirlilik ve Belirsizlik Konusu	121
3.1.1. Arapça İsimlerde Belirlilik ve Belirsizlik	121
3.1.1.1. Belirsiz İsimler (الأسماء النكرة).....	121
3.1.1.2. Belirli İsimler (الأسماء المعرفة).....	123
3.1.1.2.1. Zamirler (الضمائر).....	123
3.1.1.2.2. Alemler (الأعلام)	127
3.1.1.2.3. İsm-i İşaretler (أسماء الإشارة)	130
3.1.1.2.4. İsm-i Mevsuller (الأسماء الموصولة).....	132
3.1.1.2.5. Belirlilik Takısı ile Marife Olan İsimler (الأسماء المعرفة بأداة التعريف)	134
3.1.1.2.6. İzafetle Marife Olan İsimler (التعريف بالإضافة).....	135
3.1.2. İbranice İsimlerde Belirlilik ve Belirsizlik.....	136
3.1.2.1. Belirsiz İsimler (הלוא מיוחדים/haş-Şemot hal-Lo Meyuda'im)	136

3.1.2.2. Belirli İsimler (הַשְּׁמוֹת הַמְּיֻדָּעִים/haş-Şemot ham-Meyuda'im)	137
3.1.2.2.1. Zamirler (הַכִּינּוּיִים/hak-Kinnuyim)	137
3.1.2.2.2. Alemler (הַפְּרָטִיִּים/Şmot ha-'Etsem hap-Pratiyyim)	141
3.1.2.2.3. İsm-i İşaretler (הַרְמֵזִי/Kinnuyey ha-Remez)	144
3.1.2.2.4. İsm-i Mevsuller (הַזִּיקָה/Kinnuyey haz-Zikka)	145
3.1.2.2.5. Belirlilik Takısı ile Belirli Olan İsimler (הַשְּׁמוֹת הַמְּיֻדָּעִים בְּהֵא haş-Şemot ham-Meyuda'im be-He ha-Yedi'a)	147
3.1.2.2.6. İzafetle Belirli Olan İsimler (הַיְדוּעַ עַל-יְדֵי הַסְּמִיחּוֹת/hay-Yidu'a al-yedey has-Smihut)	149
3.1.3. İsimlerde Belirlilik ve Belirsizlik Konusunun Mukayesesi	150
3.1.3.1. Zamirler	151
3.1.3.2. Alemler	156
3.1.3.3. İsm-i İşaretler	157
3.1.3.4. İsm-i Mevsuller	158
3.1.3.5. Belirlilik Takısı ile Belirli Olan İsimler	159
3.1.3.6. İzafetle Belirli Olan isimler	160
3.2. İsimlerde Cinsiyet Konusu	160
3.2.1. Arapça İsimlerde Cinsiyet	161
3.2.1.1. Eril İsim (الاسم المذكر)	162
3.2.1.2. Dişil İsim (الاسم المؤنث)	162
3.2.2. İbranice İsimlerde Cinsiyet	165
3.2.2.1. Eril isim (שֵׁם הַזָּכָר/Şem haz-Zahar)	165
3.2.2.1. Dişil İsim (שֵׁם הַנְּקֵבָה/Şem han-Nekeva)	167
3.2.3. İsimlerde Cinsiyet Konusunun Mukayesesi	168
3.3. İsimlerde Sayı Konusu	173
3.3.1. Arapça İsimlerde Sayı	173
3.3.1.1. Tekil (المفرد)	174
3.3.1.2. İkili (المتنى)	174
3.3.1.3. Çoğul (الجمع)	175
3.3.1.3.1. Düzenli Çoğul (الجمع السالم)	175

3.3.1.3.1.1. Düzenli Eril Çoğul (جمع المذكر السالم)	175
3.3.1.3.1.2. Düzenli Dişil Çoğul (جمع المؤنث السالم).....	176
3.3.1.3.2. Düzensiz Çoğul (جمع التكسير).....	177
3.3.2. İbranice İsimlerde Sayı	177
3.3.2.1. Tekil (הַיְחִיד/hay-Yahid).....	178
3.3.2.2. İkili (הַזֵּוּג/haz-Zugi).....	178
3.3.2.3. Çoğul (הַרְבֵּוּי/ha-Ribuy).....	180
3.3.2.3.1. Eril Çoğul (רֵבִיזִי/Ribuy Zahar)	180
3.3.2.3.2. Dişil Çoğul (רֵבִיזִי נֶקֶבָה/Ribuy Nekeva)	182
3.3.2.3.3. Düzensiz Çoğul (רֵבִיזִי חֹרֵג/Ribuy Horeg).....	184
3.3.3. İsimlerde Sayı Konusunun Mukayesesi	185
3.4. Sayı İsimleri Konusu.....	189
3.4.1. Arapçada Sayı İsimleri (أَسْمَاءُ الْأَعْدَاد)	189
3.4.1.1. Arapçada Sayı ile Sayılan Arasındaki İlişki.....	194
3.4.2. İbranicede Sayı İsimleri (שְׁמוֹת הַמִּסְפָּרִים/Şmot ham-Misparim)	197
3.4.2.1. İbranicede Sayı ile Sayılan Arasındaki İlişki	201
3.4.3. Sayı İsimleri Konusunun Mukayesesi.....	204
3.5. Sıfat Konusu.....	208
3.5.1. Arapçada Sıfat (الصِّفَة).....	208
3.5.2. İbranicede Sıfat (שֵׁם הַתּוֹאֵר/Şem hat-Toar)	213
3.5.3. Sıfat Konusunun Mukayesesi.....	216
SONUÇ.....	218
KAYNAKÇA.....	226

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Afro-Asyatik dil ailesi.....	10
Tablo 2. Sami dil ailesi.....	24
Tablo 3. İbrani alfabesi.....	114
Tablo 4. Merfu munfasıl zamirler	124
Tablo 5. Mansub munfasıl zamirler	124
Tablo 6. Mazi fiile bitişen merfu muttasıl zamirler.....	125
Tablo 7. Mansub muttasıl zamirler.....	126
Tablo 8. Mecrur muttasıl zamirler.....	126
Tablo 9. Kinnuyey han-nose hap-prudim.....	138
Tablo 10. Kinnuyey ham-mussa hap-prudim	138
Tablo 11. Kinnuyey han-nose ha-haburim	139
Tablo 12. Kinnuyey ham-mussa ha-haburim	140
Tablo 13. Kinnuyey hak-kinyan	140
Tablo 15. Arapçada 1-10 arasındaki sayı isimleri	190
Tablo 16. Arapçada 11-19 arasındaki sayı isimler	191
Tablo 17. Arapçada 20-90 arasındaki sayı isimleri	191
Tablo 18. Arapçada 21-99 arasındaki sayı isimleri	192
Tablo 19. Arapçada 100-900 arasındaki sayı isimleri	193
Tablo 20. Arapçada 1000-10000 arasındaki sayı isimleri	193
Tablo 21. İbranicede 1-10 arasındaki sayı isimleri	198
Tablo 22. İbranicede 11-19 arasındaki sayı isimleri	198
Tablo 23. İbranicede 20-90 arasındaki sayı isimleri	199
Tablo 24. İbranicede 21-99 arasındaki sayı isimleri	199

Tablo 25. İbranicede 100-900 arasındaki sayı isimleri 200

Tablo 26. İbranicede 1000-10000 arasındaki sayı isimleri 201

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale/madde
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
BSOAS	: Bulletin of the School of Oriental and African Studies
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EJ	: Encyclopaedia Judaica
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
IEJ	: Israel Exploration Journal
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Neşr.	: Neşreden
NEÜFD	: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölümü

s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
SAGE	: Sara Miller-George D. McCune
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Tahk.	: Tahkik eden
TAJ	: Journal of The Institute of Archaeology of Tel Aviv Universty
TDK	: Türk Dil Kurumu
t.y.	: Yayın tarihi yok
UP	: University Press
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı/ve diğerleri
Vol.	: Volume
y.y.	: Yayınevi/yeri yok
YYÜ	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi

GİRİŞ

Kökeni hakkında elimizde birtakım mitolojik ve dini verilerin¹ dışında net bir bilgi bulunmayan dil insana özgü bir yetidir. İnsanoğlu bu yeti sayesinde Tanrı'ya ve evrene dair düşünsel faaliyetlerini, ayrıca kendisinin çeşitli alanlarda ortaya koyduğu teorik ve pratik tecrübelerini bir nevi koruma altına alıp sözlü veya yazılı olarak nesilden nesile aktarır. Yani dil geçmişten günümüze insanoğlunun her alandaki serüveninin işlendiği bir hafıza aygıtı olarak da düşünülebilir.

Yaratıcı insanı dil yetisi ile mücehhez kılmıştır ve dil insanlar arasındaki bir bildirişme aracıdır. Canlı bir varlık için söz konusu olan doğmak, yaşamak ve ölmek gibi eylemlerin atfedildiği bu yeti dilbilim çalışmalarının başında doğa bilimlerine dahil edilmiş ancak yirminci yüzyılın başlarında dil tasavvuruna getirilen yeni açılım ile beşerî ve sosyal bilimlerin alt dallarından sayılmıştır. Söz konusu açılım dilin tek başına ayakta kalabilen bir canlı değil insana bağlı sosyal bir olgu olduğudur.²

İnsana içkin bir şekilde hayatietini devam ettiren dil büyük Alman filozofu Martin Heidegger (1889-1976) tarafından “varlığın evi”³ olarak betimlenmiştir. Buradan hareketle insan ile dil arasında bir tür organik bağ olduğu düşünülebilir. Nitekim varlığı dil çatısı ile korunan bir insan ve insan ile varlığı devam eden bir dil olgusu söz konusudur.

İnsanın başat enstrümanlarından olan dil bilindiği kadarıyla ilk olarak Hintler ve Yunanlar tarafından çalışmalara konu edilmiştir. Hintleri buna yönelten saik dini metinleri olan ve tarihi M.Ö. X. yüzyıldan daha eskiye dayandığı düşünülen Vedaların doğru anlaşılması ve uygun bir biçimde sonraki nesillere aktarılma kaygısıdır. Dini metinlerin anlaşılması ve aktarılması hususu temelde insanı dil çalışmalarına sevk eden en önemli nedenlerdendir.⁴ Nitekim Araplarda da ilk dil

¹ Yusuf Gedikli, **Dillerin Şifresi: Dillerin Kökeni ve Türeyişi**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, C. I, t.y., s. 48-53.

² Gedikli, **a.g.e.**, s. 48.

³ Dilek Arlı Çil, “Heidegger’de Varlık ve Dil”, **Özne: Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları**, 2. bs., Konya, Çizgi Kitabevi, 2019, s. 85.

⁴ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 5. bs., Ankara, TDK Yayınları, 2009, s. 16.

çalışmalarının Kur'an ekseninde gerçekleştiği bilinmektedir. Arap alimlerinin dil alanında faaliyet göstermesinin temelinde Kur'an'ın doğru okunup doğru anlaşılması yatmaktadır. Bu durumun benzer bir örneğine Yahudi toplumunda da rastlanılmaktadır. İbraniceye dair ilk önemli çalışmalar Orta Çağ gibi geç bir zaman diliminde de olsa Tevrat merkezli başlamıştır. Yahudi dil alimleri, Arapların dil çalışmalarından da etkilenecek Tevrat'ta müphem olan kelimeleri aydınlatmak için Arapça ve Aramiceye başvurmuş, böylelikle dil çalışmalarına ilk adımlarını atmışlardır.

Antik Çağ'da Platon (M.Ö. 427-347) gibi Yunan filozof ve düşünürler ise dili felsefi disiplin içerisinde yani dil felsefesi bağlamında ele almışlardır. Nitekim ilerleyen çağlarda Müslüman dil alimlerinin de tartışmalara konu ettikleri⁵ dilin ortaya çıkışı hususunda Platon iki seçenek ortaya koymuştur. Bunlardan biri dilin Tanrı tarafından insana doğuştan verildiğidir. Diğer ise insanın doğuştan sahip olmayıp sonradan icat ettiği, yapma bir olgu olduğudur.⁶ Görüldüğü üzere dil ile ilgili ortaya konan ilk çalışmalardan biri kutsal metin ekseninde yapılmıştır. Diğer ise metin ya da kutsal metin üzerinden değil düşünsel bir faaliyetin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yeryüzünde iki bin beş yüz ile beş bin arasında dil olduğundan bahsedilmektedir. Bu diller arasındaki benzerliklerin keşfedilmesinden sonra dilbilimciler genel olarak dilleri biçim ve kaynak açısından sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır.⁷

A) Biçim/Yapı Açısından Diller

Diller yapısal özellikler temel alınarak yalınlayan, bağlantılı ve bükümlü olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Biçim bakımından benzer dillerin kaynak/köken/genetik birliği de söz konusudur.⁸

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Demir, "Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2008.

⁶ Aksan, **a.g.e.**, s. 17.

⁷ Aysu Ata, **Orhun Türkçesi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 3.

⁸ Aksan, **a.g.e.**, s. 104, 110; Ata, **a.g.e.**, s. 3.

Yalınlayan Diller: Bu grupta yer alan dillerde ayırt edici özellik çekim olayının bulunmayışıdır. Sözcükler herhangi bir ek alarak yapısal anlamda değişikliğe uğramazlar ve cümledeki konumlarına göre anlam kazanırlar. Anlamda etkili olan en önemli husus ise vurgu ve tonlamadır. Çince, Vietnamca, Bask dili, Cava dili, bazı Himalaya ve Afrika dilleri bu gruba örnek gösterilebilir.⁹

Bitişken Diller ve Kaynaştıran Diller: Bu gruba dahil olan dillerde kelimeler yalınlayan dillerin aksine çekimlenerek türetilir. Değişmeyen isim ve fiil kökleri söz konusudur. Bu köklere yapım ve çekim ekleri eklenerek yeni sözcükler üretilir. Bitişken dillerde biçimbirimler (morfemler) ve sözcükler birbirine bağlanmakta ve çekim ekleri ile ayırt edilmektedir. Fakat kaynaştıran dillerde çekim eklerinin ayırt edilme durumu söz konusu değildir. Ayrıca biçimbirimler ve sözcükler tüm bir cümlenin tek bir sözcüğe sığdırılmasıyla kaynaşabilmektedir. Türkçe, Macarca, Moğolca, Japonca, Fince bitişken diller grubunda yer almaktadır. Kaynaştıran diller grubunun en tipik örneği ise Amerika'nın yerli dilleridir.¹⁰

Bükümlü Diller: Bükümlü dillerin sahip olduğu temel özellik sözcük kökünün çekim esnasında değişime uğramasıdır. Zikredilen değişim özellikle kökteki ünlülerde/seslilerde/vokallerde meydana gelir ve bükümlü olarak tabir edilmesi bu sebeptendir. Bu grup kök bükümlü ve gövde bükümlü olmak üzere ikiye ayrılır. Kök bükümlü dillerde kökü oluşturan asıl ünsüz harfler sabit kalır, bu harflerin başına, arasına ve sonuna ünlü-ünsüz sesler gelerek yeni sözcük türetimi gerçekleşir. Arapça ve İbranice'nin dahil edildiği Afro-Asyatik dil ailesi kök bükümlüdür. Gövde bükümlü dillerde ise sözcük türetimi bükümle beraber son eklerin köke ilavesini gerekli kılar. Hint-Avrupa dil ailesi gövde bükümlüdür.¹¹

⁹ Aksan, **a.g.e.**, s. 103, 109.

¹⁰ Aksan, **a.g.e.**, s. 105-106; Ata, **a.g.e.**, s. 3.

¹¹ Dünya dillerinin biçim açısından sınıflandırılması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aksan, **a.g.e.**, s. 103-109; Nesrin Bayraktar, **Dil Bilimi**, 2. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 66-67.

B) Köken/Kaynak Açısından Diller

Dilbilimciler aynı kökene ait olduğunu düşündükleri dillerin akraba olduğunu ileri sürmüş ve köken açısından dilleri sınıflandırırken “dil ailesi” kavramını kullanmışlardır. Yeryüzündeki başlıca dil aileleri şunlardır:¹²

Afro-Asyatik Dil Ailesi (Hami-Sami Dil Ailesi): Bu dil ailesi Hami ve Sami olmak üzere iki koldan oluşmaktadır. Adını Tevrat’ta geçen Nuh Peygamber’in iki oğlundan almıştır. Bu iki oğlun adı Ham ve Sam’dır. Hami dil ailesinde bulunan başlıca diller Eski Mısır, Kuşi ve Libya-Berber dilleridir. Çalışmada mukayesesi yapılan iki dil (Arapça ve İbranice) Sami dil ailesine mensuptur. Çalışmanın birinci bölümünde bu dil ailesi ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Ural-Altay Dil Ailesi: Türkçenin mensup olduğu bu dil ailesi Ural ve Altay olmak üzere iki kola ayrılır. Bu dil ailesi adını Ural ve Altay sıradağlarından almıştır. XVIII. yüzyılın başlarında bu dil grubundan söz edilmiş, kapsadığı diller ilk olarak İsveçli subay Ph. J. Von Strahlenberg tarafından belirlenmiştir.

Ural dil ailesi Fin ve Ugor dilleri olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Fin dilleri Fince ve Lapçayı, Ugor dilleri ise Ugor dilleri ve Macarcayı kapsamaktadır. Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca ise Altay dil ailesine mensuptur.

Hint-Avrupa (İndogermen) Dil Ailesi: Asya ve Avrupa olmak üzere iki kolu bulunan bu grup en geniş dil ailesidir. Adından da anlaşılacağı üzere coğrafya ve kültürel yakınlık baz alınarak bir isimlendirme yapılmıştır.

Asya kolunda Hint dilleri (Hinduca, Urduca) ve İran dilleri (Farsça, Afganca) mevcuttur. Macarca ve Fince dışında Avrupa’da konuşulan diller Avrupa kolunda yer alır. Avrupa kolu şu alt başlıklarda incelenmektedir:

Germen Dilleri: Almanca, İngilizce, Felemenkçe ve İskandinav dilleri.

¹² Dünya dillerinin kaynak açısından sınıflandırılması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aksan, **a.g.e.**, s. 110-136; Bayraktar, **a.g.e.**, s. 68-74.

Roman Dilleri: Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Romence ve İtalyanca. Bu diller Latineden ayrılmıştır.

İslav Dilleri: Rusça, Bulgarca, Sırpça.

Arnavutça, Keltçe ve Baltık ülkelerinin dilleri Avrupa kolunun bağımsız dilleridir.

Çin-Tibet Dil Ailesi: Çin ve Tibet dilleri bu grupta yer alır.

Bantu Dil Ailesi: Orta ve Güney Afrika'da konuşulan diller bu gruba girer.

Yukarıda verilen dilbilimsel sınıflandırmaya binaen Arapça ve İbranice'nin dünya dilleri arasındaki konumu şöyledir: Her iki dil köken açısından Afro-Asyatik dil ailesi çatısı altında Sami dil ailesine mensuptur. Biçim açısından ise kök bükümlü diller grubunda mütalaa edilir. Çalışmada Arapça ve İbranice, hem türediği köken hem yapısı açısından konu edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Arapça ve İbranice'nin dahil olduğu dil ailesinin adı olan Sami isimlendirmesinin nasıl ortaya çıktığına, ilk olarak kim tarafından öne sürüldüğüne ve bu kavram etrafında gündeme gelen tartışmalara değinilmiştir. Akabinde Sami diller kendi içinde tasnif edilerek ele alınmış ve bu dillerin ortak özellikleri ortaya konmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Arapça ve İbranice'nin tarih sahnesine çıkışından günümüze kadar geçirdiği aşamalar konu edilmiştir. Arapçanın gelişim süreci Eski Arapça, Klasik Arapça, Orta Arapça ve Modern Arapça şeklinde isimlendirilmiştir. İbranice'nin gelişim süreci ise Kutsal Metin İbranicesi (Tevrat İbranicesi), Rabbani İbranicesi, Orta Çağ İbranicesi ve Modern İbranice (İsrail İbranicesi) olarak bölümlenmiştir. Kutsal Metin İbranicesi, Yahudiler için dönüm noktası kabul edilen Babil sürgününden hareketle ikiye ayrılmış, sürgün öncesi ve sürgün sonrası şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Arapça ve İbranice, morfolojinin (biçimbilim) alt birimlerinden olan “isim” bahsi üzerinden mukayeseli olarak işlenmiştir. İsimler belirlilik-belirsizlik, cinsiyet ve sayı açısından konu edilmiştir. Bunun yanında

belirlilik-belirsizlik, cinsiyet ve sayı olgularıyla bağlantılı olduğu için önemli görülen iki konu daha mevzu bahis edilmiştir. Bu bağlamda birinci konuda sayı isimlerine ve bunun yanı sıra sayı ile sayılanın bir araya gelerek oluşturduğu terkipte sayı ile sayılan arasındaki ilişkiye değinilmiştir. İkinci konuda ise belirlilik-belirsizlik, cinsiyet, sayı ve irab açısından sıfat ile nitelediği isim arasında bulunması gereken uyum ele alınmıştır. İki dilin benzer ve farklı yönlerini ortaya koyma amacı güdülerek her konu sonunda müstakil olarak mukayese yapılmıştır. İki dilin hangi boyutta benzerlik ve farklılık gösterdiği tartışılırken Sami dil ailesindeki diğer dillere de atıf yapılmıştır.

Çalışmada ortaya konan konular kapsamında literatür taraması ve mukayeseli çözümlemeler yapılmıştır. Bunun sonucunda elde edilen veriler, sonuç bölümünde değerlendirilerek çalışmanın genel çerçevesi çizilmiştir.

Arapçadan sonra belki de yaşayan en önemli Sami dil olma özelliğine sahip İbraniceyi de dahil ederek Sami diller çerçevesinde Arapçayı ele almanın dilbilimsel açıdan önemli veriler sunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu doğrultuda Arapçayı diğer Sami diller çerçevesinde ele almanın önemini göstermek için şu örnekleri vermek yerinde olacaktır: Genel olarak Arap dilleri, “كان”nin kardeşlerinden olan “ليس” kelimesini camid bir fiil olarak telakki etmişlerdir. Ancak Sami diller çerçevesinde ele alındığında bu kelimenin, “لا” ile günümüzde kullanılmayan ancak “اَلَيْسَ بِهِ مِنْ حَيْثُ اَيْسَ وَلَيْسَ” (Olsa da olmasa da onu bana getir.) ve “اَلْاَيْسَ وَالْاَيْسَ” (varlık ve yokluk) gibi eski Arapça ifadelerde görülen “اَيْسَ” kelimesinin birleşmesinden oluştuğu görülmektedir. Nitekim “اَيْسَ” kelimenin İbranicedeki karşılığı “var” anlamındaki “עַשׂ” (yeş) kelimesidir. Olumsuzu ise “אֵל עַשׂ” (al yeş)’dir. “اَيْسَ” kelimesinin Asurcadaki karşılığı “işu”, olumsuzu “laşşu”dur. Yine Arap dilleri, asıl itibariyle “اسم” kelimesinin üç kök harften meydana geldiğini ve vasıl hemzesinin hazfedilmiş “lâm” harfinden bedel olduğunu savunmuşlardır. Basra ekolü dilleri, “اسم” kelimesinin aslının “سَمُو” olduğunu söylerken, Kûfe ekolü dilleri ise “وَسَمَ” olduğunu söylemiştir. Fakat Sami diller mukayese edilerek konuya yaklaşıldığında bu kelimenin “يد”, “دم” ve “ذات” kelimeleri gibi iki köke sahip olduğu görülmektedir. Nitekim “اسم” kelimesi İbranicede “שֵׁם” (şem), Aramicede “şma” (Sondaki “a” sesi belirlilik takısına işaret etmektedir), Habeş dilinde “sem” ve Akkadcada “şumu”

şeklinde ifade edilmektedir.¹³ Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, Sami dillere başvurularak Arapçada fikir ayrılıklarının olduğu konulara ışık tutmak ve bunun yanı sıra Arapçadaki bazı dilsel yapılara dair daha isabetli hükümler vermek mümkündür.

Ülkemizde Arapça ve İbranice'nin isim bahsi üzerinden mukayesesi bir yana bu iki dilin genel olarak mukayese edildiği çalışmalar yok mesabesinde. Biz iki dilin doğrudan mukayese edildiği yalnızca bir çalışmaya rastladık. 2013 yılında Şarkiyat Mecmuası'nda Arapça olarak yayımlanan bu makale *Arapça'da ve İbranice'de Lefîf Fiil: Mukayeseli Bir Çalışma* başlığıyla Âmine Sâlih ez-Zu'bi tarafından kaleme alınmıştır. Bu sebeple çalışmamızın söz konusu alandaki eksikliği gidermeye mütevazı bir katkısı olacağı kanaatindeyiz. Arapçaya benzerliğinden kaynaklı olarak Arapça altyapısı bulunan bir kişinin İbraniceyi kolaylıkla öğrenebileceği de çalışmamızda sunmak istediğimiz bir husustur.

İlgili araştırmacılara yol gösterici olması hasebiyle Türkçe yayımlanmış İbranice eğitim kitaplarına da değinmekte fayda vardır. Bunlardan ilki günümüzde baskısı olmayan Aharon Rosen'e ait *Kendi Kendine İbranice* isimli kitaptır. Bu kitapta gramer kurallarına değinilmemiş, İbrani alfabesi ile ilgili birtakım izahatlar verilmiştir. Genel itibariyle metinlerden müteşekkildir. İbranice grameri ile ilgili ise iki değerli kitap bulunmaktadır. Bunlar, Eldar Hasanov'un kaleme aldığı *Modern İbranice Dilbilgisi* ile Ahmet Murat Taşer'in kaleme aldığı *İbranice Dilbilgisine Giriş (Eski ve Yeni İbranice)*'dir. Bedrettin Aytaç'ın hazırladığı *İbranice Türkçe Sözlük/מילון עברי-תורכ*, Ahmet Murat Taşer'in hazırladığı *İbranice Öğrenenlere Kelime Bankası/בנק מילים ללומדי עברית* ve İsrail Benyakar ile Yuda Siliki'nin hazırladığı *Türkçe-İbranice İbranice-Türkçe Sözlük* bahsedilmesi gereken kaynak sözlüklerdir. Son olarak İbranice konuşmaya yönelik Hadass Pal-Yarden tarafından hazırlanan *İbranice Konuşma Kılavuzu* ile Mehmet Hengirmen tarafından hazırlanan *İbranice Konuşma Kılavuzu* isimli kitaplar zikredilmelidir.

¹³ Ramadân 'Abduttevvâb, *Medhal ilâ 'İlmu'l-Luğa ve Menâhici'l-Bahsi'l-Luğavî*, 3. bs., Kahire, Mektebetu'l-Hâncî, 1997, s. 48-49; Sabatino Moscati vd., *Medhal ilâ Nahvi'l-Luğâtî'l-Sâmiyyeti'l-Mukâran*, Çev. Mehdî el-Mahzûmî, 'Abdulcebbâr el-Matlibî, Beyrut, 'Alemlu'l-Kutub, 1993, s. 143.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAMİ DİL AİLESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Sami dil ailesi onlarca dili barındıran ve insanlık tarihinin erken dönemlerinden itibaren insanoğlunun konuştuğu dil grubunu ifade eder. İki yüz milyondan fazla insanın konuştuğu dilleri barındıran bu dil ailesi, yaklaşık dört bin beş yüz yılı aşkın bir geçmişe sahiptir.¹ Bu isimlendirme o dili konuşanlara yani Sami halklarına istinaden yapılmış etnik bir isimlendirmedir. Sami halkları Arap yarımadası, Suriye, Irak ve Afrika'nın bazı bölgeleri başta olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılmış ve benzer özellikteki dillere sahip Akkadlar, Babilliler, Asurlular, Amurlular, Aramiler, Süryaniler, Kenaniler, Nebatiler, Fenikeliler, İbraniler, Araplar ve Habeşler gibi kavimlerden oluşmaktadır.²

Sami sözcüğüne kavramsal bir içerik kazandıran oryantalist August Ludwig Schlözer (1735-1809) olduğu ifade edilmektedir. Schlözer, Sami kelimesini terim olarak ilk defa 1781 yılında kullanmış³, dilleri arasında benzerlik bulunan İbranileri, Arapları ve Habeşleri Tevrat'ta "İnsanlığın Soyağacı" hikayesinde⁴ geçen Hz. Nuh'un oğlu Sam'a dayandırarak Sami halkları olarak nitelemiştir.⁵ Sami sözcüğüne kaynaklık eden Yahudi kutsal kitabı Tevrat'a göre büyük tufandan sadece bir aile, Nuh peygamberin ailesi kurtulmuş, insanlığın soyu Nuh'un üç oğlundan türemiştir. Dolayısıyla bütün insanlık tek bir dili konuşmuş,⁶ sonradan ilahi güçlerin insanları kıskanması neticesinde insanların dilleri değiştirilmiştir. Bu bilgi Tevrat'ta "Nuh

¹ Edward Lipinski, **Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar**, Leuven, Peeters Publisher, 1997, s. 23.

² Adnan Demircan, "Sâmîler", **DİA**, C. XXVI, 2009, s. 75-76.

³ Demircan, **a.g.e.**, s. 76.

⁴ Tekvin'in 10. babında bu soy şeceresi şu şekilde geçmektedir: "Nuh'un oğulları şunlardır: Sâm, Hâm ve Yafet. Tufandan sonra onların birçok oğulları oldu...Yafet'in ağabeyi olan Sâm bütün Ever soyunun atasıdır. Onun da oğulları olmuştur. Sâm'in oğulları: Elam, Asur, Arpaksat, Lud, Aram ... Ever'in iki oğlu oldu. Birinin adı Pelek'ti. Çünkü onun zamanında yeryüzü bölündü. Kardeşinin adı Yoktan idi. Yoktan'ın, Almodat, Şelef, Hasarmavet, Yerah, Hadoram, Uzal, Dikla, Oval, Avimael, Şeva, Ofir, Havila, Yovav adlarında oğulları oldu. Bunların hepsi Yoktan'ın soyundandı. Doğuda Meşa'dan Sefar'a kadar uzanan dağlık bölgede yaşarlardı. Boylarına ve dillerine göre Sâm oğulları bunlardı."

⁵ Carl Brockelmann, **Fıkhu'l-Luğâti's-Sâmiyye**, Çev. Ramadân 'Abduttevvâb, Riyad, Matbû'âtu Câmi'ati Riyâd, 1977, s. 11.

⁶ "Bütün dünya bir tek dilde konuşuyordu." Tekvin 11:1.

Tufanı” ve “Babil Kulesi” hikayelerinde anlatılmaktadır.⁷ Modern bilimin verilerince ispatlanmamışsa da arkeolojik araştırmalar ve dil tarihi üzerine yapılan çalışmalar özellikle coğrafi, tarihsel, etnolojik ve dilbilimsel açıdan bu bilgilerle kısmen örtüşmektedir.⁸ Her ne kadar ana yurtlarının neresi olduğu hususunda tartışmalı görüşler ileri sürülmüşse de Sami halklarının Afrika ile Asya’nın kavşak noktası olan Orta Doğu bölgesinde yaşadıkları bilinmektedir.⁹

Sami dil ailesine mensup diller Sami halklarının yaşadığı Kuzey Afrika, Afrika Boynuzu ve Güney Batı Asya’da yaygındır. Ancak söz konusu bölgede başka halkların da yaşadığı ve kendi dillerini konuştukları bilinmektedir. Dilbilimciler yapısal olarak bazı ortak özelliklere sahip bu bölgelerdeki dillerin aynı kaynaktan türediğini varsayarak bu dilleri, Asya ve Afrika kıtalarında konuşulmasına nispetle Afro-Asyatik dil ailesi olarak nitelemiş, Sami ailesini de Afro-Asyatik dil ailesinin bir alt dalı olarak kabul etmişlerdir.¹⁰ Coğrafi konuma göre verilen Afro-Asyatik dil ailesi kavramı etnik mensubiyet açısından Hami-Sami dil ailesi olarak isimlendirilmiştir.¹¹ Soylardan kabilelere, kabilelerden klanlara, klanlardan aşiretlere, aşiretlerden de yerleşim birimlerine göre giderek farklılaşan dilleri kendisinde barındıran Afro-Asyatik dil ailesinin bünyesinde bu farklılaşmalardan dolayı üç yüz altmış altı dil bulunduğu ifade edilmektedir. Bu yönüyle Afro-Asyatik dil ailesi, dünyadaki en büyük altı dil ailesinden biri addedilmektedir.¹² Afro-Asyatik dil ailesini oluşturan diller Tablo 1’de görülmektedir.¹³

⁷ Bkz. Tekvin 10:1, 11:9.

⁸ Yahudi-Hristiyan dindar bilim adamlarının gayretiyle, modern bilimler ışığında Tevrat’ta yer alan bilgilerin teyidi hususunda Biblical Archeology adlı bir bilim dalı oluşturulmuş, bu başlık altında birçok eser yayımlanmıştır.

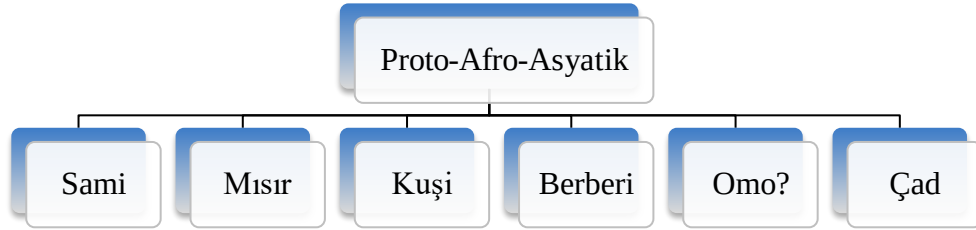
⁹ Anthony Gorman, Andrew Nevman, **Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East**, Ed. Jamie Stokes, New York, Infobase Publishing, 2009, s. 621.

¹⁰ Lipinski, **a.g.e.**, s. 24; Mahmûd Fehmî Hicâzî, **Zebânşinâsi-yi Arabî**, Çev. Seyyid Hüseyin Seyyidî, Tahran, İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, 1379, s. 128.

¹¹ John Huehnergard, “Afro-Asiatic”, **The Cambridge Encyclopedia of the World’s Ancient Languages**, Ed. Roger D. Woodard, 8. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 2015, s. 138.

¹² N. Engin Uzun, “Türkçenin Dünya Dilleri İçindeki Yeri Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, C. XIX, Sayı: 2, 2012, s. 116.

¹³ Aaron D. Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, Piscataway, Gorgias Press, 2010, s. 3. Ancak Lipinski’nin şemasında Omo dili yer almamakta, sadece beş dil ailesinden bahsedilmektedir. Bkz. Lipinski, **a.g.e.**, s. 41.

Tablo 1. Afro-Asyatik dil ailesi

Bu büyük dil ailesi XIX. yüzyılda tanınmış ve o zamandan beri araştırmaların konusu olmuştur. Araştırmacılar ağırlıklı olarak Afro-Asyatik dil ailesinde yer alan dil gruplarının birbiri ile olan farklılıklarına eğilmiştir. Ancak bu alt grupların ayrılması uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştiği için aralarındaki benzerliğin bir taraftan yoğunluğu diğer taraftan yüzeyselliği sebebiyle, Afro-Asyatik dillerde karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasının güç olduğu ifade edilmiştir. Sami diller dışındaki diller Afrika kökenlidir. Ayrıca Omo dilinin bağımsız bir dil grubu mu, Kuşî dil grubunun bir dalı mı sayılması gerektiği üzerinde henüz ittifak sağlanmış değildir.¹⁴

1.1. Sami Kavramı

Samiler, Ortadoğu'nun en eski halklarından biridir. Yukarıda da işaret edildiği üzere Sami kelimesi Ortadoğu'nun en kadim inanç kitabı olan Tevrat'a dayanmaktadır. Sami halklarından olan Yahudilerin, Avrupa ve Amerika'da nüfus olarak fazla olması hasebiyle söz konusu sözcük, bu iki bölgede daha çok Yahudileri nitelemektedir. Bu kelimenin bilimsel literatürde kullanılması Hiéronymus¹⁵ sayesinde olmuştur. Hiéronymus'un Yahudi kutsal metinlerini Latinceye tercüme etmesiyle Tevrat'ta geçen Sam kelimesi bu dile aktarılmıştır. Daha sonra tercümedeki Sam isminden edinilen Semite/Sami kavramı tedavüle girmiştir.¹⁶

¹⁴ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 3.

¹⁵ Hiéronymus (M.S. 340-420) İtalya'da dünyaya gelmiş rahip, teolog ve tarihçidir. Aziz Jerome olarak da bilinmektedir.

¹⁶ Philip Khuri Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, C. I, 1989, s. 24-25.

Aydınlanma döneminin ardından Batı’da gelişen oryantalizm çalışmaları Sami kavramını yeniden kullanılabilir hale getirmiştir. Sözcüğü Batı bilim çevrelerinde kullanıma sokan figür konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu hususta üç kişinin ismi zikredilmektedir. Yukarıda da işaret edildiği üzere yaygın görüşe göre Sami kavramı, 1781’de Schlözer tarafından kullanılmıştır.¹⁷ İbrani dili uzmanı Angel Sáenz-Badillos (1940-2013) ise bu kavramın ilk defa Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) tarafından kullanıma sokulduğunu, daha sonra Schlözer’in bu kavramı yaygınlaştırdığını iddia etmiştir.¹⁸ Ortadoğu uzmanı Bernard Lewis (1916-2018) de benzer bir görüşü paylaşmaktadır. Ona göre bu kavram Schlözer tarafından ortaya atılmadan önce Leibniz tarafından kullanılmıştır. Leibniz, Samilerden bahsederken İbranice, Kartaca dili, Keldanice ve Etiyopyaca gibi dillerin aynı başlık altında toplanması gerektiğini dile getirmiş ve bu şemsiye kavramın da Arap dili olması yönünde bir öneride bulunmuştur. Lewis, halihazırda yaşayan ve kullanılan bir dil olan Arapçanın yukarıda zikredilen dilleri kapsayan dil ailesinin ismi olarak kullanılmasının birçok açıdan karışıklığa neden olacağı gerekçesiyle Leibniz’in savunduğu görüşün bilim otoriteleri tarafından benimsenmediğini ifade etmiştir.¹⁹ Bu bağlamda ismi zikredilen diğer uzman, Alman Protestan teolog ve oryantalist Johann Gottfried Eichhorn’dur (1752-1827). Iraklı tarihçi Cevâd ‘Alî’ye (1907-1987) göre söz konusu kavram her ne kadar Schlözer tarafından ileri sürülmüşse de Eichhorn’un gayretiyle yaygınlaşmıştır.²⁰

Uzmanların bu kavramı etnik ve dilsel-kültürel olmak üzere iki farklı bağlamda kullandıkları görülmektedir. Etnik niteleme bağlamında kullanılan Sami kavramı, söz konusu kavramla kastedilen bir ırkın var olduğu tezinden hareket etmiştir. Bu tezin kökeni, Ortadoğu’da yaşayan halklardan bazılarının Nuh’un oğlu Sam’in soyundan geldiğini ifade eden Tevrat’ta geçen insanlığın soyağacı

¹⁷ Israel Wolfensohn, *Târîhu’l-Luġâti’s-Sâmiyye*, Mısır, Matba’atu’l-İ’timâd, 1929, s. 2; Kees Versteegh, *The Arabic Language*, New York, Columbia University Press, 1997, s. 4; Hâzim ‘Alî Kemâluddîn, *Mu’cemu Mufredâti’l-Mușteraki’s-Sâmî fi’l-Luġati’l-‘Arabiyye*, Kahire, Mektebetu’l-Âdâb, 2008, s. 11; Demircan, *a.g.m.*, s. 76.

¹⁸ Angel Sáenz-Badillos, *A History of the Hebrew Language*, Çev. John Elwolde, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 3.

¹⁹ Bernard Lewis, *Semites and Anti-Semites: An Inquiry into Conflict and Prejudice*, New York-London, W. W. Norton & Company, 1987, s. 44.

²⁰ Cevâd ‘Alî, *el-Mufasssal fi Tarîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, 2. bs., Bağdad, Câmi’atu Bağdâd, C. I, 1993, s. 223.

hikayesidir. Ancak uzmanlar bu hikayeyi gerçeği yansıtmadığı iddiasıyla tartışmaya açmışlardır. Tevrat'ta sunulan bu soyağacının siyasi saiklere matuf olduğunu ve modern bilimin bulguları ile çeliştiğini ifade etmişlerdir. Nitekim onlara göre Elamlılar ve Ludlar²¹ hem birbirleriyle hem de Sami halklar ile bir benzerlik taşımadığı halde soyağacında Sam'in soyundan gösterilirken, İbranilere en yakın halk olan Fenikelilerin o dönemde İsrailoğulları'nın Mısırlılarla olan siyasi ilişkilerinden dolayı Ham'ın soyundan sayılması kabul edilemez bir iddia olmuştur.²² Dolayısıyla Sami halkların Nuh'un oğlu Sam'a dayandırılarak ırkdaş sayılması tezi kabul görmemiştir.²³ Bundan dolayı Sami ırkının varlığını soya dayalı değil de ana yurt ekseninde ispatlama temayülü öne çıkmıştır. Samilerin ana yurtları hususunda ise birçok görüş mevcuttur. Bunlar arasında Kürdistan bölgesi ile Ermenistan bölgesinin kavşak noktası, Suriye toprakları, Irak'ın güney bölgesi, Arap yarımadasının kuzey, güney ve merkez bölgeleri, Afrika'nın doğu kısmı gibi birçok iddia ileri sürülmüştür. Hatta bazı görüşler sınırları zorlamaktadır. Örneğin, Jehoshua Meir Grintz (1911-1976) Sami halkların ana yurdunun Ermenistan ve civarı olduğunu ileri sürerek Sami halklarla Ermeniler arasında ırksal bir bağ kuracak kadar ileri gitmiştir.²⁴ Bu husustaki değerlendirmelerin çokluğu ve hatta bazılarının subjektif karakterinden olsa gerek 'Alî, kültürel bir ortaklığı yansıttığını düşündüğü Sami kavramının ırk bazlı bir gerçekliği ortaya koymadığını belirtmiştir. 'Alî'ye göre kesin bir yargıda bulunmak için laboratuvarında çalışmaların yapılması; hem Arap yarımadasında hem de Samilerin diğer yaşadığı bölgelerde eski Samilerin kafatası ve kemiklerinin incelenmesi gerekmektedir.²⁵ Bu doğrultuda araştırmalar yapılmış, kafatası ve bedensel ölçümler gerçekleştirilerek Sami halklarını birleştiren fiziksel özelliklerin saptanmasına gayret edilmiştir. Yahudi asıllı Alman bilgin S. D. Goitein (1900-1985), eski Sami halkların vücut kalıntıları üzerine yapılan çalışmalar neticesinde elde edilen antropolojik verilere göre Samilerin birbirinden oldukça farklı olduğunu belirtmiş, Samilerin ırkdaş sayılmasının bilimsel bir temele dayanmadığı

²¹ Yaygın görüşe göre Elamlılar İran ırkındandır. Ludların kökeni ise bilinmemektedir. Bkz. 'Alî 'Abdulvâhid Vâfi, **Fıkhu'l-Luğa**, 3. bs., Kahire, Nahdatu Mısır, 2004, s. 6.

²² Kemâluddîn, **a.g.e.**, s. 11; Vâfi, **a.g.e.**, s. 6.

²³ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, C. I, s. 25.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jehoshua M. Grintz, "On the Original Home of the Semites", **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. XXI, No. 3, July 1962, s. 186-206.

²⁵ 'Alî, **el-Mufasssal**, C. I, s. 226.

şeklinde kesin bir yargıda bulunmuştur.²⁶ Bununla birlikte söz konusu çalışmaların yeterli olgunluğa erişmediği, antropolojik ve tarihsel kanıtların henüz bu konuda kesin bir sonuç ortaya koymadığı da dile getirilmiştir.²⁷

Sami kavramı etrafında meydana gelen tartışmalar neticesinde Sami halklarını birleştiren ortak değerın etnisite değil, dil-kültür olduğu yaklaşımı öne çıkmış; Sami kavramının dilsel ve kültürel bir niteleme olarak kullanımı söz konusu olmuştur.²⁸ Böylece Sami halkların arasındaki bağ daha ziyade dilleri ve kültürleri arasında bulunan benzerlik üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır.²⁹ Ernest Renan (1823-1892), kullandığı Sami kavramı ile Tevrat'ta Sam'in soyundan türediği belirtilen halkları değil; İbranice, Süryanice, Arapça ve bazı yakın diyalektleri konuşan halkları kastettiğini vurgulamıştır. Lewis, Samilerin birbirinden farklı ırksal özellikler barındırdığını ve dolayısıyla Sami kavramının antropolojik anlamda bir ırkı ifade etmediğini öne sürmüştür. Ayrıca dil ile ırk kavramlarının birbiri yerine kullanılması probleminin eskiden beri süregeldiğini belirtmiştir. Lewis'in aktardığına göre Sami kavramının dilsel ve kültürel bir sınıflandırmayı yansıttığına özellikle bazı bilim adamları tarafından dikkat çekilmiştir.³⁰ Sami kavramının yalnızca lengüistik bağlamda ele alınması gerektiğini düşünen Goitein de XIX. yüzyılda bağlamından kopartılarak fiziksel, psikolojik ve sosyal ortaklığı bulunan bir ırk teorisi ile bu kavramın içinin doldurulduğunu ifade etmiştir.³¹

Philip Khuri Hitti (1886-1978), Samiler arasındaki bağın temelinde dilsel yakınlığın yattığını fakat sosyal kurumlar, dinsel inançlar, psikolojik ve fizyolojik özellikler açısından da benzerliklerin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hitti Samilerin, farklı kollara ayrılmadan önce tarihin bir döneminde aynı bölgede -muhtemelen Arap yarımadası- yaşayıp aynı dili konuşan ortak bir atadan gelmesinin

²⁶ S. D. Goitein, **Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri**, Çev. Nuh Arslantaş, Emine Buket Sağlam, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, s. 41.

²⁷ Ömer Acar, "Arap Dilinde Ta'rib Olgusu Açısından Garibu'l-Kur'an", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Bursa, 2007, s. 31-33.

²⁸ Tâhâ Bâkır, **Mukaddime fî Târîhi'l-Hadârâti'l-Kadîme: el-Vecîz fî Târîhi Hadârâti Vâdi'r-Râfideyn**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Verrâk, 2012, s. 83-84; Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, C. I, s. 30; Henri S. 'Abbûdî, **Mu'cem'ul-Hadârâti's-Sâmiyye**, 3. bs., Trablus, Jarrus Press, 1991, s. 458.

²⁹ Demircan, **a.g.m.**, s. 76.

³⁰ Lewis, **Semites and Anti-Semites**, s. 45, 50.

³¹ Goitein, **a.g.e.**, 40.

kaçınılmaz olasılığından söz etmiştir.³² Israel Wolfensohn (1899-1980) ise Sami kavramının aralarında dil ve kan bağı bulunan Sami halklar için en uygun değerlendirme olduğunu, ayrıca aradaki dil bağının başka halklar arasında rastlanılmayacak derecede sıkı bir bağ olduğunu ifade etmiştir.³³

Sami kavramını ilk kullanan kişilerden olduğu öne sürülen Leibniz, Sami dilleri yerine Arap dili ifadesini kullanmayı uygun görmüştür.³⁴ Batı literatüründe hala geçerliliğini koruyan Sami isimlendirmesine Arap kökenli dil ve tarih uzmanlarından birçok itiraz geldiği göz önünde bulundurulduğunda Leibniz'in yaklaşımının halen geçerli olduğu söylenebilir. Temelinde Tevrat'ta geçen soy şeceresinin bilimsel gerçeklikle örtüşmediği iddiası yer almakla birlikte Sami halkların Arap yarımadasında yaşayan eski Araplar ve Sami diller arasında kaynak dile en yakın formu koruyan tek dilin Arapça olduğu gibi iddialar neticesinde Sami isimlendirilmesinin yerine "Arap" teriminin kullanılması gündeme gelmiştir.³⁵

Araplar arasında Sami isimlendirmesine itiraz ederek bu isimlendirmenin gözden geçirilmesine çağrıda bulunan ilk kişi Cevâd 'Alî'dir.³⁶ 'Alî, "Sami" ve "Samice" kavramlarının "Arap" ve "Arapça" ile değiştirilmesi fikrini ileri sürmüştür.³⁷ Arap kavramının bir milleti ifade etme bağlamında M.Ö. I. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlandığını, dolayısıyla bundan önceki zamanlarda Arap yarımadasında yaşayan veya oradan göç ederek ayrılan halkların Arap kavimleri olarak adlandırılmaları gerektiği görüşündedir. Sami isminin Tevrat'ta geçen soy savına ve diyalektler arasındaki benzerlik kıstasına dayanarak uydurulmuş bir nitelendirme olduğunu, bilimsel açıdan bir temeli bulunmadığını ve duygusal nedenlerle üretildiğini söyleyerek "Arap" isimlendirmesinin daha bilimsel olacağını ileri sürmüştür. Yine birçok bilim adamının Arap yarımadasını Samilerin

³² Philip Khuri Hitti, **Syria: Short History**, New York, The Macmillan Company, 1959, s. 31.

³³ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 3.

³⁴ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 3; Lewis, **Semites and Anti-Semites**, s. 44.

³⁵ Ahmed el-Âyid vd., **el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsî**, y.y., Larousse, 1989, s. 13; Muhammed Mustafa b. el-Hâcc, 'Âlemiyyetu'l-'Arabiyye', **el-Luġatu'l-'Arabiyye ve Tahaddiyyâtu'l-Karnî'l-Hâdî ve'l-'İşrîn**, Tunus, el-Munazzametu'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm, 1996, s. 134, 1 numaralı dipnot; Ahmed Şehlân, **Mecma'u'l- Bahreyn mine'l-Fenîkiyye ile'l-'Arabiyye**, Rabat, Dâru Ebî Rakrâk, 2005, s. 6-8, Âmir Suleyman, **el-Luġatu'l-Akkediyye**, Musul, Dâru İbni'l-Esîr, 2005, s. 56-61.

³⁶ Suleyman, **a.g.e.**, s. 58.

³⁷ 'Alî, **el-Mufasssal**, C. I, s. 8.

ana yurdu olarak telakki ettiğini, bu dillerin Arabistan’da ortaya çıkması nedeniyle mekan birliği faktörü dışında dil ve linguistik köken benzerliğinin de göz önünde tutularak Sami dillerini ifade etmek için artık “Arapça” ibaresinin kullanılması gerektiğini söylemiştir.³⁸

Muhammed Sâlim el-Cerh “Sami halklar” için “Arap halkları”, “Sami diller” için de “Eski Arapça” isimlendirmesini uygun görmüştür.³⁹ ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd (1889-1964) da benzer görüştedir.⁴⁰ Muhammed Behçet Kubeysî (1940-) Akkadca, Aramice ve Kenanice gibi Sami dilleri Arapçanın diyalektleri olarak telakki etmiş ve bunu çeşitli delillerle kanıtlamaya çalışmıştır.⁴¹ Tâhâ Bâkır (1912-1984), Sami ve Samice isimlendirmesini doğru bulmadığını belirterek “Yarımada” ve “Arap” terimlerini alternatif olarak sunmuş; farklı özel isimlere sahip Sami halklarını ifade etmek için “Arap” teriminin kullanılmasının tarihsel bağlamda uygun olmayacağı notunu da düşmüştür.⁴²

1.2. Samilerin Ana Yurdu

Samilerin ana yurdunun neresi olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Tevrat’ta yer alan insanlığın menşei ile ilgili ifadelere, bir kısmı ise Sami dilleriyle ilgili çalışmalara dayanmaktadır. Bu görüşler içerisinde söz konusu ana yurdunun Irak, Suriye, Afrika, Ermenistan, Avrupa, Kafkasya, Akdeniz’de batmış bazı adalar ve nihayet Arap yarımadası olduğu yer alsada ileri sürülen tezlerden Arap yarımadasını savunanlar çoğunluktadır.⁴³

Tevrat’a göre Hz. Nuh’un soyunun yaşadığı en eski bölge Babil topraklarıdır. Wolfenshon da bu bağlamda Babil’in Sami medeniyetinin ana yurdu olduğunun tarihi araştırmalar neticesinde ispatlandığını öne sürmüş ve bu teorinin gerçeğe en

³⁸ Ahmet Susa, **Tarihte Araplar ve Yahudiler: İki İbrahim, İki Musa, İki Tevrat**, Çev. Ahsen Batum, İstanbul, Selenge Yayınları, 2005, s. 178-179.

³⁹ Naphtali Wieder, **et-Te’sîrâtü’l-İslâmiyye fi’l-‘İbâtedi’l-Yehûdiyye**, Çev. Muhammed Sâlim el-Cerh, Kahire, Merkezu’d-Dirâsâti’ş-Şarkıyye, 2001, s. 4.

⁴⁰ Ahmed Muhammed Kaddûr, **Medhal ilâ Fıkhi’l-Luğati’l-‘Arabiyye**, 3. bs., Dimeşk, Dâru’l-Fikr, 2003, s. 49.

⁴¹ Muhammed Behçet Kubeysî, **Melâmih fi Fıkhi’l-Lehecâti’l-‘Arabiyyât mine’l-Akkâdiyye ve’l-Ken’âniyye ve hattâ es-Sebeiyye ve’l-‘Adnâniyye**, Dimeşk, Dâru Şem’el, 1999, s. 63-135.

⁴² Bâkır, **a.g.e.**, s. 84.

⁴³ Demircan, **a.g.m.**, s. 76.

yakın olabileceği yönündeki kanaatini belirtmiştir.⁴⁴ Benzer şekilde Alfred von Kremer (1828-1889), Ignazio Guidi (1844-1935) ve Frintz Hommel (1854-1936) de Samilerin ana yurdunun Irak'ın güneyi olduğunu savunmuşlardır. Bu oryantalistler Sami dillerinde yaygın kullanılan bazı hayvan, bitki ve yapı (mimari) isimlerini ele almış, bunları ilk kullananların Irak'ın güney bölgelerinde, Fırat nehri kıyılarında yerleşik Sami halklar olduğunu ve onlardan tüm Sami halklara geçtiğini ifade etmişlerdir. Böylece Tevrat'ın teorisini destekler bir tutum sergilemişlerdir.⁴⁵ Fakat Alman oryantalist Theodor Nöldeke (1836-1930), bu argümana şiddetle karşı çıkmış ve böyle bir gerçeğin ispatında tüm Samilerin Irak halkından aldıkları kanıtlanamayan birtakım kelimelere itimat etmenin son derece yanlış olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶ Bu genellemenin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği tarih sahnesinde ilk görülen Sami halk olan Akkadların⁴⁷ kralı birinci Sargon dönemine ait ünlü bir yazıttan da anlaşılmaktadır. Zira bu yazıtta Sargon'nun kendisinin ve aşiretinin Arap yarımadasının doğusundan Irak'a geldiğine dair açık işaretler bulunmaktadır.⁴⁸

Bazı bilim adamlarının iddiasına göre ilk Samiler M.Ö. üçüncü bin yılda Suriye topraklarında ortaya çıkmışlardır.⁴⁹ Eski Mısır ve Afrika dilleri ile Sami diller arasında birtakım benzerlikler bulunduğunu düşünen araştırmacılar ise Sami halkların ana yurdunun Afrika olduğu tezini ortaya atmıştır.⁵⁰ Nöldeke, George Bertin (1848-1891), Daniel Garrison Brinton (1837-1899) ve Georg Gerland (1833-1919) gibi oryantalistler bu tezin destekçisidir. Ancak bahsi geçen ana yurdun Afrika'nın neresi olduğu hususunda ortak bir kanaat bulunmamaktadır. Samilerin ana yurdunun Arabistan olduğu tezine de sıcak bakan Nöldeke, Doğu Afrika tezini ileri

⁴⁴ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 4.

⁴⁵ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 4-5; Ribhî Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, 3. bs., Dimeşk, Matba'atu Câmi'ati Dimeşk, 1963. s. 8-10; Henry Smith Williams (Ed.), **The Historians' History of the World**, New Delhi, Arvind K. Mittal Logos Press, C. I, 1987, s. 338.

⁴⁶ 'Alî, **el-Mufasssal**, C. I, s. 231; Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 5.

⁴⁷ Hasan Zâzâ, **es-Sâmiyyun ve Luğâtuhum**, 2. bs., Dimeşk, Dâru'l-Kalem, 1990, s. 25.

⁴⁸ Zâzâ, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁹ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 7.

⁵⁰ Gotthelf Bergsträsser, **Sâmî Dilleri Tarihi**, Çev. Hulusi Kılıç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Anka Yayınları, 2006, s. 129; M. Şemsettin Günaltay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, 3. bs., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 34; Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 11.

sürmüştür. Bertin, Samilerin ana yurdunun Kuzey Afrika olduğunu savunurken Brinton ise Kuzeybatı Afrika'yı işaret etmektedir.⁵¹

Samilerin ana yurdunun Kürdistan sınırına yakın Ermenistan bölgesi olduğu da iddia edilmiştir.⁵² Grintz'in yanı sıra Renan'ın savunuculuğunu yaptığı bu görüş Tevrat'ta Tekvin 8:4 bölümünde geçen Hz. Nuh'un gemisinin Ararat dağına oturduğu ifadesine binaen ortaya atılmıştır. Günümüzde bu görüş geçerliliğini yitirmiştir.⁵³ Bu görüşü destekleyenler arasında bahsi geçen bölgenin Sami halkların ve Aryan halkların ortak ana yurdu olduğunu savunanlar da çıkmıştır.⁵⁴

En yaygın kanaat Samilerin ana yurdunun Arap yarımadası olduğu yönündedir.⁵⁵ Nitekim birçok dini, tarihi, coğrafi ve lengüistik veriler de bu minvaldedir.⁵⁶ Bu tezi savunanlar arasında A. Sprenger (1813-1893), Archibald Henry Sayce (1845-1933), Eberhard Schrader (1836-1908), Hubert Grimme (1864-1942), Carl Brockelmann (1868-1956), John Linton Myres (1869-1954), St. John Philby (1885-1960) ve Samuel Laing (1812-1897) gibi ünlü antropolog ve Sami halkları tarihi uzmanları zikredilebilir. Ancak işaret edilmelidir ki bu görüşü savunanlar da göçlerin yarımadanın hangi bölgesinden yapıldığı konusunda farklı görüşler ortaya atmıştır.⁵⁷

Sami halkların göçebe olması farklı Sami diyalektlerinin konuşulduğu bölgelerinin sınırlarını çizmekte zorluklar yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim Sami dilbilimci Chaim M. Rabin (1915-1996), kesin çizgilerle belirlenmiş sınırlardan söz etmenin doğru olmayacağını vurgulamıştır.⁵⁸ Sprenger, Arabistan'ın orta kesiminin, bilhassa Necid bölgesinin Samilerin ana yurdu olduğunu söylerken⁵⁹ Lewis, eldeki farklı dönemlere ait verilerin Samilerin ana yurdunun Kuzey Arabistan olduğuna

⁵¹ Williams, **a.g.e.**, s. 338; Acar, **a.g.t.**, 48.

⁵² Bu görüşü kabul edenler aynı zamanda Sami ve Ari dillerinin aslında tek bir dilden ortaya çıktığını savunmuşlardır ve onlara göre bu kaynak dilin ana yurdu Kürdistan sınırındaki Ermenistan'dır. Ancak Brockelmann ve Nöldeke, temel dil esasları bakımından Sami ve Ari dillerde köken birliğinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bkz. Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 17.

⁵³ 'İd Mur'î, **Târîhu Luğâtî'l-Maşriki'l-'Arabiyyi'l-Kadîm: el-Luğâtü's-Sâmiyye**, Dimeşk, Hey'etu'l-'Ammeti's-Sûriyye li'l-Kuttâb, 2019, s. 16.

⁵⁴ Kemâl, **Durûsu'l-Luğâtî'l-'İbriyye**, s. 11.

⁵⁵ Günaltay, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁵⁶ Susa, **a.g.e.**, s. 145.

⁵⁷ 'Alî, **el-Mufasssal**, C. I, s. 232; Demircan, **a.g.m.**, s. 76.

⁵⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 8.

⁵⁹ Susa, **a.g.e.**, s. 145.

işaret ettiğini belirtmektedir. Lewis'e göre Samiler Kuzey Arabistan çöllerinden Bereketli Hilal'in komşu ülkelerine ve Kızıldeniz'i geçerek Afrika boynuzuna yayılmışlardır.⁶⁰ Philby ise Samilerin ilk yurtlarının Arabistan'ın güney bölgesi olduğunu ve paleolitik çağdan itibaren kuraklık nedeniyle yarımadadan göç etmek durumunda kaldıklarını ileri sürmüştür.⁶¹ Ünlü antropolog Henry Field (1902-1986) de Philby'nin bu görüşünü savunmuş, Bereketli Hilal'e yapılan göçlerin Güney Arabistan çıkışlı olduğunu zikretmiştir.⁶² Yine bu görüşü destekleyenlerden biri olan Sayce, tüm Sami geleneklerin ana yurt olarak Güney Arabistan'ı gösterdiğini söylemiştir.⁶³

1.3. Sami Diller

Sami dil ailesindeki diller birçok kadim halk tarafından konuşulmuştur. Asya halklarının dilleri, dilbilimsel çalışmalara konu olmadan önce Sami halkların konuştuğu diller Arami⁶⁴ ya da Doğu dilleri olarak anılmıştır.⁶⁵ Doğu dilleri ibaresi sadece Arapça, İbranice ve Aramiceyi değil aynı zamanda Etiyopya dilini ve hatta alakasız bile olsa Ermenice ve Farsçayı da kapsamıştır.⁶⁶

Aydınlanma ile birlikte Batı'da birçok araştırma alanı ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Ortadoğu üzerine yapılan çalışmalardır. Ortadoğu'da yaşayan halkları inceleyen çeşitli alt dallar da bu araştırmalar arasında yer almaktadır. Sami diller ailesi üzerine yürütülen çalışmalar bu bağlamda yapılmıştır. Hint-Avrupa dil ailesi ile ilgili yapılan mukayeseli çalışmaların -özellikle 1816 yılında Franz Bopp'un (1791-1867) Sanskritçeyi Farsça, Latince, Grekçe ve Almanca ile mukayese ettiği eserinin-⁶⁷ etkisiyle Avrupalı dilbilimciler, bu mukayeseyi diğer dillere de yaymışlardır. Böylece Sami diller üzerine mukayeseli çalışmalar yapılmaya

⁶⁰ Lewis, **Semites and Anti-Semites**, s. 50.

⁶¹ 'Alî, **el-Mufasssal**, C. I, s. 232.

⁶² Susa, **a.g.e.**, s. 147.

⁶³ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 11-12; 'Abdulğaffâr Hâmid Hilâl, **el-'Arabiyye: Hasâisuhâ ve Simâtuhâ**, 5. bs. Kahire, Mektebetu Vehbe, 2004, s. 68.

⁶⁴ Maurice Olender, **Cennetin Dilleri: Tanrısal Bir Çift: Ariler ve Samiler**, Çev. Nevzat Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi, 1998, s. 27.

⁶⁵ Avram Galanti, "Türkiye ve Sâmi Dilleri", Sad. Nurettin Ceviz, Musa Yıldız, **Nüşa**, C. IV, Sayı: 15, Güz 2004, s. 98.

⁶⁶ Versteegh, **a.g.e.**, s. 4.

⁶⁷ Aksan, **a.g.e.**, s. 123.

başlanmıştır.⁶⁸ Ancak bir görüşe göre, XVII. yüzyılın yarısına gelmeden yani Bopp döneminden çok önce oryantalistler, Sami dillerinin çoğu arasında bir benzerliğin bulunduğu dair bilgi sahibiydiler.⁶⁹ Wolfensohn, Sami diller arasındaki yakınlığa ilk olarak Orta Çağ Endülüs'ünde yaşayan Yahudi alimlerin dikkat çektiğini ve daha sonra oryantalistlerin bu alanda ortaya koydukları kapsamlı çalışmalar neticesinde Sami diller arasındaki benzerliklerin daha açık bir şekilde gün yüzüne çıktığını söylemiştir.⁷⁰

XIX. yüzyılın ortalarında Asur metnilerindeki çivi yazısının keşfi ve deşifre edilmesi ve bunun yanında Eski Aramice ve Epigrafik Güney Arapçasına ait materyallerin karşılaştırılması ile birlikte Sami dilleri alanında yapılan çalışmalar farklı ve ileri boyutlara taşınmıştır.⁷¹ Dolayısıyla Sami dilleri konuşan halkların tarihi, sosyo-kültürel durumları ve sahip oldukları inançlar hakkında önemli veriler elde edilmiştir.⁷² Avram Galanti (1873-1961), Sami dillere dair ortaya konulan bu çalışmaların önemini vurgulamış, din, dil, tarih, sosyoloji gibi alanlarda önemli konuların aydınlanmasında rolü olduğunu ifade etmiştir. Galanti, Avrupa özellikle Almanya üniversitelerinde edebiyat, tarih ve ekonomi dersleri kadar Sami dillerinin de üzerinde durulmasının sebebini inanç, kültür ve genel olarak bilimin çeşitli dallarında sağlanan faydalarla açıklamıştır. Galanti bu hususta şöyle demektedir:

Müslümanların ve Yahudilerin kutsal kitapları ile bu iki dinin dışındaki diğer Sâmi halklarının dinî metinleri Sâmi dillerinde yazılmış ve günümüzde Avrupa'da ilahiyat eğitimi ilmî bir şekilde yapılmakta olduğundan, dinler ve dinler tarihi ile ciddî bir şekilde uğraşanlar kutsal metinleri mutlaka orijinal metinlerden incelemek mecburiyetindedirler. Sâmi dilleri, bunların birbirleriyle olan ilişkilerini, karşılıklı etkileşimlerini ve özellikle kelime türetme yönlerini gösteren bir dil grubu olduğundan dilbilim açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Sâmi kitabelerini çözmek ve okumak için Sâmi dillerini bilmek gerektiğinden ve karşılaştırmalı Sâmi dilleri bunların çözülmesi ve okunmasını kolaylaştırdığından dolayı Sâmi dillerinin bilinmesi Arkeoloji açısından da şarttır. Sâmi milletlerinin, tarih, sosyoloji ve bilim

⁶⁸ Remzî Ba'albeki, **Fıkhü'l-'Arabîyyeti'l-Mukâran**, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1999, s. 18-19; Hicâzî, **a.g.e.**, s. 124-127; 'Abduttevvâb, **Medhal ilâ 'İlmü'l-Luğa**, s. 201; Versteegh, **a.g.e.**, s. 5.

⁶⁹ Vâfî, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁰ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 3.

⁷¹ Versteegh, **a.g.e.**, s. 5.

⁷² Acar, **a.g.t.**, s. 144.

ile sanatın diğer dalları hakkında şu ana kadar elde edilen belgeler ile ileride bulunacak belgelerden elde edilecek bilgiler, adı geçen milletlerin tarih, sosyoloji ve bilim ile sanatının aydınlatılmasına hizmet ettiğinden ve edeceğinden, bu açıdan da Sâmi dilleri çok değerli bir vasıttır.⁷³

Sami diller üzerine yapılan çalışmalar birçok tema içerse de burada konuyla ilgili olması bakımından bazılarını yer verilecektir. Sami halkların birbirinden ayrılıp konuştukları dillerin farklılaşmasından önce hangi dilde konuştukları veya Ana Samice/Asıl Sami dilinin niteliği dilbilimcileri meşgul etmiştir. Dilbilimciler Sami dillerin tek bir dilden türediğini varsaymış ve kaynak olarak Ana Samiceden bahsetmişlerdir. Bu ana dilin M.Ö. 3500 ile 3000 yılları arasında kullanımda olduğunu düşünmüş⁷⁴ ve onu *Proto-Semitic*, *Common Semitic*, *Simply Semitic* ve *Ursemitisch* gibi isimlerle zikretmişlerdir.⁷⁵ Oryantalist ve dilbilimci Gotthelf Bergsträsser (1886-1933), *Sâmi Dilleri Tarihi* adlı kitabında “Asıl Samice” adlı bir başlık açsa da bunun hangi dil olduğunu tartışmamış ve herhangi bir Sami dilin Ana Samiceye yakınlığından söz etmemiştir. Bergsträsser, bu dilleri konuşan halkların tarih sahnesinde görülmesini kronolojik şekilde ele almış, bu dilleri konuşan kavimlerin tarih öncesinde tek bir halk olduğundan ve daha sonra kollara ayrıldığından bahsetmiştir. Ona göre tek bir halk iken konuşulan Ana Samice ile çeşitli halklara ayrılmalاریyla ortaya çıkan diller arasında muhtemelen az bir diyalekt farkı bulunmaktaydı.⁷⁶

Sami diller arasında hangi dilin Ana Samice ya da ona en yakın olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda Babilce, Asurca, Aramice, İbranice ve Arapça gündeme gelen dillerdir. Bazı Yahudi ilim adamları Ana Samicenin İbranice olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁷ Naim Hâzım Onat (1889-1953), başlangıçta Ana Samicenin İbranice veya Aramice olduğu düşünülse de sonradan bu görüşün reddedildiğini söylemektedir. Aynı şekilde bazı oryantalistler tarafından

⁷³ Galanti, **a.g.m.**, s. 104-105.

⁷⁴ Muhammed Mustafa Kulu, “Arapça, İbranice, Türkçe ve Ortadoğu’da Ortak Kökler”, **Türkiye’de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2010, s. 141.

⁷⁵ Ahmet Suphi Furat, **Arap Edebiyatı Târîhi: Başlangıçtan XVI. Asra Kadar**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, s. 8; Moscati vd., **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁶ Bergsträsser, **Sâmi Dilleri Tarihi**, s. 127-128.

⁷⁷ Hüseyin Küçükkalay, **Kur’an Dili Arapça**, Konya, Denizkuşları Matbaası, 1969, s. 77.

kabul edilen Asurca iddiası da itirazlarla karşılaşmıştır. İtirazların gerekçesi Asurcadan geriye çok az kelime kalması ve bu dilin Sümerce ile aralarında neredeyse fark kalmayacak şekilde kaynaşmasıdır. Buradan hareketle bu iddiayı ispatlamanın pek mümkün olmadığı ileri sürülmüştür.⁷⁸ Başka bir görüş Ana Samicenin, Hammurabi devletinden kalan kalıntıların dili olan Eski Babilce olduğu yönündedir.⁷⁹ Mehmed Fehmî (1873-1944), Arap edebiyatı tarihi üzerine çalışma yapan bazı uzmanların arkeolojik kazılar ışığında eski Babil ve Arap dili arasındaki benzerlikleri ortaya koyduklarını ifade etmektedir. Dikkat çekilen benzer yönler daha ziyade bazı fiil çekimlerini, kelimelerin çoğul formlarını, tenvin olgusunu ve ayrıca iki dilde bulunan pek çok ortak kelimeyi içermektedir. Fehmî'ye göre bu iki dil arasında keşfedilen ortak özelliklerden hareketle uzmanlar, Babil dilinin Sami dillerin kaynağı olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰

Sami dillerin hangi dilden ortaya çıktığı konusunda eskiden beri var olagelen bir görüş de bu dilin Arapça olduğudur.⁸¹ Bazı dilbilimciler Arapçayı Ana Samiceye en yakın dil olarak nitelerken bazıları daha ileri giderek Arapçanın Sami dillere kaynaklık ettiğini ortaya atmıştır. Örneğin, Mısırlı dilbilimci 'Alî el-'Anânî (1940-), Arap yarımadasının orta ve güney bölgesinin Sami halklara beşiklik ettiğini kaydetmiştir. Buradan hareketle tüm Sami halkların Arap asıllı olduğunu ve dolayısıyla Arapçanın Ana Samice olduğunda bir kuşku bulunmadığını ileri sürmüştür.⁸² Sami diller arasında mukayeseli çalışmaların önemini ve gerekliliğini vurgulayan ülkemiz akademisyenlerinden merhum Salih Akdemir (1950-2014) de Sami dillerin Arapçadan türediğini iddia etmiştir.⁸³ Hitti, Mısır'da yayımlanan *Mecelletü'l-Hilâl* dergisinde neşrettiği makalesinde Arapçanın Ana Samiceye İbranice, Aramice, Süryanice, Babilce ve Asurca gibi diğer dillerden daha yakın

⁷⁸ Naim Hâzım Onat, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu I*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944, s. 27; Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-'İbriyye*, s. 12-18.

⁷⁹ Mustafâ Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Kahire, Kelimât 'Arabiyye, 2013, s. 64; Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-'İbriyye*, s. 14.

⁸⁰ Müderriszâde Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebiyât-ı Arabiyye*, İstanbul, Matbaa-i Amire, C. I, 1332, s. 79-80; Mehmet Çelik, *Süryanca Dil Bilgisi*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Dil ve Edebiyat Şubesi Yayınları, t.y., s. 5.

⁸¹

⁸² Alî el-'Anânî, Liyon Mehrez, 'Atiyye el-Ebrâşî, *Kitâbu'l-Esâs fî'l-Umemi's-Sâmiyye ve Luğâti'hâ*, Kahire, el-Matba'atu'l-Emîriyye, 1935, s. 38-39; Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-'İbriyye*, s. 15.

⁸³ Salih Akdemir, *Kur'an'a Dilbilimsel Yaklaşımlar*, İstanbul, Kuramer, 2017, s. 20.

olduğunu savunmuş ve bu yakınlığı bazı delillerle temellendirmeye çalışmıştır.⁸⁴ Aynı şekilde Alman oryantalist Justus Olshausen da (1800-1882) İbrani dili üzerine kaleme aldığı eserinin girişinde Arapçanın Ana Samiceye en yakın dil olduğu yargısında bulunmuştur.⁸⁵

Arapçanın Sami dillere kaynaklık ettiği yönündeki görüşün genel kabul gördüğü söylenemez. John Huehnergard (1979-), Arapçanın Sami diller arasındaki konumunu incelediği makalesinde Arapçanın Proto-Semitik olduğu görüşüne karşı çıkmıştır.⁸⁶ Nöldeke de Arap dilinin diğer Sami dillere göre Ana Samice özelliğini daha çok ve doğru bir şekilde koruyabildiğini belirtse de Ana Samiceye en yakın dilin Arapça olduğu yönündeki yerleşik fikrin sarsıldığını ve eski gücünü kaybettiğini zikretmiştir.⁸⁷

Sami dil ailesiyle ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir konu bu dillerin tasnifidir. Ana Samicenin kollarında yaklaşık yetmiş civarı farklı dil ve diyalekt bulunmaktadır. Bunların bazıları günümüzde varlığını sürdürse de pek çoğu zaman içerisinde ya tarih sahnesinden kalkmış ya da çok küçük topluluklar tarafından konuşulur olmuştur. Bu küçük topluluklar ve diyalektler hakkındaki bilgiler sözlü aktarılan rivayetlerden ve özellikle son dönemlerde ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılardan elde edilmiştir.⁸⁸

Sami dillerin tasnifi hususunda dilbilimciler arasında ittifak olmadığı, farklı görüşler bulunduğu söylenmelidir. Geleneksel görüşe göre Sami dil ailesi Akkad, Kenan, Arami, Arap ve Habeş dilleri olmak üzere beş temel dilden meydana gelmektedir.⁸⁹ Zikredilen dillerin her biri bir ana çatıyı temsil etmektedir. Bunun yanı sıra başta edebi dil olmak üzere farklı diyalektlerin bulunduğu diğer alt biçimleri de bünyesinde barındırmaktadır. Galanti, *Türkiye ve Sâmî Dilleri* isimli makalesinde bu dillerden bahsetmiş, bunlar içerisinde sayılan Arap dilini Kuzey Arapçası olarak not

⁸⁴ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 20; Onat, **a.g.e.**, s. 27-28; Çelik, **a.g.e.**, s. 5.

⁸⁵ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 14.

⁸⁶ John Huehnergard, "Arabic in Its Semitic Context", **Arabic in Context: Celebration 400 Years of Arabic at Leiden University**, Ed. Ahmad al-Jallad, Boston, Brill, 2017, s. 3.

⁸⁷ Onat, **a.g.e.**, s. 27.

⁸⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 3.

⁸⁹ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 9; Versteegh, **a.g.e.**, s. 10.

etmiştir.⁹⁰ Fakat işaret edilmelidir ki beş ana dil üzerine kurulu bu tasnifle ilgili eleştiriler yapılmıştır. Çünkü bu gruplardan hiçbirine uymayan yeni diller bulunmuş ve bunların zikredilen kolların alt biçimleri olarak tasnif edilmesinin genetik haklılığıyla ilgili şüpheler dile getirilmiştir. Ancak yine de Sami dilleri yukarıdaki gruplara uygun olarak tasnif etmek yaygın görüştür.⁹¹

Sami dillerin tasnifinde coğrafi ve dilsel parametrelerin esas alındığı görülmektedir. Sami dilbilimciler tarafından farklı tasniflerin ileri sürüldüğüne işaret edilmelidir. XX. yüzyıldan bu yana yapılmış en temel tasnif Sami dil ailesini Doğu Sami ve Batı Sami olmak üzere ikiye ayırmak şeklindedir.⁹² Bu gruplandırma Sami dilleri konuşanların coğrafi konumu üzerinden yapılmıştır. Nitekim eski Sami halklar da birbirini güneşin doğduğu ve battığı yöne nispetle tanımlamışlardır.⁹³ Ayrıca bu tasnifin temeli Batı Samicedeki fiil sisteminde meydana gelen yeniliklere dayanmaktadır.⁹⁴

Sami dilleri alt gruplara ayırırken yapılan tasniflerde bazı farklılıklar söz konusudur.⁹⁵ Ancak bu çalışmada en geniş ve bu yüzden diğerlerini de kapsayıcı olması hasebiyle dilbilimci Aaron David Rubin (1976-) tarafından yapılan tasnif esas alınacaktır. Rubin, Ana Samiceden Doğu Samice ve Batı Samice şeklinde iki alt grubun neşet ettiğini belirtmiştir. Rubin'e göre Batı Samice birçok alt gruplara ayrılması nedeniyle Doğu Samiceden sayıca fazladır. Çünkü Doğu Samice, Ebla ve Akkadca olmak üzere sadece iki alt kola ayrılmıştır. Akkadca, Babil ve Asur dillerini doğurmuşsa da bunların hiçbirisi varlığını sürdürememiş ve zamanla tarihin katmanlarına karışmıştır. Batı Samice, Etiyopyaca, Modern Güney Arapça ve Merkez Sami dilleri olarak üç alt gruba ayrılmıştır. Sami diller ailesinin alt gruplara ayrılması daha sonraki süreçte Merkez Sami dilleri üzerinden devam etmiştir. Şöyle ki Merkez Sami dilleri Arapça, Sayhadice ve Kuzeybatı Sami dilleri olmak üzere üç alt gruba ayrılmıştır. Merkez Sami dil ailesi içerisinde ise Kuzeybatı Sami dilleri alt gruplara ayrılarak gelişmeye devam etmiştir. Kuzeybatı Sami dilleri, Ugaritçe, Kenanice ve

⁹⁰ Galanti, **a.g.m.**, s. 99-104.

⁹¹ Chaim M. Rabin, "Semitic Languages", **EJ**, Vol. XVIII, 2007, s. 281.

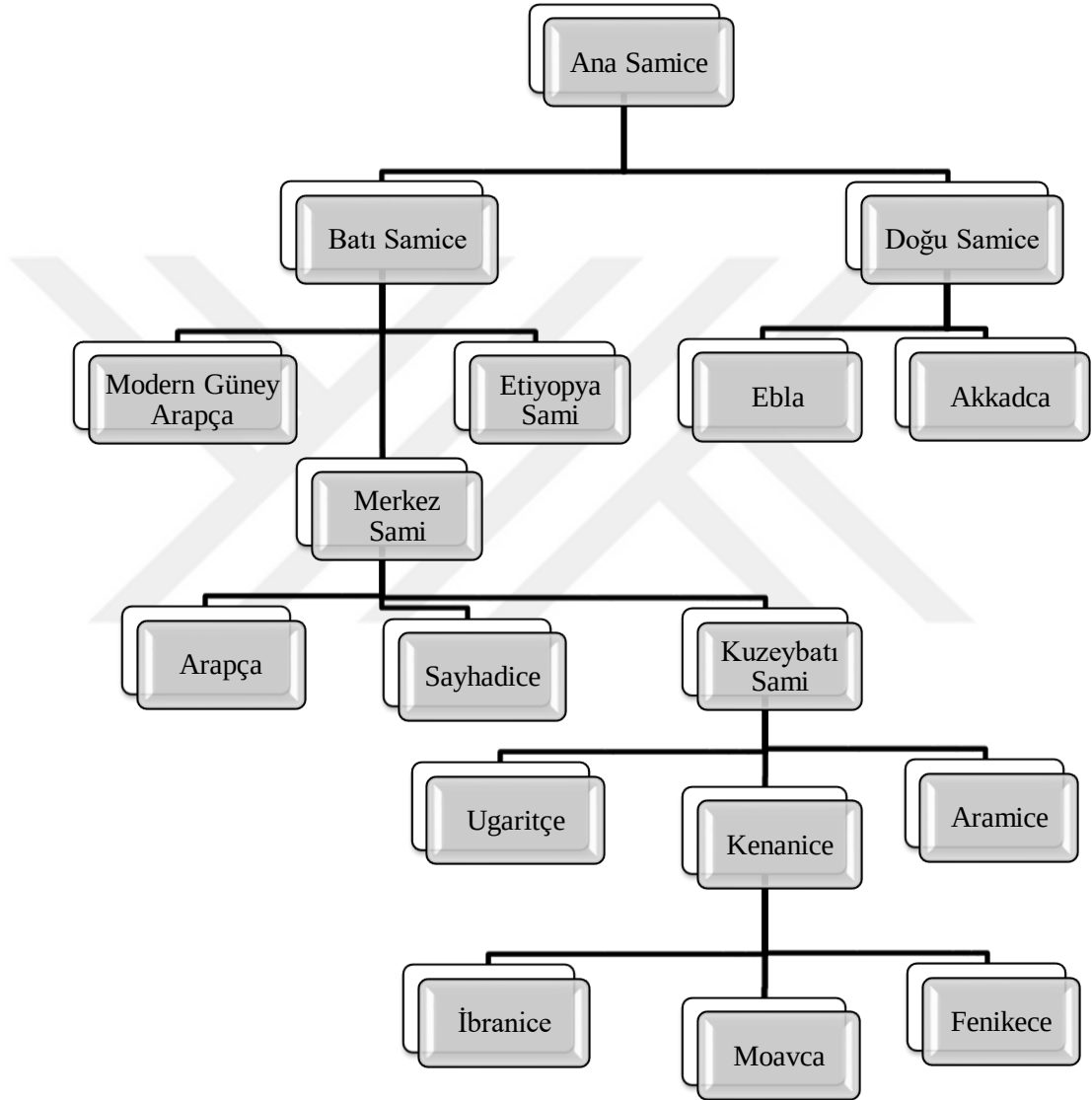
⁹² Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 4.

⁹³ er-Râfi'î, **a.g.e.**, s. 63.

⁹⁴ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 4.

⁹⁵ Örneğin bkz. Bergsträsser, **Sâmî Dilleri Tarihi**, s. 15; Furat, **a.g.e.**, s. 44; Galanti, **a.g.m.**, s. 99.

Aramice kollarına ayrılmıştır. Kenanice de İbranice, Moavca ve Fenikece olmak üzere üç alt kola bölünmüştür.⁹⁶

Tablo 2. Sami dil ailesi

⁹⁶ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 4-6.

1.3.1. Tarihten Günümüze Sami Dilleri

Yukarıda Sami dillerin tasnifiyle ilgili çeşitli önerilerin olduğuna işaret edilmişti. Bu öneriler ağırlıklı olarak coğrafi dağılım perspektifinden hareketle oluşturulmuştur. Oysaki bazı detaylarda coğrafi ayrımın yeterli gelmediği, kelime yapıları, fiil çekimleri vb. gibi konularda farklı kategorilerde ele alınan dillerin, ait olduğu coğrafyadan ziyade farklı coğrafi kategorideki dillerle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle Sami dillerin tasnifini coğrafi dağılımlarını göz önüne alarak yaparken söz konusu detayları kaçırmamak isabetli olacaktır.

Temel coğrafi tasnif açısından Sami dilleri doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İşaret edilmelidir ki bu dillerin tamamı günümüzde konuşulur değildir. Sami diller arasında yer alan ve ölü diller olarak nitelenen bu dillerle ilgili bilgiler çağımızda arkeolojik bulgular, mitolojik ve dini kaynaklar sayesinde bilinmektedir.

1.3.1.1. Doğu Samice

Doğu Sami dillerine dahil edilen diller Akkadca ve Ebla dilidir. Çağdaş olan Akkadca ve Ebla dili varlığını günümüze kadar koruyamamış ölü dillerdir.

1.3.1.1.1. Akkadca

Akkadlar tarih sahnesinde beliren ilk Sami halktır. Günümüz Irak topraklarında ikamet etmişlerdir. Akkadlar ile ilgili veriler yaklaşık 1850 yılına kadar Yahudi kutsal kitaplarına, Romalı ve Yunan tarihçilerin rivayetlerine, bazı efsane türü hikayelere ve bunların yanı sıra bazı seyyahların anekdotlarına dayanmaktaydı. Ancak zikredilen tarihte ve daha sonra yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, Akkad medeniyetiyle ilgili yeni bilgiler sunmuştur.⁹⁷ En eski Akkadca yazıtlar yaklaşık olarak M.Ö. 2500 yılına dayanmaktadır. Kazılardan elde edilen ve sayıları on beş bini geçen kil tablet/levhalar bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde

⁹⁷ Zâzâ, a.g.e., s. 25-26.

sergilenmektedir. Bunun yanında aynı müzede büyük ve küçük boyutlarda birkaç bin Akkadca kitap vardır.⁹⁸

Bir dil ismi olarak Akkadca ismini Sargon döneminde (M.Ö. 2350-2293) başkent olan Akkad şehrinden almıştır.⁹⁹ Akkadca, Akkad imparatorluğunun bakiyesi olarak M.Ö. iki binli yılların başlarında varlığını iki koldan sürdürmüştür.¹⁰⁰ Akkad Devleti'nin gerilemesi ve çöküşünden sonraki süreçte bu devletin hakimiyet bölgelerinde ortaya çıkan Babilliler (güneyde) ve Asurlular (kuzeyde), Akkadların dilsel ve kültürel varlıklarını devam ettirmiştir. Bundan dolayı Akkadcanın yanı sıra bu dil siyasi ve coğrafi bağlamda Babilce-Asurca diye de isimlendirilmektedir.¹⁰¹ Bunun yanında arkeolojik araştırmaların seyri de isimlendirmede etkili olmuştur. Arkeolojik bulgular ilk olarak Asur devletinin sınırları içerisinde bulunduğu için Akkadcaya Asurca denmiştir. Ancak Brockelmann, doğru isimlendirmenin Babilce olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü bu dilin ortaya çıktığı yer Dicle ve Fırat nehirlerinin döküldüğü bölgedir ve buradan kuzey bölgesine intikal etmiştir.¹⁰² Akkadcanın birçok diyalekti olmakla birlikte ilerleyen süreçte Babil ve Asur diyalekti olarak varlığını sürdürdüğü söylenebilir. M.Ö. birinci bin yılın başlarında Akkadca konuşma dili olarak gündemden kalkmış, yerini Babil ve Asur diyalektlerine bırakmıştır. Bu iki diyalekt tarih içerisinde farklı aşamalardan geçmiş, evrilerek gelişmiş ve ardından önce Asurca sonra Babilce ortadan kaybolmuştur. Babil ve Asur diyalektleri arasında en temel ayrım kronolojik olup tarihlendirmeleri şu şekilde gösterilebilir: Eski Akkadca (M.Ö. 2400-2000), Eski Babilce/Eski Asurca (M.Ö. 2000-1500), Orta Babilce/Orta Asurca (M.Ö. 1500-1000), Yeni Babilce/Yeni Asurca (M.Ö. 1000-600) ve Geç Babilce (M.Ö. 600-M.S. 100).¹⁰³

Kültür tarihi üzerine yapılan çalışmalarda Sümer-Akkad ifadesi kullanılmaktadır. Bu isimlendirme Akkadların, Sümerlerin topraklarını ele geçirerek medeniyetini benimsemeleri neticesinde ortaya çıkan karma kültürü ifade etmektedir. Akkadlar bir arada yaşadıkları Sümerlerden farklı bir dile sahip oldukları halde

⁹⁸ Galanti, **a.g.m.**, s. 99-100.

⁹⁹ Moscati vd., **a.g.e.**, s. 18.

¹⁰⁰ Demircan, **a.g.m.**, s. 76

¹⁰¹ Wolfenshon, **a.g.e.**, s. 22; Vâfi, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁰² Brockelmann, **Fikhu'l-Luğâti's-Sâmiyye**, s. 16.

¹⁰³ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 6-7.

onların yazı sistemi olan çivi yazısını kullanmışlardır.¹⁰⁴ Bazılarına göre bu yeni alfabenin kullanılması Sümercenin Akkadca üzerinde dilsel hakimiyetine, en azından onu köklü bir şekilde etkilemesine yol açmıştır. Bu görüşü benimseyenlere göre bu etkilenmenin sonucunda Akkadcadaki gırtlak harfleri farklılaşmış, gırtlak ve diş ünlüleri kısmen kullanım dışı kalmış, bazı harfler başkalaşmış ve seslerin telaffuz şeklinde değişiklikler meydana gelmiştir.¹⁰⁵ Söz konusu değişikliklerin Akkadcayı diğer Sami dillerden ayrı ele almayı zorunlu kılacak kadar derin ve geniş çaplı olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Wolfensohn ise bazı Sami harflerin kullanım dışı kalmasını Sümer çivi yazısının benimsenmesiyle izah etmektedir ki Babillilerin kullandığı Sümer alfabesinde Sami dilindeki bazı harflerin bulunmaması bu harflerin yazıya yansıtılamamasına neden olmuştur. Dolayısıyla Wolfensohn, söz konusu etkilenme ve değişimin Babillerin Sümer halkıyla kaynaşmalarından kaynaklandığı fikrine sıcak bakmayarak bu konudaki yanlışlığın alfabeden kaynaklandığını öne sürmüştür.¹⁰⁷

Rubin, Orta Babilce döneminde Asur ve Babil’de yazarların yeni bir edebi diyalekt geliştirdiğinden bahsetmektedir. Rubin, bu diyalektin eski Babilce’ye dayandığını ve standart Babilce olarak adlandırıldığını söylemektedir. Rubin’e göre standart Babilce sonraki dönemlerde edebiyatta ve bazı yazıt metinlerde kullanılmıştır. Bu standart dil dışında Babil ve Asur topraklarında rastlanan taşra ağızları da olmuştur. Bu ağızlarda genel olarak yerel dilin de kısmi etkisi görülmüştür. Taşra ağızlarına ait metinlerin bulunduğu en dikkate değer siteler Nuzi, Alalah, Mari, Emar, Ugarit ve el-Amarna’dır. Bu bölgelerde bulunan metinlerin dili, M.Ö. II. bin yılın konuşma dili olan Akkadcadan gelmektedir. Bu metinlerin yer aldığı yazıtlarda Sümerlerden alınan çivi yazısı kullanılmıştır.¹⁰⁸ Babil ve Asur medeniyetinden günümüze ulaşan eserlerde genel olarak astrolojik bilgiler, kanun ve anlaşma metinleri, dua ve büyü bilgileri, mektuplaşmalar, filolojik metinler, destan

¹⁰⁴ Acar, **a.g.t.**, s. 61-62; Zâzâ, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁰⁵ Furat, **a.g.e.**, s. 41; Brockelmann, **Fıkhü'l-Luğâti's-Sâmiyye**, s. 17.

¹⁰⁶ Acar, **a.g.t.**, s. 154.

¹⁰⁷ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁰⁸ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 7.

ve masallar yer almaktadır.¹⁰⁹ Akkadca yazmak için kullanılan bu çivi yazı sistemi M.S. II. yüzyıldan, yani Geç Babilce diye isimlendirilen dönemden itibaren ortadan kalkmıştır. Arkeolojik kazılarda bulunan Akkادلara ait çivi yazıları XIX. yüzyılda çözümlenebilmiştir.¹¹⁰

1.3.1.1.2. Ebla Dili

Halep'in güneyinde Tel Mardîh köyü ve civarında yer alan eski Ebla bölgesinde bulunan metinlerin dilini ifade etmektedir. Filolojik özellikleri bakımından Akkadcaya çok yakın¹¹¹ olsa da eski Sami diller içerisinde müstakil bir dil sayılmasına yetecek kadar farklılıklara sahiptir.¹¹² Akkadcaya yakınlığından dolayı bazı uzmanlar tarafından Akkadcanın bir diyalekti olarak kabul edilen¹¹³ Ebla dili, 1970'lerde İtalyanlar tarafından keşfedilmiştir ve çoğu iyi korunmuş yaklaşık on beş bin kil tableti kapsamaktadır.¹¹⁴ Çivi yazısı ile yazılan bu tabletler Paolo Matthiae (1940-) ve Giovanni Pettinato (1934-2011) gibi İtalyan arkeolog ve dil uzmanları tarafından bilimsel araştırmalara konu edilmiştir.¹¹⁵ Yapılan çalışmalar sonucunda varılan neticeye göre bu metinler, M.Ö. XXIV yüzyılın sonlarından M.Ö. XXIII. yüzyılın ortalarına kadar geçen bir asırdan daha az bir zaman diliminde oluşturulmuştur. Ebla çivi yazısı sisteminde lologramlar¹¹⁶ çok fazla kullanılmıştır. Neredeyse tüm ünlü ve ünsüz harfler karmaşıktır. Alfabe sisteminin doğası nedeniyle bu dil hakkındaki bilgilerin derinleşemediği ifade edilmiştir.¹¹⁷

¹⁰⁹ Meşhur Hammurabi kanunları ve Gılgamış destanı bu medeniyetin mirasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bergsträsser, *Sâmi Dilleri Tarihi*, s. 37-42.

¹¹⁰ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 7.

¹¹¹ Ebla dili ile Akkadcanın benzerlik gösterdiği bazı özellikler için bkz. Alfonso Archi, *Ebla and its Archives: Texts, History and Society*, Boston-Berlin, De Gruyter, 2015, s. 38.

¹¹² Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 7.

¹¹³ Mur'î, *a.g.e.*, s. 136.

¹¹⁴ Cyrus H. Gordon, "Amorite and Eblaite", *The Semitic Languages*, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 100-101; Demircan, *a.g.m.*, s. 76.

¹¹⁵ Acar, *a.g.t.*, s. 157.

¹¹⁶ Lologram (kavramsal yazı) literatürde ideogram olarak da geçmektedir. İfade edilmek istenen bir kavramı ya da fikri hece ile değil, doğrudan işaretlerle aktaran yazı sistemidir. Kavramsal yazı sistemi, yazı sistemleri arasında ikinci aşamada yani resim yazı (piktogram) ile sesçil (fonogram) yazı sistemi arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Demir, "Piktografik ve Semitik Yazı Sistemlerinin Türkçe Yazı Sistemi Üzerindeki Etkisi", *YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, Özel Sayı: 2, 2017.

¹¹⁷ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 7.

Bazı araştırmacılar tarafından Ebla dilinin bilinen en eski Sami dil olduğu düşünülmüştür. Pettinato, eski Ebla dilini Akkadca ile değil, Kuzeybatı Sami dil grubuna mensup Kenanice ile ilişkilendirmiş ve eski Ebla dilinin kadim Kenanice olduğunu öne sürmüştür. Siyonist Yahudi uzmanlar buradan hareketle Ebla dilini sahiplenmek istemiş, Ebla’da bulunan yazıtlardaki dilin Tevrat’taki dilin kaynağı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak Ebla dili ile Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat’ın tarih sahnesine çıkışı arasında birkaç asırlık zaman dilimi bulunduğu vurgulanarak bu girişimin bilimsel değil hamasi olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸

Kubeysî, eski Arap diliyle karşılaştırma yaparak Ebla dilinin özelliklerini açıklamış, ayrıca Yahudilerin iddialarına cevap vermiştir. Ona göre Ebla diline ait kelimelerin birçoğu köken itibarıyla Adnani Arapçasında bulunmaktadır. Ebla dilinin Tevrat’ın dili ile benzerlik gösterdiğine dair mevcut görüş ise dilsel gerçeklikle bütünüyle ters düşmektedir ve hatta yapılan araştırmalar neticesinde Ebla dilinin Tevrat diliyle olan benzerliği %5, Adnani Arapçasına benzerliği ise %80 olarak saptanmıştır. İlaveten Ebla dilinde irab, yani kelime sonlarındaki hareketler gösterilmektedir. Kelime sonlarına Arapçadaki “tenvin” işaretinin yerine “-m” harfinin eklenmesi ise Ebla dilinin Akkadca ile ortak özelliklerinden biridir.¹¹⁹

1.3.1.2. Batı Samice

Batı Sami dillerinde Modern Güney Arapça, Etiyopya Sami ve Merkez Sami dilleri yer almaktadır.

1.3.1.2.1. Modern Güney Arapça

Arap yarımadasının güneydoğusunda çok az bir nüfusun konuştuğu dil grubudur. Bu grup Mehri, Cibbali, Harsusi, Sokotri, Hobyot ve Basari şeklinde alt dallara ayrılmıştır. Mehri, Cibbali ve Sokotri dillerinin de birkaç diyalekti vardır. Mehri diline olan yakınlığından dolayı Harsusi ve Basari dillerinin Mehri dilinin diyalektleri sayılabileceği ifade edilmiştir. Bu gruptaki dillerden Sokotri, Afrika boynuzunun yüz elli mil doğusunda Hint okyanusunda bulunan Yemen’e bağlı

¹¹⁸ Susa, **a.g.e.**, s. 332-333.

¹¹⁹ Kubeysî, **a.g.e.**, s. 344.

Sokotra adasında konuşulmaktadır. Diğer diller ise Yemen'in doğusunda ve Umman'ın batısında yaygındır.¹²⁰

Bu gruba ait dillerin Epigrafik Güney Arapça diye işaret edilen dillerle ilgisi tartışmalı bir konudur.¹²¹ Rubin, kullanılan terminolojinin karışıklığa neden olduğunu ancak Modern Güney Arapçanın Epigrafik Güney Arapçadan türemediğini kaydetmiştir.¹²² Konu ile ilgili Bergsträsser de Mehri, Şahaveri ve Sokotri dillerinin Eski Güney Arapça yazıtlarındaki diyalektlerle ilgisi bulunduğunu ancak doğrudan bu diyalektlerden ortaya çıkmadığını ifade etmiştir.¹²³ Bu dil grubu alanında pek fazla çalışma olmayıp yapılan çalışmalar da son dönemlere aittir. Mevcut bilgilerin bir kısmı Avrupalılar tarafından 1830'larda belgelenmiş, XX. yüzyılda da benzeri çalışmalar devam etmiştir. Bu grupta en az belgelenen diller Hobyot ve Basari dilleridir.¹²⁴

Yazılı geleneğe sahip olmayan bu diller sayısı net olarak belli olmayan sınırlı sayıda insan tarafından konuşulmaktadır. Yaklaşık olarak iki yüz bin Arap tarafından konuşulduğu ifade edilmektedir.¹²⁵ En yaygın konuşulan Mehri dilidir. Mehri konuşanların sayısı yetmiş bin ile yüz elli bin arasındadır. Yaklaşık otuz bin kişiden oluşan bir nüfus Cibbali dilinde ve on bin civarı nüfus ise Sokotri dilinde konuşmaktadır. Bu grupta yer alan diğer üç dilden her birinin konuşan sayısı bine ulaşmamaktadır.¹²⁶ Yaklaşık olarak altı yüz kişinin Harsusi, üç yüz kişinin Basari ve yüzden az kişinin de Hobyot dilinde konuştuğu ortaya konmuştur.¹²⁷

Modern Güney Arapça grubunda yapılan bir tasnife göre Modern Güney Arapça batı ve doğu olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu tasnife göre Mehri, Harsusi ve Basari dilleri batı grubunda, Cibbali ve Sokotri dilleri ise doğu grubunda yer

¹²⁰ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 7-8.

¹²¹ Marie Claude, Simeone Senelle, "The Modern South Arabian Languages", *The Semitic Languages*, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 378.

¹²² Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 8.

¹²³ Bergsträsser, *Sâmî Dilleri Tarihi*, s. 95-96.

¹²⁴ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 8.

¹²⁵ Claude, Senelle, *a.g.m.*, s. 378.

¹²⁶ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 8.

¹²⁷ Claude, Senelle, *a.g.m.*, s. 379.

almaktadır. Hobyot dilinin ise bu iki gruptan hangisine yerleştirilmesi gerektiği belirsiz kalmıştır.¹²⁸

1.3.1.2.2. Etiyopya Sami Dilleri

Yukarıda bahsedildiği üzere bazı uzmanlar Samilerin ana yurdunun Afrika'nın doğusu olduğunu savunmuştur. Ticaret seyahatleri nedeniyle eski Etiyopya¹²⁹ ve Sami halkların yaşadığı bölgeler arasında aktif bir iletişimin olduğunu düşünmek mümkündür. İslam'ın ortaya çıkmasından az bir zaman önce gerçekleşen ve Kur'an'da Fil suresine de konu olan saldırı ve İslam'ın erken dönemlerinde Müslümanlar için daha güvenli olacağı düşüncesiyle yapılan göçler de bu kabulü destekler niteliktedir. Sami halkları ve dilleri üzerine yapılan çalışmalarda uzmanlar Etiyopya ve Eritre'de konuşulan veya tarih içerisinde konuşulmuş ancak varlığını koruyamamış dilleri de Sami diller ailesine dahil ederler.¹³⁰ Sayıca fazla ve çeşitli oldukları için bu dillerden bazılarının hala sistemli bir araştırmaya ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Etiyopya Sami dilleri genel olarak araştırılmış ve tasnife tabi tutulmuştur.¹³¹

Robert Hetzron (1937-1997), Etiyopya Sami dillerini kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre Ge'ez, Tigre ve Tigrinya dilleri Kuzey Etiyopya; Amharice, Guraje ve diyalektleri, Agroppe, Harari ve Gafat dilleri ise Güney Etiyopya dil grubundadır.¹³² Bu dillerin bazıları günümüze ulaşmadığı gibi haklarında bilgi de bulunmamaktadır.

Etiyopya'da konuşulan Sami diyalektler Arap yarımadasının güneyinde konuşulan diyalektlerle benzerlik göstermektedir.¹³³ Etiyopya Sami diyalektlerinin Sayhadiceden ortaya çıktığı görüşü bu benzerliğin dayanağı olarak ileri

¹²⁸ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 8.

¹²⁹ Etiyopya'nın eski adı Habeşistan'dır. Bundan dolayı Etiyopya Sami dilleri literatürde Habeş dilleri olarak da geçmektedir.

¹³⁰ Stefan Weninger, "Ethio-Semitic in General", **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 1114.

¹³¹ Bkz. Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 8-9.

¹³² Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 9.

¹³³ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 254.

sürülmektedir.¹³⁴ Söz konusu Etiyopya Sami diyalektleri arasında ilk başta Ge'ezce gelmektedir. Ge'ezce Etiyopya'da kullanılan en eski dildir.¹³⁵ Bu dil eski Aksum Krallığı'nın dilidir. Ge'ez kelimesi "hür insanlar", dolayısıyla Ge'ezce de "hür insanların dili" anlamına gelmektedir.¹³⁶ Bulunan Ge'ezce yazıtların tarihi M.S. III-IV. yüzyıllara dayanmaktadır. M.S. ikinci bin yıldan itibaren Ge'ezce konuşma dilinden kalktığı ancak bölgede yazı dili ve klasik bir dil olarak XX. yüzyıla kadar geçerliliğini koruduğu ifade edilmektedir. Ge'ezce, ayrıca Habeş kilisesinin litürji dili¹³⁷ olarak da varlığını sürdürmüştür.¹³⁸

M.S. XIII. yüzyıldan itibaren Ge'ezcenin yerini Amharice almıştır.¹³⁹ Ge'ezceye kıyasla Sami dillerin özelliklerini daha az taşıyan ve Afro-Asyatik diller arasında bir köprü konumunda olan Amharice,¹⁴⁰ Etiyopya'nın resmi dili ve "lingua franca"sıdır.¹⁴¹ Amharicenin, Etiyopya Sami dilleri içerisinde en yaygın konuşulan dil olmanın ötesinde Arapçadan sonra Sami diller arasında en çok konuşulan dil olduğu söylenebilir. Zira Etiyopya'da yaklaşık yirmi milyon yerli ve yirmi milyondan fazla yerli olmayan halk tarafından konuşulan bu dil¹⁴² Etiyopya sınırları dışında Mısır, İsrail ve İsveç gibi ülkelerde yaklaşık iki buçuk milyon nüfus tarafından da kullanılmaktadır.¹⁴³

Tigrinya dili Etiyopya'nın kuzey kısımlarında ve Eritre'de yaklaşık altı milyon kişi tarafından konuşulmaktadır ve resmi bir dildir. Eritre'de ayrıca Tigre dili de konuşulmaktadır. Yaklaşık bir milyon kişi bu dili kullanmaktadır. Tigre'nin bir diyalekti olma ihtimali olan Dahalik, Eritre kıyılarında bulunan Dahlak Arkipelago adasında yaklaşık birkaç bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından Dahalik'in müstakil bir dil olduğu da iddia edilmektedir.¹⁴⁴

¹³⁴ Vâfi, **a.g.e.**, s. 78.

¹³⁵ Zâzâ, **a.g.e.**, s. 161.

¹³⁶ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 254.

¹³⁷ Dini ayin ve ibadetler yapılırken kullanılan dildir.

¹³⁸ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 8-9.

¹³⁹ Vâfi, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁴⁰ Acar, **a.g.t.**, s. 212-213.

¹⁴¹ Lingua franca, farklı ırk kökenli toplumlar arasında kullanılan ortak dil anlamına gelir.

¹⁴² Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 9.

¹⁴³ Acar, **a.g.t.**, s. 213.

¹⁴⁴ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 9.

Agroppla dili, Addis Ababa'nın yaklaşık yüz mil kuzeydoğusunda yer alan Ankober bölgesinde yaklaşık on ila on beş bin kişi tarafından konuşulmaktadır. Otuz bin civarında bir nüfusun konuştuğu Harari dili ise Etiyopya'nın güneydoğusunda bulunan Harar şehrinin tarihsel dilidir. Fakat 1970'lerdeki politik karmaşadan dolayı Hararice konuşan birçok kişi bugün Addis Ababa'da yaşamaktadır.¹⁴⁵

Gafatça dışında Etiyopya Sami dilleri arasında yer alan ve XX. yüzyılın ortalarında kaybolan diller Guraje dilleri olarak adlandırılmaktadır. Kuzey Guraje grubunda üç diyalekt, batı Guraje grubunda ise yaklaşık olarak on diyalekt vardır. Guraje dillerinde konuşanların sayısı bir ila iki milyon arasındadır ve bu nüfusun tamamı Addis Ababa'nın yüz elli mil güneybatısında yaşamaktadır. Bazı uzmanlar tek etnik yapıya sahip olduğu için Guraje dillerini etnik ve coğrafi bakımdan tek dil grubu olarak kabul etmektedirler.¹⁴⁶ Guraje dillerini konuşanlar, bir ada misali Kuşi ve Omo dillerini konuşanlar tarafından çevrelenmiştir. Bu sebepten dolayı bazı uzmanlar, Guraje teriminin tarihi, kültürel ve dilsel bir ortaklığa atıf yapmadığını belirtmektedirler.¹⁴⁷

1.3.1.2.3. Merkez Sami Dilleri

Merkez Sami adı ilk defa Hetzron tarafından tanımlanmıştır. Bu tanım büyük ölçüde birleşik fiil biçimini esas alarak ileri sürülmüştür. Söz konusu yeni biçim Doğu Sami, Etiyopya Sami ve Modern Güney Arap dillerinde bulunan birleşik biçimden farklı olmasıyla varlığını ortaya koymuştur.

Merkez Sami dilleri üzerine en detaylı çalışma Huehnergard tarafından yapılmıştır. Bu kolun üst grubunda Arapça, Eski Güney Arap dilleri diye tanınan Sayhadice ve Kuzeybatı Sami dilleri yer almaktadır.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 9-10.

¹⁴⁶ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 10.

¹⁴⁷ Ronny Meyer, "Gurage", *The Semitic Languages: An International Handbook*, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 1220-1221.

¹⁴⁸ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 4-5.

1.3.1.2.3.1. Arapça

Yaşayan Sami dilleri içerisinde en önemlisi Arapçadır. Arapça, günümüzde batıda Moritanya'dan doğuda Umman'a kadar uzanan bölgenin dili olup 22 Arap ülkesinde dört yüz milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. İran, İsrail ve Türkiye istisna olmak üzere tüm Ortadoğu'nun dilidir. Hatta İsrail'de ve Türkiye'nin bir kısmında da Arapça konuşulmaktadır. Yine Orta Asya, Afrika ve Özbekistan'da Arapça konuşan gruplar, cemaatler mevcuttur. Orta Çağ'da İber ve Sicilya yarımadasında da Arapça kullanılmıştır. Günümüzde Avrupa ve Amerika'da bazı göçmen topluluklar da Arapça konuşmaktadır. Büyüklüğü ve önemi nedeniyle Birleşmiş Milletler 1974 yılında Arapçayı resmi dil olarak kabul etmiştir.¹⁴⁹ Sayısı iki milyara yaklaşan Müslümanların ibadet dili olan Arapçaya her gün dünyanın birçok noktasında başvurulduğu söylenebilir. Arap dünyasında “lingua franca” olan Arapça edebiyat, medya ve konuşma dilidir.¹⁵⁰ İkinci bölümde Arapçanın tarih içerisinde kaydettiği gelişim ve aşamalar ayrıntılı olarak ele alındığından dolayı buradaki açıklamalar sınırlı tutulmuştur.

1.3.1.2.3.2. Sayhadice

Sayhadice Arabistan yarımadasının güneyinde yaşayan Samilerin konuşma dilidir. Bu kelime Orta Çağ Arap coğrafyacıların Yemen çölüne verdiği isimden gelir. Günümüzde burası Remletü's-Seb'ateyn olarak adlandırılmaktadır. Sayhadice çok yaygın bir terim olmayıp bunun yerine Eski Güney Arapça¹⁵¹ veya Epigrafik Güney Arapça şeklindeki isimlendirmeler de kullanılmaktadır.¹⁵² Fakat karışıklığa sebebiyet vermemesi açısından Sayhadice ifadesi diğerlerinden daha isabetli görülmüştür. Sayhadice tek bir dil olmayıp içerisinde Sebe, Main, Kataban ve Hadramevt olmak üzere dört alt dili veya diyalekti içermektedir. Bu niteleme Yunan bilim adamı Eratosthenes'in (M.Ö. 279-M.Ö. 194) *Coğrafya* adlı eserinde günümüzde Yemen'e denk gelen Güney Arabistan bölgesinde oturanların dört gruba

¹⁴⁹ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 10; Acar, **a.g.t.**, s. 190.

¹⁵⁰ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 11.

¹⁵¹ Peter Stein, “Ancient South Arabian”, **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 1042.

¹⁵² Leonid E. Kogan, Andrey V. Korotayev, “Sayhadic (Epigraphic South Arabian)”, **The Semitic Languages**, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 220.

ayrılması tasnifine dayanır.¹⁵³ Bu diller tarihin belli dönemlerinde mevcut olup günümüzde yaşamamaktadır.¹⁵⁴

Sayhadi dillerinin yazılı kalıntıları için tahmini tarihlendirme şu şekildedir: Sebe dili M.Ö. 1000-M.S. 560, Main dili M.Ö. 1000-M.S. 120, Kataban M.Ö. 700-M.S. 200 ve Hadramevt dili M.Ö. 700-M.S. 300. Sayhadi dilleri neredeyse tamamen Yemen ve Suudi Arabistan, yer yer Etiyopya, Ürdün, Suriye ve Irak gibi Kuzey Arabistan bölgelerinde bulunan yazıt metinlerden öğrenilmiştir. 1970'lerden itibaren farklı biçimlerde binlerce metin bulunmuştur. Tahta ve palmiye yaprakları üzerine el yazısı ile yazılmış bu metinler yazıtlardan farklı olarak günlük yaşamda kullanıldığı izlenimini vermektedir. Peter Stein (1970-)'in yayımlamasına kadar bu metinlerden sadece birkaçı gün yüzüne çıkmıştır.¹⁵⁵ Belirsiz karakter ve bilinmeyen kelime hazinesi dışında metinlerin kötü muhafazası okuyup yorumlamayı çok zor kılmıştır. Yine de Sayhadice hakkında bilgi vermektedirler. Elimizde binlerce böyle metin olsa da bunların büyük çoğunluğu Sebe dilindedir ve hatta bu nedenle müstakil sözlük çalışmalarına bile konu olmuştur.¹⁵⁶ Sebe, Main ve Kataban dillerine kıyasla dilsel veriler açısından en az belge bulunan dil ise Hadramevt dilidir.¹⁵⁷ Sayhadice Yemen'deki Arap diyalektlerinden pek çoğunu etkilemiştir.¹⁵⁸

Zikredilen yazıt metinlerin sınırlı içeriği neredeyse tamamen harekelerden yoksundur ve materyallerin azlığı bazı Sayhadi dillerinde birçok yönün meçhul kalmasına neden olmaktadır. Yine de Sami diller arasındaki pozisyonunu belirlemek için yeterli bilgi edinilebilmektedir. Sayhadi yazıt metinleri birbirinden ayrı yazılan ünsüzlerden oluşmaktadır. Bu yönüyle İbranice ve Aramice alfabesi ile aynı özelliktedir.¹⁵⁹ Sentaks açısından Sayhadicenin Arapça ile belirgin benzerliklerinin bulunduğu da ifade edilmektedir. Fakat morfolojik bakımdan görülen bariz farklılıklar Sayhadicenin müstakil bir dil grubu olduğunu söylemeye imkan

¹⁵³ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 13.

¹⁵⁴ Kogan, Korotayev, *a.g.m.*, s. 222.

¹⁵⁵ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 14.

¹⁵⁶ Klaus Schippmann, *Ancient South Arabia: From the Queen of Sheba to the Advent of Islam*, New Jersey, Markus Wiener Publishers, 2001, s. 21; Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 14.

¹⁵⁷ Stein, *a.g.m.*, 1046.

¹⁵⁸ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 15.

¹⁵⁹ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 14.

vermektedir.¹⁶⁰ Bazı Arap araştırmacıları Sebe dilinin Orta Çağ'a kadar konuşulduğunu ifade etmektedir. Diğer bir kısım araştırmacı Sayhadicenin bir versiyonunun (muhtemelen Sebe dilinin) hala Yemen'in kuzeybatısında küçük bir bölgede kullanıldığını iddia etse de Arapçanın hakimiyeti göz önünde bulundurulduğunda bu durum çok mümkün görünmemektedir.¹⁶¹

1.3.1.2.3.3. Kuzeybatı Sami Dilleri

İçerdiği dillerin çalışmalara konu olması açısından Kuzeybatı Sami dil grubu Sami diller ailesi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Terim olarak ilk defa Brockelmann tarafından dile getirilmiştir.¹⁶² Ana hatlarıyla Ugaritçe, Kenanice ve Aramice şeklinde tasnifi yapılmışsa da yeni diyalektleri keşfedilmeye devam etmektedir. M.Ö. 1000 yılına ait yazıtlarda Kuzeybatı Sami dilinin iki diyalekti daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Antakya'nın yaklaşık yetmiş beş mil kuzeydoğusunda bulunan Zincirli bölgesinde yer alan eski Sam'al yazıtlarından edinildiği için Sam'alice olarak adlandırılmaktadır. Bu metinler M.Ö. 820-M.Ö. 730 yıllarına aittir. Diğer diyalektin özel bir adı yoktur. Bu diyalekt Ürdün'ün 30 mil kuzeybatısında Deir Alla bölgesinde bulunan tek yazıta dayanmaktadır. Bu yazıtta yaklaşık otuz satır yazı mevcuttur ve Sam'alice ile aynı döneme aittir. Bu iki diyalektin Kuzeybatı Sami diller içerisindeki konumu net değildir ve henüz diğer diller kadar çok veri bulunmadığı için bu yazılar bir dil olarak nitelendirilememiştir.¹⁶³

1.3.1.2.3.3.1. Ugaritçe

Suriye'nin Akdeniz kıyılarında Lazkiye şehrinin birkaç mil kuzeyinde, günümüzde Ra's Şamra adıyla bilinen bölgede konuşulmuştur. Ugarit dilinde yazılan yazıtlar modern bilim uzmanları tarafından 1928'de keşfedilmiştir. Yazıtların içerdiği metinler M.Ö. 1380-M.Ö. 1180 arasındaki döneme aittir. Yaklaşık olarak bilinen bin beş yüz metin bulunmaktadır ve bunların çoğu kısa metinlerdir. Bu

¹⁶⁰ A. F. L. Beeston, "Languages of the Pre-Islamic Arabia", *Études de Linguistique Arabe*, Ed. M. Arkoun, Leiden, Brill, 1982, s. 180.

¹⁶¹ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 14.

¹⁶² Holger Gzella, "Northwest Semitic in General", *The Semitic Languages: An International Handbook*, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 425.

¹⁶³ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 5.

metinlerin yazımında kullanılan yöntem Akkadca çivi yazısı sistemindeki gibi lologram simgeli işaretlerdir. Bu alfabe yaklaşık otuz karakterden oluşmaktadır.¹⁶⁴ Johannes Friedrich (1893-1972), Ra's Şamra'da bulunan yazıtların M.Ö. XV. ila M.Ö. XIV. yüzyılda yazılmış metinleri kapsadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Ugarit yazısının alfabe yazısı olduğunu ve Yakındoğu'nun en eski alfabe yazısı olma özelliğini taşıdığını da söylemektedir.¹⁶⁵

Hasan Zâzâ (1919-1999), Ra's Şamra'da yapılan kazılarda birçok yazıtın bulunduğu ve bu yazıtlarda sadece Ugaritçe değil aynı zamanda Akkadca, Hititçe, Hurrice ve Mısır dilinde de metinlerin olduğu bilgisini vermiştir. Başlangıçta bu yazıtların çivi yazısı sistemiyle yazıldığı kanaatinin hakim olduğunu belirten Zâzâ, çok geçmeden bu dilin Babilce-Asurcadaki gibi hece işaretlerine değil bir alfabe sistemine dayandığını ve böylece hece yazısı sisteminden alfabe yazı sistemine geçiş aşamasının saptandığını ifade etmiştir.¹⁶⁶

Ugarit metinlerin içeriği çok geniş olup bunlar arasında dini metinler, kehanet metinleri, eğitim metinleri ve kahramanlık destanları zikredilebilir. Bu metinler Yahudi kutsal metinleri uzmanları tarafından geniş bir şekilde incelenmiştir. Bu uzmanlar Ugarit metinleri ve kutsal metinler arasındaki birçok benzerliğe dikkat çekmiş, anlaşılması zor olan İbranice kelime ve terkiplerini açıklamada Ugaritçeden faydalanmışlardır. Kuzeybatı Samicenin erken biçimlerinden biri olması hasebiyle Ugaritçe sadece Yahudi kutsal metinlerinin değil genel olarak Sami dillerinin araştırılmasında da çok önemlidir.¹⁶⁷ Bunun yanında Ugarit yazıtları dönemin sosyo-kültürel ve dini yapısına ışık tutması bağlamında da ayrı bir öneme sahiptir.¹⁶⁸ Renan, mitolojik bir geleneğe sahip olmadığını düşündüğü Sami halkları hayal gücünden yoksun bir ırk olarak nitelemiştir.¹⁶⁹ Ancak Zâzâ, Ugarit yazıtlarındaki

¹⁶⁴ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 15.

¹⁶⁵ Johannes Friedrich, *Kayıp Yazıtlar ve Diller*, Çev. Recai Tekoğlu, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000, s. 66-68.

¹⁶⁶ Zâzâ, *a.g.e.*, s. 49-50. Ayrıca bkz. Wolfdietrich Fischer, "el-'Arabiyye fi İtâri'l-Luğâti's-Sâmiyye", *Havliyatü'l-Câmi'ati'l-Tunûsiyye*, Sayı: 23, Tunus 1984, s. 51-52.

¹⁶⁷ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 15.

¹⁶⁸ Acar, *a.g.t.*, s. 160.

¹⁶⁹ Goitein, *a.g.e.*, s. 40.

metinlerin, Renan ve onun gibi düşünen diğer XIX. yüzyıl oryantalistlerine karşı bir reddiye mesabesinde olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁰

1.3.1.2.3.3.2. Kenanice

Sami dil ailesinin kuzeybatı kolunu temsil eden Kenanice M.Ö. 2500'lü yılların sonlarından itibaren Kenan diyarında yaşayan ve Kenanlılara komşu olan kabileler tarafından konuşulmuştur. Kenanice tek bir dil olmayıp konuşanlarına nispetle İbranice, Fenikece, Moavca vb. gibi alt dillere ayrılmıştır. Kuzeybatı Sami kolunun en eski dilleri bu alt grupta bulunmaktadır.¹⁷¹

Kenanice grubunda yer alan en önemli dil İbranicedir. Hatta Yahudi kutsal metinlerinde İbranicenin Kenanice ile aynı olduğu ifade edilmektedir.¹⁷² İkinci bölümde detaylıca gösterildiği üzere İbranice de Arapça gibi tarih içerisinde çeşitli aşamalar geçirmiştir. İbranicenin ilk aşamasına dair temel kaynak Yahudi kutsal metinleridir. Bunlar ortalama M.Ö. 1150-M.Ö. 150 yılları arasında kaleme alınmış metinlerdir. M.S. II. yüzyıldan itibaren ise önemli Yahudi metinleri Rabbani İbranicesi denilen üslupta yazılmıştır. Bunun en güzel örneği Mişna'dır.¹⁷³ Orta Çağ'da İbranice gelişmeye devam etmiş ve yabancı dillerden yeni kelimeler almıştır. XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyıldan itibaren İbranice modernleşmeye başlamış, bu dönemde piyesler, romanlar ve gazeteler gibi orijinal seküler çalışmalar ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında Siyonist hareketin Filistin topraklarını Yahudi ana yurdu ilan etmesiyle eş zamanlı bir şekilde İbranice konuşulan bir dil olarak canlandırılmaya başlanmıştır. Bu yenilik günümüzde İsrail Devleti'nin resmi dili olan Modern İbranice veya İsrail İbranicesinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. İbranice, Kenani dil grubu içerisinde kullanılan ve yaşayan yegane dildir.¹⁷⁴

Kenanice grubuna giren diğer dillerin de varlığı bilinmektedir. Bunlar arasında İbranicenin yanında en çok dikkat çeken ve zikredilmesi gereken

¹⁷⁰ Zâzâ, **a.g.e.**, s. 49-50.

¹⁷¹ Furat, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁷² Yeşaya, 19:18.

¹⁷³ Mişna (משנה) kelimesi “öğrenme” ve “tekrar etme” anlamlarına gelmektedir. “תָּשָׁב/şana” (tekrar etti, döndürdü) fiilinden türemiştir. Terim olarak kısaca Hz. Musa döneminden itibaren sözlü olarak aktarılan dini öğretileri ifade etmektedir. Bkz. Mustafâ 'Abdulma'bûd Seyyid, **Dirâsât fi'l-Mișnâ**, Kahire, Merkezi'd-Dirâsâtî's-Şarkîyye, 2009, s. 9-10.

¹⁷⁴ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 15-17.

Fenikecedir. Fenike eski çağlarda Greklerin Kenan halkını betimlemek için kullandıkları bir kelimedir.¹⁷⁵ Günümüzde Lübnan ve İsrail'in kuzeyini içeren bölgeyi ele geçiren Fenikelilerin diline ilk olarak M.Ö. yaklaşık X.-IX. yüzyıllara ait yazıtlarda rastlanmıştır. Ancak bu dilin varlığına işaret eden veriler ağırlıklı olarak M.Ö. V. yüzyıla ait yazıtlara dayanmaktadır. Denizci bir toplum olan Fenikeliler Akdeniz'in birçok bölgesine seyahat yaptıkları için bu dildeki yazıtlar sadece Lübnan ve civarında değil Kıbrıs, Yunanistan, Malta, Sicilya ve İspanya gibi bölgelerde de bulunmaktadır. Tunus topraklarında yer alan ve bir Fenike kolonisi olan Kartaca'da Fenikecenin bir diyalekti olan Punik dili kullanılmıştır. Bu dildeki yazıtlar M.Ö. VI. yüzyıldan M.S. IV. yüzyıla kadar devam eden geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. Kartaca'nın M.Ö. 146 yılında düşmesinden sonraki döneme ait olan yazıtların dili Yeni Punikçe ya da Geç Punikçe şeklinde adlandırılmıştır. Punik dili de dahil olmak üzere Fenikece büyük ölçüde eski İbraniceye benzeyen bir alfabeye yazılmıştır. Fakat sonraki dönemlerde Latin veya Grek harfleriyle yazılan yazıtlara da rastlanmıştır. Brockelmann, Fenikecenin yazıldığı alfabeye İbrani alfabesinin ünsüzler bakımından örtüştüğünü söylemiştir.¹⁷⁶

İbranice ve Fenikece dışında diğer eski Kenanice diyalektlerine örnek olarak Moavca, Edomca ve Ammonca gösterilebilir. Bu diyalektler hakkındaki sınırlı bilgiler M.Ö. I. binyıla ait olup Batı Ürdün ve İsrail'de bulunan yazıtlara dayanmaktadır. En uzun yazıt yaklaşık otuz beş satırdan oluşan Moavca bir metindir ve M.Ö. IX. yüzyıla aittir. Kral Meşa ile ilgili olduğu için bu yazıt Meşa Steli şeklinde adlandırılmaktadır. Geri kalan yazıtlar kısa ve fragmanlar halinde olup bazen yazıttaki diyalektin hangi diyalekt olduğunu anlamak mümkün değildir.¹⁷⁷

XIX. yüzyılın sonlarında Kahire'nin iki yüz mil güneyindeki Tell el-Amarna'da yüzlerce yazıt bulunmuştur. Bu arşiv M.Ö. 1350'lere ait olup Mısır devleti ile dönemin diğer devletleri arasındaki diplomatik yazışmaları içermektedir. Yazışmalarda kullanılan esas dil genel olarak Akkadcadır. Bu dil o dönemde Yakın Doğu'nun "lingua franca"sı olduğu için Kenan şehirlerinde yazılan ve asıl itibariyle

¹⁷⁵ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁷⁶ Brockelmann, **Fıkhul-Luğâti's-Sâmiyye**, s. 20-21; Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 17.

¹⁷⁷ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 17.

Kenanice olan bazı mektuplarda Akkadca kelimelerin de kullanıldığı görülür. Bu anlamda Amarna metinlerinde Akkadca var olsa da bu metinlerin pek çoğu Kenanice gramer ve kelime hazinesine kanıt teşkil etmektedir. Bu materyaller İbranice ve Fenikeceden yüzlerce yıl önceye ait olduğu için erken dönem Kenanicesinin öğrenilmesi hususunda çok önemli bir kaynaktır.¹⁷⁸

1.3.1.2.3.3.3. Aramice

Aramiler Sami halklar içerisinde eski bir tarihe sahiptir ve hatta Tevrat'a göre Hz. İbrahim Arami bir kabileye mensuptur.¹⁷⁹ Tevrat'ın verdiği bilgiye paralel olarak Hz. İbrahim'in Arami bir kabile yöneticisi olduğunu düşünen Susa¹⁸⁰, Aramiler, Kenanlılar ve Amorluların aynı soydan ve dolayısıyla aynı dilin ve kültürün taşıyıcısı olduğunu ifade etmiştir.¹⁸¹ Arami halkından birçok kabilenin bölgeye yayılması neticesinde Aramice eski çağlarda Akdeniz'den İran sınırlarına kadar uzanan bölgenin en önemli dili haline gelmiştir. Ayrıca Aramiler kendi kültürlerini tüm Sami halklar arasında da yaymayı başarmışlardır.¹⁸² Tarihin belli bir döneminde Aramice, Avrupa'dan Uzakdoğu'ya kadar olan bölgelerde hüküm sürmüş ve birçok medeniyette yazılı belgeler bırakmıştır. Öyle ki Babil sürgününden sonra İbraniler kendi dillerini hayatlarından çıkararak Aramice konuşmaya başlamışlardır. Bu dil Pers İmparatorluğu'nda da kullanılmış, Sasaniler döneminde sönmeye yüz tutan Akkadcanın yerine geçmiştir. Ön Asya'da bir dönem milletlerarası siyasi bir dil halini aldığı için Aramice, Yunancanın doğuda yayılmasına mani olmuştur.¹⁸³

Geniş bir bölgenin dili olan Aramice uzun bir tarihi süreçten geçmiş ve bu yüzden farklı açılardan tasnife tabi tutulmuştur. Filolojik özellikleri baz alan, tarihsel ve coğrafi perspektifle yapılan birçok tasnif mevcuttur. Telaffuz farklılıkları, yabancı kelimelerin kullanılmasına tanınan imkan vb. gibi değerlendirmelerden hareketle oryantalistler Aramiceyi doğu ve batı olmak üzere iki kategoride tasnif etmişlerdir. Coğrafi perspektifle yapılan bu ayrımındaki Doğu Aramice Irak bölgesindeki, Batı

¹⁷⁸ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 17-18.

¹⁷⁹ Susa, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁸⁰ Susa, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁸¹ Susa, **a.g.e.**, s. 84-85.

¹⁸² Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁸³ Çelik, **a.g.e.**, s. 24.

Aramice ise Suriye-Filistin ve Tur-i Sina bölgesindeki Arami kabilelerin konuştuğu dildir.¹⁸⁴ İşaret edilmelidir ki Batı ve Doğu Aramice kolları kendi içerisinde farklı diyalektler barındırmaktadır. Yazıtlar sayesinde bilinen tüm diyalektler batı kolunda, edebiyat geleneğine sahip veya günümüzde konuşulan birçok diyalekt ise doğu kolunda yer almaktadır.¹⁸⁵

Aramicenin tarihsel seyri ile ilgili birçok tasnif bulunmaktadır. Ancak yaygın olan tasnif şu şekildedir: Eski Aramice (yaklaşık olarak M.Ö. 900-700), İmparatorluk Aramicesi (yaklaşık olarak M.Ö. 700-200), Orta Aramice (yaklaşık olarak M.Ö. 200-M.S. 200), Geç Aramice (yaklaşık olarak M.S. 200-M.S. 700), Yeni Aramice/Modern Aramice (günümüze kadar).¹⁸⁶ Aramice en parlak dönemini M.Ö. III. ve M.S. VII. dönemi arasında geçirmiştir. Bu süre zarfında Aramice Avrupa'dan Uzakdoğu'ya kadar olan bölgelerde hüküm sürmüş ve birçok medeniyette yazılı belgeler bırakmıştır.¹⁸⁷

Yaklaşık 3000 yıllık tarihi boyunca farklı bölgelerde konuşulması nedeniyle Aramicenin içerisinde birçok diyalektin bulunması normaldir. Haklarında bulunan verilerin yeterliliği bu diyalektlerden bazılarına özel isimle anılma imkanı sunmuş, bazı diyalektler ise bu imkana kavuşamamıştır. Bu açıdan Aramice bir dil olarak eski kayıtların bulunduğu Zincirli Aramicesinden yaklaşık yüz elli farklı ağzı içeren Kuzeydoğu Neo-Aramicesine kadar zengin bir içeriğe sahiptir. Bu zengin içerik İmparatorluk Aramicesi şeklinde resmîyet açısından; Manda Aramicesi, Yahudi Aramicesi ve Filistin Hristiyan Aramicesi gibi inançsal açıdan; Elefantin Aramicesi, Nebati Aramicesi, Palmira Aramicesi ve günümüzde Süryanice olarak bilinen Urfa Aramicesi gibi coğrafi açıdan; İncil Aramicesi ve Babil Talmudu Aramicesi gibi içerdiği literatür açısından; Modern Aramice gibi günümüzde varlığını sürdürme açısından farklı isimlendirmelerle tasnif edilmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁸⁵ Bergsträsser, **Sâmî Dilleri Tarihi**, s. 69.

¹⁸⁶ Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 18.

¹⁸⁷ Çelik, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 18-21; Stephen A. Kaufman, "Aramaic", **The Semitic Languages**, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 114-119; Bergsträsser, **Sâmî Dilleri Tarihi**, s. 69-89.

1.3.2. Sami Dillerin Ortak Özellikleri

Dil ailesi, kökenleri aynı olan dillerin bir şemsiye altında gruplaşması anlamına gelir. Bir dil ailesine ait olan dil, o ailedeki diğer dillerle aynı veya benzer özellikleri paylaşıırken başka bir dil ailesine ait dillerden ayrılır. Dünya medeniyet tarihinde önemli bir role sahip Sami milletlerin konuştukları diller arasında başka milletlerin dillerinde rastlanılması zor olan bir bağ/benzerlik bulunmaktadır.¹⁸⁹ Fransız tarihçi Maurice Olender (1946-), Hindistan'dan Avrupa'nın batı uçlarına kadar uzanan bölgenin göçebe halkların hinterlandı olduğunu belirtir. Bu bağlamda Sami halkların da kendi dillerine, kültürlerine ve inançlarına sıkıca bağlı olduğunu söyleyerek ortak özelliklerinin sadece filolojik düzlemde değil aynı zamanda geniş bir medeniyet düzleminde de bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁰

Sami dilleri üzerine ilk çalışmalar İslam'ın erken dönemlerinde İslam coğrafyasında başlamıştır. Doğudaki dil ekollerinden Kisâi (?-805) ve Ferrâ (761/762-822) gibi, batıda Endülüs'teki İbn Hazm (994-1064) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (1256-1345) gibi Müslüman ve Yehuda b. Kureyş¹⁹¹, Saadya Gaon (882-942), İbn Cenâh (990-1055), Dunaş b. Labrat (920-990), Dunaş b. Tamim¹⁹² ve İbn Bârûn (?-1128) gibi Yahudi alimler daha Orta Çağ'dan itibaren bu konuya dikkat çekmişlerdir. Yüzyıllar sonra oryantalistler Sami diller alanında ayrıntılı ve kapsamlı araştırmalar yapınca bu bağ daha açık ve net olarak gün yüzüne çıkmıştır.¹⁹³

Arap nahvinin ve aruzunun kurucusu kabul edilen Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (718-791), Kenanice ve Arapça arasındaki birtakım ortak hususları fark etmiş, *Kitâbu'l-Ayn* adlı eserinde Kenanlıların soyunu Kenân b. Sâm b. Nuh'a nispet etmiş ve Kenanice ile Arapça arasında benzerlik bulunduğuna değinmiştir.¹⁹⁴ Yine Kisâi, Ferrâ ve Ebû Zeyd (737-830) gibi dilbilimci ve İbn Abbas (619-687/688) gibi

¹⁸⁹ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁹⁰ Olender, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁹¹ Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 850 ile 900 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir.

¹⁹² Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. X. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir.

¹⁹³ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁹⁴ 'Abduttevvâb, **Medhal ilâ 'İlmu'l-Luğa**, s. 201.

müfessirlerin de Kur'an'da geçen bazı kelimeleri köken olarak Arapça dışında Sami ve Hami dillere dayandırdıkları görülmektedir.¹⁹⁵

Endülüslü meşhur alimlerden İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* adlı eserinde Süryanice, İbranice ve Arapçanın temelde aynı dil olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında İbn Hazm, Arapça ve İbranicenin Hz. İbrahim'in dili olan Süryaniceden ortaya çıktığını, Arapçanın Hz. İsmail ve soyunun, İbranicenin ise Hz. İshak ve soyunun dili olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶ Zikredilen diller arasındaki benzerliğin İbn Hazm tarafından ileri bir noktaya taşındığı görülmektedir. Modern dönemde ortaya atılan dil grupları ve dil aileleri teorisinden daha önce İbn Hazm tarafından dillendirilen bu değerlendirme dikkat çekicidir.¹⁹⁷

İbn Hazm dışında Ebû Hayyân el-Endelusî de Sami diller arasındaki benzerlik üzerine görüş beyan eden Endülüslü Müslüman alimlerdenidir. Habeş dilini bilen el-Endelusî, Arap dili ve Habeş dili arasında lafızlar açısından ve muzarat harfleri, ta-i merbuta ve geçiş hemzesi gibi gramer kuralları bakımından benzerlik olduğuna değinmiştir.¹⁹⁸ İbraniceye de aşina olan el-Endelusî, fonetik bağlamda Arapça ve İbranice arasında bazı izahlar yapmıştır. Bunun yanında Arapçadaki bazı şaz durumları Sami dillere başvurarak açıklamaya çalışmıştır.¹⁹⁹

Mukayeseli Sami diller alanındaki çalışmaların modern dönemde revaç bulmasından önce Orta Çağ Yahudi dilcilerin bu alanda çalışmaları²⁰⁰ olduğuna daha önce değinilmişti. İslam alimlerinin değil de Yahudi alimlerin özellikle İbranice, Aramice ve Arapça üzerinden ortaya koydukları mukayeseli çalışmaların, mukayeseli Sami diller alanına kaynaklık sağlayan çalışmalar olarak zikredilmesi bu dil alimlerinin İbranicenin yanında Aramice ve Arapçaya hakim olmaları ve dolayısıyla dilbilimsel açıdan daha kapsamlı eserler ortaya koymalarına bağlanabilir. Yahudi dilciler arasında önemli bir sima olan İbn Bârûn, *el-Muvâzene beyne'l-*

¹⁹⁵ Melike Nâ'im, "Ebû Hayyân el-Gırnâtî (ö. 745 h.) ve'l-Luğâtu's-Sâmiyye", **Mecelletu Cîl: Dirâsâtu'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye**, Sayı: 1, Aralık 2013, s. 23.

¹⁹⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Tah. Muhammed Ahmed 'Abdul'aziz, y.y., Mektebetu 'Âtîf, C. I, 1987, s. 36-37; 'Abduttevvâb, *Medhal ilâ 'İlmu'l-Luğa*, s. 202.

¹⁹⁷ İsmail Durmuş, "İbn Hazm: Dil ve Edebiyat", **DİA**, C. XX, 1999, s. 59.

¹⁹⁸ Nâ'im, **a.g.m.**, s. 15-16; 'Abduttevvâb, *Medhal ilâ 'İlmu'l-Luğa*, s. 202.

¹⁹⁹ Nâ'im, **a.g.m.**, s. 21.

²⁰⁰ Orta Çağ Yahudi dilcilerinin mukayeseli Sami diller alanında ortaya koydukları çalışmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aharon Maman, **Comparative Semitic Philology in the Middle Ages: From Sa'adiah Gaon to Ibn Barûn (10th-12th C.)**, Çev. David Lyons, Leiden-Boston, Brill, 2004.

Luġati'l-İbrâniyye ve'l-'Arabiyye adlı eserinde İbranice ve Arapçayı müstakil olarak mukayese etmiştir. İki bölümden oluşan bu eserde İbn Bârûn, İbraniceyi gramer ve leksikoloji açısından Arapça ile mukayese etmiş, bununla birlikte eserinde Halîl b. Ahmed, İbn Dureyd (838-933) ve Kurâ'u'n-Neml (?-yaklaşık 921) gibi dil alimlerine ve onların eserlerine atıfta bulunmuştur. Yine el-Muberrred (826-900), ez-Zeccâc (844/855-923) ve İbnu'l-Enbârî (885-940) gibi nahiv alimleri de eserinde zikrettiği isimler arasındadır.²⁰¹

Bu alandaki ilk çalışma Yehuda b. Kureyş'e aittir.²⁰² Bazı araştırmacılar tarafından İbn Kureyş, “mukayeseli Sami dillerin babası” olarak nitelendirilmiştir.²⁰³ Cezayirli İbn Kureyş, Fezli Yahudi cemaatine ithaf ettiği *er-Risâle* adlı eserinde Kutsal Metin İbranicesini, Mişna İbranicesinin yanı sıra Aramice, Arapça ve Berberice gibi diğer diller ile karşılaştırmıştır.²⁰⁴

İbn Kureyş'in çağdaşı ve Orta Çağ Yahudi düşünce tarihinde önemli bir figür olarak kabul edilen Saadya Gaon²⁰⁵ da zikredilmesi gereken simalar arasındadır. Gaon, spesifik olarak dil mukayesesi üzerine müstakil bir çalışma yapmamakla birlikte gramer, leksikografi ve Kutsal Metin tefsiri üzerine kaleme aldığı çalışmalarında birçok İbranice kelimeyi Arapça ve Aramice ile karşılaştırmıştır.²⁰⁶

Günümüzde Sami dilleri üzerine yapılan çalışmalarda söz konusu ortak özellikler temasına da değinilmiştir. Bunlar alfabe özellikleri, harflerin telaffuzu, ortografik özellikler, kelime hazinesi, kelime yapısı, fiil çekimleri ve isim özellikli kelime üretimi, cümle yapısı ve cümledeki söz dizimi gibi özelliklerdir. Farklı kaynaklardan konuyla ilgili bilgilerin derlenmesiyle Sami diller arasındaki bağın tezahürü olan başlıca ortak hususlar şu şekilde izah edilebilir:

²⁰¹ Ahmet Muhtâr 'Omer, *el-Bahsu'l-Luġavî 'inde'l-'Arab ma'a Dirâse Mukârane li'Kadiyyeti't-Te'sîr ve't-Teessur*, 6. bs., Kahire, 'Âlemu'l-Kutub, 1988, s. 333-334.

²⁰² Morris Jastrow , “Jewish Grammarians of the Middle Ages”, *Hebraica*, The University of Chicago Press, Vol. III, No. 2, Jan. 1887, s. 105.

²⁰³ 'Omer, *a.g.e.*, s. 337.

²⁰⁴ Arie Shippers, “The Hebrew Grammatical Tradition” Ed. Robert Hetzron, *The Semitic Languages*, New York, Routledge, 1997, s. 60.

²⁰⁵ Saadya Gaon için bkz. Muhammed Ali Bağır, “Dinler Tarihi Açısından Saadia Gaon'un Hayatı, Eserleri ve Yahudi İnanç Tarihine Etkisi”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmış Doktora Tezi*, Kayseri, 2014.

²⁰⁶ Maman, *a.g.e.*, s. 162.

Sami dillerin ortak özelliklerinin başında dilin en temel çekirdeği olan ünlü ve ünsüzlerden oluşan alfabe benzerliği gelmektedir. Sami dillerin alfabesinde harf isimleri birbiriyle benzerlik arz etmektedir. Süryanice ve Arapça dışındaki Sami dillerde yazım esnasında harfler birbirine bitişmemektedir.²⁰⁷ Sami dillerin çoğunda yirmiye aşkın ünsüz vardır. Bu ünsüzler içerisinde üçü aynı zamanda ünlüyü de ifade eder.²⁰⁸ Yine Sami dillerinde boğaz harflerinden “‘ayn” ve “hâ” ile itbak harfleri olan “sâd”, “dât”, “tâ” ve “zâ” harfleri benzerlik göstermektedir.²⁰⁹ Ana Samicede bulunduğu varsayılan ve Sami dillerin belirgin özelliklerinden olan boğaz ve itbak harfleri²¹⁰ diğer Sami dillere nazaran en fazla Arapçada bulunmaktadır.²¹¹

Sami dillerde kelime yapısı temel olarak ünsüzlerden oluşmaktadır. Şöyle ki bir sözcük ele alındığında sözcüğün ünsüz harflerle örülü olduğu görülür ve kelimenin asli manası ünlülerden ziyade ünsüzlere dayanır.²¹² Sami dillerde aslanan ünsüzler olduğu içindir ki bu dillerde ünsüzler sayıca çoktur ve incelik-kalınlık, yumuşaklık-keskinlik yönünden zengin bir çeşitlilik arz etmektedir.²¹³ Ancak kelime yapısının ünsüzlerden oluşması Sami dillerde ünlülerin önemsizliği şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü Sami dillerinde kelimelerdeki hareketlerin değişmesi ile ya da kelimenin başına, ortasına ve sonuna eklenen zaid harflerle anlam değişmektedir.²¹⁴ Olender, Yahudi filozof Baruch Spinoza’nın (1632-1677) İbranice dil bilgisi üzerine yazdığı risalesine atıf yaparak Sami dillerde ünlülerin önemini ortaya koymaktadır. Onun aktarımına göre Spinoza, İbraniceyi baz alarak Sami dillerdeki ünsüz ve ünlülerin durumunu edebi bir üslupla şu şekilde betimlemiştir:

İbranicede sesliler harf değildir. Bunun için İbraniler, seslileri harflerin ruhu olarak niteler ve sesliler olmaksızın harflerin ruhsuz bedenler olduğunu söylerler. Gerçekte

²⁰⁷ Küçükcalay, **a.g.e.**, s. 76.

²⁰⁸ Sumeyye Sibyân, “es-Savâit beyne’l-Luğati’l-‘Arabiyye ve’l-Luğati’l-‘İbriyye: Dirâse Mukârane”, Câmî’atu Tilimsân Kuliyetu’l-Âdâb ve’l-Luğât, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Tilimsan, 2011-2012, s. 12.

²⁰⁹ Kemâl, **Durûsu’l-Luğati’l-‘İbriyye**, s. 20.

²¹⁰ Zâzâ, **a.g.e.**, s. 18-19.

²¹¹ Hicâzî, **a.g.e.**, s. 135-137; Muhammed Halîfe Hasan Ahmed, **Ru’ye ‘Arabiyye fî Tarîhi’s-Şark’il-Edne’l-Kadîm ve Hadâratihî**, Kahire, Dâru Kabâ’, 1998, s. 144.

²¹² Muhammed ‘Avnî ‘Abdurraûf, **Kavâ’idu’l-Luğati’l-‘İbriyye**, Kahire, Mektebetu’l-Âdâb, 2006, s. 18-19.

²¹³ Çelik, **a.g.e.**, s. 6.

²¹⁴ Faruk Bozgöz, “Dil-Toplum İlişkisi ve Ari-Sami Polemiğinde Dil ve Sami Dilleri”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 20, Yaz 2004, s. 283; Bâkır, **a.g.e.**, s. 86.

harfler ve sesliler arasındaki bu farklılığın daha açık olarak anlaşılması için, çalmak üzere parmakların dokunduğu flüt örneği verilebilir; sesliler müziğin sesidir; harfler, parmaklara dokunan delikler.²¹⁵

Kelime hazinesi açısından da Sami diller birbirine benzemektedir. Özellikle vücut uzuvları, akrabalık ilişkileri, sayılar, hayvan ve bitki isimleri ile Sami milletler arasında kullanımı yaygın olan yaşam araç ve gereçlerini ifade eden kelime ve kavramlarda büyük benzerlikler mevcuttur.²¹⁶ Sami (ve aynı şekilde Hami) dillerde isimler için eril ve dişil form mevcuttur ve genellikle isim ve sıfatın dişil formu, eril kelimenin sonuna dişilik ekinin (-t harfinin) eklenmesiyle yapılır.²¹⁷ Hem zamirler hem de zamirlerin isimlere, fiillere ve edatlara bitişmesi bakımından Sami dilleri arasında benzerlikler vardır. Kelime türetimi bağlamında ism-i fail, ism-i meful, ism-i zaman, ism-i mekan ve ism-i alet gibi türemiş isimlerde ortak türetme yöntemleri bulunmaktadır.²¹⁸

Sami dillerde kelimeler genellikle üç kök harften oluşmaktadır.²¹⁹ Harekeler kök anlamdan kelime türetilmesi için kullanılmaktadır.²²⁰ Bazı dillerde iki kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu birleşik kelimelere rastlanıldığı halde Sami dillerde bu durum görülmemektedir.²²¹ Ancak birleşik kelimelerde istisnai durum olarak alemleri (özel isimleri) zikretmek mümkündür.²²² Sami dillerde fiil kök yaygın olduğundan dolayı kelime türetiminde aslolan fiildir. Özellikle Arapça, İbranice ve Süryanicede birçok fiilin fonetiği yakınlık gösterir.²²³ Fiil çekimi Sami dillerde aynı model üzerinden gerçekleşir.²²⁴ Fiilin Sami dillerinde geçirdiği süreçleri tayin etmek çok güçtür. Ancak oryantalistlerin Sami dillerinde fiil öbeğinin tarihi ile ilgili yaptıkları araştırmalar sonucunda fiilin aslının ya da eski formunun emir kipi olduğu ifade edilmiştir. Emir kipinden fail veya zamire isnad suretiyle muzari kip türemiştir.

²¹⁵ Olender, **a.g.e.**, s. 41.

²¹⁶ Sami dillerdeki ortak kelimeler için bkz. Kemâluddîn, **a.g.e.**, s. 33 vd.; Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 25-29; Wolfenshon, **a.g.e.**, s. 283-290.

²¹⁷ Vâfi, **a.g.e.**, s. 17.

²¹⁸ Abdurraûf, **a.g.e.**, s. 18.

²¹⁹ Wolfensohn, **a.g.e.**, s.

²²⁰ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 19.

²²¹ Onat, **a.g.e.**, s. 45; Chaim Rabin, **Safot Şemiyot**, 3. bs., Kudüs, Mosad Bialik, 1991, s. 12.

²²² Bâkır, **a.g.e.**, s. 87.

²²³ Bozgöz, **a.g.e.**, s. 283.

²²⁴ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, C. I, s. 25.

Örneğin *يعود*, *يبيع*, *يقوم* gibi muzari kipler türemiştir. Wolfenshon ise fiilin tam olarak emir kipinden türemediğini vurgulamaktadır. Ona göre bu konudaki isabetli çıkarım fiilin en eski formunun emir kipine benzediği şeklindedir.²²⁵

Sami dillerde kelime genel olarak belirsiz addedilir ve belirli hale getirmek için bir takıya ihtiyaç duyulur. Bu dillerde belirlilik takısının var olması açısından benzerlik olsa da belirlilik takısının kendisi ve yerleştirilmesi açısından farklılıklar mevcuttur. Şöyle ki bu takı Sebe dilinde “nûn” harfiyle, Arapçada “elif” ve “lâm” ile İbranicede ve bazı yok olan Arap diyalektlerinde “h” harfiyle ifade edilir. Akkadca (Babil ve Asur) ve Habeş dilinde ise belirlilik takısı bulunmamaktadır. Süryanice ve Sebe dillerinde takı kelimenin sonunda geldiği halde Arapça, İbranice ve yok olan bazı Arap diyalektlerinde kelimenin başında gelmektedir.²²⁶

Cümle ve cümle kuruluşu açısından da Sami diller arasında benzerlikler mevcuttur.²²⁷ Sami dillerde cümle yapısı söz konusu olduğunda isim cümlesi ve fiil cümlesi olarak iki cümle çeşidinin bulunduğu görülmektedir. Fiil cümlesi fiil ile başlar ve onu fail takip eder. İsim cümlesi ise isim ile başlar. Cümle yapısı basittir.²²⁸ Sami dillerinde genellikle fiil ile başlayan fiil cümlesinin kuruluşu Sümercenin etkisiyle Akkadcada değişikliğe uğramıştır. Akkadcada fiil, cümlenin sonunda yer almaktadır.²²⁹

Sami dillerin ortak özelliklerinden biri olarak irab olgusunu da zikretmek mümkündür. Sami diller arasında irabın açık ve tam bir şekilde görüldüğü tek dil Arapçadır.²³⁰ Ana Samicede isimlerin irabında üç halin bulunduğu varsayılmıştır.²³¹ Arap dilcilerinin ref (nominatif), nasb (akkusativ) ve cer (dativ) olarak isimlendirdikleri bu üç hal, Arapçaya Ana Samiceden intikal etmiştir. Arapçanın yanında Akkadcada da isimlerde irab söz konusudur. Ancak Sami dillerin çoğu irab

²²⁵ Wolfensohn, *a.g.e.*, s. 15.

²²⁶ Wolfensohn, *a.g.e.*, s. 19.

²²⁷ Wolfensohn, *a.g.e.*, s. 20; ‘Abdurraûf, *a.g.e.*, s. 18.

²²⁸ ‘Abdulgaîfâr Hâmid Hilâl, *Aslu’l-‘Arab ve Luğatuhum: Beyne’l-Hakâik ve’l-Ebâtîl*, Kahire, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1996, s. 47-48; Sibyân, *a.g.t.*, s. 8.

²²⁹ Mur’î, *a.g.e.*, s. 24.

²³⁰ Cevdet Mahmûd et-Tahlâvî, *Tarîhu’l-Luğâtî’s-Sâmiyye*, Mısır, Matba’atu’t-Talebe, 1932, s. 33; Ahmed, *a.g.e.*, s. 144.

²³¹ Rabin, *Safot Şemiyyot*, s. 10.

olgusunu koruyamamıştır.²³² İrab olgusunu koruyamayan diller arasında İbranice de yer almaktadır.

Yukarıda işaret edilen hususlar genel olarak Sami dillerin temel özelliklerindendir. Ne var ki bunların günümüzde tamamen geçerli olduğu söylenemez. Çünkü uzmanların bir kısmı bazı modern Sami diyalektlerin değişikliğe uğradığını ve birtakım ortak özelliklerinin yok olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında ölü dillerden biri olan Asurcanın, Sami dillerin sıralanan özelliklerinin tamamını paylaşmadığı ifade edilmiştir. Ancak yine de analizlerle Sami diller arasındaki ortak özellikler üzerinden okuma yapılarak aralarındaki bağın tespiti mümkündür.²³³

²³² Hicâzî, **a.g.e.**, s. 139-140.

²³³ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 20.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAPÇA VE İBRANİCENİN TARİHSEL SERÜVENİ

2.1. Arapçanın Tarihsel Serüveni

Arapça, İbranice, Berberice, Farsça, Kürtçe ve Neo Aramice gibi diller Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde konuşulan dillerdir. Bu diller arasında en yaygın kullanılan dil kuşkusuz Arapçadır. Batıda Moritanya ve Fas'tan başlayıp doğuda Arap Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada Arapçanın diyalektlerinden bahsedilmektedir. Arapçanın konuşulduğu bölgelere Malta ve Gozo, Nijerya ve Çad gibi Sahra Altı'nın bir kısmını ve yine bazı çevre ülkeler ilave edilmektedir.¹ Günümüzde yirmi iki ülkenin resmi dili olan Arapça geleneksel olarak Güneybatı Sami dil grubunda gösterilmektedir. Ancak bazı morfolojik özellikler baz alınarak Sami dillerin yeniden tasnif edilmesiyle Arapça, Kuzeybatı Sami ve Sayhadi dilleri ile birlikte Merkez Sami dil grubuna dahil edilmiştir.² Sami diller arasında sentaks ve morfoloji açısından Arapçaya en yakın dil Kuzeybatı Sami dil grubuna dahil edilen Ugaritçedir.³ XIX. yüzyıla kadar Arapçanın tarih sahnesine çıkışıyla ilgili bilimsel veriler bulunmamaktaydı. Ancak XIX. yüzyılda yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Arapçanın bilinen erken örnekleri bilim dünyasına kazandırılmıştır.⁴ Özellikle XIX. yüzyılda Kuzey Arap yazıtlarının keşfi, eski Arap kültürü ve dilleri alanında yeni bir çağ başlatmış oldu.⁵

Arap yarımadası İslam öncesi dönemde dilsel bakımdan çeşitlilik göstermiş, Kuzey ve Güney Arapların konuştuğu iki farklı dil grubuna ev sahipliği yapmıştır. Bu iki dil grubunu diğer Sami dillerden ayıran ortak özellikleri olsa da yapısal özellikleri onları tek bir grup altında incelemeye imkan vermemektedir.⁶ Arap

¹ Uri Horesh, "Languages of the Middle East and North Africa", **The SAGE Encyclopedia of Human Communication Sciences and Disorders**, Ed. Jack S. Damico, Martin J. Ball, Tousand Oaks, SAGE Publications, 2019, s. 1058.

² Versteegh, **a.g.e.**, s. 12-14; Rubin, **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, s. 4-5.

³ Fischer, "**el-'Arabiyye fî İtâri'l-Luġâti's-Sâmiyye**", s. 52.

⁴ Versteegh, **a.g.e.**, s. 26.

⁵ Hani Hayajneh, "Ancient North Arabian" **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 758.

⁶ Muhammad al-Sharkawi, **History of Development of the Arabic Language**, London-New York, Routledge, 2017, s. 13.

yarımadasında konuşulan diller, Kuzey Arapçası ve Güney Arapçası şeklinde ikiye ayrılmıştır.⁷ Kuzey Arapçası, kuzey diyalektlerin edebi versiyonu olarak nitelendirilen Klasik Arapça üzerinden varlığını devam ettirmiştir.⁸ Klasik Arapça yarımadaının kuzey sakinleri olan Adnânilerin dilini ifade etmektedir.⁹ Güney Arapçası ise daha önce işaret edildiği üzere Sayhadice, Epigrafik Güney Arapçası ve Eski Güney Arapçası olarak literatüre geçmiş ve günümüze intikal etmemiş dil grubunu ifade etmektedir. Bu dil grubu soyları Kahtânilere dayanan yarımadaının güney sakinlerine ait Main, Kataban, Hadramevt ve Sebe dillerini kapsamaktadır. Görüldüğü üzere günümüz çalışmalarında güneylilerin konuştuğu diller, Sami dil ailesi tasnifinde halihazırda yaşayan Arapçadan farklı bir kategoride değerlendirilmiştir. Kuzey Arapçası ve Güney Arapçası arasındaki farklılık İslami dönemden itibaren üzerinde durulan hususlardan biri olmuştur. Şöyle ki Arap dillcileri, Yemen’de kullanımda olan Himyericeyi (Sebe dilinin diyalekti) ve diğer güney diyalektlerini Klasik Arapçanın dışında tutmuş ve Arapçayı Kur’an’ın indiği dille sınırlandırmışlardır.¹⁰ Güney Araplarının kendilerini Arap, dillerini de Arapça olarak adlandırmadıklarını kaydeden Lewis’e göre aralarında benzerlik bulunsa bile Güney Arapçası, Arapçanın bir diyalekti değildir ve farklı bir dil olarak telakki edilmelidir.¹¹ Güney Arapçası, Arapçanın yanı sıra diğer bazı Sami diller ile de benzerlik göstermektedir. Susa, bazı gramer yapıları açısından Güney Arapçasının Sami diller arasında Akkadca ve Habeş dili ile bağlantısından bahsederken¹² Chaim M. Rabin (1915-1996), Güney Arapçasının Kuzeybatı Sami dilleri ile bazı ilgi çeken benzerliklere sahip olduğunu belirtmektedir.¹³

Günümüzde yayıldığı geniş toprakları İslam fetihlerine borçlu olan Arapların beşiği Arap yarımadasıdır. Kadim dönemde yarımadayı mesken tutan Arap ırkı tarihsel açıdan Arab-ı Bâide (yok olan) ve Arab-ı Bâkiye (soyları devam eden) olmak

⁷ De Lacy O’leary, **Comparative Grammar of the Semitic Language**, London, Trubner & Co. LTD, 1923, s. 16.

⁸ O’leary, **a.g.e.**, s. 18.

⁹ Enîs Ferîha, **el-Lehecât ve Uslûbu Dirâsetihâ**, Beyrut, Dâru Cîl, 1989, s. 15.

¹⁰ ‘Alî, **el-Mufasssal I**, C. I, s. 15; Muhammed Beyyûmî Mehrân, **Dirâsât fî Târîhi’l-‘Arabi’l-Kadîm**, 3. bs., Riyad, Câmi’atu’l-İmâm, 1980, s. 139.

¹¹ Lewis, **Semites and Anti-Semites**, s. 54.

¹² Susa, **a.g.e.**, s. 170.

¹³ Rabin, **a.g.m.**, s. 283.

üzere iki kola ayrılır. Tarihçilerin Arap ırkını bu şekilde tasnif etmesi bu iki kol arasında herhangi bir bağın olmadığı izlenimini verse de söz konusu tasnif itibaridir.¹⁴ Arab-ı Bâide grubunda haklarında pek bilgi bulunmayan, eski dönemlerde yaşamış ancak farklı nedenlerden dolayı yok olan Âd, Semud, Amalikâ, Tasm, Cedîs, Câsim, Ubeyl ve Birinci Cürhüm gibi kavimler bulunur.¹⁵ Arab-ı Bâkiye ise yok olmayıp soylarını devam ettiren İslam öncesi Arap kabilelerini niteler. Soylarını sürdüren bu Araplar Arab-ı Âribe (Kahtâniler) ve Arab-ı Müsta'ribe (Adnâniler) şeklinde ikiye ayrılır. Soyları Ya'rûb b. Kahtân'a dayanan Kahtâniler, Yemen, Hadramevt ve civarında yaşayan Araplardır ve Güney Arapları olarak bilinirler. Soyları Hz. İsmail'e dayanan Adnâniler ise Necid ve Hicaz bölgesinde yaşayan Kuzey Araplarıdır. Arab-ı Âribe ve Arab-ı Müsta'ribe ayrımından anlaşılacağı üzere Adnâniler köken itibarıyla Arap olmayıp sonradan Arap kimliğini kazanmışlardır.¹⁶

Arap ırkının Arab-ı Bâkiye, Arab-ı Âribe ve Arab-ı Müsta'ribe şeklindeki klasik tasnifi eleştiri konusu olmuştur. Nitekim bilimsel bir temele dayanmadığı ve söz konusu tasnifin doğruluğunu ispat edecek tarihi bir verinin bulunmadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca bu şekilde bir tasnife gitmenin kabileler arası çekişmelerle ilişkili olabileceği ileri sürülmüştür.¹⁷ Kabileler arası çekişmenin izlerini Arapçanın orijini etrafında gündeme gelen tartışmalar üzerinden de hissetmek mümkündür. Nitekim bazı alimler tarafından ilk Arapça konuşan kişinin tespiti yapılmaya çalışılmış, bu bağlamda Kahtânilerin atası Ya'rub b. Kahtân'ın ve Adnânilerin atası Hz. İsmail'in ismi Arapçanın orijini ile ilişkilendirilmiştir.¹⁸ Bu konudaki bir görüşe göre Arapça konuşan ilk kişi Hz. İsmail iken diğer bir görüşe göre dili Süryaniceden Arapçaya dönüşen ilk kişi Ya'rub b. Kahtân'dır. Yani Kahtân ilk Arapça konuşan

¹⁴ Kenan Seyithanoğlu vd. (Yayınlayanlar), **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İlmi Müşavir ve Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, C. I, 1992, s. 107.

¹⁵ İsmail Hakkı Yıldız, "Arap: Tarih", **DİA**, C. III, 1991, s. 273; Muhammed Suheyl Takkûş, **Târîhu'l-'Arab kable'l-İslâm**, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2009, s. 29-30.

¹⁶ İsmail Hakkı Yıldız, **a.g.m.**, s. 273; Susa, **a.g.e.**, s. 169-170.

¹⁷ Mur'î, **a.g.e.**, s. 253.

¹⁸ Hz. İsmail ve Ya'rub b. Kahtân'ın yanı sıra ilk Arapça konuşan kişinin kim olduğuna dair farklı isimler de öne atılmıştır. İlk Arap peygamber olarak kabul edilen Hz. Hûd, insanlığın ikinci atası kabul edilen Hz. Nuh ve Amâlîka kabilesinin atası 'İmlîk bu isimler arasında zikredilebilir. Mehrân, **a.g.e.**, s. 140.

kişidir ve Arapça kelimesi onun isminden türemiştir.¹⁹ Tarih sahnesindeki ilk Araplar olarak da nitelendirilen Kahtânilerin konuştuğu dilin Arapların ilk dili olduğu Hassân b. Sâbit'in aşağıda verilen beyitiyle temellendirilmiştir.²⁰

تعلمتم من منطق الشيخ يعرب أبينا, فصرتم معربين ذوي نفر
و كنتم قديما ما بكم غير عجمة كلام, و كنتم كالبهائم في القفر

Konuşmayı atamız Şeyh Ya'rub'dan öğrendiniz, böylece Arapça konuşan toplum oldunuz / Oysaki daha önce sizde sadece acemî dil vardı ve çölde avareydiniz.

Cevâd 'Alî, bu husus ile ilgili öncelikle Yemen ahalisinin -İslam'dan önce- Kur'an'ın indiği diyalektten farklı diyalektlerde konuştuğunun altını çizmektedir. Söz konusu bu görüşün benimsenmesinin temel sebebini Müsned yazısının o dönemde henüz keşfedilmemiş ve Müsned yazısıyla yazılmış metinlerin çözümlenmemiş olmasına bağlamaktadır.²¹

Yukarıda da işaret edildiği üzere Klasik Arapçanın dayandığı Kuzey Arapçası, Arap kimliğini sonradan kazanan Adnânilerin dilidir. Güney Arapçası ise asıl Araplar olarak nitelenen Kahtânilerin dilidir. Kuzey ve Güney şeklindeki coğrafi düzlemde oluşturulan bu ayırım ve Adnânilerin Araplaşmış kabileler olarak nitelendirilmesi, Araplar arasında dil ve etnisite açısından bir farklılığının söz konusu olduğuna işaret etmektedir. Ancak Neş'et Çağatay (1917-2000), Arapların kendilerini iki ayrı kola ayırmasına rağmen Kuzey ve Güney Araplarını hem bir topluluk hem bir ulus olarak birbirinden ayırmanın kolay olmadığını ifade etmektedir.²² Wolfenshon da yarımada'yı kuzey ve güney olarak ikiye ayırırken öne sürülen argümanların açıklayıcı olmadığını ve yarımada'nın kuzey ve güneyi arasında bir sınırın bulunmadığını kaydederek Çağatay'ın bu görüşünü desteklemektedir. Diyalektlerin ayırımı hususunda da kuzey ve güney olarak yapılan tasnifin isabetli

¹⁹ Mehrân, **a.g.e.**, s. 137-138.

²⁰ 'Alî, **el-Mufasssal**, C. I, s. 14-15; Mehrân, **a.g.e.**, s. 138. Aynı zamanda söz konusu beyit bu alimler nezdinde Arapçanın Yemen'den çıktığının kanıtıdır.

²¹ 'Alî, **el-Mufasssal**, C. I, s. 15.

²² Neş'et Çağatay, **İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara, MARS T. Ve S. A. Matbaası, 1957, s. 1.

olmadığına vurgu yapan Wolfenshon,²³ bu sebeple Arapçanın diyalektlerini coğrafi düzlemde değerlendirmemiş, العربية البائدة (yok olan Arapça) ve العربية الباقية (varlığını sürdüren Arapça) olarak devamlılık açısından Arapçayı ikiye ayırmıştır.²⁴ Yok olan Arapça ile kastedilen arkeolojik keşifler sonucunda gün yüzüne çıkmış yazıtlara ait Arapçadır. Yazıtlar dışında herhangi bir verisi günümüze ulaşmadığı için “Yazıt Arapçası” nitelendirilmesi de yapılmıştır. Yazıt Arapçası Hicâz’ın kuzeyindeki kabileler tarafından kullanılan eski kuzey diyalektlerini içermektedir. Varlığını sürdüren Arapça ise Necid ve Hicâz’da ortaya çıkmıştır. En eski verisi Cahiliye edebiyatı olarak kabul edilen ve günümüzde farklı Arap ülkelerinde kullanılan edebiyat ve yazı dilini temsil etmektedir.²⁵

Yarımadanın güneyinde yaşayan Araplar uygarlık düzeyi gelişmiş yerleşik bir hayat sürerken kuzeyinde yaşayan Araplar ise göçebe bir hayat sürmüşlerdir. Ancak yerleşik hayata sahip güneylilerin dilleri göçebe kuzeylilerin dilleri karşısında varlık gösterememiştir. Zaman içerisinde yarımadaya kuzeylilerin dilleri hakim olmuş ve İslam’dan sonra güneylilerin dilleri tarih sahnesinden tamamen kalkmıştır.²⁶

Gerek güneyde yerleşik, gerekse kuzeyde göçebe olarak hayat süren ve birçok kabileye ayrılan Araplar, sahip oldukları antropolojik özelliklerden dolayı doğu ırkının en önde gelen temsilcisi olarak görülmektedirler.²⁷ “Arap” kavramı günümüzde Arap yarımadası, Irak, Suriye, Mısır, Sudan ve Kuzey Afrika’daki yerleşik halkları kapsamaktadır. Bu bölgelerdeki halkların Arap kavramı kapsamına girmesi bu bölgelerin İslamlaşması neticesinde olmuştur. Zira İslam zuhur etmeden önce yalnızca Arap yarımadasında yaşam süren halkı tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdı.²⁸

²³ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 163.

²⁴ Bkz. Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 161, 195. Burada işaret edilmelidir ki Wolfensohn el-‘Arabiyyetu’l-Bâide’ye yok olan eski Güney diyalektlerini dahil etmemiş ve bu diyalektleri ayrı bir bölümde ele almıştır. Bkz. Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 227.

²⁵ Bkz. Vâfi, **a.g.e.**, s. 79, 86.

²⁶ Susa, **a.g.e.**, s. 170.

²⁷ Carl Brockelmann, **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, 2. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Çev. Neş’et Çağatay, C. I, 1964, s. 2.

²⁸ Günaltay, **a.g.e.**, s. 37.

“Arap” kavramının etimolojik anlamı ve kökeni ile ilgili birçok farklı görüş ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre “Arap” kavramının etimolojik açıdan yorumlanması kesin bir hüküm vermek için yeterli değildir. Bu görüşe göre “Arap” kavramının etimolojisi belirsizliğini hala korumaktadır.²⁹ Diğer bir görüşe göre ise “Arap” kelimesi “يعرب” fiilinden türemiş ve “fasih konuşmak” anlamını taşımaktadır. Kelime daha sonra fesahatlerinden dolayı bütün Arap ırkını niteler olmuştur. “يعرب” fiilinin kendisinin “عرب” kelimesinden türediğini ileri sürenler bu görüşe itiraz etmiştir. “Arap” kelimesinin “batı” anlamına gelen Samice eski bir kökten türediği ve Rafıdeyn bölgesinde yaşayanların kendilerine bu ismi verdiği öne atılan görüşler arasındadır. Coğrafi düzlemde sunulan bu isimlendirilmenin dayanak noktası olarak bölge halkının “aribi” toprakları olarak geçen Irak’ın batısında ikamet etmeleri gösterilmektedir.³⁰ Ancak bir halkın kendisini komşu olduğu halklara göre konumlandırması ve tanımlaması gerçekçi görülmemiştir.³¹ “Arab” kelimesi ile “İbrî” kelimesini dilsel bazda bağdaştıran görüşe göre ise bu iki sözcük aynı kökten türemiş ve aynı anlama sahiptir. Kelimelerin türediği fiil “mesafe katetmek”, “vadi ya da nehrin bir tarafından diğer tarafına geçmek” anlamındaki “عبر”dır. Arap ve İbrani kelimelerinin bu fiile dayandırılmasının nedeni Arap ve İbrani halkların asıl itibariyle göçebe bir hayat süren bedevi halklar olmasıdır.³² Nöldeke, “Arap” kelimesini asıl itibariyle çöl kelimesi ile ilişkilendirmiş ve “Arabia” kelimesinin Arap yarımadası çölü ile Suriye ve Sina yarımadasını ifade ettiğini söylemiştir. Konu ile ilgili tarih yazıcılığına antik dönemde başlamış olan Yunanların eserlerine bakıldığında “Arab” ve “Arabia” kelimeleriyle karşılaşılmaktadır. Antik Yunan tarihçileri “Arab” kelimesinin bilhassa Arap yarımadası çölü için kullanıldığını, “A‘rab” sözcüğünün ise eski dönemde bedevileri nitelediğini ifade etmişlerdir.³³ Yine M.Ö. iki binli yılların sonlarına ait bazı güney Arabistan çivi yazılarında “Arap” nitelemesi güneyde yerleşik nüfusun aksine göçebeleri kastetmek için kullanılmıştır ve Güney Arabistan’da yerleşik hayata sahip olan halk kendisini

²⁹ Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 2; Mehrân, **a.g.e.**, s. 141; İsmail Hakkı Yıldız, **a.g.m.**, s. 272; Versteegh, **a.g.e.**, s. 24.

³⁰ Mehrân, **a.g.e.**, s. 141-142.

³¹ Lewis, **Tarihte Araplar**, s. 3.

³² Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 77-78; Mehrân, **a.g.e.**, s. 143.

³³ Hasan İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, İstanbul, Kayıhan Yayınları, C. I, t.y., s. 17-18.

“Arap” olarak adlandırmamıştır.³⁴ Kuzey bölgesinde ise “Arap” kelimesine miladi IV. yüzyıla tarihlendirilen ve Kuzey Arapçasının en eski yazıtlarından biri sayılan Nemâra yazıtında rastlanılmaktadır. Bu yazıtta “bütün Arapların kralı İmruu’l-Kays” ifadesi ve aynı zamanda İmruu’l-Kays’ın daha çok Arabistan’ın kuzeyinde ve merkezinde yaşayan bedevileri hakimiyeti altına aldığına dair ifadeler geçmektedir.³⁵

Arap adlandırmasının görüldüğü ilk yer ise farklı bir coğrafyadandır. M.Ö. 853 yılına ait bir çivi yazısı yazıtı, Asur kralı III. Salmansar’ın düşmanı olan Gindibu’nun “Arbi” veya “Arbaya” topraklarından olduğunu zikreder. Arap kelimesinin bir topluluğu belirtmesi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Nitekim Araplar, ilk defa III. Tiglatpileasar (M.Ö. 745-727) ve onun halefleri döneminde “arabu” ve “aribi” olarak zikredilmiştir. Asurlular ve Babillilere göre bu kelime tüm göçebeleri³⁶ kapsamaktaydı. Ayrıca “Arap” kelimesi Yahudi kutsal metinlerinde de geçmektedir. Örneğin; M.Ö. VII. yüzyıla ait Yeremya kitabında “Arav” krallarından ve çölde yaşayan “Erev” krallarından bahsedilmektedir.³⁷

Kees Versteegh (1947-), erken dönemde farklı kabilelerin hangi dillerde konuştuğu ve dillerinde “aribi” ve benzer kelimelerin ne anlama geldiği tam olarak bilinmediğinden dolayı Araplarla ilgili kelimelerin onların lengüistik geçmişi hakkında bilgi vermekten uzak olduğunu belirtmiştir.³⁸ Tüm bu tartışmalar bir kenara bırakılırsa “Arap” kelimesinin esas olarak dilleri Arapça olan, Arapların soyundan gelen, İslam’ın ortaya çıkışına kadar Arap topraklarında ikamet eden vb. özellikleri barındıran etnik bir kimliği ifade ettiği söylenebilir.³⁹

Arap milletin etnik kimliğinin önemli bir göstergesi ve Arap-İslam kültürünün de aktarıcısı olan Arapça, tarih sahnesine çıkışı açısından Sami dil ailesinin en genç üyesi sayılmaktadır.⁴⁰ Arapçanın dilsel özelliklerinin olgunluk kazandığı dönemin miladi VII. yüzyılın ikinci yarısı olduğu ifade edilmektedir.⁴¹

³⁴ Versteegh, **a.g.e.**, s. 23; Lewis, **Semites and Anti-Semites**, s. 54.

³⁵ Küçükkalay, **a.g.e.**, s. 98.

³⁶ Bu göçebelerin arasında Aramice konuşanlar da bulunmaktadır.

³⁷ Yeremya 25:24; Versteegh, **a.g.e.**, s. 23-24; ‘Alî, **el-Mufasssal**, C. I, s. 574; **Mehrân**, **a.g.e.**, s. 143.

³⁸ Versteegh, **a.g.e.**, s. 24.

³⁹ Mehrân, **a.g.e.**, s. 141.

⁴⁰ Reynold A. Nicholson, **A Literary of the Arabs**, London-New York, Routledge, 2014, s. xvi.

⁴¹ Ferîha, **a.g.e.**, s. 16.

Arapça, Sami diller arasında kronolojik olarak en son ortaya çıkmış dil olsa da Arap ve Arap olmayan birçok dilbilimci tarafından Ana Samiceye en yakın dil olarak telakki edilmektedir. Bizim de bu husustaki kanaatimiz Arapçanın Ana Samiceye en yakın dil olduğu yönündedir. Arapçanın Ana Samiceye en yakın dil olduğu kabulünün altında yatan iki etken bulunmaktadır. Bunlardan biri, Arapların çöl hayatını benimseyip göçebe bir yaşam biçimi sürerek diğer toplumlardan uzak kalmalarıdır. Dolayısıyla bu durum dillerini korumalarına olanak sağlamıştır. Yani Arapçanın dış unsurlardan gelecek tehlikelere karşı güvende olması, Sami dil ailesinin diğer üyelerine nispetle Arapçaya Ana Samiceye en yakın dil olma özelliğini kazandırmıştır.⁴² Diğer ise Arapçanın Samilerin en eski ana yurdunda ortaya çıkmasıdır.⁴³ Ana Samiceye en yakın dil olması sebebiyle Arapçanın Sami dillerin araştırılıp incelenmesinde başat bir role sahip olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁴

Arapça, sözcük dağarcığı bakımından Sami diller arasında en zengin dil addedilmektedir.⁴⁵ Bunun yanı sıra fonoloji, morfoloji, sentaks ve semantik düzlemde de dilsel formları en çok muhafaza eden dilin Arapça olduğu kabul edilmektedir. Bu yönüyle Arapçanın Ana Samicenin bazı dilsel formlarını koruyamamış olan Akkadcaya göre daha üst bir konumda olduğu belirtilmektedir.⁴⁶ XIX. yüzyılda yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Akkadcının keşfedilmesi, Sami dillerin yapısı ve gelişimi hakkındaki görüşleri önemli ölçüde değiştirmiştir. Buna rağmen Versteegh'e göre Arapça hala birçok açıdan Sami dillerini tipolojileştirmede temel model kabul edilmektedir. Bunun nedeni uzmanların Sami diller arasında Arapçaya dair daha fazla bilgi sahibi olmaları değil, diğer Sami dillere kıyasla Arapçanın kendisinde barındırdığı muhafazakar özelliklerdir.⁴⁷

Birçok Sami dil uzmanı Arapça dışındaki diğer Sami dillerde asli unsurların kaybolduğu ancak Arapçanın özgünlüğünü koruduğu kanaatindedir. Sami diller içinde Arapçanın öne çıktığı ve özgünlüğünü koruduğu hususlar Wolfdietrich Fischer

⁴² Hannâ el-Fâhûrî, **Târîh-i Edebiyyât-i Zebân-i Arâbî**, Çev. Abdulmuhammed Âyetî, 8. bs., Tahrân, İntişârât-i Tûs, 1388, s. 24; Nicholson, **a.g.e.**, s. xvi; Küçükkalay, **a.g.e.**, s. 78.

⁴³ Vâfî, **a.g.e.**, s. 128.

⁴⁴ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, C. I, s. 24.

⁴⁵ Refas, **a.g.t.**, s. 47.

⁴⁶ Ahmed, **a.g.e.**, s. 142.

⁴⁷ Versteegh, **a.g.e.**, s. 16.

(1928-2013) tarafından şu şekilde ortaya konmuştur: Arapça fonemler açısından yetkin bir dildir. Akkadca ve Ugaritçe dışında Sami dillerin çoğunda kaybolan irab olgusu Arapçada bulunur. Cümle yapısı açısından Arapça, birçok Sami dile kıyasla özgünlüğünü korumuştur. Ayrıca ıstıkak ve delalet açısından bünyesinde köklü ve zengin bir sözcük dağarcığına sahiptir.⁴⁸

Muhafazakar dilsel özellikleriyle Arapça, Sami dil ailesinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bunun yanında eski Sami edebiyatları içerisinde varlığını günümüzde kadar aktif bir şekilde koruyan tek edebi geleneğe sahip olmasıyla da ön plana çıkmaktadır.⁴⁹ Arapça büyük bir dini, edebi ve kültürel mirası içine alarak varlığını kesintiye uğramadan kadim dönemden günümüze kadar devam ettirmiştir. Tarihsel serüveninde İslam dini ile birlikte önemli bir statü kazanmıştır. Nitekim Kur'an'ın Arapça inmesiyle İslam dininin ve kültürünün dili haline gelmiştir. Hatta bazı alimler tarafından Arapçanın her türlü noksanlıktan münezzeh cennet dili olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁰ Kur'an'ı doğru anlama ve onu olası bozulmalara karşı koruma gayesi Arap dilbilim çalışmalarını tetiklemiş, zengin bir dil ve edebiyat bakiyesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında Arapça, İslam teolojisinin alt dalları olan tefsir, fıkıh ve tasavvuf gibi disiplinlerin başat dili olma özelliğine sahiptir. Yunanca, Hintçe, Farsça ve Çince'den tıbbi, felsefi ve bilimsel çalışmaların Arapçaya aktarılmasıyla IX. yüzyılda dönemin bilim ve felsefe dili haline gelerek din dili olmanın ötesine geçmiştir.⁵¹ En az bin beş yüz yıllık tarihi arka planı olmasıyla dünyanın en köklü dillerinden addedilen⁵² Arapçanın tarihi süreçte geçirdiği aşamaları, genel hatlarıyla Eski Arapça, Klasik Arapça, Orta Arapça ve Modern Arapça şeklinde dört ana başlık altında incelemek mümkündür.

⁴⁸ Fischer, "el-'Arabiyye fî İtâri'l-Luğâti's-Sâmiyye", s. 43-44.

⁴⁹ Sharron Gu, *A Cultural History of the Arabic Language*, Jefferson-North Carolina-London, McFarlan Company, 2014, s. 48.

⁵⁰ Nurullah Kurt, Miran Ahmad Abu Al-Haica, Mohammad Salem Ataum, "el-Luğatu'l-'Arabiyye: Neş'etuhâ ve Mekânetuhâ fî'l-İslam ve Esbâbu Bakâihâ", *Bingöl İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, Sayı: 6, 2015, s. 138.

⁵¹ Muhammad A. S. Abdel Haleem, "Arabic as the Language of Islam", *The Semitic Languages: An International Handbook*, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 811.

⁵² Kurt vd., *a.g.m.*, s. 138.

2.1.1. Eski Arapça

Bir dilin bilimsel açıdan ele alınabilmesi için kuşkusuz kayıt altına alınmış olması gerekmektedir. Yazıya aktarılmayan dillerin kaybolmuş sözlü varyantları dilbilimsel açıdan işlevsizdir. Bir dilin mevcut duruma evrilinceye kadar geçirdiği evrelere ve sahip olduğu dilsel özelliklere ışık tutmak istenildiğinde ihtiyaç duyulan yazılı metinlerdir. Dolayısıyla bir dilin hayatta kalan en eski yazılı metinleri o dile bir nevi başlangıç noktası tayin etmektedir. Bu bağlamda Arapçanın başlangıç evresine bazı yazıtlar ve Araplarla karşılaşan topluluklara ait, içerisinde Arap kabile, kişi ve yer isimlerinin bulunduğu yazılı metinlerin kaynaklık ettiği söylenebilir.⁵³ Genel kabulden hareketle Arapçanın Sami dil ailesinin en genç üyesi olduğu varsayıldığında başlangıç evresine işaret eden yazılı metinlerin dilin yapısı ile ilgili doyurucu bilgiler vermesi beklenmektedir. Ancak aksine metinlerin yeteri olgunlukta olmaması ve kullanılan dil özelliklerinin tam olarak çözümlenememesi Arapçanın bu evresini karanlıkta bırakmaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu yazılı metinlerin Arapçanın başlangıç evresini temsil edip etmediği bağlamında da tartışmalar mevcuttur.

Daha önce işaret edildiği üzere Arap kelimesine ilk defa Asurluların Aribilerle yaptığı savaşları anlatan Asur yazıtlarında rastlanılmaktadır. Bu yazıtlar M.Ö. IX.-VII. yüzyıllara dayanmakta ve eski Arapça olarak nitelendirilen kırka yakın özel ismi içermektedir. Bu özel isimler kelime bazında Arapçanın ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Aribilerin, Aram kabileleri olduğu ortaya atılmış olsa da yaygın kanaat Arap oldukları yönündedir.⁵⁴

Araplara isnat edilen en eski yazıtlarda Müsned adı verilen bir yazı söz konusudur. Güney Arabistan yazı stilinden türeyen Müsned yazısı tahmini olarak M.Ö. VI. yüzyıla dayanmaktadır. Arapların kendilerine ait yazıtlar sayıca çok olmalarına rağmen dilin yapısı ve özelliklerini aydınlatacak uzunlukta ve kapasitede olmayıp fragmanlar şeklindedir.⁵⁵ XIX. yüzyılda Orta Arabistan ve Havran arasındaki bölgede keşfedilen ve Arap dilinin erken safhası hakkında bilgi veren bu

⁵³ Nihat Çetin, "Arap: Dil", *DİA*, C. III, 1991, s. 282.

⁵⁴ Çetin, "Arap: Dil", s. 282; Furat, a.g.e., s. 48.

⁵⁵ Çetin, "Arap: Dil", s. 282; Versteegh, a.g.e., s. 26.

yazıtları sahip olduğu yazı stili, dilsel özellikler ve kısmen de bulunduğu bölgeye istinaden⁵⁶ Semudi, Lihyani, Safevi ve Hasai olmak üzere dört grupta incelemek mümkündür.⁵⁷ Konunun uzmanları tarafından bu yazıtlar Eski Kuzey Arapçası olarak nitelendirilerek Arapçanın prototipi olarak kabul edilse de⁵⁸ Rubin gibi bazı dilbilimciler Arapçanın Eski Kuzey Arapçası olarak bilinen dilden ayırt edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Rubin, Semudi, Lihyani, Safevi ve Hasai diyalektlerinden hiçbirinin Arapçayı oluşturmadığını belirtmekle beraber Arapça ile Eski Kuzey Arapçasını aynı prototipten türeyen iki dil olarak göstermektedir.⁵⁹

Semudi Yazıtlar: Kur'an'da geçtiği üzere Salih Peygamber'in kavmi olan Semud kavmine ait bu yazıtlar, M.Ö. VI. yüzyıl ile M.S. IV. yüzyılları arasına dayanmaktadır. Söz konusu yazıtlar Dumetülcendel⁶⁰ ve Hicr⁶¹ bölgesinde bulunmuştur. Bu yazıtlardan bir grup ise Teyma⁶² vadisinde keşfedilmiştir. Dilin yapısı hakkında bilgi vermediği gibi bu yazıtların tamamında aynı dilin söz konusu olup olmadığı açık değildir. Yazıtlarda belirlilik takısı olarak “h” harfi yer almaktadır.⁶³ Mısırlı dilbilimci Hicâzî (1940-2019), çoğu Semudi yazıtlarının kişisel meselelerle ilgili olduğundan ve Nabat devletinin yıkılışından 162 yıl sonraya ait bir Nabat yazıtıyla eş zamanlı olarak yazılan yazıt dışında bu yazıtların tarihini kesinleştirecek herhangi bir karinenin ve önemli bir olayın yazıtlarda bulunmadığından bahsetmektedir.⁶⁴

Lihyani Yazıtlar: En erken örneklerinin M.Ö. birinci bin yılın ikinci yarısına ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu yazıtlar günümüzde el-Ulâ⁶⁵ olarak bilinen Didan vahasında bulunmuştur. Bu yazıtları kendi içinde tarihsel olarak iki döneme ayırmak

⁵⁶ Bergsträsser, *Sâmî Dilleri Tarihi*, s. 103.

⁵⁷ Versteegh, *a.g.e.*, s. 26-28.

⁵⁸ Ignacio Ferrando, “History of Arabic”, *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, General Ed. Kees Versteegh, C. II, 2007, s. 263.

⁵⁹ Rubin, *A Brief Introduction to the Semitic Languages*, s. 10-11.

⁶⁰ Nabati devletinin başkenti Petra'nın 400 km doğusundaki bölgenin adıdır ve bugünkü Cevf isimli bölgede yer alır. Bkz. Ahmet Güner, “Dümetülcendel”, *DİA*, C. X, 1994, s. 1.

⁶¹ Kaynaklarda Hicr bölgesinin Medine ve Şam arasında yer alan Vadilkura'da olduğu belirtilir. Medainu Salih olarak da bilinir. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Hicr”, *DİA*, C. XVII, 1998, s. 454.

⁶² Güney Arabistan'ı Hicaz, Şam, Irak ve Mısır'a bağlayan ticaret yolu üzerinde bulunan bölgenin adıdır. Bkz. 'Alî, *el-Mufasssal*, C. I, s. 581.

⁶³ Versteegh, *a.g.e.*, s. 26.

⁶⁴ Hicâzî, *a.g.e.*, s. 207-208.

⁶⁵ Mekke'nin kuzeyinde yer alır.

mümkündür. Erken döneme ait olanlar Didan kralları ile ilgili yazılardır. İkinci döneme ait olanlar ise Lihyan kralları ile ilgili yazılardır. İkinci döneme ait yazılar M.Ö. IV.-I. yüzyıllara dayanmaktadır. Yine bu yazıtlarda da belirlilik takısı olarak “h” ya da “hn” kullanılmıştır.⁶⁶

Safevi Yazıtlar: Adını keşfedildiği bölgeden almıştır. Güney Arapça yazı stilinde yazılmış ve Şam’ın güneydoğusundaki Sefa bölgesinde bulunmuştur. M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. IV. yüzyıl arasında ait olduğu düşünülen Safevi yazıtlarında kelimenin sonunda çoğul eki olarak “-n” harfi yer almaktadır. Bu harfin “-une” son ekine işaret ettiği düşünülmektedir.⁶⁷ Söz konusu dört yazıt grubu içerisinde en çok analize tabi tutulan yazıtlar Safevi yazıtlarıdır. Sefa bölgesinde birçok oryantalist tarafından yapılan incelemeler sonucunda yazıtların alfabe sistemi deşifre edilmiştir. Ancak muğlaklığını koruyan bazı hususlarda ünlü Alman filolog Enno Littmann’ın (1875-1958) çabaları devreye girmiştir. Littmann, söz konusu bölgeden topladığı yazıtlar üzerinde kapsamlı incelemeler yaparak yazıtların alfabe sistemini tam olarak deşifre etmiştir. Ayrıca Safevi alfabesinin Arapçada olduğu gibi yirmi sekiz harften oluştuğu tespitini yaparak bu yazıtların Araplara ait olduğunu teyit etmiştir.⁶⁸

Hasai Yazıtlar: Eski Güney Arap dillerinden Sebe ile benzerlik gösteren bu yazıtların çoğu Suudi Arabistan’ın körfezdeki Hasâ bölgesinde bulunmuştur. Sayıları kırk tane olan bu yazıtların M.Ö. V.-M.Ö. II. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir. Çok kısa olan bu yazıtlar içerdiği dilin yapısı hakkında bilgi verecek nitelikte değildir. Yazıtların neredeyse hepsi mezar taşları üzerine kazınmıştır ve yazıtlardaki metinler soy kütüklerinden oluşmaktadır. Hasai yazıtlar “d’l” gibi karakteristik özellikleri barındırması nedeniyle eski Kuzey Araplarına atfedilmektedir. Semudi, Lihyani yazıtlarda olduğu gibi bu yazıtlarda da belirlilik takısı “h” harfidir.⁶⁹

⁶⁶ Versteegh, **a.g.e.**, s. 27.

⁶⁷ Versteegh, **a.g.e.**, s. 27; Sejdin Haruni, “Arap Dilinin Tarihi ve Arapçada Diglossia Olgusu”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2010, s. 23.

⁶⁸ Wolfenshon, **a.g.e.**, s. 183.

⁶⁹ Versteegh, **a.g.e.**, s. 28; M. C. A. Macdonald, “Ancient North Arabian”, **The Cambridge Encyclopedia of the World’s Ancient Languages**, Ed. Roger D. Woodard, 8. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 2015, s. 492-493.

Zikredilen yazıtlar Arapçanın Güney Arabistan kültürünün etkisinde kaldığı uzun bir döneme işaret etmektedir ve daha çok ticaret güzergahları üzerinde bulunan kayalara nakşedilmiş isimlerden ve kısa anılardan oluşmaktadır.⁷⁰ Yazıtlarda geçen kelimelerin diğer bazı Sami dillerle benzerlik arz etmesi kullanılan dilin asıl itibariyle hangi dil olduğunu karanlıkta bırakmaktadır. Fakat yazıtlarda İslamiyet öncesi Arapların ibadet ettikleri ilah adları görülmektedir. Ayrıca kullanılan fiiller, harfî cerler göz önüne alındığında dilin eski Arapça olduğu izlenimi doğmaktadır.⁷¹ Hicâzî, eski Arap yazıtlarını Semudi, Safevi ve Lihyani olmak üzere üç başlıkta incelemiş ve yazıtlardaki yazı ile günümüz Arap yazısının arasındaki temel farkı yazıtlarda uzun ve kısa hareketlerin olmaması olarak ortaya koymuştur. Bunun yanında sözcük dağılımı bakımından yazıtlardaki dilin İslam öncesi Arapça ile uyumlu olduğunu belirtmiş, ayrıca yazıtlarda göze çarpan iki unsurun varlığından; ism-i mevsul olarak “ئ” nin, belirlilik takısı olarak “ة” nin kullanılmasından söz etmiştir.⁷²

Fonolojik, morfolojik ve sentaktik açıdan Arapçanın diyalektleri üzerinde Ortadoğu’dan Anadolu’ya geniş bir coğrafyada etkin olan ve döneminin “lingua franca”sı kabul edilen Arami dilinin etkisi söz konusudur.⁷³ Nitekim Semudi, Lihyani ve Safevi yazıtlarında da bu etkinin izleri görülmektedir. Bazı yazıtlarda bu etki yoğunken bazılarında daha azdır.⁷⁴ Arapçanın üzerindeki Arami etkisi IV. yüzyıldan sonra azalmaya başlamıştır.⁷⁵

Yukarıda bahsi geçen yazıtlar Araplar ve Arapça ile ilişkilendirilse de dilsel özellik ve üslup yönünden Arapça ile benzerliği daha fazla olan birkaç yazıt daha mevcuttur. Arami dilinin etkisi bu yazıtlarda daha az görülmektedir. Aynı zamanda bu yazıtlarda Müsned yazısı değil, Nabat yazısı ve dili kullanılmıştır. Yazıtlardaki yazının Kufi yazısına benzemesi ve bitişik olması son dönem Nabat yazısına işaret etmektedir. Bu sebeple araştırmacılar, bu yazıtları, eski Nabat yazısı ve İslam’ın ilk

⁷⁰ Çetin, “Arap: Dil”, s. 282.

⁷¹ Hicâzî, **a.g.e.**, s. 211-212; Haruni, **a.g.t.**, s. 24.

⁷² Hicâzî, **a.g.e.**, s. 211.

⁷³ İbrâhîm Enis, **el-Luğa beyne’l-Kavmiyye ve’l-‘Âlemiyye**, Mısır, Dâru’l-Ma’ârif, 1970, s. 264; Vâfi, **a.g.e.**, s. 48.

⁷⁴ Muhammed Riyâd Kerîm, **el-Muktadab fî Lehecâti’l-‘Arab**, Tanta, et-Turkî, 1996, s. 87.

⁷⁵ Çetin, “Arap: Dil”, s. 282.

dönemlerindeki yazı sitili arasında bir geçiş halkası olarak görmektedirler.⁷⁶ Nabat yazısının gelişerek Arap yazısına evrildiğini gösteren bu yazıtların sayıları çok azdır. Bununla birlikte mezkur yazıtlar, Arap yazısının ve diyalektlerinin gelişimi alanındaki çalışmalara katkı sağlayacak özellikleri barındırması açısından büyük öneme sahiptir.⁷⁷

Bu yazıtlar; Ummu'l-Cimâl, Nemâra, Zebed, Harrân yazıtlarıdır. Ummul-Cimâl yazıtı, adını bulunduğu Ammân yakınlarında yer alan Busrâ'nın güneyindeki Arap-Hristiyan köyünden almıştır. Miladi 270 yılına tarihlenen bu yazıt, Tenûh kralı Cezîme'nin lâlası Fehr b. Selî'nin kabri üzerindeki metindir. Metin eski kufi yazısına benzer Nabat diyalekti ve yazısı ile yazılmış olup harflerin bitişik olması ile öne çıkmaktadır.⁷⁸ Söz konusu dört yazıt arasında en meşhur ve en önemli yazıt olan Nemâra yazıtı, miladi 328 yılına tarihlenmektedir. Bu yazıt, Kuzey Arabistan'da kurulmuş Lahmiler Devleti'nin⁷⁹ krallarından İmru'ul Kays'ın⁸⁰ mezar taşındaki beş satırlık yazıttır. Yazıttaki metin, Kur'an'ın indiği Arapçanın bir evresini temsil etmesinden dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Nabat yazısı ile yazılan bu yazıtta Aramicenin varlığı da söz konusudur. Nitekim “البن” anlamında Aramice “بر” kelimesinin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Göze çarpan bir diğer husus da belirlilik takısı olarak “h” harfinin değil “el” takısının kullanılmış olmasıdır⁸¹ ve “el” takısı Eski Arapçanın başat özelliklerinden biri sayılmaktadır.⁸² Zebed yazıtının tarihi, miladi 512-513 yılına dayanmaktadır. Arapça, Süryanice ve Yunanca olarak üç dilde yazılmıştır. Fırat nehri ile Kansereyn arasındaki bölgede bulunmuştur. Kilisenin yapımında çalışan kişilerin özel isimlerini içeren yazıttaki kelimeler tam olarak çözümlenebilmiş değildir. Harrân yazıtının tarihi, Hz. Peygamberin doğumundan üç yıl öncesine yani 568 yılına dayanmaktadır. Durûz dağının⁸³ kuzeyinde kalan bölgede bulunmuştur ve orada bulunan bir kilisenin kapısındaki taş üzerine

⁷⁶ Ramadân 'Abduttevvâb, *Fusûl fî Fıkhi'l-'Arabiyye*, 6. bs., Kahire, Mektebetu'l-Hâncî, 1999, s. 54.

⁷⁷ Takkûş, *a.g.e.*, s. 113.

⁷⁸ Takkûş, *a.g.e.*, s. 113; Abduttevvâb, *Fusûl fî Fıkhi'l-'Arabiyye*, s. 58.

⁷⁹ Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, İstanbul, KURAMER, 2016, s. 167.

⁸⁰ 'Abduttevvâb, kralın tam adının İmru'ul Kays b. Amr b. 'Adî olduğunu zikrederek ünlü cahiliye şairi İmru'ul Kays ile karıştırılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Bkz. 'Abduttevvâb, *Fusûl fî Fıkhi'l-'Arabiyye*, s. 55, 11 numaralı dipnot.

⁸¹ Çetin, “Arap: Yazı”, *DİA*, C. III, 1991, s. 276; Takkûş, *a.g.e.*, s. 113-114.

⁸² al-Sharkawî, *a.g.e.*, s. 14.

⁸³ Şam'ın doğusunda yer alır.

kazınmıştır. Arapça ve Yunanca olmak üzere iki dil kullanılan yazıttır.⁸⁴ Aslen Macar olan Yahudi oryantalist İgnace Goldziher (1850-1921), Zebed ve Harrân yazıtları ile miladi 518 yılına ait Hira'daki Hind kilisesi yazıtının, Ortodoks Hristiyanlarının dini yaşamları ile ilgili verileri yansıttığını kaydetmekle beraber buradan hareketle Arap yazısının ortaya çıkış tarihinin Hristiyan misyonerler ile bağdaştırılabileceği tespitini yapmaktadır.⁸⁵

Mısırlı Sami dil uzmanı Ramadân 'Abduttevvâb (1930-2001), söz konusu edilen yazıtlardaki dili *Fusûl fî Fıkhi'l-'Arabiyye* adlı eserinde değerlendirmiş ve Arapçaya dair bazı özellikleri barındırmasına rağmen yazıtlardaki dilin saf bir Arapçaya işaret etmediği kanaatine varmıştır. Arapçanın çocukluk dönemine dair yeteri kadar emarenin yazıtlarda bulunmadığını da ilave etmiştir. Ayrıca ona göre, Arapça yazıtlar, Akkadca yazıtlar ve eski İbranice metinler ile karşılaştırıldığında deryada bir damla mesabesinde ve kesin hüküm vermek için elde çok çeşitli metinlerin bulunması gerekmektedir.⁸⁶ İbrâhîm es-Sâmerrâî (1923-2001) de Main, Sebe dilindeki semboller ile Lihyani ve Semudi yazıtların çözümlenmesi sonucunda bu yazıtlarda kullanılan dilin Arapçanın cahiliye edebiyatından önceki kayıp halkasını göstermediğini belirtmiştir. Nitekim cahiliye edebiyatı ile bu yazıtlardaki dil arasında büyük bir fark vardır. Ona göre keşfedilen yazıtlarda elde edilen dilsel veriler Arapçaya yakın Sami bir dil veya diyalekte işaret etmektedir.⁸⁷ Bu hususta Enîs Ferîha'nın (1903-1993) aktarımına göre ise Littmann, deşifre ettiği Semudi ve Safevi yazıtlardaki dilin Arapça olmadığını düşünmektedir. Ferîha, öğrencileri olarak kendilerinin de bu doğrultuda düşündüğünün altını çizmiş ve bunu anlamak için yazıtları okumanın yeterli olacağını ifade etmiştir. Ona göre başta Nemâra yazıtı olmak üzere söz konusu yazıtlar okunduğunda bu yazıtlardaki dilin cahiliye şiiri ve Kur'an nesrine dayanan bugünkü Fasih dil ile bir bağlantısının olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁸⁸ Ömer Acar (1976-), Ferîha'nın ortaya koyduğu bu tespitlere kayıtsız kalmamıştır. Ona göre, Arap yazısının ilk olgunluk aşamasının temsil edildiği Nemâra yazıtındaki Arapçayı da dahil ederek Semudi, Lihyani ve Safevi yazıtları ile

⁸⁴ 'Abduttevvâb, *Fusûl fî Fıkhi'l-'Arabiyye*, s. 56-57.

⁸⁵ İgnace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, Ankara, 1993, s. 13.

⁸⁶ 'Abduttevvâb, *Fusûl fî Fıkhi'l-'Arabiyye*, s. 60-62.

⁸⁷ İbrâhîm es-Sâmerrâî, *Dirâsât fî'l-Luğa*, Bağdad, Matba'atu'l-Ânî, 1961, s. 141.

⁸⁸ Ferîha, *a.g.e.*, s. 16-17.

ilgili Ferîha'nın ortaya koyduğu tespitler, Arapçanın kaydettiği gelişim aşamalarının göz ardı edildiğini göstermektedir.⁸⁹

2.1.2. Klasik Arapça

Klasik Arapçanın başlangıç tarihi İslam öncesi Cahiliye dönemine dayanmaktadır. Cahiliye dönemi Arap yarımadasında dini, ticari ve kültürel sebepler ortak bir edebi dilin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu ortak edebi dil gelişip olgunlaşarak Kur'an'ın indiği dile yani Klasik Arapçaya kaynaklık teşkil edecek bir konum kazanmıştır. Klasik Arapça temel olarak bugün elimizde bulunan en eski edebi metinlerde, Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerinde varlığını koruyan dili ifade etmektedir. Fakat Klasik Arapça bunlarla sınırlı kalmayıp İslam'la birlikte Arapçanın yayıldığı bölgelerde genel özelliklerini koruyarak gelişen din, şiir, edebiyat ve ilim dilini de ihtiva etmektedir.⁹⁰ Klasik Arapça; "el-'Arabiyye", "Luġatu Kureyş" ve "Fusha" ifadeleri ile nitelendirilmektedir.⁹¹

İslamiyet öncesinde Arap toplumunun sosyal yapısı kabilecilik esasına dayanmaktaydı. Güçlü bir şiir geleneğine sahip olan kabileler edebi faaliyetlerinde kendi diyalektlerini kullanmaktaydı. Diyalektler arasındaki farklılık şairlerin ifade etmek istediklerini güçleştirmiş ve kabileler arasında anlaşmanın sağlanması ihtiyacı önemli bir yönelim meydana getirmiştir. O da dil birliğinin sağlanmasıydı.⁹² Dil birliğinin ilk tohumları Mekke'de yapılan pazar ve panayırarda atılmıştır. Nitekim yaklaşık iki aylık toplantılar şeklinde düzenlenen panayırarda Mekke ahalisi ile farklı kabilelerden toplantılara katılan Araplar arasında etkileşim meydana gelmiştir. Kabile heyetlerinin pazar ve panayırlara sürekli gelmeleriyle dil birliği sağlanarak ortak edebi bir dil geliştirilmiştir. Böylece farklı bölgelerden gelen heyetler aracılığıyla ortak dil zenginleşerek bütün Arap kabilelerine yayılmıştır. Ortak dil Arap yarımadasının her tarafında özellikle hatipler ve şairler arasında yaygınlık

⁸⁹ Acar, **a.g.t.**, s. 197.

⁹⁰ Çetin, "**Arap: Dil**", s. 282.

⁹¹ Yakup Civelek, **Arap Dilbilimine Giriş: Sesbilim-Sözcükbilim-Anlambilim-Sözlükbilim**, Van, Üniversite Yayınları, 2004, s. 84; Subhî es-Sâlih, **Dirâsât fî Fıkhi'l-Luġa**, Beyrut, Dâru'l-Melâyîn, 2009, s. 72.

⁹² Seydişehirli Mahmûd Es'ad, "Arap Dili", Sad. Zafer Kızıklı, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. IX, Sayı: 4, 2009, s. 170.

kazanmıştır.⁹³ Özellikle şiirsel yaratım olarak kendini gösteren edebi faaliyetlerin yanında hac ve ticaret ekseninde gerçekleşen etkileşimlerin de dil birliğinin sağlanmasında rolü vardır. Sac ayakları hac, ticaret ve edebiyat olan etkileşim, dil birliğini gerçekleştirecek şekilde diyalektler arasındaki farklılıkları en az seviyeye indirmiş, nihayetinde dil birliği dini, siyasi ve iktisadi nedenlerden ötürü Mekke’de Kureyş diyalekti çatısında gerçekleşmiştir.⁹⁴ Bunun sonucunda Arap kabileleri şiir, hitabe ve edebi nesirde diğer diyalektleri baskılayıp üst bir diyalekte dönüşen Kureyş diyalektini kullanmaya başlamışlardır.⁹⁵

Kur’an, Kuzey Arap diyalektleri arasında birincil konuma sahip olan ve ortak edebi dilin kendisinde yoğrulduğu Kureyş diyalektinde nazil olmuştur.⁹⁶ Kuşkusuz insanları ortak değerler paydasında toplama ülküsüne sahip bir dinin indiği dilin, tüm kabileler tarafından anlaşılan ortak dil olması gayet olağan bir durumdur.⁹⁷

Genel olarak Araplar, Klasik Arapçanın esasını teşkil eden dilin Kureyş diyalekti olduğu üzerinde mutabıktır.⁹⁸ Her ne kadar bu konuda ortak bir kanaat getirilmişse de bu durum farklı seslerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim Nöldeke, Guidi ve Carlo Nallino (1872-1938) gibi oryantalist simalar bu görüşü eleştiri konusu etmişlerdir.⁹⁹ Nöldeke’ye göre Fushâ’nın temelini aralarında büyük çapta farklılıkların bulunmadığı Hicâz, Necid ve Fırat bölgesi diyalektleri oluşturur. Guidi de Nöldeke’nin görüşüne paralel olarak Fushâ’yı, belirli bir diyalekten ziyade Necid ve civar bölge sakinleri tarafından konuşulan diyalektlerin karışımı olarak nitelemiştir. Nallino, ilk ortak dili müttefik bazı kabileler tarafından kurulan Kinde Devleti’ne¹⁰⁰ dayandırır. Fushâ’nın muayyen bir diyalekte dayandığını düşünen Fischer ise bu diyalektin hangi kabileye ait olduğuna değinmemiştir. Konuyla ilgili

⁹³ ‘Abduttevvâb, **Fusûl fî Fıkhi’l-‘Arabiyye**, s. 79; Çetin, “**Arap: Dil**”, s. 282.

⁹⁴ ‘Abduttevvâb, **Fusûl fî Fıkhi’l-‘Arabiyye**, s. 78-79; Salih Tur, “Sâmî Diller Üzerine Bir İnceleme”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: XIV, 2009/I, s. 163.

⁹⁵ Vâfi, **a.g.e.**, s. 87.

⁹⁶ es-Sâlih, **a.g.e.**, s. 72.

⁹⁷ Vâfi, **a.g.e.**, s. 89.

⁹⁸ Çetin, “**Arap: Dil**”, s. 282; ‘Alî, **el-Mufasssal**, C. VIII, s. 629. Kureyş diyalektinin Klasik Arapçadaki rolü için bkz. Sevede Alan, İsmail Gülen, “Kureyş Diyalektinin Klasik Arapçaya Etkisi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVI, Sayı: 2, 2007, s. 327-341.

⁹⁹ Konu ile ilgili bkz. ‘Alî, **el-Mufasssal**, C. VIII, s. 626-629; Eyyüp Tanrıverdi, “İslâm Öncesi Arap Diyalektleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 1999, s. 98-100.

¹⁰⁰ Miladi beşinci yüzyılda Kuzey ve Orta Arabistan’da kurulan devlettir.

Martin Hartmann (1851-1918) da ortak edebi dilin Necid ve Yemâme diyalektlerine dayandığını ancak şairler tarafından değiştirildiğini öne sürmüştür.¹⁰¹ Klasik Arapçanın kaynağı ile ilgili yukarıda işaret edilen tartışmalarda Klasik Arapçanın hangi diyalekt ya da diyalektlere dayandığına dair açık ifadeler görülür. Brockelmann ise Klasik Arapçanın kaynağı olarak herhangi bir diyalekti ya da diyalektleri zikretmemiş, Fushâ'nın diyalektler üstüne bina edilmiş sanatsal bir dil olduğunu ve bu sanatsal dilin tüm diyalektlerden beslendiğini belirtmiştir.¹⁰²

Cahiliye öncesinde biçim kazanan ortak edebi dilin Kureyş kabilesi tarafından ortaya konduğunu kabul eden Suyûtî (1445-1505),¹⁰³ gibi bazı alimler söz konusu tartışmaya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Onlara göre Kur'an'ın Kureyş diyalektinde nazil olduğuna dair bir delil yoktur. Bunu gerekçelendirirken Kur'an'da farklı kıraatlerin söz konusu olduğuna ve aynı zamanda Kureyş diyalektine ait olmayan birtakım kelimelerin bulunduğuna işaret etmektedirler.¹⁰⁴ Kur'an'ın, Kureyş diyalektinde indiği görüşüne katılmayanlardan biri de Nöldeke'dir. Bu görüşün Emeviler döneminde ortaya atıldığını düşünen Nöldeke, nübüvvetle ilişkili olan Kureyş kabilesinin her durumda diğer Arap kabilelerinden üstün tutulma eğilimini görüşüne dayanak olarak öne sürmektedir.¹⁰⁵ es-Sâmerrâî nezdinde de ilk dilciler, Kureyş kabilesini Hz. Peygamber'in kabilesi olduğu için yüceltmişlerdir. Kureyş kabilesinin yüceltilmesi aslında Peygamber'in yüceltilmesi anlamına gelmektedir ve Kur'an'ın Kureyş diyalektinde indiği şeklindeki meşhur söylem buradan neşet etmiştir.¹⁰⁶

Bu noktada Arapçanın kurallarını kayıt altına almaya çalışan ilk alimlerin de sadece Kureyş diyalektini çalışmalarına esas almayıp diğer kabilelere ait dil ve edebiyat materyallerinden de istifade ettiğine değinmekte yarar vardır.¹⁰⁷ Dilsel

¹⁰¹ Haruni, **a.g.t.**, s. 26; Şevkî Dayf, **Târihu'l-Edebi'l-'Arabî: el-'Asru'l-Câhilî**, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 1961, s. 131.

¹⁰² Dayf, **Târihu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 132.

¹⁰³ Es'ad, **a.g.m.**, s. 171.

¹⁰⁴ Alan, Gülen, **a.g.m.**, s. 338. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Dayf, **Târihu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 135-137.

¹⁰⁵ Wolfensohn, **a.g.e.**, s. 207.

¹⁰⁶ İbrâhîm es-Sâmerrâî, **el-'Arabiyye: Târîh ve Tatavvur**, Beyrut, Mektebetu'l-Ma'ârif, 1993, s. 289.

¹⁰⁷ Çetin, **"Arap: Dil"**, s. 282-283; İsmail Durmuş, **"İstişhâd"**, **DİA**, C. XXIII, 2001, s. 396-397.

verilerin alındığı Arap kabileleri yabancı unsurlarla etkileşime geçmemiş ve dilleri fasih kabul edilen kabilelerdir. Dolayısıyla söz konusu alimler veri toplama işlemini yaparken şehirlielerin dillerine ve Arap yarımadasının kuzey ve güneyinde yaşayan kabilelerin diyalektlerine saflığını koruyamadığı gerekçesiyle itimat etmemişlerdir.¹⁰⁸ Dil alimlerin itimat ettiği diyalektler fasih dile yakın olan Hicâz, Temîm, Huzeyl ve Tay diyalektleridir.¹⁰⁹

Klasik Arapça denildiğinde akla gelen en önemli metin kendisini “كتاب عربي” olarak tanımlayan Kur’an’dır. Kur’an’ın önemi sadece Klasik Arapçanın merkez metni olmasından kaynaklanmamaktadır. Zira Kur’an, Arapçanın dilbilimsel açıdan elde ettiği başarının zirve noktası olarak da kabul edilmektedir.¹¹⁰ Kur’an’ın yanında yaklaşık olarak miladi 525-622 yıllarını kapsayan Cahiliye döneminden¹¹¹ erken İslam dönemine kadar geçen zaman zarfında yaşayan şairlerin şiirleri, hadisler, Hz. Muhammed’in ve ilk halifelerin resmi yazışmaları, eyyâmu’l-Arab’a ait nesir metinler ve atasözleri (emsâl)¹¹² Klasik Arapçanın temsilciliğini yapan metinlerdir.¹¹³ Bu metinler arasında iki ana kaynak olma özelliğine sahip Kur’an ve Cahiliye şiiri, Arap dilinin standartlaşmasında ve gelişmesinde etkin bir rol oynamaktadır.¹¹⁴

Arap dilinin standartlaşması sürecinin, öncelikle yeterli olgunluğa sahip olmayan yazının revize edilmesi ile başladığını söylemek mümkündür. Cahiliye döneminde ve İslam’ın ilk dönemlerinde yazıda şekilleri aynı olan harfler henüz birbirinden noktalar ile ayrılmamıştı. Bir diğer problem de Sami dillerinin çoğunda görülen kısa seslilere işaret eden hareketlerin bulunmamasıydı. Özellikle Mushaf’ı standart bir metin haline getirmek için bu iki problemin ortadan kaldırılması elzemdi. Bahsedilen ilk problemin çözümünde Nabati alfabesinden faydalanma imkanı olmasına karşın hareke konusunda böyle bir imkan bulunmamaktaydı. Kur’an

¹⁰⁸ Çetin, “Arap: Dil”, s. 282-283.

¹⁰⁹ Hicâzî, a.g.e., s. 213.

¹¹⁰ Anwar G. Chejne, *Arabic Language: Its Role in the History*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1969, s. 8.

¹¹¹ Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, C. I, s. 137.

¹¹² Wolfensohn’a göre, Arap dilinin ortaya çıkışı konusunda, eski Arap emsal ve hikemi, cahiliye şiirinden daha çok ön plana çıkmaktadır. Çünkü emsal ve hikem, veciz şeklinde ifade edildikleri için diğer üslup türlerine nazaran asli formlarını daha çok korumuştur. Bkz. Wolfensohn, a.g.e., s. 212.

¹¹³ Çetin, “Arap: Dil”, s. 283.

¹¹⁴ Versteegh, a.g.e., s. 53.

metnine renkli noktalarla harekelerin konulması Ebu'l-Esved ed-Düelî (?-688) ile ilişkilendirilir. Ancak günümüz Arapçasında kullanılan harekeleme sistemini geliştiren ismin ise ilk Arapça sözlüğünün müellifi olan el-Halîl b. Ahmed el-Ferâdî (718-791) olduğu belirtilmektedir.¹¹⁵ ed-Düelî tarafından Kur'an metnine harekelerin konulması dilin standartlaşma sürecinde atılan ilk adım olmuştur.¹¹⁶ İslam dinine yeni giren ve Arapçayı sonradan öğrenenlerin Kur'an'ı doğru bir şekilde okumasını sağlamak bu adımın temel etkenidir.¹¹⁷ Standartlaşma sürecinin yaklaşık olarak miladi sekizinci yüzyılın sonunda tamamlandığı belirtilmiştir. Nitekim bu dönemde gramer alimi Sîbeveyhi (?-793), Arapçanın ilk kapsamlı gramer kitabı olan *el-Kitâb* adlı eseri kaleme almıştır. *el-Kitâb*, Arapların yüzyıllık lengüistik fikirlerini ortaya koyduğu için dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.¹¹⁸

Hız. Peygamberin ölümünden yirmi yıl sonra Kur'an tahrif edilemez sabit bir metin haline getirilmiştir.¹¹⁹ Kutsal kitap statüsünden dolayı ve bunun yanında günümüze ulaşan en eski Arapça kitap olduğu için Kur'an'ın, Arapça yazı sisteminin prototipi olduğu ifade edilmiştir.¹²⁰ Dil ve edebiyatın üzerinde işleneceği ve geliştirileceği bir zemin için kuşkusuz yazılı metinlere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Kur'an'ın ve aynı şekilde Cahiliye şiirinin yazıya aktarılmasıyla bu zeminin oluşturulduğu söylenilebilir.¹²¹ Kur'an'ın metin haline getirilmesinden sonra İslam'ın ikinci kaynağı olan hadislerin tamamı da -bazı istisnalar dışında- Kur'an'ın nazil olduğu Arapça gramer esas alınarak yazıya aktarılmış¹²² ve böylece yazıya aktarılan hadisler de Klasik Arapçanın temsilciliğini yapan metinler arasındaki yerini almıştır.

Dilin ortaya çıkışı ile dilin yapısının kurallara bağlanması birbirine paralel olarak başlayıp ilerlememektedir. Dil bilgisinin oluşturularak dilde standart

¹¹⁵ Versteegh, **a.g.e.**, s. 55-56; Adam Gacek, **Arapça El Yazmaları İçin Rehber**, Çev. Ali Benli, M. Cüneyt Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017. s. 96-98.

¹¹⁶ Versteegh, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹⁷ Versteegh, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹⁸ Wolf Dietrich Fischer, "Classical Arabic", **Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics**, General Ed. Kees Versteegh, Leiden-Boston, Brill, C. I, 2006, s. 402.

¹¹⁹ Gu, **a.g.e.**, s. 91.

¹²⁰ Jan Retsö, "Classical Arabic", **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 784.

¹²¹ Versteegh, **a.g.e.**, s. 53.

¹²² Musa Alp, "İki Farklı Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XI, Sayı 12, 2011, s. 93.

kuralların ortaya konulması dilin gelişim merhalelerinden biridir ve ilerleme kaydettiğinin bir göstergesidir.¹²³ Bu bağlamda Klasik Arapçanın gelişim göstermesinin hicrî II. ila IV. yüzyılları arasına tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde sarf, nahiv, sözlük ve edebiyat açısından Klasik Arapçanın bünyesinde barındırdığı dil birikimi sistematize edilmeye çalışılmıştır.¹²⁴ Arap dilinin gramer yapısının kurallara bağlanması nesilden nesile leksik izahlar ve gerekli genişlemeler yapılarak sürdürülmüştür. Standartlaşma sürecinde bu ikisi birbiriyle bağlantılı olarak ilerlemiştir.¹²⁵ Arap dilinde gramer geleneğinin leksikografi ile paralel ilerlemesinden dolayı hicrî II. yüzyıl dilbilimsel çalışmaların erken aşamalarında sarfı da içine alan “nahv” ile “luğa” kavramları arasındaki sınırları belirlemenin güç olduğu ifade edilmektedir.¹²⁶

Arapçanın tarihsel serüveni, Arap toplumun tecrübe ettiği sosyolojik ve siyasi gelişmelerden bağımsız değildir. Fetihlerle birlikte siyasi sınırları genişleyen yerel özellikteki İslam devleti bir imparatorluk haline gelmiş ve dolayısıyla Arapça bir imparatorluk dili haline gelmiştir.¹²⁷ Yaşanan bu değişimle imparatorluk çatısı altında Arap ve Arap olmayan birçok gramer alimi yetişmiştir. Arap olmayanların çoğunlukta olduğu bu alimler ve onların oluşturduğu dil ekollerinin çaba ve çalışmalarıyla Klasik Arapçanın grameri, söz dizimi ve söz varlığı kayıt altına alınmıştır. Dil alimlerinin kayıt altına aldığı Klasik Arapçanın dilbilimsel yapıları, varlığını koruyarak neredeyse değişmeden günümüze ulaşmıştır.¹²⁸

2.1.3. Orta Arapça

Klasik Arapçanın edebi dil olarak ortaya çıktığı VI. yüzyıl, genel olarak farklı kabileler tarafından konuşulan diyalektlerin yapı bakımından Klasik Arapçaya yakın olmasıyla ön plana çıkmaktadır. Ancak VII. yüzyılda başlayan büyük çaptaki Arap

¹²³ Hasan ‘Avn, **el-Luğa ve’n-Nahv: Dirâsât Târîhiyye veTahlîliyye ve Mukârane**, İskenderiye, Matba‘atu Royâl, 1952, s. 52.

¹²⁴ Çetin, **a.g.m.**, s. 283.

¹²⁵ Versteegh, **a.g.e.**, s. 59.

¹²⁶ Ramzi Baalbaki, “The Grammatical and Lexicographical Traditions”, **The Foundations of Arabic Linguistics III: The Development of a Tradition: Continuity and Change**, Ed. Georgine Ayoub, Kees Versteegh, Leiden-Boston, Brill, 2018, s. 51.

¹²⁷ Versteegh, **a.g.e.**, s. 53.

¹²⁸ Rabin, **a.g.m.**, s. 283.

fetihleri, diyalektlerin dilbilimsel yapısını değiştirmiş ve bu değişim kentlerden başlayarak bedevi diyalektlerine kadar sirayet etmiştir. Böylece Arap dünyasında dilbilimsel ikiye bölünme (dikotomi) meydana gelmiştir.¹²⁹ Diglossia olarak tanımlanan Arap dünyasındaki bu dilbilimsel durum, Orta Arapça kavramının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Nitekim Orta Arapça, Klasik Arapça ile Orta Çağ'daki yerel Arap diyalektlerin iç içe geçtiği metinleri ifade etmektedir.¹³⁰ Bununla birlikte Arapçanın tarihi boyunca diglossia olgusunun söz konusu olduğu da ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre Klasik Arapça ile Arapçanın yerel diyalektleri arasında meydana gelen Arapçanın ara formları Orta Arapça olarak nitelendirilmektedir. Klasik Arapça ile Arapçanın yerel diyalektleri diglossia'nın iki kutbunu oluşturur. Dolayısıyla yalnızca Orta Çağ'da değil, İslam'ın erken döneminden günümüze kadar Orta Arapçanın örneklerine rastlamak mümkündür ve Orta Arapça kavramı, kronolojik olarak ara bir döneme işaret etmemektedir.¹³¹

İslam'ın doğuşundan çok kısa süre sonra Arapça ana yurdundan çıkıp farklı dillere sahip coğrafyalara nüfuz etmiştir. Böylelikle Arapça geniş bir coğrafyada farklı dillerle karşı karşıya gelmiştir. Arapça İslam fetihleri ile farklı ülkelere yayılarak geniş bir coğrafyaya hakim olmaya başladığında sirayet ettiği ilk bölgeler arasında bulunan Suriye'de ekseriyetle Arami dili konuşulmaktaydı. Suriye halkının Arapçayı benimseyip milli dilleri haline getirmesi çok zaman almamıştır. Arapça, Yunanca ve Kıpti dilinin revaçta olduğu Mısır'da da aynı serüveni yaşamıştır.¹³² Nitekim Kıpti dili, sadece Kıpti kilisesinin dini ayinlerinde varlığını koruyarak Arapça karşısında kullanımı kısıtlı bir dil haline gelmiştir.¹³³

Kuzey Afrika'nın Akdeniz kesiminde hâkim dil Latince, orta bölgelerine doğru Berberice idi. İslamiyet sonrası Kuzey Afrika'ya yapılan göç dalgalarıyla Arapça baskın dil haline gelmiş ve bunun neticesinde Berberice sınırlı bölgelerde kullanılmıştır. Kuzey Afrika aynı zamanda Arapçanın Endülüs'e geçmesinde köprü

¹²⁹ Joshua Blau, **The Renaissance of Modern Hebrew and Modern Standard Arabic: Parallels and Differences in the Revival of Two Semitic Languages**, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1969, s. 6.

¹³⁰ Retsö, **a.g.m.**, s. 783.

¹³¹ Geoffrey Khan, "Middle Arabic", **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 817.

¹³² Çetin, "**Arap: Dil**", s. 283.

¹³³ Goldziher, **a.g.e.**, s. 14.

rolü oynamıştır. Geniş çaplı fetih hareketleriyle Arapçanın yaygınlaşması yeni bir ivme kazanmış, fethedilen bölgelerde bulunan halkların konuştuğu dil ile Arapçanın etkileşimi yeni diyalektlerin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Halkların konuştuğu günlük dil gittikçe farklı diyalektler meydana getirirken Arapçanın temelini oluşturan Klasik Arapça ilim ve sanat dili olmaya devam etmiştir. Ayrıca Klasik Arapça yazı ve edebiyat dili olarak uzak bölgelerdeki diyalektlerin ana kaynaktan ayrılmasına engel olmuştur.¹³⁴

Klasik Arapça kendi doğal seyri içerisinde ilerlemesine devam ederken hem yeni yerleşim bölgelerine gelen Arapların taşıdığı dil unsurlarının hem de orada halihazırda yaşayan farklı dil ve diyalektlerin etkisiyle Arapçada yeni diyalekt ve şiveler ortaya çıkmıştır. Çoğunluğu günümüzde de konuşulmaya devam eden bu diyalektler genellikle doğu ve batı diyalektleri olmak üzere ikiye ayrılır. Doğru diyalektleri; Arabistan, Irak, Suriye-Lübnan, Filistin ve Mısır diyalektlerini bünyesinde barındırmaktadır. Libya, Trablus ve Tunus diyalekti, Cezayir ve Büyük Sahra diyalektleri, Fas diyalekti, Endülüs Patellaria ve Sicilya diyalektleri ile Maltaca batı diyalektlerine dahil edilmektedir.¹³⁵

İşaret edilen diyalektler Arap halkının yaşadığı bölgelerde kullanılan günlük dili ifade etmektedir. Günlük hayatta bölgeden bölgeye değişiklik gösteren bu yerel diyalektler “el-‘Âmmiyye” (Ammice)¹³⁶ olarak terimleşmiştir. Ammice başlangıçta Fusha’ya yakın olmuş, ancak zamanla Fusha ile arasındaki farkı açmıştır. İlk olarak kelime sonlarında bulunan harekelerin telaffuz edilmemeleri olarak kendisini göstermiş, fakat ilerleyen zaman diliminde meydana gelen değişim yeni boyutlar kazanmıştır.¹³⁷

Arap coğrafyasında zuhur eden Ammice türlerinin Fushadan uzaklaşması ile Arap dilinde bir tür ikilik meydana gelmiştir. Bu ikilik, iki farklı dil olarak telakki edilmemelidir. Bir toplum ya da kişi tarafından iki farklı dilin aynı anda kullanılması

¹³⁴ Çetin, “Arap: Dil”, s. 283.

¹³⁵ Çetin, “Arap: Dil”, s. 283-284.

¹³⁶ Arap dilinde Ammiceyi ifade etmek için اللغة العامية, الشكل اللغوي الدارج, اللهجة الشائعة, اللهجة المحكية, اللهجة الدارجة, اللهجة العامية ve bunun gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Bkz. Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, **Fıkhû'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Hasâisuhâ**, Beyrut, Dârul-'İlm li'l-Melâîyîn, 1982, s. 144-145.

¹³⁷ Şahabettin Ergüven, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Örüntüleri”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VI, Sayı: 11, 2007/1, s. 166.

“le bilinguisme/الإزدواجية اللغوية”, bir dilin iki varyantının bir arada kullanımı ise “diglossia/الثنائية اللغوية” olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla Arap dilindeki ikilik diglossia kavramına işaret etmektedir. Arap dilinin kendi içinde belirli farklılıklar göstererek Fusha ve Ammice olarak ikiye ayrıldığını söylemek mümkün olsa da Fusha ve Ammice arasındaki farkın özde olmadığı unutulmamalıdır.¹³⁸ Arap dilindeki bu iki varyant, Batılı dilbilimciler tarafından “High” (yüksek/üst) ve “Low” (düşük/alt)¹³⁹ şeklinde de isimlendirilmiştir. Yüksek Arapça din, politika, bilim, edebiyat ve yayın dilinde kullanılmaktadır. Arap dünyasında yazı dili bu dil üzerinden gerçekleştirilmektedir. Köklü bir gramer ve filolojik geleneği kendisinde barındıran bu dil Arap yarımadasıyla sınırlı kalmayıp geniş coğrafyalara yayılmıştır. Düşük Arapça ise yaygın halk kitlelerinin konuştuğu ve bölgeden bölgeye değişen Arap diyalektleri için kullanılmaktadır. Orta Çağ boyunca Yüksek Arapça literatürde, Düşük Arapça ise günlük dilde etkin olmuştur.¹⁴⁰

Arap coğrafyasında Ammicenin kullanım alanı Emevi Devleti’nin yıkılmasının akabinde daha da yaygınlaşmaya başlamıştır. Emevi Devleti’nin ardından başlayan Abbasi dönemi ile birlikte dilde yapılan hatalar daha da artmış, halkı aşarak üst kesime, edebiyatçı ve idarecilere kadar sirayet etmiştir. Doğuda Yahudi ve Hristiyanların yazı dilinde dahi Ammiceyi kullandığı aktarılmaktadır.¹⁴¹ Ancak yazı dilinde Ammiceyi kullananlar sadece Yahudi ve Hristiyanlar değildir. Müslüman yazarların da diyalekt unsurlarını yazı diline yansıttıkları, ancak bu durumun nispeten daha geç bir zamanda olduğu ifade edilmektedir.¹⁴² Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların saf fasih dil ile kaleme almadığı metinler, sahip olduğu

¹³⁸ Ya‘kûb, **a.g.e.**, s. 145-146.

¹³⁹ Yakın zamana kadar Düşük Arapça denilen halk dili üzerinde çok durulmamış ancak bu olgu Avrupalı ve bu dilde konuşmayan filologlar tarafından konu edilmiştir. Son otuz yılda ise Arap diyalektleri üzerine yapılan çalışmalar önemli ölçüde artmış, fakat Arap bilim adamlarının katkısı çok zayıf kalmıştır. Diyalektler üzerine çalışmalar yapan uzmanlar Association Internationale de Dialectologie kurumu çatısı altında bir araya gelerek görüş ve çalışmalarını paylaşmaktadır. Bkz. Johannes den Heijer, “Middle and Mixed Arabic, A New Trend in Arabic Studies”, **Middle Arabic and Mixed Arabic: Diachrony and Synchrony**, Ed. Liesbeth Zack, Arie Schippers, Leiden-Boston, Brill, 2012, s. 2.

¹⁴⁰ Den Heijer, **a.g.m.**, s. 1.

¹⁴¹ İşraka Nuruddin es-Sâfi Muhammed, “Kadıyyetu’l-Lahn fi’l-Luğati’l-Arabiyye hattâ Nihâyeti’l-Karni’r-Râbi’il-Hicrî”, Câmî’âtul-Hârtûm Kulliyeti’l-Âdâb, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hartum, 2010, s. 22-23; Murat Yıldız, “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları: Mısır Lehçesi Örneği”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. X, Sayı: 3, 2010, s. 29.

¹⁴² Joshua Blau, “Arabic Language”, **EJ**, Vol. II, 2007, s. 297-298.

farklılıklar sebebiyle modern dönemde Orta Arapçanın sınıflandırılmasında etkin bir rol oynamıştır.

Arap dilinin tarihsel serüveninde Abbasi Devleti'nin kurulması ile yeni bir dönemin başladığı öne sürülmektedir.¹⁴³ Bergsträsser de Orta Arapçayı Abbasi Devleti'nin kuruluşuyla ilişkilendirmektedir ve yeni bir dönem olarak kabul edilse de Abbasi edebiyatının önemli bir kısmında özellikle şiirde Klasik Arapça kullanımının aynı şekilde devam ettiğini belirtmektedir. Bergsträsser'e göre Orta Arapça tabii ilim eserlerinde pek etkili olmazken asıl etkinliğini Süryanice ve Yunancadan tercüme edilen eserlerde ve *Elf Leyle ve Leyle (Binbir Gece Masalları)* gibi halk edebiyatında kendisini göstermektedir.¹⁴⁴ Özellikle *Binbir Gece Masalları*, modern dönem öncesi Orta Arapçasının temsilciliğini yapan en meşhur eser olarak addedilmektedir.¹⁴⁵ Aynı şekilde bazı uzmanlar *Binbir Gece Masalları*'ndaki hikayelere Arapçadaki diyalektlerin günümüzdeki izini sürmek amacıyla eğilmişlerdir.¹⁴⁶ Orta Arapçanın şiirden ziyade daha çok nesir türünde kendisini göstermesini, nesir türündeki eserlere kıyasla nazım türündeki eserlerde daha hassas davranılmasına bağlamak mümkündür.¹⁴⁷

Arap dilinde Orta Arapça (Middle Arabic) terimini ortaya atan kişi Alman oryantalist Heinrich Leberecht Fleischer'dir (1801-1888).¹⁴⁸ Fleischer, 1854 yılında yayımladığı makalesinde Arapçayı Eski Arapça (Altarabisch), Orta Arapça (Mittelarabisch) ve Yeni Arapça (Neu-Arabisch) şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Söz konusu makalenin Arap dilinin lengüistik tarihinde bir kilometre taşı olabileceği ifade edilmektedir.¹⁴⁹ Fleischer tarafından ortaya atılan Orta Arapça kavramına dair dilbilimcilerin temelde iki farklı yaklaşımı söz konusudur. Bazı dilbilimciler, Orta Arapçayı klasik ve modern dönem arasında konumlandırarak bu

¹⁴³ Johann Fück, *el-'Arabiyye: Dirâsât fi'l-Luğa ve'l-Lehecât ve'l-Esâlib*, Çev. Ramadân 'Abduttevvâb, Mısır, Mektebetü'l-Hâncî, 1980, s. 63; Murat Yıldız, *a.g.m.*, s. 28.

¹⁴⁴ Bergsträsser, *Sâmî Diller Tarihi*, s. 108-109.

¹⁴⁵ Versteegh, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁴⁶ Den Heijer, *a.g.m.*, s. 9.

¹⁴⁷ Den Heijer, *a.g.m.*, s. 12.

¹⁴⁸ Joshua Blau, "The Status and Linguistic Structure of Middle Arabic" *Jerusalem Studies in Arabic and İslam*, Vol. XXIII, 1999, s. 221.

¹⁴⁹ Jonathan Owens, "History", *The Oxford Handbook of Arabic Linguistics*, Ed. Jonathan Owens, New York, The Oxford Universty Press, 2013, s. 454.

kavramın Arapçanın tarihi bir aşamasını yansıttığını savunmaktadır. Bu görüşe göre Orta Arapça, 800 ila 1800 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bazı dilbilimciler ise tarihsel perspektifin dışına çıkarak fonoloji, morfoloji, sentaks ve leksikoloji açısından klasik ve yerel unsurların iç içe geçtiği tüm metinlerin Orta Arapçayı temsil ettiğini ileri sürmektedirler.¹⁵⁰ Joshua Blau (1919-) da başlangıçta Orta Arapçanın Klasik Arapça ve modern diyalektler arasında gözden kaçırılmış bir bağ olduğunu söylemiş, ancak daha sonra Orta Arapçayı tarihsel bir aşama olarak ele almanın yanlış anlaşılmalara sebebiyet vereceğini belirtmiştir.¹⁵¹ Orta Arapçanın, XIX. ve XX. yüzyılın başlarında bazı öncü araştırmaların yayımlanmasının ardından özellikle Blau'nun son dönem çalışmaları sayesinde kendi başına bir araştırma alanına dönüştüğü aktarılmaktadır.¹⁵²

Orta Arapçayı temsil eden birçok metin bulunmaktadır. Bunlar arasında yazıtlar, arşiv belgeleri, kamuya açık ve özel yazışmalar, seyahat hesapları, tarihi kronikler, bilimsel eserler, hukuki, dini ya da mistik felsefi yazılar yer almaktadır. Edebiyat alanında ise *Binbir Gece Masalları* gibi hem popüler edebiyata ait ve hem öğretici edebiyat türündeki metinler Orta Arapçaya dahil edilmektedir.¹⁵³ Arapça nesir metinlerinde Orta Arapçanın ilk görüldüğü tarihin hicretin yirminci yılının başlarına dayandığı belirtilmektedir.¹⁵⁴

Orta Arapçayı ele alan dilbilimciler, bu alanda farklı çeşitlerin var olduğuna değinmektedirler. Versteegh, bu bağlamda Orta Arapçayı Müslüman Orta Arapçası, Yahudi Orta Arapçası, Hristiyan Orta Arapçası ve Çağdaş Orta Arapça şeklinde sınıflandırmaktadır.¹⁵⁵ Arapçanın hakim olduğu bölgelerde yaşayanların farklı dinlere mensubiyeti, ortaya konulan eserlerde bazı belirgin ortak özellikler meydana getirmektedir. Buradan hareketle Orta Arapçanın sınıflandırılmasında genel olarak

¹⁵⁰ Versteegh, **a.g.e.**, s. 114; Khan, **a.g.m.**, s. 817-818; Ramazan Kılıç, “Başlangıcından Bugüne Arap Dilinde Yaşanan Kırılmalar”, **Uluslararası Ortadoğu Kongresi (Dil, Tarih, Edebiyat)**, Bildiriler Kitabı, C. II, 30-31 Ekim 2017, s. 233-234.

¹⁵¹ Versteegh, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁵² Den Heijer, **a.g.m.**, s. 2.

¹⁵³ Jerome Lentin, “Middle Arabic”, **Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics**, General Ed. Kees Versteegh, Leiden-Boston, Brill, Vol. III, 2009, s. 216.

¹⁵⁴ Muhammed eş-Şarkâvî, **el-Futûhâtu'l-Luğaviyye: İntişâru'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Vilâdetu'l-Lehecât fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî**, Beyrut-Kahire-Tunus, Dâru't-Tenvîr, 2013, s. 103.

¹⁵⁵ Ramazan Kılıç, **a.g.m.**, s. 233-234. Ayrıntılı bilgi için bkz. Versteegh, **a.g.e.**, s. 118-128.

dini kimliğin esas alındığını söylemek mümkündür. Müslüman Orta Arapçasını temsil eden metinler arasında İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan yönetim ve ticari içerikli papirüsleri, Orta Çağ'da kaleme alınan *Binbir Gece Masalları* gibi halk edebiyatı eserlerini, bazı şairlerin kendi konuşma üslubunda yazdığı şiirleri ve yine “muvaşşah” denilen şiir türünü zikretmek mümkündür.¹⁵⁶ Yahudi Orta Arapçasının iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Judeo-Arabic olarak isimlendirilen İbrani alfabesinin kullanılarak Arapça eserlerin yazılması, ikincisi ise İbranice ve Aramiceden çok fazla kelimenin ödünçlenerek bu eserlere yansıtılmasıdır.¹⁵⁷ Hristiyan Orta Arapçası, Klasik Arapça normlarının ihmal edildiği ve genellikle Yunan ve Süryani kaynaklardan yapılan dini içerikli tercüme eserlerde kendisini göstermektedir.¹⁵⁸ Çağdaş Orta Arapça ise Orta Arapçanın tanımına bağlı olarak karma tarzda yazılan çağdaş metinleri içermektedir. Versteegh, bu kategorinin başlı başına ele alınmasının yanı sıra diğer kategoriler çerçevesinde de değerlendirmenin mümkün olduğunu kaydetmektedir.¹⁵⁹

Müslüman, Yahudi ve Hristiyan dünyasında ortaya konan bazı Arapça metinleri ortak paydada bir araya getiren Orta Arapça, Arap dilinin tarihi ve doğasının doğru bir biçimde anlaşılması için önem arz etmektedir.¹⁶⁰ Orta Arapça metinleri, yeni Arap diyalektlerine ait dil unsurlarını ve Fushanın özelliklerini aynı anda yansıtan metinlerdir. Bunun yanında metin yazarının kendi üslubundan kaynaklanan özellikler de barındırabilmektedir. Bazı Orta Arapça metinlerinde yoğun olarak Ammice unsurlar bulunurken bazılarında genel olarak Fusha hakimdir. Ancak Fusha hakim olmasına rağmen bu metinlerde bazı Ammice unsurlara ya da ödünç kelimelere hatta Arap yazısı dışında bir yazı sistemine dahi rastlanılmaktadır.¹⁶¹ Yine Orta Arapça metinlerinde ne Fushada ne de Ammicede bulunan yapıların kullanıldığına da işaret edilmektedir.¹⁶² Dolayısıyla bu alanda yapılan çalışmalar mevcut materyaller üzerinden Orta Arapçanın normlarını ve standartlarını ortaya koymaya çalışsa da bu norm ve standartların klasik ve standart

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Versteegh, **a.g.e.**, s. 118-121.

¹⁵⁷ Blau, “**Arabic Language**”, s. 298; Versteegh, **a.g.e.**, s. 121.

¹⁵⁸ Ferrando, **a.g.m.**, s. 266.

¹⁵⁹ Versteegh, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁶⁰ Lentin, **a.g.m.**, s. 219.

¹⁶¹ eş-Şarkâvî, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁶² Ferrando, **a.g.m.**, s. 266.

Arapçada olduğu gibi sistematik bir karaktere sahip olmayacağı unutulmamalıdır.¹⁶³ Yine de Orta Arapça metinlerinin (erken dönem) sahip olduğu bazı özellikler şu şekilde izah edilebilir:¹⁶⁴

- Ammiccede olduğu gibi 10'dan sonraki sayılarda sayı ile sayılan arasında geçerli olan cinsiyet ve irab kuralları göz ardı edilmiştir.
- Mutasarrıf mazi fiilin ikinci tekil şahıs (müennes) kipinde bulunan kısa “i” sesi ortadan kalkmış, yerine uzun “î” sesinin kullanımı yaygınlaşmıştır.
- Meczum olan fiillerde ve bunun yanında emir fiillerde ortada ve sonda bulunan lîn harfleri hazf edilmemiştir.
- Sonu illetli olan fiillerin cezm halinde illet harfi hazf edilmemiştir.
- Fasih dilde dişilik alameti bulunmayan müennes isimlere zaman zaman ta-i marbuta eklenmiştir.
- Bazen mevsufta tarif harfi bulunmasa dahi sıfata tarif harfi konulmuştur.
- Muzaf ve muzafun ileyhin arasına bir sıfatın gelmesi mümkün olmuştur.

2.1.4. Modern Arapça

XIII. yüzyıldan itibaren Arapça iktidar ve kültür dili olarak sahip olduğu prestijli konumunu yitirmeye başlamıştır. Bunun neticesinde resmi ve yüksek alanlarda kullanımı yavaş yavaş azalan Arapça bazı istisnalar dışında günlük iletişimin dili olarak sınırlı bir alana sahip olmuştur. Arapçanın “karanlık dönemi” şeklinde de nitelendirilen bu dönem XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren dağılmaya başlamıştır. Akabinde diğer kültürlerle girdiği temaslar neticesiyle bir kültür dili olarak Arapça statüsünü tekrar kazanmaya başlamıştır.¹⁶⁵

XIX. yüzyılın başları Arap dünyası ile Avrupa'nın yakın temasta olduğu bir dönemdir. Özellikle 1798 yılında Napolyon Bonapart (1769-1821) önderliğinde

¹⁶³ Den Heijer, **a.g.m.**, s. 10.

¹⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şarkâvî, **a.g.e.**, s. 113-116.

¹⁶⁵ Ferrando, **a.g.m.**, s. 266.

düzenlenen Mısır hamlesi bu yakınlaşmanın ilk ayağını oluşturmaktadır. Beraberinde getirdiği ilim adamlarından oluşan heyetle Napolyon, bilimsel ve kültürel alanda modernleşmeyi gerçekleştirecek bazı kurum ve kuruluşları hayata geçirmiş ve Arap toplumunun kalkınmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.¹⁶⁶ Nitekim Arap dünyasında dilsel, edebi ve kültürel uyanışı temsil eden “Nahda” hareketinin başlaması Napolyon’un Mısır hamlesine atfedilmiştir.¹⁶⁷ Dolayısıyla Modern Arapçanın oluşum sürecini modern Arap tarihinin başlamasına paralel olarak Napolyon’un Mısır hamlesine bağlamak mümkündür.¹⁶⁸ Arap modernleşmesinin Mısır merkezli başlamasının yanı sıra Mısır’ı bu dönemde diğer Arap bölgelerinden ayıran bir husus da Mısır dışındaki bölgelerde tek resmi dil Türkçe olmasına karşın Arapçanın Mısır’ın resmi dili olmasıdır.¹⁶⁹

1805 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1849), Mısır’da yönetime geçtiğinde bilim ve uygarlığı temel alan modern bir devlet inşa etmeye başladı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bu doğrultuda Napolyon’un başlattığı modernleşme hareketini Avrupa’daki eğitim ve öğretimi merkeze alan okullar açarak halihazırdaki değişimi farklı koldan besleyecek çok sayıda okul açtı. Batılı tarzda eğitim veren bu okullar arasında askeri ve sanat okulları ile eczacılık, madencilik, ziraat ve veterinerlik, dil ve tercüme, muhasebe, mühendislik ve tıp eğitimi veren çok sayıda yüksekokul bulunmaktadır. Özellikle Batı’daki kültürel faaliyetleri daha yakından takip etmek ve gelişimi desteklemek amacıyla 1826 yılından itibaren başta Fransa olmak üzere Avrupa’ya çok sayıda öğrenci gönderilmiştir.¹⁷⁰ Yenileşme hareketinin önemli halkalarından biri de matbaa ve tercümedir. Bu anlayış doğrultusunda Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın, Bulak¹⁷¹ matbaasını kurmasıyla Arapça ve Türkçe kitaplar neşredilmeye, gazete ve dergiler yayımlanmaya başlamıştır. Bu yayınlar arasında Türkçe ve Arapçanın beraber kullanıldığı “el- Vakâi’u’l-Mısriyye” adlı gazete öne çıkmaktadır.¹⁷² XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelmeden matbaa sayısının

¹⁶⁶ Çetin, “Arap: Dil”, s. 285.

¹⁶⁷ Kaddûr, a.g.e., s. 154.

¹⁶⁸ Blau, “Arabic Language”, s. 299.

¹⁶⁹ Kaddûr, a.g.e., s. 155.

¹⁷⁰ Çetin, “Arap: Dil”, s. 285; Kaddûr, a.g.e., s. 154-155.

¹⁷¹ Bulak Mısır’ın tarihi bir şehridir ve matbaası ile ün kazanmıştır.

¹⁷² Şevki Dayf, el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-Mu‘âsir fî Mısır, 10. bs., Kahire, Dâru’l-Ma‘ârif, 1992, s. 30; Çetin, “Arap: Dil”, s. 285.

artmasıyla birçok eski Arapça eserin yanında Abbasi dönemi ve daha önceki şiir divanları neşredilerek edebi faaliyetlerin yaygınlaşması sağlanmış ve böylece bu çalışmaların etkileri Arap toplumunun hayatına nüfuz etmiştir.¹⁷³ Edebi faaliyetlerin çeşitlilik kazanmasında mütercim yetiştirmek amacıyla Mehmed Ali Paşa tarafından açılan yabancı dil okulunun ve Arapçaya yapılan tercüme eserlerinin de rolü olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷⁴ Başlangıçta Fransa örnek alınarak gerçekleştirilen eğitim ve kültürel alanındaki yenileşme hareketleri zamanla hız kazanarak tüm Arap dünyasına yayılmıştır.¹⁷⁵

Mısır'da zuhur eden bütün bu yenileşme hareketleri Arapçaya giren yeni kavramların dile yerleşme sorununu beraberinde getirmiştir. İlim, sanat, teknik, eğitim gibi çeşitli alanlarda terimleri karşılamakta güçlük çekilmiş, dilde ikili bir kullanım mecburiyeti doğmuştur. Nitekim Rıfâ'a et-Tahtavî (1801-1873) gibi ilk mütercimler yabancı kelimeleri doğrudan kullandıkları gibi aynı zamanda türetilen yeni kavramları da kullanmışlardır. Dönemin aydınları Avrupa dillerinden Arapçaya giren yabancı kelimeleri önlemek amacıyla birtakım çalışma ve teklifler öne sürmüşlerdir. Her ne kadar bu tür çabalara girilse de ilmi ve teknik müesseseler ve şahısların ortaya koyduğu farklı tutumlar sebebiyle dilde bir karışıklık ortaya çıkmıştır. Bu sorunu çözmek üzere Arapçanın ilim ve sanat alanında geçirdiği değişim ve gelişim göz ardı edilmeyerek yeni yazı dilinde birliğin sağlanması ön plana çıkmıştır.¹⁷⁶

Bu amaçla atılan bazı adımlardan sonra özelde Fransız Akademisi olmak üzere Avrupa'daki dil kurumlarının işleyiş ve yönetmeliklerinden yararlanılarak modern Arap dil kurumları kurulmuştur. İlk olarak Mısır'da 1892 yılında modern kelime ve kavramları üretme ve Arapçalaştırma (ta'rîb) amacıyla Muhammed Tevfik el-Bekrî (1870-1932) başkanlığında el-Mecma'u'l-Luğavî,¹⁷⁷ daha sonra 1919'da Şam'da el-Mecma'u'l-İlmiyyu'l-'Arabî isminde iki akademi hayata geçirilmiştir. el-Mecma'u'l-İlmiyyu'l-'Arabî akademisi 1921'den itibaren çıkardığı dergi ve

¹⁷³ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Mu'âsir fî Mısır*, s. 30.

¹⁷⁴ Kaddûr, *a.g.e.*, s. 154-155; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Mu'âsir fî Mısır*, s. 30.

¹⁷⁵ Çetin, *"Arap: Dil"*, s. 285.

¹⁷⁶ Çetin, *"Arap: Dil"*, s. 285.

¹⁷⁷ 'Abdulkerim Halife, *el-Luğatu'l-'Arabiyye ve't-Ta'rîb fî 'Asri'l-Hadîs*, 2. bs., Ammân, Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Urdunî, 1988, s. 50.

yayıncılık faaliyetleri ile önemli işlere imza atmıştır. Bu akademiyi 1932’de Mısır’da kurulan Kraliyet Dil Akademisi ve yaklaşık 15 yıl sonra Irak’ta faaliyete geçen el-Mecma‘u’l-‘İlmiyyu’l-‘Irâkî takip etmiştir. 1970’lerin başında el-Lisânu’l-‘Arabî’nin neşrine başlanarak Fas da bu ilmi çalışmalara katılmıştır. Şam, Mısır ve Fas’ta kurulan bu ilmi kurumlar dergi ve yayınlarında bir taraftan dil-edebiyat diğer taraftan da ilim-teknik ve sanata dair basın-yayın çalışmalarında bulunmuştur.¹⁷⁸

Söz konusu dil kurumları temelde Arap dilinin bütünlüğünü korumayı hedeflemiştir. Bilim ve sanatın ilerlemesinde dilin etkisi önemsenmiş, bu noktada Arapçaya gerekli donanım sağlamak üzere dil, yerel diyalektlerin ve yabancı dillerin etkisinden korunmaya çalışılmıştır. Böylece dili çağdaş hayatın ihtiyaçlarına cevap verecek seviyeye ulaştırmak tasarlanmıştır.¹⁷⁹ Dil kurumlarının yaptığı en önemli icraatları şu şekilde sıralanmak mümkündür:¹⁸⁰

- Arap dilini zenginleştirmek için gerekli çabaları yaygınlaştırmak ve Arap dilini zamanın gerekliliklerine uygun hale getirmek
- Terminoloji üretmek
- Tercüme ve Ta‘rîb (Arapçalaştırma)
- Sözlük oluşturmak
- Sarf, nahiv ve yazı alanlarında Arap dili öğretimini kolaylaştırmak
- Mirasın ihyası

Arap dili modern dönemde sözcük dağarcığı bakımından Batı dillerinden etkilenmiştir.¹⁸¹ Bununla birlikte daha önce kullanılmayan yeni tabir, ifade ve üsluplar dile yerleşmiş ve sınırlı olarak cümle yapısında değişiklikler meydana gelmiştir.¹⁸² Ancak geçirdiği değişim ve dönüşüm sebebiyle Modern Standart Arapça ve Muasır Arapça gibi ifadelerle nitelenen Modern Arap dili, Klasik Arap dilinin esası üzerine kurulu olduğundan dolayı temel özelliklerinin neredeyse tümünü

¹⁷⁸ Çetin, “Arap: Dil”, s. 285; Kaddûr, **a.g.e.**, s. 187. Arap dil kurumları ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halife, **a.g.e.**, 45-105.

¹⁷⁹ Versteegh, **a.g.e.**, s. 178; Halife, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁸⁰ Halife, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁸¹ Modern Arap diline giren yabancı sözcükler için bkz. F. ‘Abdurrahîm, **Mu‘cemu’d-Dahîl fi’l-Luğati’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse ve Lehecâtihâ**, Dimeşk, Dâru’l-Kalem, 2011.

¹⁸² Çetin, “Arap: Dil”, s. 285.

bugüne kadar koruyabilmiştir. Morfoloji alanında bir değişim yaşanmamış, klasik nahvin ana özellikleri korunmakla birlikte biraz daha esneklik meydana gelmiştir.¹⁸³ Dolayısıyla Modern Arapça, Klasik Arapçanın doğrudan devamı ve modern versiyonu olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁴

Modern dönem, Arap dilinin yeni kazanımlar elde ettiği bir dönem olmasının yanı sıra klasik dilin geçerliliğini yitirdiği bazı dilsel özelliklerin de vuku bulduğu bir dönemdir. Klasik dönem metinlerinde yaygın olarak görülen isim fiiller ile iç içe geçmiş yapılara modern metinlerde nadiren rastlanmaktadır. Aynı şekilde “يَكْتَبَنَّ” gibi bazı kategoriler geçerliliğini kaybetmiştir. Öte yandan özellikle Avrupa dillerinin yoğun etkisi altında olan medya dili yeni gramer kalıplarının geliştirilerek kullanımını sağlamıştır. Medya dilinin en karakteristik özelliklerinden biri aktif fiiller yerine “قام بـ” gibi yardımcı fiillerin geniş kapsamlı kullanımıdır. “زار” (ziyaret etmek) yerine “قام بزيارة” ifadesinin kullanılması bu yeniliğe bir örnektir. Aynı şekilde “تم توقيع الاتفاقية” (Anlaşma imzalandı) örneğinde olduğu gibi pasif (meçhul) yapılarda pasif bir fiil yerine “تمَّ” yardımcı fiili kullanılmıştır. Peşi sıralık anlamındaki “ف” edatının kullanımının sınırlandırılması ve onun yerine “و” edatının kullanılması ve ayrıca sayımda “و ذلك”, “كل من” gibi anlam uzantılarının yaygın kullanılmasını medya dilindeki yeni kazanımlar arasında saymak mümkündür.¹⁸⁵

Birçok dilin maruz kaldığı zayıflık ve körelme, uzun bir dönem Arapçada da görülmüştür. XIX. yüzyılın son çeyreğinde ise bu durum yerini canlılığa bırakmıştır. Asırlar süren duraksamadan sonra başlayan Arapça telif hareketi, matbaaların kurulması, dergi ve gazetelerin yayımlanması, farklı kültürel dallarda Arapça kitapların basılması, Arapça sözlüklerin oluşturulması ve bunun akabinde XX. yüzyılda ansiklopedilerin neşredilmesi, okullardan sonra üniversitelerin kurulması dilin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Yine Arap toplumunun yaşadığı değişim göz önüne alınarak Arapçanın gelişmesi ve adaptasyonu anlamına gelen dil kurumlarının tesis edilmesi dilin devamlı gelişmesini ve yaygınlık kazanmasını

¹⁸³ Haruni, **a.g.t.**, s. 47.

¹⁸⁴ Fischer, “**Classical Arabic**”, s. 404.

¹⁸⁵ Versteegh, **a.g.e.**, s. 183-184. Gazete, dergi ve modern kitaplarda Arapçanın kazandığı yeni ifadeler ve bu ifadelerin hangi dillerden alındığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. es-Sâmerrâî, **Dirâsât fi'l-Luğa**, s. 241-256.

sağlamıştır. Ayrıca İslam ve Kur'an ile irtibatlı olarak Araplar dışındaki Müslüman toplumlar, yanı sıra oryantalistler tarafından Arapçanın çalışmalara konu edilmesinin de Arapçanın gelişmesinde ve yaygınlık kazanmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸⁶

Arapçanın dünya dilleri arasındaki rolü ve önemi büyüktür. Arapça; Avrupa, Amerika, Avustralya, Asya ve Afrika kıtalarında onlarca dil ve diyalekti etkilemiştir.¹⁸⁷ Arapçanın etkilediği diller arasında Hausaca ve Svahilice gibi bazı Afrika dilleri; İspanyolca, Portekizce, Maltaca ve Sicilya dili gibi Avrupa dilleri; ayrıca Türkçe, Farsça, Kürtçe, Urduca, Malayca, Endonezce ve Arnavutça sayılabilir.¹⁸⁸ Dünya dilleri arasında sahip olduğu konumdan dolayı Birleşmiş Milletler, 1973 yılında Arapçayı altıncı resmi dil olarak kabul etmiş ve UNESCO 2012 yılında 18 Aralık tarihini Dünya Arapça Günü olarak ilan etmiştir.

Yaklaşık dört yüz yirmi iki milyonu aşkın kişi ile¹⁸⁹ en fazla konuşana sahip on dilden biri sayılan Arapça,¹⁹⁰ Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'nın "lingua franca"sı olarak Sami dillerin en önemli üyesi olma özelliğine sahiptir. Arapçanın bugün yayıldığı coğrafyada kazandığı statü iki bin yıl önce Yakın Doğu'nun "lingua franca"sı olarak Aramicenin, ondan bin yıl önce de Akkadcının rolünü anımsatmaktadır.¹⁹¹

2.2. İbranicenin Tarihsel Serüveni

Sami dil ailesine ait bir dil olan İbranice, Arap yarımadasının kuzeybatısında bulunan Ürdün nehri ile Akdeniz arasındaki bölgede M.Ö. II. bin yılın ikinci yarısında gelişmiştir.¹⁹² Daha kesin bir ifadeyle İbranicenin ortaya çıkış tarihi

¹⁸⁶ 'Abdulaziz b 'Osmân et-Tuveycirî, **Hâdıru'l-Luğati'l-'Arabiyye**, Rabat, Matba'atu'l-İslesko, 2013, s. 8.

¹⁸⁷ el-Hâcc, **a.g.m.**, s. 338.

¹⁸⁸ et-Tuveycirî, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁸⁹ et-Tuveycirî, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁹⁰ Muhammed Hakânî İsfahânî, **et-Tatavvurâtu'n-Nahviyye fi'l-Luğati'l-'Arabiyye: mine'l-Bidâye hatte'l-Ân**, Kum, Mecma-i Zehâir-i İslâmî, 2015, s. 22-23.

¹⁹¹ Aaron D. Rubin, "The Semitic Language Family", **The Cambridge Handbook of Linguistic Typology**, Ed. Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, s. 854.

¹⁹² Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 1.

yaklaşık olarak M.Ö. XIII. yüzyıla dayanmaktadır.¹⁹³ Coğrafi ve tarihi gerçekler İbranice'nin Kuzeybatı dil grubuna ait olduğunu ortaya koymaktadır. İbranice bu dil grubunun yaşayan tek dilidir. Son dönemde elde edilen arkeolojik bulgular bu dil grubu hakkında bize çeşitli bilgiler sunabilmektedir. Nitekim bu bölgeye o dönem Kenan toprakları denildiğinden söz konusu dil Yahudi kutsal metin koleksiyonunda erken döneme ait kaynaklarda “Kenan dili/Kenan ağzı” (Sefat Kanaan)¹⁹⁴ olarak zikredilmiştir. Geleneksel olarak Kuzeybatı Sami dilleri Kenanice ve Aramice olarak iki alt gruba tasnif edilmiştir. Fakat günümüzdeki araştırmalar M.Ö. I. bin yıldan önce Kenanice ve Aramice arasında bir farktan bahsetmenin mümkün olmadığını ve birçok ortak özelliğin bulunduğunu ileri sürmektedir.¹⁹⁵ İbranice en azından eski imla özellikleri bakımından en yakın komşusu olan Fenikece ve Moav dili ile benzerlik göstermektedir. Kelime hazinesi bakımından ise en çok Ugaritçeye benzemektedir.¹⁹⁶ İbranicede ilk yazılı veriler Yahudi kutsal kitaplarıdır. Yahudi tarihi perspektifinden bakılınca bu tarih yaklaşık M.Ö. XII. yüzyıla tekabül etmektedir. Bundan önceki dönemlerde bölgede İbranice'nin varlığına ilişkin kutsal metinlerde oldukça az bilgi bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle bölgedeki İbranice yer adlarından bahsetmek mümkündür.¹⁹⁷

İbranice, İsrail devletinin resmi, Yahudi halkının günlük dilidir. Ne var ki Tevrat'ta bir dil ismi olarak İbranice ibaresine rastlanmamaktadır.¹⁹⁸ Yukarıda işaret edildiği gibi söz konusu dil Yahudi kutsal metinlerinde “Kenan dili/Kenan ağzı” (Sefat Kanaan) olarak zikredilmesi dışında “Yehudaca” veya “Yahudice” (Yehudit) olarak da geçmiştir.¹⁹⁹ Yahudilik'te Tanrı'nın sözlü vahyi kabul edilen ve bu yüzden de kutsallık atfedilen Talmud'da ve diğer klasik Yahudi kaynaklarında yaygın olarak

¹⁹³ Vâfi, a.g.e., s. 41.

¹⁹⁴ Yeşaya 19:18.

¹⁹⁵ Sáenz-Badillos, a.g.e., s. 1, 29.

¹⁹⁶ Chaim Rabin, *Muhtasarı Târîhi'l-Luğati'l-İbriyye*, Çev. Tâlib el-Kureyşî, Bağdad, Beytu'l-Hikme, 2010. s. 27.

¹⁹⁷ Chaim Brovender, “Hebrew Language: Pre-Biblical”, *EJ*, Vol. VIII, 2007, s. 620.

¹⁹⁸ Joshua Blau, “Hebrew Language: Biblical”, *EJ*, Vol. VIII, 2007, s. 626.

¹⁹⁹ II. Krallar 18:26-28; Yeşaya 36:11-13; Muhammed el-Antâkî, *Dirâsât fî Fıkhi'l-Luğa*, 4. bs., Beyrut, Dâru's-Şarki'l-'Arabî, t.y., s. 76; William Chomsky, *Hebrew: The Eternal Language*, Illinois, Varda Books, 2001, s. 44.

İbranice için “kutsal dil” (leşon hak-kodeş) ibaresi kullanılmıştır.²⁰⁰ Tevrat ve diğer Yahudi kutsal metinler bu dilde kaleme alındığı için Tanrı’nın da konuşma dilinin İbranice olduğu düşünülmüş, dünyanın yaratılması bu dille ilişkilendirilmiş, hatta ilk insan Âdem’in konuştuğu dilin İbranice olduğu iddia edilmiştir. Mistik kabalist kaynaklardan biri olan *Sefer Yetzira* bu düşüncüyü esas almaktadır. Zikri geçen kitap İbrani alfabesindeki yirmi iki harfin, kainatın yaratılışı esnasında rolünün olduğunu ve buna dair birtakım hikayeleri barındırmaktadır. M.Ö. VI. yüzyılda Babil topraklarına sürgün edilen ve sonradan burada kalan Yahudiler kutsal toprakların dışında oldukları için profan hayatlarında kullanmakla bu dilin kutsallığını lekeleyecekleri düşüncesi ve çekincesi sebebiyle günlük hayatta İbraniceyi değil, onun yerine kendi dillerine yakın bir dil olan Aramiceyi kullanmaya başlamışlardır. İbranice ise sadece ibadet dili olarak kullanılmaya devam etmiş ve bu yüzden yaygın halk kitleleri tarafından zaman içerisinde unutulmuştur. Böylece İbranice konuşma dili olarak ömrünü sonlandırmış, sadece ibadet, ritüel ve literatür dili olarak varlığını sürdürmüştür. XX. yüzyılda ise uzun bir zaman sonra Siyonistler tarafından canlandırılmış ve yaygın bir şekilde kullanılması sağlanmıştır.²⁰¹

Kutsal dil ibaresinin kullanımına devam edilmekle birlikte Orta Çağ literatüründe ve özellikle de günümüzde İbrani diline İbranice (İvrit) denilmektedir.²⁰² Bu kelime Helenistik dönemde ortaya çıkmıştır. İbranice ibaresi ise ilk defa M.Ö. yüz otuzlu yıllarda apokrifal Yahudi kutsal metinlerinden *Ecclesiasticus* kitabının Grekçeye çevirisinde görülmüştür. Daha sonra İncil yazarlarından Yuhanna tarafından bu şekilde kullanılmıştır.²⁰³ Helenistik dönemde Yunanca kaynaklarda “Hebraios”, “Hebraïsti”, Roma İmparatorluğu döneminde ise “İbranice” (İvrit) veya “İbrani dili” (Laşon İvri) diye adlandırılmıştır.²⁰⁴ Aslı “İvri” olan İbrani kelimesi Aramiceye “İbrai” olarak geçmiştir. Daha sonra Aramiceden

²⁰⁰ Sotah 7:11; Bereşit Rabbah 18:4, 31:8. Kutsal dil ibaresinin kullanımına tarihsel açıdan bakıldığında bu ibarenin Babil sürgünü sonrasında kaleme alınan Yahudi kutsal kaynaklarında geçtiği görülmektedir. Bkz. Wolfenson, **a.g.e.**, s. 78.

²⁰¹ Bereşit Rabbah 18:4, 31:8.; Eldar Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013, s. 19-20; Susa, **a.g.e.**, s. 21.

²⁰² Reşâd eş-Şâmî, **Tatavvur ve Hasâisu'l-Luğati'l-İbriyye: el-Kadîme-el-Vasîta-el-Hadîse**, Kahire, Mektebe Sa'îd Ra'fet, 1978, s. 14.

²⁰³ Yuhanna 5:2, 19:13; Ca'fer Hâdî Hasan, “İbrânice”, **DİA**, C. XXI, 2000, s. 366.

²⁰⁴ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 1.

Grekçeye “Hebraios” olarak, Grekçeden de Latinceye “Hebraeus” şeklinde geçmiştir. İngilizcede “Hebrew”, Almancada “Hebräi”, Fransızcada “Hebreu” şeklinde yer almaktadır.²⁰⁵

İvri kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan bazıları tarihçilere, bazıları ise Yahudi Orta Çağ din bilginlerine ait görüşlerdir. Tarihçilerin görüşüne göre İvri kelimesi etnik bir isimlendirmedir ve M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında bölgedeki göçebe Habiru kavmiyle ilişkilidir. Tarihçiler Habiru ve İbri kelimesi arasındaki telaffuz yakınlığını dikkate alarak bu görüşlerini temellendirmişlerdir. Söz konusu dönemde Yahudilerin atalarının göçebe yaşam tarzı sürdürdüğü savı ile bir bağ kurmaya çalışmışlardır. Fakat son dönemlerde bu görüş eleştiri konusu olmuş ve sarsılmıştır.²⁰⁶ Diğer görüşler ise dini-tarihi perspektiften dillendirilmiş ve etnik bir bağlamda sunulmuştur. Bu görüşlerden ilkinde göre İbrani kelimesi Hz. Nuh’un oğlu Sam’ın oğlu Ever’in adıyla ilişkilendirilmiştir. İsrailoğulları’nın dünyanın ikinci atası sayılan Nuh’un dört oğlundan biri olan Sam’ın soyundan geldikleri bilinmekte ve bu yüzden Samiler içerisinde telakki edilmektedir. İbraniler, Sam’ın oğullarından Ever’in soyundan geldikleri için İvri soyağacına isnat edilmişlerdir.

Benzer şekilde üçüncü görüş de etnik perspektiften hareketle oluşturulmuştur. Bu görüş İsrailoğulları’nın Hz. İbrahim’in soyundan geldiğini esas alarak İbrani ifadesini açıklamayı amaçlamıştır. Buna göre Hz. İbrahim’in Mezopotamya’da günümüzde Bağdat civarında olan Kalde’nin Ur şehrinde doğduğu düşünülmüştür. Hz. İbrahim tek tanrıya inanmış ve seyahat ettiği birçok yeri gezdikten sonra Tanrı tarafından kendisine vadedilen Filistin topraklarına yerleşmiştir. Kendisi Hebron (el-Halil) şehrinde gömülüdür. Dolayısıyla Hz. İbrahim Ürdün nehrinin öbür yakasından buraya gelmiştir. Buna nispetle onun soyundan gelen İsrailoğulları’na İbrani denilmiştir. İbrani kelimesi İbranicede “avar” yani “geçmek”, “göç etmek” fiilinden türemiştir.²⁰⁷

²⁰⁵ Hâdî Hasan, **a.g.m.**, s. 366; Kulu, **a.g.m.**, s. 143.

²⁰⁶ Editorial Staff, “Habiru”, **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 181, Eldar Hasanoğlu, **Temel Kaynaklar Işığında Gerut: Yahudiliğe Geçiş**, İstanbul, Divan Kitap, 2018, s. 34.

²⁰⁷ Hasanoğlu, **Temel Kaynaklar Işığında Gerut**, s. 33-35.

Etimolojik açıdan “İvri” kelimesi üzerine yapılan bu açıklamalar sonucunda İbranice’nin tüm İbranilerin dili olduğu neticesi çıkarılabilir. Yaygın olarak kabul gören kanaat bu doğrultudadır. Ancak Kemâl, bu dilin tüm İbranilerin dili olmadığını ve bilakis İbrani kabilelerin sadece bir kolunun dili olduğunu, söz konusu kolun da İsrailoğulları olduğunu belirtmektedir. Onun görüşüne göre Kenan topraklarına M.Ö. XIII. yüzyılda gelen İsrailoğulları Aramice’nin eski diyalektlerine yakınlık gösteren bir dilde konuşmaktaydılar. Kenan topraklarına geldikten sonra ise eski dillerini unuttular ve Yahudi kutsal metinlerinde de Kenan dili olarak anılan bu yeni dili konuşmaya başladılar. Bu yaklaşım Eski İbranice’nin Kenan topraklarının dili olduğunu, dolayısıyla İsrailoğulları’nın dili olmadığı ve onların bu dili sonradan benimsediği perspektifinden hareket etmektedir.²⁰⁸ Yaygın kanaate muhalefet eden başka bir görüş Wolfenson tarafından ileri sürülmüştür. İvri kelimesinin bir şahsa ya da belli bir olaya dayanmayıp “bedevi” kelimesi gibi “çöl ve kırsal kesim sakini” anlamına geldiğini, dolayısıyla bu kelimenin İsrailoğulları’nın aslında göçebe bir halk olduğunu tasvir etmek için üretildiğini belirtir.²⁰⁹ Wolfenson ayrıca İbranice ve Aramice’nin Kenan dilinin iki farklı diyalekti olarak kabul edilmesinin bir hata olduğunu düşünmekte ve İbranilerin dillerini Kenanlılardan almadığını söylemektedir. Dolayısıyla İbraniceyi Kenanice’nin bir diyalekti veya bir dalı olarak yansıtmamanın hakikati göstermediğini düşünen Wolfenson’a göre bu konuda ileri sürülecek en doğru yaklaşım şu şekildedir: Esas itibarıyla İbranice ve Kenanice tek bir dildi. Asırlar boyunca Filistin ve Tûr-i Sînâ’da bir arada yaşayan bu halkların birbirlerinden ayrılımları sonucunda bu iki dilde farklılaşma meydana gelmiştir.²¹⁰

Yazı dili olarak neredeyse üç bin yıllık bir tarihe sahip olan İbranice konuşma dili olarak ise birçok badireler atlatarak XXI. yüzyıldaki şeklini almıştır. Yahudi halkının geçirdiği tecrübeler paralelinde hiç konuşulmadığı bazı dönemler dahi olmuştur.²¹¹ Yukarıda da işaret edildiği üzere teolojik nedenlerden dolayı konuşma dili olarak kullanımı yaklaşık M.S. II. yüzyılda duraksayan İbranice, M.S. XIX.

²⁰⁸ Kemâl, *Durûsu’l-Luğati’l-İbriyye*, s. 33-34.

²⁰⁹ Wolfenson, *a.g.e.*, s. 77. Wolfenson’nun İvri kelimesi ile ilgili ortaya koyduğu bu görüşü, Muhammed el-Antâkî de en makul yaklaşım olarak değerlendirmiş ve desteklemiştir. Bkz. el-Antâkî, *a.g.e.*, s. 74.

²¹⁰ Wolfenson, *a.g.e.*, s. 79.

²¹¹ Sáenz-Badillos, *a.g.e.*, s. 50.

yüzyılın sonlarından itibaren tekrar konuşma dili haline gelmeyi başarmıştır. 1700 yıl boyunca Yahudi halkının sürgün hayatı yaşaması gibi İbranice'nin de sürgün olarak varlığını sürdürdüğü ifade edilmiştir.²¹²

Uzun soluklu tarihi boyunca İbranice'nin geçirdiği dönemler açısından Kutsal Metin İbranicesi (Tevrat İbranicesi), Rabbani İbranicesi, Orta Çağ İbranicesi ve Modern İbranice (İsrail İbranicesi) olmak üzere dört temel döneme ayrıldığı görülmektedir. Bu tasnif dönemler arasında belli başlı farklılıklar olduğu ön kabulü ile oluşturulmuştur. Örneğin, Rabbani İbranicesi, Kutsal Metin İbranicesinden birçok açıdan özellikle de morfolojik ve leksik açıdan birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Bunun yanı sıra Orta Çağ İbranicesi kendinden önceki Kutsal Metin ve Rabbani İbranicesinin bazı temel özelliklerini farklı ölçülerde yansıttığı için onun bu iki dönemden farklılığı net olarak belirlenmiş değildir. Neredeyse tamamen günlük kullanımın dışında bırakılmış bir dilin canlandırma örneği olarak Modern Dönem İbranicesi ise bu tasnif arasında çok dikkat çekici bir konuma sahiptir.²¹³ Nitekim Eliezer Ben Yehuda (1858-1922) ismi ile yakından ilişkili olan İbranice'nin yeniden canlandırılması genel olarak modern zamanların sıra dışı sosyolengüistik fenomenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.²¹⁴

2.2.1. Kutsal Metin İbranicesi (Tevrat İbranicesi)

İbranice'nin tarih sahnesine çıkışından Rabbani döneme kadar devam eden zaman dilimini kapsamaktadır. Yahudi kutsal kitapları ve arkeolojik kazılar neticesinde bulunmuş birtakım tarihi yazıtlar bu döneme ait eldeki kaynaklardandır.²¹⁵ İsimlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere bu dönem Yahudi kutsal metinlerinin oluştuğu zaman dilimidir. Yahudilerin kutsal kitap koleksiyonu "Tanah" adı ile bilinmektedir. Bu isim söz konusu koleksiyonu teşkil eden Tora/Tevrat, Nebiim/Nebiler ve Ketuvim/Yazılar mecmualarının ilk harflerinden

²¹² Rabin, *Muhtasarı Târîhi'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 57.

²¹³ Sáenz-Badillos, *a.g.e.*, s. 51-52.

²¹⁴ Jack Fellman, *The Revival of A Classical Tongue: Eliezer Ben Yehuda and the Modern Hebrew Language*, The Hague, Mouton, 1973, s. 7.

²¹⁵ Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 38.

oluşturulmuştur.²¹⁶ Yahudiliğe göre kutsal metinler Allah'ın Yahudi peygamberler ile yaptığı sözleşmelerin yazıldığı metinlerdir ve aradaki ahdi ifade eder. Bu nedenle Hristiyan teologlar Yahudi kutsal metinlerini Eski Ahit diye adlandırmış ve İslam literatürüne de bu ad girmiştir.²¹⁷ Ancak İslam coğrafyasında cüz'ün zikredilerek küllün kastedilmesinden hareketle Tanah ya da Eski Ahit yerine Hz. Musa'ya verildiğine inanılan Tevrat isminin kullanımı daha yaygındır.²¹⁸ Eski İbranice'nin günümüze intikali Yahudi kutsal metinlerinin günümüze intikaliyle mümkün olmuştur.²¹⁹

Kenan diyarını ele geçiren İsrailoğulları, daha çok Ürdün'ün batısını kendilerine yurt edinmişlerdir. Ancak burada üç farklı bölgede birbirlerinden kopuk halde yaşamak zorunda kalmışlardır. Özellikle Yehuda kabilesi tecrit halinde yaşam sürmüştür. Bu durum İsrailoğulları arasında siyasi ve kültürel bir birliğin oluşmasına mani olmuştur.²²⁰ Ancak bu kopukluk pek tabii kutsal metinlerin yazılmasına engel teşkil etmemiştir. İbranice'nin gelişim tarihi üzerine çalışanlar bu kopukluğun dil üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını izini sürmüşlerdir. Sonucunda sürgün öncesi dönemdeki literatürde yazım açısından nazım ve nesir olmak üzere iki farklı üslup tespit etmişlerdir. Çoğunlukla nesir tercih edilse de bu döneme ait metinlerde nazım veya seci üslubu ile yazılmış metinler de azımsanmayacak derecede fazladır. Kesin olmamakla birlikte kuzeydeki kabilelerin kutsal metinlerinde nazım, güneydeki kabilelerin kutsal metinlerinde ise nesir üslubunun geçerli olduğu varsayılmaktadır. İleride işaret edileceği üzere Saénz-Badillos da nazım ve nesir farklılığını kronolojik izahla açıklayarak nazım metinlerin nesir metinlerden daha eski olduğunu ileri sürmektedir.

Kutsal Metin İbranicesi içerdiği literatürün teşekkülü açısından sürgün öncesi ve sonrası olarak iki dönemde mütalaa edilmektedir. M.Ö. 586 yılında Yahudilerin yaşadığı Babil sürgünü, İbrani tarihi ve dili için fevkalade önemli bir hadisedir.²²¹ Bu

²¹⁶ Eldar Hasanoğlu, "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi", **SÜİFD**, C. XVII, Sayı: 32, Aralık 2015, s. 25.

²¹⁷ Ömer Faruk Harman, "Ahd-i Atik", **DİA**, C. I, 1988, s. 494-495.

²¹⁸ Hicâzî, **a.g.e.**, s. 161.

²¹⁹ Saénz-Badillos, **a.g.e.**, s. 76.

²²⁰ Rabin, **Muhtasarı Târîhi'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 36.

²²¹ Vâfi, **a.g.e.**, s. 41.

tarihten yaklaşık yetmiş yıl önce Yehuda devleti eski gücünü kaybetmiş, devlet yöneticileri Asur, Babil ve Mısır gibi bölgedeki egemen güçler arasında denge politikası gütmek zorunda kalmıştır. Bu devletler zaman zaman birbirine karşı Yehuda devletinin koruyuculuğuna soyunmuşlardır. Bu durum ise koruyucu devletin karşısında bulunan güçlerin Yehuda topraklarına saldırmasına sebep olmuştur. Sürgünden önceki yıllarda Yehuda devletinin Babillilerin himayesinde olduğu bilinmektedir. Ne var ki Yehudalılar Babillilere karşı ayaklanmaktan da geri durmamıştır. Bu ayaklanmalara bir son vermek amacıyla Babil kralı Buhtunnasir M.Ö. 586'da saldırarak Yehuda devleti yöneticilerini öldürmüş veya esir almıştır. Özellikle sanat ve zanaat ehlini Babil topraklarına sürgüne göndermiş ve aynı zamanda Kutsal Mabet'i²²² yıkmıştır. Böylece Yahudi tarihinde Babil sürgünü dönemi başlamıştır.²²³

2.2.1.1. Sürgün Öncesi Dönem

Sürgün öncesi dönem İsrailoğulları'nın siyasi bağımsızlığa sahip olduğu dönemdir ve İbrani dilinin altın çağı olarak nitelendirilir. Dil bu dönemde ihtişamının zirvesine ulaşmış, geniş nüfuzu ve gelişmişliği açısından gidebileceği en üst noktaya varmıştır. İbranice bu dönemde kusurlarından arınmış fasih bir dildir. Yahudi kutsal metinleri koleksiyonuna ait olan kitapların çoğu sürgün öncesi dönemin son üç yüzyılında yazılmıştır.²²⁴ Tekvin, Çıkış, Tesniye, Yuşa, Hakimler, Samuel, Krallar, Süleyman'ın Meselleri, Neşideler Neşidesi, Nebiler mecmuasının büyük kısmı bu

²²² Süleyman Mabedi olarak da bilinen bu mabedin adı İbranicede "Kutsal Ev" anlamına gelen "Bet ham-Mikdaş"tır. Yahudiler için büyük öneme sahip olan ve güven içinde yaşamalarını varlığına atfettikleri Kutsal Mabet, ilk olarak Kral Süleyman tarafından Kudüs'te inşa edilmiştir. Yedi yıl süren inşası M.Ö. 957 yılında tamamlanmıştır. Kutsal Mabet'in inşa edildiği tarihten Buhtunnasir tarafından yıkılıncaya kadar geçen zaman dilimi Yahudilik tarihinde "I. Mabet Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Yahudiler, yarım asırdan daha fazla Babil'de sürgün hayatı yaşadıkdan sonra Kudüs'e geri dönmüş ve Kutsal Mabet'i tekrar inşa etmişlerdir. Mabedin ikinci defa inşası M.Ö. 515 yılında bitmiştir. Ne var ki Kutsal Mabet, ikinci defa M.S. 70 yılında Kudüs'ü ele geçiren Romalılar tarafından yıkılmıştır. Yahudilik tarihinde M.Ö. 515 yılından M.S. 70 yılına kadar geçen zaman dilimine "II. Mabet Dönemi" denilmektedir. Kutsal Mabet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Güngör, "Süleyman Mabedi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2005.

²²³ Moshe Sevilla-Sharon, **İsrail Ulusunun Tarihi**, Yerusalayim, Yahudi Cemaatleri Dairesi, 1981, 29-32.

²²⁴ Bu konu sonradan metin tenkitçilerinin araştırmaları ile dört nüsha teorisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yahvist, Elohist, Tesniyeci ve Ruhban Metni olarak bilinen bu dört nüsha ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Yiğitoğlu, "Hz. Musa'ya Atfedilen Kitapların Farklı Redaksiyonları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Vol. V, Issue: 7, December 2012, s. 812-814.

eserlerdendir. Bu dönemden XXI. yüzyıla ulaşan en eski metin, Hakimler kitabının beşinci bölümünde geçen ve Devora'nın Şarkısı diye bilinen şiirsel metindir. Devora, M.Ö. XII. yüzyılda yaşadığı var sayılan kadın bir bilgedir.²²⁵ Her ne kadar kutsal metinlerin kaleme alındığı bir dönem olarak işaret edilse de İbranice'nin bu yıllarda leksik açıdan çok zengin olmadığı da dile getirilmektedir. Nitekim kutsal metinlerin tamamında yer alan yaklaşık sekiz bin leksik verinin canlı bir dilin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli görülmemiştir. Bu açıdan olsa gerek sürgün öncesi dönemde var olan İbranice'nin kelimenin tam anlamıyla bir dil olmadığı bir dil fragmanı vazifesi gördüğü belirtilmektedir.²²⁶

Sürgün öncesi döneme ait kutsal metinlerde kullanılan kelimelerin yaklaşık dörtte biri özellikle de iki yüz seksen dokuz tanesi sadece bir defa geçen kök harflerdendir. Bu nedenle kesin anlamlarını belirlemek uzmanlar için kolay olmamıştır. Bu kelimelerin anlamları için uzmanlar Rabbani İbranicesine ve Sami dillere başvurmuşlardır. Kutsal metinlerde özellikle de erken dönem üslubunda yazılmış olanlarda bölgede kültürel açıdan önemli bir etkinliğe sahip Sami ve Sami olmayan dillerin etkisi hissedilmektedir. Ugaritçe, Fenikece, Kenanice, Sümerce, Akkadca ve eski Kiptice bunlara örnek olarak gösterilebilir.²²⁷ Erken döneme ait kutsal metinlerde kullanılan dil, diğer Kuzeybatı Sami dillerinde olduğu gibi seci üslubunda olup genel olarak İbranice'nin daha erken bir aşamasını yansıtmaktadır. Bu üslup, biçim ve içerik açısından özellikle kuzeydeki diğer diyalektlere çok yakındır. Bu üslupla ilgili eldeki veri çok sınırlıdır. Yakub'un Takdisi (Tekvin: 49), Musa'nın Şarkısı (Çıkış: 15), Belam'ın Söylemi (Sayılar: 23-24), Musa'nın Şiiri (Tesniye: 32), Musa'nın Takdisi (Tesniye: 33), Devora'nın Şarkısı (Hakimler: 5), Mezmurlar: 68 ve erken döneme ait diğer Mezmurlar'da bu üsluba rastlanır. Bu metinler zaman içinde belli bir revizyona uğramış ancak belli başlı eski özelliklerini korumuşlardır.²²⁸

Hakimler kitabından anlaşıldığı üzere kuzey kabilelerini genel olarak bir araya getiren saik, toplu yapılan ve toplumda kaynaşmayı sağlayan dini ritüeller olmuştur. Dini münasebetler dışında birbiri ile pek temasa geçmeyen farklı kabile

²²⁵ Vâfi, **a.g.e.**, s. 41; Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 37-38.

²²⁶ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 53. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Edward Ullendorff, "Is Biblical Hebrew a Language?", **BSOAS**, Vol. XXXIV, Issue: 2, June 1971, s. 241-255.

²²⁷ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 75.

²²⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 56-57.

mensupları özellikle Şiloh mabedinde dini ritüeller ekseninde iletişim imkanı bulmaktaydılar. Manzum biçimdeki kutsal metinlerle bu dini ritüellerini ifa etmekteydiler. Ancak kabilelerin konuştuğu diyalektlerin birbirinden farklı olduğu muhtemel görülmektedir. Fakat manzum metinlerde kullanılan dilin tüm kabileler tarafından anlaşılan özel bir şiir dili olduğunu düşünmek mümkündür. Rabin, bu ortak dilin güneydeki Yehuda kabilesinin diyalektine değil de kuzey kabilelerinin diyalektlerine dayandığını ileri sürmektedir.²²⁹ Arkaik İbranice'nin şiir dili kuzey Kenani şiiri ile aşıkara bağlantılara sahip olduğu halde nesir dili Davud ve Süleyman'ın Krallığı ile onlardan sonra güney yakada kurulan Yehuda devletindeki dil ile bağlantılıdır.²³⁰

İbrani dili uzmanlarının çoğu, nazım ve nesir üslubu farklılığının üzerinde filolojik açıdan durmamışsa da Sáenz-Badillos, bu hususun aslında dilin gelişim tarihi açısından yeni bir tasnif için ipucu olabileceğini ileri sürmüştür. Sáenz-Badillos, Kutsal metinlerin yazım tarihinden ve üslubundan hareketle Kutsal Metin İbranicesinin gelişimini farklı bir dönemlendirmeye tabi tutmaktadır. Sáenz-Badillos diğer uzmanlar gibi M.Ö. 586'da yaşanmış sürgün olgusunu dönüm noktası olarak kabul etmektedir. Ona göre sürgünden önceki İbranice'nin gelişim süreci kutsal metinlerdeki kullanımı açısından ikiye ayrılmaktadır. Sáenz-Badillos, kutsal metinlerdeki nazım üslubunda yazılan kısımları Arkaik İbranice olarak adlandırmaktadır. Nesir biçimindeki metinleri ise Klasik Kutsal Metin İbranicesi veya Kutsal Metin İbranicesi olarak isimlendirmektedir. Sürgünden sonraki dönemde kaleme alınan metinlerdeki İbraniceyi ise Geç Kutsal Metin İbranicesi olarak nitelemektedir.²³¹

Sürgün öncesi dönemde İbranice'nin temel bilgi kaynağının kutsal metinler olmasının yanı sıra arkeolojik verilerin de bu konuda önemli bilgiler sunduğu görülmektedir. Kayalara, taşlara kazınmış yazılar, papirüsler üzerine yazılan yazılar ve sikkeler sözcük ve üslup açısından Yahudi kutsal metinleri ile örtüşmektedir.²³² Yazıtlar çok az sayıda olmasına rağmen eski çağda konuşulan İbranice ile ilgili

²²⁹ Rabin, *Muhtasaru Târîhi'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 36-39.

²³⁰ Sáenz-Badillos, *a.g.e.*, s. 68.

²³¹ Sáenz-Badillos, *a.g.e.*, s. 52. Çalışmamızda yaygın görüşe uygun olarak "Sürgün Öncesi Dönem" ve "Sürgün Sonrası Dönem" şeklindeki tasnif esas alınmıştır.

²³² Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 38.

önemli veriler içermektedir. En eski yazıtlar M.Ö. II. binyılın sonu gibi çok erken bir tarihe denk gelmektedir. Bu yazıtlar Tevrat ile aynı döneme aittir ve asırlar boyunca korunarak günümüze kadar ulaşabilmiştir.²³³

İzbet Sarta'da²³⁴ üzerinde bazı belirsiz çizgileri barındıran ve Hakimler dönemine yani yaklaşık olarak M.Ö. XII. yüzyıla ait bir çömlek parçası bulunmuştur. Günümüz İbrani alfabesinin bu çizgilere dayandığı iddia edilse de bunu söylemek için yeterli kanıt yoktur. Aron Dotan'ın (1928-) iddiasına göre bu yazıtın ilk dört satırındaki yazılar muhtemelen Eski İbranicedir.²³⁵ Yine 1908 yılında Filistin'deki kazılar esnasında keşfedilen Kral Süleyman dönemine ait Gezer Takvimi²³⁶ olarak adlandırılan bir başka yazıtın tarihi M.Ö. X. yüzyıla dayanmaktadır. Gezer Takvimi Eski İbranice ile ilgili detaylı analize tabi tutulmuş bulgudur ve tarımsal faaliyetlerin on iki aya göre dağılımını anlatmaktadır.²³⁷ Kuzey Sina'da bulunan bir çanak üzerindeki yazıların karakteri M.Ö. IX. yüzyıla aittir. Samarya, Ofel, Tell Kasile, Kuntillet Acrud, Siloam, Şebna, Gibeon, Hirbet el-Kum, Azor ve Hinnom Vadisi gibi yerlerden M.Ö. VIII.-VI. yüzyıllara ait yazılar barındıran çanak, amulet, mezar taşı, kavanoz kulpu gibi materyaller çıkarılmıştır. İbranice yazı karakterlerini ifade ettiği düşünülen bu materyaller Kudüs'te İsrail müzesinde sergilenmektedir.²³⁸ Kudüs yakınlarındaki Siloam köyünde 1880 yılında keşfedilen Siloam yazıtı bu bulguların en önemlilerinden biridir. Tarihi M.Ö. VIII. yüzyıla dayanır. Dağdan şehre su taşınması için yapılan kazının bitimini anlatan bir hatıra yazısıdır. Eski İbranice yazısıyla yazılmış olup orijinal halini günümüze kadar korumuştur.²³⁹ Eldeki en eski İbranice papirüs olan Murabbat Çiti de M.Ö. VIII-VII. yüzyıllara aittir. Metnin içeriği iktisat üzerinedir. Bu yazı ve dokümanların içeriği çok kısadır

²³³ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 62.

²³⁴ Antik Apeh şehrinin üç kilometre doğusunda yer alan yerleşim yerinin Arapça adıdır.

²³⁵ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 62. Bu çömleğe dair ayrıntılı bilgi için bkz. Moshe Kochavi, "An Ostrakon of the Period of the Judges from "İzbet Sartah", **TAJ**, Vol. IV, Issue: 1-2, 1977, s. 1-13.

²³⁶ Eski İbraniceyi yansıttığı düşünülen Gezer Takvimi ve Siloam çanağı, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin ek binasında sergilenmektedir.

²³⁷ Chomsky, **a.g.e.**, s. 64-65; Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 62-63.

²³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 63-64.

²³⁹ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 38.

ve sürgün öncesi dönemle ilgili detaylı bir lengüistik analize imkan vermemektedir.²⁴⁰

2.2.1.2. Sürgün Sonrası Dönem

M.Ö. 586'da Babil sürgününden başlayarak M.S. I. yüzyılda Mabet'in yıkılmasına kadar geçen süre zarfında kutsal metinlerin pek çoğunun kaleme alındığı zamanı ifade etmektedir. Bu dönem İbranicesi aynı zamanda kanonik olmayan pseudepigrafik ve apokaliptik kitapların, ayrıca Kumran metinlerinin de yazıldığı dildir. Babil sürgünü İbranice'nin gelişimi açısından yeni bir dönemin başlangıcını temsil eder. Konuşulan ve yazılan dil sürgün öncesine kıyasla değişmiştir. Mabet'in yıkılması ve Kudüs'ün düşmesi ile Kutsal Metin İbranicesinin lengüistik olarak temel sabiteleri de önemli ölçüde sarsılmıştır. Sürgünü yaşamış üst ve orta üst kesim, Aramicenin kültürel ve lengüistik etkisinden kurtulamamış, böylece Aramice yönetim, ticaret ve diplomasi dili haline gelmiştir. Fars egemenliği döneminde (M.Ö. 538-M.Ö. 332) tarihi ve siyasi şartlar gereği Yahudi toplumu belli ölçüde çok dilli bir ortamda yaşamış ve Aramice iletişim dili haline de gelmiştir. Sürgün sonrası dönemde Kutsal Metin İbranicesi eski üslubunu büyük ölçüde koruyarak literatür dili olarak kullanılmaya devam etmiştir.²⁴¹ Sürgün sonrası dönemdeki İbranice yeknesak bir yapıda olmayıp özellikle bazı yerleşim yerlerinde kullanılan hali birbirinden farklılık arz edebilmekteydi. Bunlara örnek olarak Kumran ve Samarya'da kullanılan İbranice arasındaki farklılık gösterilebilir.²⁴²

Araştırmacılar için hangi kitapların sürgün sonrası dönemde yazıldığının tespitini yapmak kolay değildir. Zira bu dönemde yazılan kitaplarda dil ve üslup farkı bulunmaktadır. Bazı metinlerde sürgün öncesi dönemin dil ve üslubu görülürken diğerlerinde sürgün sonrası dönemin ardından gelen Rabbani döneminin üslubu açıkça kendisini göstermektedir. Yine de bu dönemde yazılan kitapların ekseriyetinde Aramicenin yoğun etkisi fark edilmektedir.²⁴³ II. Mabet Dönemi ve akabindeki yüzyıllar boyunca İbranice diğer dillerle doğrudan temas halinde

²⁴⁰ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 64.

²⁴¹ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 112-113.

²⁴² Kumran ve Samarya'da kullanılan İbranice ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 130-160.

²⁴³ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 114.

olmuştur. Bu temaslar neticesinde II. Mabed Dönemi metinleri çok dilli bir yapı kazanmıştır.²⁴⁴ Dolayısıyla sürgün ve II. Mabed dönemlerine ait metinlerde Aramicenin yanı sıra Farsça ve Grekçeden, hatta Hititçe ve Sanskritçeden alınmış kelimeler mevcuttur. Bu kelimeler büyük ölçüde bitki, maden, kıymetli taş, kap kacak ve giysi gibi maddi hayata dair malzemeler ile zirai, askeri ve mühendislik gibi alanlara ait teknik terimlerdir.²⁴⁵ Ancak işaret edilmelidir ki bir kutsal kitap metninin Aramice birçok kelimeyi barındırması o kitabın sürgün sonrası dönemde yazıldığına dair yeterli bir kanıt değildir. Bir kitabın içinde çok fazla Aramice kelimenin geçmesi onun bu dönemde yazıldığını iddia etmek için yeterli değil, bunun için ayrıca belli başlı nitelik ve göstergeler gereklidir.²⁴⁶ Zira mevcut haliyle kutsal metinlerin tamamında morfolojik, sentaks ve leksik açıdan Aramicenin etkisi görülmektedir.²⁴⁷

Sürgün sonrası dönemdeki İbranice'nin öne çıkan özelliklerinden biri fiillerde meydana gelen değişikliklerdir. Bunun yanında edatların sayısında meydana gelen azalma, edatların kullanımı ve fiil-ilgeç birleşimi konusunda değişiklikler meydana gelmiştir. Dilde yaşanan leksik değişiklikler de temel özelliklerden sayılmalıdır. Bazı kelimelerin artık eskidiği için kullanımdan kalkması, fiillerde bazı yeni semantik alanların açılması veya değişime uğraması/uğratılması, revize edilmesi, diğer Sami dillerden özellikle de Aramiceden kelimelerin alınması bu dönemin temel özelliklerindendir. Taşıdığı karma özellikler nedeniyle Sáenz-Badillos'un Geç Dönem İbranicesi olarak tanımladığı sürgün sonrası Kutsal Metin İbranicesini önceki dönemlerle Rabbani İbranicesi arasında uzanan bir köprü olarak değil, kendi başına müstakil olarak ele almak gerektiği ifade edilmiştir.²⁴⁸

2.2.2. Rabbani İbranicesi

Bu dönem İbranicesinden elimize ulaşan en önemli eserler Rabbani olarak adlandırılan din alimlerinin Talmud alanındaki çalışmalarına dayandığı için bu

²⁴⁴ Moshe Bar-Asher, "Mishnaic Hebrew: An Introductory Survey", **Hebrew Studies**, Vol. XL, 1999, s. 135.

²⁴⁵ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 75.

²⁴⁶ A. Hurvitz, "The Chronological Significance of "Aramaisms" in Biblical Hebrew, **IEJ**, Vol. XVIII, No. 4, 1968, s. 235-236.

²⁴⁷ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 115.

²⁴⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 129.

dönem, Rabbani İbranicesi ya da Talmud İbranicesi olarak isimlendirilmiştir.²⁴⁹ Rabbani İbranicesi bir anda meydana gelmemiş, çetin bir süreç sonunda evrilerek gelişmiştir. Babil sürgününün İbrani toplum yapısında yarattığı değişim ile konuşma dili önemli ölçüde etkilenmiş ve bölgedeki Yahudiler sonradan Rabbani İbranicesi adını alacak bir aksanla konuşmaya başlamışlardır. İlk başta yazılan kutsal metinlerde sürgün öncesi kitapların üslubu taklit edilmeye çalışılmışsa da dilde belirli bir değişim ve yenileşme yaşanmıştır. Dil dışarıdan alınma kelimelerin etkisi nedeniyle ciddi bir değişim geçirmiştir. Ayrıca Ferisiler,²⁵⁰ sürgün sonrasındaki İbraniceyi kullanmaktan özellikle imtina etmiş ve öğretilerini konuştukları dilde sunma yanlısı olmuşlardır. Bunun neticesinde İbranice'nin yeni bir formu olan Rabbani İbranicesi doğmuştur.²⁵¹

M.Ö. I. yüzyılın sonlarında Roma İmparatorluğu Yehuda'yı ele geçirmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde Yahudiler Romalılara karşı iki isyan gerçekleştirdilerse de bunlar başarısızlıkla neticelenmiştir. İlk isyan akabinde M.Ö. 70 yılında başkent Kudüs ve Kutsal Mabed yıkılmıştır. Böylece II. Mabed dönemi olarak adlandırılan zaman dilimi sona ermiş ve Yahudiler 1948'de İsrail devletini kuruncaya kadar siyasi, içtimai ve dini merkezlerini kaybetmişlerdir.²⁵² Yaşanan bu yıkımın etkisi sadece içtimai sahanın belli başlı alanlarında sürmemiş, insanların iletişimde ve kullandıkları dilde de derin iz bırakmıştır. Bu durum edebi ifadenin bir aracı olarak varlığını aralıksız sürdüren Kutsal Metin İbranicesinin dil geleneğini durdurma noktasına getirmiştir. Kutsal Metin İbranicesinin son halkası olarak kendisi gösteren metinler “Ölüdeniz yazmaları”dır.²⁵³

²⁴⁹ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 41.

²⁵⁰ Ferisiler, Yahudilikteki Ferisi mezhebine intisap edenlerdir.

²⁵¹ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 113-114.

²⁵² Şaron, **a.g.e.**, s. 65-75; Eduard Yechezkel Kutscher, **A History of the Hebrew Language**, Leiden, The Magnes Press, 1982, s. 115; Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, 5. bs., İstanbul, İSAM, 2015, s. 39-40.

²⁵³ Kutscher, **a.g.e.**, s. 115. Ölüdeniz yazmaları, XX. yüzyılın ortalarında Ölüdeniz çevresindeki on bir mağarada bulunan ve M.Ö. 200 ile M.S. 100 yılları arasına tarihlendirilen el yazması külliyyatıdır. Metinler İbranice, Aramice ve Yunanca olarak üç dilde kaleme alınmakla birlikte çoğunlukla İbranicedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Temiztürk, “Ölüdeniz El Yazmaları ve Yahudi Literatüründeki Yeri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2012.

Rabbani İbranice uzmanların araştırmalarına asırlar boyunca pek de konu olmamıştır. Yahudi ve Hristiyan dilciler daha çok Kutsal Metin İbranicesine eğilmiş, Rabbani İbranice ile Kutsal Metin İbranicesi arasında bazı farklılıkların olduğunu görseler dahi Rabbani İbraniceyi araştırmaktan imtina etmişlerdir. Rabbani İbranice üzerine ilgi özellikle Hristiyan çevrelerde ortaya çıkmıştır. Hz. İsa ve ilk Hristiyanların konuştuğu dilin mahiyetini araştırmak için bu meseleye odaklanmışlardır.²⁵⁴ Fakat burada bir misyonerlik arzusunun yanında Hristiyanlığın erken dönemlerinde oluşan polemik literatürünü orijinalinden öğrenmek de etkili olmuştur.²⁵⁵

Rabbani İbranicesi üzerine yapılan önemli çalışmalar XIX. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bu çalışmaların odak noktası Mişna'da kullanılan İbranice'nin mahiyeti olmuştur. Hatta bazı yazarlar çalışmalarını bizzat Mişna'da kullanılan İbranice'nin araştırılması çerçevesi üzerine oturtmuşlardır.²⁵⁶ Bu mesele üzerine daha önce çeşitli görüşler sergilenmişse de konu ile ilgili ilk bilimsel ve kapsamlı çalışma Abraham Geiger'in (1810-1874) *Lehr-und Lesebuch zur Sprache der Mischnah* adlı eseridir. Bu eserinde Geiger, revaçta olan ilmi görüşü bilimsel olarak temellendirerek desteklemiştir. Bu görüşe göre Rabbani İbranice, Rabbilerin, milli bir refleks ile Kutsal Metin İbranicesinden öğeleri o dönemde konuşulan Aramiceye katmasıyla geliştirdikleri dildir. Diğer bir ifade ile Rabbani İbranicesi İbraniceleşmiş Aramiceden başka bir şey değildir. Carl Siegfried (1830-1903), Hermann Leberecht Strack (1848-1922) ve Gustaf Hermann Dalman (1855-1941) da bu görüşü benimsemiştir. Samuel David Luzzatto (1800-1865), Teodor Nöldeke ve Moses Hirsch Segal (1876-1968) ise bunu reddederek Rabbani İbranicesinin başlı başına bir dil olduğunu söylemektedirler.²⁵⁷ Rabin de Rabbani İbranicesini, İbranice ile Aramice'nin karışımı olarak telakki eden görüşün isabetli olmadığını ifade etmekte ve

²⁵⁴ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 161, 167.

²⁵⁵ Sholam Goldman, **Zeal for Zion: Christians, Jews, and the Idea of the Promised Land**, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2009, s. 139.

²⁵⁶ Örneğin bkz. Nahum M. Waldman, **The Recent Study of Hebrew: A Survey of the Literature with Selected Bibliography**, Winona Lake, Hebrew Union College Press, 1989, s. 106.

²⁵⁷ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 162-163; Kutscher, **a.g.e.**, s. 117-118; Arye Olman, "Lama Kar'u li-Sfat he-Am Laşon Hahamim", *Hed ha-Ulpan he-Hadaş*, Sayı: 103, 2015, s. 130. (Çevrimiçi) http://meyda.education.gov.il/files/AdultEducation/hed_haulpan/hed_103_aria_ulman.pdf, 13 Mart 2019.

Rabbani İbranicesinin konuşulan, yazılan canlı bir dil olduğu yönünde yaygın bir kanaatin varlığından söz etmektedir.²⁵⁸

II. Mabed'in yıkılmasından sonra üretilen metinlerde kullanılan dilin Rabbani İbranice olduğu konusunda hiçbir tartışma bulunmamaktadır. Ne var ki bundan önceki zaman diliminde var olan İbranicenin Rabbani İbranicesi sayılıp sayılmaması tartışmalara konu olmuştur. Mabed'in yıkılmasından sonra toplumun alt ve kırsal kesiminin İbranice konuşmaya devam ettiği, üst kesimin ise Celile'ye göç etmek zorunda kalarak orada sadece Aramice konuşmayı tercih ettikleri muhtemel görülmektedir. Rabbani İbranice ise sadece yazı dilinde kullanılmıştır. Ama yine de Yahuda topraklarında Rabbani İbranicenin konuşulduğunu işaret eden kanıtlar da mevcuttur. Bu kullanımın ne ölçekte olduğu bilinmemekle birlikte önemli bir din alimi olan Rabbi Yohanan'ın (180-279) "Tora'nın dili başlı başına bir dildir, Rabbilerin dili başlı başına bir dildir."²⁵⁹ sözü oldukça meşhurdur. Bu söylem daha M.S. II. yüzyıl gibi erken bir dönemde insanların Rabbani İbranicesi ile Kutsal Metin İbranicesinin birbirinden farklılık arz ettiğinin bilincinde olduğunu göstermektedir.²⁶⁰

Rabbani İbranicesinin baştan beri ödünç alan bir dil konumda olması onun kökenini temel bir tartışma konusu kılmıştır.²⁶¹ Yahudiler başta Aramice olmak üzere diğer dillerden aldıkları kelimelerle Rabbani İbranicesini ortaya koymuşlardır. Aramice, Rabbani İbranicesinin kelime dağarcığının şekillenmesinde hem dolaysız hem de dolaylı olarak ana kaynak rolü oynamıştır. Aramice kelime hazinesi bakımından İbraniceyi doğrudan doğruya beslemiştir. Bunun yanı sıra Grekçe, Akkadca ve Farsçadan da bazı kelimelerin bu dile geçmesinde bir köprü rolü oynamıştır.²⁶² Rabbani İbranicesinde özellikle Grekçe ve Latince'den alınan kelimeler İbranicenin morfolojik şablonuna uydurulmuştur.²⁶³

²⁵⁸ Rabin, **Muhtasaru Târîhi'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 53.

²⁵⁹ The William Davidson Talmud, Avodah Zarah 58b, (Çevrimiçi)

https://www.sefaria.org/Avodah_Zarah?lang=bi&p2=Avodah_Zarah.58b.4&lang2=en, 9 Mart 2019.

²⁶⁰ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 170-172.

²⁶¹ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 172.

²⁶² Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 200-201. Bar-Asher, **a.g.m.**, s. 135; Seyyid, **a.g.e.**, s. 60-61. Rabbani İbranicesi'ne yabancı dillerden geçen kelimelere dair ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şâmi, **Tatavvur ve Hasâisu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 59-62; Kutscher **a.g.e.**, s. 136-141.

²⁶³ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 188

Rabbani İbranicesinin kelime dağarcığı Eduard Yechezkel tarafından detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Onun analizlerine göre Kutsal Metin İbranicesinde kullanılan kelimelerin yaklaşık % 50'si Rabbani İbranicesinde de kullanılmıştır. Özellikle ziraat ile ilgili kelimelerin tamamen örtüştüğü görülmektedir.²⁶⁴ Sadece Rabbani İbranicesi ile Kutsal Metin İbranicesi arasında değil, genel olarak tüm Sami diller arasında ortak olan kelimeler şu alanlara odaklanmıştır. Sayılar, uzuvlar, akrabalık terimleri, zamanı ifade eden kelimeler, giysiler, gıdalar, yiyecekler ve temel insan hareketlerini belirten kelimeler Sami dillerde birbirine oldukça benzemektedir. Ancak bu alanlarda bazı farklılıklar bulunmaktadır.²⁶⁵

Kelime dağarcığı açısından Rabbani İbranicesi ile Kutsal Metin İbranicesi arasında önemli farkların da olduğu söylenmektedir. Segal'e göre Kutsal Metin'de kullanılan bin üç yüz elli fiilden iki yüz elli tanesi Rabbani İbranicede yer almamaktadır. Nitekim Rabbani İbranicede üç yüz yeni fiil üretilmiş ve diğer fiillere de yeni anlamlar yüklenmiştir.²⁶⁶ Kutsal Metin İbranicesinde kullanılan bazı kelimelerin Rabbani İbranicede anlam değişikliğine uğradığı da görülmektedir. Rabbani İbranicesinde kutsal metinde geçen kök harfler kullanılarak yeni kelimeler üretilmiştir.²⁶⁷

Segal, Rabbani İbranicesinin Kutsal Metin İbranicesine pek benzemediğini, Aramiceye benzeyişinin de sınırlı olduğunu ileri sürmüştür. Günümüzde Segal'in görüşü daha çok paylaşılmaktadır. Segal'e en büyük eleştiri Kutscher tarafından gelmiştir. Eduard Y. Kutscher (1909-1971), Aramice'nin Rabbani İbranicesi üzerindeki, özellikle de morfolojik, sentaks ve kelime hazinesi açısından olan etkinin Segal tarafından sanılandan daha az gösterildiğini iddia etmektedir. Rabbani İbranicesinin ise Kutsal Metin İbranicesi ve Aramice arasında karma bir dil olduğu ihtimalini ileri sürmektedir.²⁶⁸

Rabbani İbranicesi ile Kutsal Metin İbranicesi arasındaki bazı farklılıklar aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

²⁶⁴ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 200.

²⁶⁵ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 199.

²⁶⁶ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 195.

²⁶⁷ Örnekler için bkz. Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 200.

²⁶⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 164.

- Rabbani İbranicesinde boğaz harflerinin seslendirilmesinde tonlama daha düşüktür.
- Rabbani İbranicesinde “nun sofit” ile “mem sofit” birbirinin yerine kullanılabilir. Bu durumun Aramicenin etkisinden meydana geldiği düşünülmektedir.²⁶⁹
- Fiil zamanlarının kullanımında önemli değişiklik yapılmıştır. Fiillerin başına gelen “vav” harfinin geçiş ve gelecek zaman kazandırması ortadan kalkmıştır.
- “Aşer” edatının kısaltılmış şekli olan “ş” kullanılmıştır.
- Fiillerden yapılmış isim ve sıfatların kullanılmasında artış bulunmaktadır.
- İyelik edatı olarak “şel”in tercih edildiği görülmektedir.
- Rabbani İbranicesinde “matres lectionis”in²⁷⁰ kullanımında önemli ölçüde bir artış gözlenmektedir.
- Kutsal metinlerde sadece tekil formda kullanılan bazı kelimeler ilk defa Rabbani İbranicesinde çoğul olarak kullanılmıştır. Ayrıca tam tersi bir durum da söz konusudur. Rabbani İbranicesinde ikil form da daha çok kullanılmıştır. Hatta bazı kelimeler ilk defa Rabbani İbranicesinde ikil formda kullanılmıştır.²⁷¹

Orta Çağ Yahudi dilcileri Rabbani İbranicesi’ne yönelik farklı yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Örneğin Saadya Gaon’a göre Rabbani İbranicesi bilinmeden Kutsal Metin İbranicesi doğru bir şekilde anlaşılamaz. Menahem ben Saruk, Rabbani İbranicesinin Kutsal Metin İbranicesinden tamamen farklı olduğunu söylemiş ve Rabbani İbranicesini filolojik istişhadlarda nadiren kullanmıştır. Fakat Menahem’in yaklaşımı dilciler arasında pek revaç bulmamıştır. Nitekim İbn Cenâh, Rabbani İbranicesini sık sık istişhadlarda kullanmıştır. Rabbani İbranicesine yönelik bu yaklaşım farklılığı dönemin Rabbani-Karai çatışmasının filolojik çalışmalara yansması olarak da görülebilir.²⁷² Orta Çağ’da Rabbani İbranicesi üzerine yazılmış

²⁶⁹ Miguél Pérez Fernández, **An Introductory Grammar of Rabbinic Hebrew**, Çev. John Elwolde, Brill, Leiden-New York-Köln, 1997, s. 8.

²⁷⁰ Matres lectionis ifadesiyle kastedilen “alef”, “he”, “vav”, “yud” harflerinin başka bir harfin harekesi olarak kullanılmasıdır. Bkz. Lipinski, **a.g.e.**, s. 167.

²⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 172-173, 179-201; Seyyid, **a.g.e.**, s. 67-95; eş-Şâmî, **Tatavvur ve Hasâisu’l-Luğati’l-İbriyye**, s. 49-59.

²⁷² Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 161.

en önemli eser olarak Romalı Natan ben Yehiel'in (1035-1106) *Aruh* adlı eseri gösterilir. Ayrıca XIII. yüzyıla ait *Tanhum Yerusalmi* sözlükleri Moshe ben Maimon'un (1135-1204) *Mişne Tora*'sı ile ilgili detaylı bilgi içermektedir. 1541 yılında Eliyahu Levita (1469-1549) tarafından yazılmış olan *Tişbi* adlı eser de Talmud İbranicesi ve Talmud sonrası edebiyat ile ilgili değerli veriler barındırmaktadır.²⁷³

2.2.3. Orta Çağ İbranicesi

Konuşma dili olarak yaklaşık miladi II. yüzyılda kullanımı duraksayan İbranice, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yeniden canlandırılmış ve Yahudi halkının konuşma dili haline gelmiştir. Yaklaşık on sekiz asır boyunca Yahudi halkının sürgün hayatı yaşaması gibi İbranice de ancak sürgünde varlığını devam ettirebilmiştir. Bu zaman diliminin önemli bir kısmı Orta Çağ döneminde geçmiştir.²⁷⁴ İbranice'nin gelişim sürecinde kat ettiği aşamalar ele alındığında Orta Çağ İbranicesinin tarihi sınırlarını belirlemek güçtür. Nitekim Rabbani İbranicesinin M.S. II. yüzyıldan sonra Aramice ile birlikte bir edebiyat dili olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.²⁷⁵ Yahudi Orta Çağı'nın ve dolayısıyla Orta Çağ İbranicesinin teşekkül tarihi net olarak belirlenemese de²⁷⁶ VI. ve VII. yüzyıllarda Arapçanın yükselişi ile birlikte, Yahudi fikir adamları tarafından İbranice'nin literatürde yeniden canlandırılmasına yönelik yeni bir hareketin başladığı göze çarpmaktadır. Bu, Orta Çağ İbranicesinin ilk ayak sesleri sayılmaktadır. Bu hareketi başlatanların "paytanim"²⁷⁷ olarak adlandırılan Filistinli şairler olduğu ifade

²⁷³ David Téné, "Linguistic Literature, Hebrew", *EJ*, Vol. XIII, 2007, s. 35; Sáenz-Badillos, *a.g.e.*, s. 162.

²⁷⁴ Rabin, *Muhtasarı Târîhi'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 57.

²⁷⁵ Sáenz-Badillos, *a.g.e.*, s. 202.

²⁷⁶ Eli Yassif, *The Hebrew Folktale: History, Genre, Meaning*, Çev. J. Teitelbaum, Indiana UP, 1999, s. 245.

²⁷⁷ Paytanim, piyyut yazarlarına verilen paytan isminin çoğuludur. Piyyut, bir şiir türü olup özellikle dini ritüellerde kullanılmaktadır. Tarihte bilinen ilk paytanim, miladi VI. yüzyılda veya daha eski bir dönemde yaşadığı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ezra Fleischer, "Piyyut", *EJ*, Vol. XVI, 2007, s. 192- 195. Paytanim hakkında bkz. Abraham David, "Piyyut", *EJ*, Vol. XVI, 2007, s. 196-209.

edilmektedir. Onlar, kutsal metinlerdeki ibarelerden faydalanarak kendine özgü litürjik şiirler ortaya çıkarmışlardır.²⁷⁸

Dünyanın farklı bölgelerine dağılan Yahudiler Orta Çağ'da edebi dil olarak İbraniceyi kullanmaya devam etmiştir. Ancak günlük konuşma dilinde yaşadıkları yerin mahalli dilini kullanmışlardır. Dua ve ibadetlerde ise kutsal metinleri okumuşlardır. Bundan dolayı İbranice'nin hala bazı Yahudi okullarında tedris edildiği düşünülmektedir. Yine bazı Orta Çağ seyyahları, günlük konuşmada bu dilin, sayıca az olan Yahudi toplulukları tarafından kullanıldığını aktarmaktadır. Bu konuda yeterli sayıda İbranice yazılmış dokümanlar bulunmaktadır. Dökümanların içerikleri ise genelde ticari, mali vergi, borç alışverişi gibi günlük hayatın ögesi olan konulardır. Bunun yanı sıra aynı döneme ait yazılar özellikle mezar taşları üzerinde mevcuttur. Yahudi cemaatinin özellikle uzak mesafedeki dindaşlarına gönderdikleri mektuplar İbranice yazılmıştır ve bu dönemin dilini yansıtmaktadır. Yine bazı yazarların İbraniceyi literatürde canlandırmak için çabaladıkları görülmektedir.²⁷⁹

Orta Çağ'da Yahudilerin Arapçayı nesir türünde kullanmaya başlamasından yaklaşık bir yüzyıl önce, yani dokuzuncu yüzyıla birlikte, responsalarda²⁸⁰ genellikle kullanılan Aramice ve İbranice'nin yerini Arapçanın almaya başladığı görülmektedir. Öncelikle Arapça kelime ve terkipler kullanılmaya başlanmış, Saadya Gaon döneminden itibaren ise responsalar tamamen Arapça olarak kaleme alınmıştır.²⁸¹

İslam'ın Kuzey Afrika'ya ve Endülüs'e hakim olmasıyla birlikte, İbrani dilinin gelişiminde önemli bir yer tutan Aramice'nin etkisi sonlanmış, onun yerini Arapça almıştır. Endülüs Yahudileri, bir arada yaşadıkları Araplarla pozitif ilişkilere sahiptirler ve peyderpey Arapçayı konuşma ve yazı dili olarak kullanmaya başlamışlardır. Yine de Yahudiler dillerine ihtimam göstermekten geri durmamışlardır.²⁸² Özellikle X. yüzyıldan itibaren Müslüman İspanya'da yaşayan Yahudiler kültürel açıdan çok gelişmiş, önemli bir noktaya varmışlardır. Bu da

²⁷⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 202.

²⁷⁹ Nuh Arslantaş, **Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**, İstanbul, İFAV, 2009, s. 10.; Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 202-203.

²⁸⁰ Responsalar, Yahudi fetvalarını içeren mektuplardır.

²⁸¹ Nuh Arslantaş, **İslam Toplumunda Yahudiler: Abbasi ve Fatimi Dönemi Yahudilerinde Hukuki, Dini ve Sosyal Hayat**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007, s. 42-43.

²⁸² eş-Şâmî, **Tatavvur ve Hasâisu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 67-71.

İbranicenin rönesansına, edebi ifadenin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Hem dil, hem de edebiyat o dönemdeki büyük tarihsel ve sosyal gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir.²⁸³ Endülüs'teki Yahudiler şiir dilini, Endülüs kültürünün altın çağını yaşadığı bir atmosferde, Arap şiirini taklit ederek geliştirmişlerdir.²⁸⁴

Bir edebi dil olarak İbranicenin canlanmasında yeni bir aşama X. yüzyılda başlamıştır. Doğuda başlayan bu hareket kısa zamanda batıya, özellikle de Endülüs'e ulaşmıştır. Arapçanın gramerinde yaşanan gelişmeler, İbranicenin filolojik açıdan incelenmesine yönelik ilgiyi arttırmıştır. Bunun yanı sıra Karailerin Kutsal Metin üzerine odaklanmaları dilsel konulara ilgiyi arttırmış ve filoloji alanındaki rönesansa katkıda bulunmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla Orta Çağ İbrancesinin yapay ve IX. yüzyıl İtalyası'nda güçlenen "piyyut" gibi geleneksel türlerin zorlama bir devamı olmadığı, müstakil bir tür olduğu görülmektedir. Endülüs Yahudileri bu dili hem şiirde hem de nesirde kullanmış ve geliştirmişlerdir. Aynı şekilde bu dil dini literatürün tamamında, hatta bilimsel ve tıpla ilgili literatürde dahi kullanılmıştır. Yahudi yazarlar söz konusu alanlardaki eserlerini sadece İbranice olarak kaleme almamış, Arapçayı da sıklıkla kullanmışlardır.²⁸⁵

İbranicenin rönesansı daha çok X. ve XI. yüzyıl Endelüsü'nde İbrani seküler şiir akımının ortaya çıkmasıyla kendisini dışa vurmuştur. Yahudiler, birlikte yaşadıkları Müslüman toplumundan etkilenerek bu rönesansı gerçekleştirmişlerdir. Yeni poetik akımlar lengüistik çalışmaları tetiklemiştir. Yahudi şairler Arap rakipleri ile yarışarak kutsal saydıkları dillerinin inceliklerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. İbranicenin yaşadığı bu gelişmeyi değerlendiren Moses b. Ezra (1055-1138), "Yahve'nin Araplar vasıtasıyla Yahudilere kendi kutsal dillerinin sırlarını aşıkardığını" ifade etmiştir.²⁸⁶

Düşünce, dil ve edebiyat alanında yaşanan gelişmeler açısından Yahudilerin Endülüs tecrübesi çok değerlidir. Eliezer Ben Yehuda'nın yakın mesai arkadaşı ve XX. yüzyıl Filistin topraklarında yetişen belki de en önemli kültür bilimcilerinden

²⁸³ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 219.

²⁸⁴ Esther Goldenberg, "Hebrew Language: Medieval", **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 651; Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 48.

²⁸⁵ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 203-204.

²⁸⁶ Schippers, **a.g.m.**, s. 61.

olan David Yellin'in (1864-1941), *Torat haş-Şira has-Sefaradit (Endülüs Şiir Sanatı)* adlı kitabının girişinde şu ifadeleri kullandığı görülmektedir:

Endülüs dönemi, İbrani edebiyatının parlak bir dönemiydi. Bu dönem Avrupa Rönesansı'ndan yaklaşık beş asır daha önce başladı. Endülüs dönemindeki ilerleme Tevrat'ın tefsirini, Talmud'un tefsirini ve İbranice gramer kurallarının ortaya konmasını kapsamakla birlikte felsefe, matematik, astronomi ve tıp alanlarındaki fikri ilerlemeyi de içine almaktadır.

Endülüs dönemi, İbrani edebiyatının ikinci altın çağıydı. İlk altın çağı Kitabı Mukaddes dönemiydi...²⁸⁷

Müslüman Arap ülkelerinde yaşayan Yahudiler konuşma ve ilim dili olarak Arapçayı benimsemişlerdir. Ancak eserlerini daha çok Judeo-Arabic (İbranice karakterler ile yazılan Arapça)²⁸⁸ olarak kaleme almışlardır.²⁸⁹ Arap alfabesine mesafeli durularak ortaya konan Judeo-Arabic eserler, genellikle felsefi ve bilimsel alanlara aittir.²⁹⁰ Benzer bir şekilde bu uygulamanın yine İran, Filistin (Kudüs) ile Kahire'de yaşayan ve Farsça konuşan Yahudiler tarafından da ortaya konulduğu görülmektedir. Nitekim bu bölgelerdeki Yahudiler, eserlerini Judeo-Persian olarak kaleme almışlardır. Judeo-Arabic ile Judeo-Persian olarak yazılan eserlerin en önemli numuneleri Kahire Genizası Koleksiyonu ile Firkoviç Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.²⁹¹ Dünyanın birçok yerinde dağınık halde yaşayan Yahudi halkı, Judeo-Arabic ile Judeo-Persian dışında da yaşadıkları toplumların dilinde İbranice karakterler kullanarak eserler vermiştir. Hatta konunun uzmanları Judeo-Turkish olarak kaleme alınan metinlerden de bahsetmektedir.²⁹²

Orta Çağ boyunca Yahudiler yaşadıkları bölgenin dilini kullanmışlardır. Dolayısıyla Yahudilerin İbraniceye yaklaşımı tek tipli olmamıştır. Hristiyan dünyasında yaşayan Yahudiler nadiren Romen dillerini kullanmış, genelde İbraniceyi

²⁸⁷ Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 48.

²⁸⁸ Judeo-Arabic ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin Meral, "Ortaçağ Yahudileri Arasında Judeo-Arabic Kullanımı", *Bütün Yönleriyle Yahudilik*, Ankara, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012, s. 319-332.

²⁸⁹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik: Literatür", *DİA*, C. XLIII, 2013, s. 226.

²⁹⁰ Sáenz-Badillos, *a.g.e.*, s. 206.

²⁹¹ Gürkan, *a.g.mr.*, s. 226.

²⁹² Bkz. Laurent Migron, "Judeo-Turkish", Ed. Lily Kahn, Aaron D. Rubin, *Handbook of Jewish Languages*, Leiden-Boston, Brill, 2016, s. 634-640.

tercih etmişlerdir. Arap ve Müslümanlar arasında yaşayanlar ise özellikle IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nesirde Arapçayı kullanmış, şiirlerde ise İbraniceyi tercih ederek İbranice'nin inceliklerini ortaya koymayı hedeflemişlerdir.²⁹³ Abraham S. Halkin (1903-1990), bu durumu objektifliğin söz konusu olduğu ilmi ve felsefi konularda Arapçanın kullanıldığına, şiirde ise Yahudi şairlerin duygularını ifade etmek için öz benliklerine yakın olan İbraniceyi tercih ettiklerine işaret ederek açıklamıştır. Ayrıca kendi hayatlarını tasvir etmek ve asaletleriyle övünmek için Araplar tarafından şiirin milli bir araç olarak kullanmasının Yahudileri bu minvalde teşvik ettiğini de eklemiştir.²⁹⁴

Orta Çağ'da İbranice'nin kullanımını savunan birçok ses yükselmiştir. Bunlara örnek olarak Saadya Gaon, Moses ben Ezra, Yehuda el-Harizi (1165-1225), Yehuda İbn Tibbon (1120-1190) gibi isimler dilin terk edilmesi ile ilgili teessüflerini ve üzüntülerini belirtmişlerdir. Bazıları dilin terk edilmesini Yahudilerin sürgünde yaşamaları gibi negatif bir durumla ilişkilendirmiştir.²⁹⁵ Halkin, İbranice'nin ihmal edilmesinden dolayı üzüntü yaşayan söz konusu yazarların dahi eserlerini ortaya koyarken Arapçayı kullanmaktan geri durmadıklarının altını çizmiştir.²⁹⁶

Hristiyan bölgelerde Arapça ve İbraniceyi kullanan İbn Tibbon ailesinin üyeleri gibi bazı tercümanlar, birtakım sorunları dile getirmiş, Arapçaya kıyasla İbranice'nin sınırlı bir kelime dağarcığına sahip olmasından şikayet etmişlerdir. Buna karşın el-Harizi ve Profiat Duran (1350-1415), bu iddiaya, İbranice'nin doğru bilinmediği şeklinde bir karşılık vermiştir. Orta Avrupa'daki Yahudiler İbranice gramer kurallarında daha serbest davranırken, İbn Cenâh, Avraham ben Ezra (1089-1164) ve Moses ben Ezra gibi otoriteler, dilin kullanımında kaidelere tam olarak uyulmasının gerekliliğini vurgulamışlardır.²⁹⁷

Orta Çağ'da İbranice, kullanım açısından Kutsal Metin İbranicesi veya Rabbani İbranicesi ile kıyas edilebilir bir konumda değildir. Bu dil günlük

²⁹³ Abraham S. Halkin, "The Medieval Jewish Attitude Towards Hebrew", **Biblical and Other Studies**, Ed. A. Altmann, Cambridge, Harvard UP, 1963, s. 234-235; Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 205.

²⁹⁴ Aktar Selvâ Nâzım, **el-Me'âcimi'l-İbriyye: Dirâse Mukârane**, Kahire, y.y., 1988, s. 12.

²⁹⁵ Halkin, **a.g.m.**, s. 235-238; Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 205.

²⁹⁶ Halkin, **a.g.m.**, s. 234.

²⁹⁷ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 206.

kullanımında yeterince canlılık kazanmadığı gibi kendisine has genel geçer sistematik bir üslup da oluşturmamıştır. Orta Çağ İbranicesi, kelimenin tam anlamıyla bir dil olmayıp daha ziyade dilin canlanması olarak görülmektedir. Bu canlanma her yazarın kendi sosyal ve kültürel birikimi ile, kendi düşüncelerini ifade etme biçimine bağlı olarak gerçekleşmiştir.²⁹⁸

Dilbilim alanında Yahudilerinin ilerleme kaydetmesinde Arap kültürünün yadsınamaz bir rolü olmuştur. Nitekim İbranice'nin yok olmaktan kurtulması Yahudilerin İslam coğrafyasında ve dolayısıyla Arap kültüründe yetişmeleri ile ilişkilendirilmiştir.²⁹⁹ Özellikle Endülüs'te Yahudi dil alimleri, Arap dilbilim çalışmalarından etkilenerek önemli eserler ortaya koymuş ve böylece İbrani dilbiliminde zengin bir literatürün oluşmasını sağlamışlardır. Burada dikkat çekici bir husus da Yahudi dil alimlerinin ortaya koydukları eserlerde içerik ve yöntem açısından Müslüman dil alimlerinden etkilenmeleridir.³⁰⁰ Yahudi dil alimleri arasında önemli bir figür olan İbn Cenâh'ın *Kitâbu'l-Luma'* ve *Kitâbu'l-'Usûl* isminde iki kitaptan oluşan *Kitâbu't-Tenkîh*³⁰¹ adlı eseri, Sîbeveyhi'nin (752/56-796) *el-Kitâb*'ı mesabesindedir. İbn Cenâh'ın bu eserinde içerik, yöntem ve üslup açısından Müslüman dil alimlerinin etkisi açıkça görülmektedir.³⁰² Örneğin *el-Luma'* bölümünde İbn Cenâh, birçok konuda Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından iktibas yapmış ve kelimeyi isim, fiil ve harf olarak üçe ayırarak incelemiştir.³⁰³ Şair Suleymân b. Gabirûl (1021-1058), İbrani gramerini ele aldığı eserinde İbn Mâlik'nin (1204-1274) *Elfiyye*'sine benzer bir şekilde gramer kurallarını nazmetmiştir.³⁰⁴ İbrani gramer tarihinde kendisiyle birlikte yeni bir dönemin başladığı Yahyâ b. Hayyûc³⁰⁵ Arapçadaki “فعل” (fe‘ale) kalıbını alarak “פֿעל” (pa‘al) şeklinde İbraniceye

²⁹⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 204.

²⁹⁹ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 46.

³⁰⁰ Irene E. Zwiép, “The Hebrew Linguistic Tradition of the Middle Ages”, **Histoire Épistémologie Langage**, Tome XVIII, Fascicule: 1, 1996, s. 43.

³⁰¹ David Tenne, “İbn Janh, Jonah”, **EJ**, Vol. IX, 2007, s. 681.

³⁰² ‘Alî ‘Atiyye Şarkî, “Eseru'l-Luğati'l-'Arabiyye fi İshâmâti'l-Yehûd fi'l-Endelus esnâc 'Ahdey el-Hilâfe ve't-Tavâif”, **el-Ustâz**, el-'Aded: 203, 2012 m., s. 501. Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 47.

³⁰³ Emine Bukeyl, “el-Muesserâtu'l-'Arabiyye fi'n-Nahvi'l-İbriyyi'l-Vasît”, **Mecelletu Havliyâtu't-Turâs**, el-'Aded: 11, 2011, s. 70.

³⁰⁴ Bukeyl, **a.g.m.**, s. 69; Eyyüp Tanrıverdi, “Arapçanın İbraniceye Katkısına Dair Avraham Galanti'nin Bir Makalesi” **DÎVÂN İlmi Araştırmalar**, Sayı: 20, 2006/1, s. 246.

³⁰⁵ Yaklaşık olarak 945-1000 yılları arasında yaşamıştır.

uyarlamıştır. Dönemin bazı alimleri tarafından konu ile ilgili bazı itirazlar dillendirilmişse de³⁰⁶ “לפ” kalıbının Modern İbranice fiil sisteminde kullanıldığını söylemek mümkündür.³⁰⁷ Söz konusu Yahudi dil alimleri eserlerini genellikle Arapça olarak kaleme almışlardır.³⁰⁸

Orta Çağ gibi geç bir zaman diliminde olsa da Yahudi dil alimlerinin dilbilim alanına yoğunlaşmaları önemli iki netice doğurmuştur. Birincisi, kendi dilbilim literatürlerini oluşturmaları, ikincisi ise Sami dillerde mukayeseli çalışmalara öncülük etmeleridir. Yahudi dilbilim çalışmalarının temelinde başlangıcından itibaren Tevrat’ı açıklığa kavuşturmak çabası yatmaktadır. Dil alimleri, katkısı olacağı saikiyle bazı meselelerin çözümünde Sami diller arasında önemli iki dil olan Arapça ve Aramiceye başvurmuşlardır. Onlar, Tevrat’taki nadir kullanımların, yer isimlerinin ve bir defa geçen kelimelerin izlerini bu iki dilde aramışlardır. Mukayeseli çalışmalar, özellikle kelime dağarcığı olmak üzere zaman zaman da gramer ekseninde ortaya konulmuştur. İbn Kureyş’in *er-Risâle* adlı eserini bu çalışmaların en erken örnekleri arasında zikretmek mümkündür.³⁰⁹

Bu dönemde yapılan dilbilimsel çalışmalar Tevrat İbranicesi üzerine odaklanmıştır. İbraniceyi günlük hayatta kullanılan bir dil haline getirmek gayesi güdülmemiş, bu dilin gramer ve sözcük dağarcığının oluşturulması hedeflenmiştir. Bu çalışmalarda Rabbani İbranicesine sadece geçici atıflarda bulunulmuştur. Dolayısıyla bu eserlerin İbranice değil de Arapça yazılması şaşırtıcı olmamıştır. Fakat bazı güçlü figürler, örneğin Suleymân İbn Gabirûl, İbraniceyi gündeme sokmak istemiş, “Kendi halkını körlükten kurtarmak için dünyanın en kıymetli dilini konuşan bir ağızla hizmet etme şevkini” hissetmiştir.³¹⁰

Yahudi Orta Çağı’nın başlaması gibi sona erme tarihi de belli değildir. Bazı Yahudi figürlerin Rönesans’ta rolü olsa da 1492 yılında Yahudilerin İspanya’dan sürgün edilmesi ve Yahudi toplulukların tecrübe ettiği çeşitli zorluklar dışında

³⁰⁶ Morris Jastrow, “Jewish Grammarians of the Middle Ages”, **Hebraica**, The University Of The Chicago Press Vol. V, No. 2/3, Jan.-Apr. 1889, s. 115-116.

³⁰⁷ Bkz. Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 88.

³⁰⁸ Tanrıverdi, **a.g.m.**, s. 246.

³⁰⁹ Téné, **a.g.m.**, s. 35-36.

³¹⁰ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 205.

Yahudiler için XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli kültürel ve sosyal değişimlerin meydana gelmediğini söylemek mümkündür. Birçok tarihçiye göre Yahudi Orta Çağı'nın sonu XVIII. yüzyılın ortalarıdır. Haskala (Yahudi Aydınlanması) ile birlikte Yahudi modernizasyon süreci başlamış ancak dille ilgili hususlarda daha çok geçmişe bağlı kalmıştır.³¹¹

2.2.4. Modern İbranice (İsrail İbranicesi)

Modern İbranice İsrail Devleti'nin resmi dilidir. Devletin resmi dili haline gelmeden önce İbranice, ilk olarak Orta, daha sonra Doğu Avrupa'da canlılık kazanmaya başlamıştır.³¹² İbranicenin canlandırılmasının temelleri, XVIII. yüzyılda Avrupa'da "Haskala" (Yahudi Aydınlanması)³¹³ akımına mensup aydınlar tarafından atılmıştır.³¹⁴ Haskala akımı aydınları, seküler nitelikli İbranice eserler ortaya koyarak İbraniceyi bir din dili olmanın ötesine geçirmeyi başarmışlardır. 1900'lü yıllarda gerek ortaya koydukları orijinal İbranice eserlerle gerekse İbraniceye kazandırdıkları çeviri eserlerle modern İbrani edebiyatının zeminini oluşturmuşlardır. Ayrıca söz konusu aydınlar, İbraniceyi gelişmiş bir dil seviyesine ve yazın için donanımlı bir duruma getirmek için çaba göstermiş, bu doğrultuda yeni sözcükler türetmişlerdir.³¹⁵

İsrailli akademisyenler dilin gelişimi sürecinde farklı kanaat ve önerileri dillendirdikleri için, ortaya çeşitli tezatlar da çıkmıştır. Bu yüzden Modern İbranicede normatif kurallar pek yaygın değildir. Uzun süren tartışmaların ardından yeni dilin temelini Kutsal Metin İbranicesi olması kabul edilmiştir. Fakat bu esnada eskimiş kelimeler, ahenksiz kalıplar vb. unsurlar dilden çıkarılmıştır. Belli ölçüde Kutsal Metin İbranicesi ile uyum sağlandıktan sonra Rabbani İbranicesinin fiil sistemi, genel olarak ise Orta Çağ dilcilerinin terminolojisi benimsenmiştir. Kelime

³¹¹ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 206.

³¹² Ruth A. Berman, "Modern Hebrew", **The Semitic Languages**, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 312.

³¹³ Haskala akımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nilgün Kaynar, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2009.

³¹⁴ Bedrettin Aytaç, "İbranice'nin Yeniden Doğuşu", **AÜ Tömer Dil Dergisi**, Sayı: 139, Ankara 2009, s. 26.

³¹⁵ Berman, **a.g.m.**, s. 312; Shlomit S. Shvitzel, "The Revival of Hebrew", **The Studies on Hebrew Language/İbrani Dili Üzerine Araştırmalar**, Ed. Ali Küçükler, Hüseyin İçen, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2014, s. 32.

hazinesi açısından ortaya çıkan büyük açık İbranicenin önceki aşamalarından, Aramice ve Arapçadan beslenilerek kapatılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında Almanca, İspanyolca ve Romence gibi Sami olmayan dillerle İbranicenin girdiği ilişkiden doğan Yidiş, Ladino ve Romanyot gibi türemiş diller de kelime hazinesine kaynaklık etmiştir.³¹⁶ Modern İbranice, kelime hazinesi ve sentaks açısından yabancı dillerden etkilenmiştir. Kutsal Metin İbranicesi ile arasındaki en belirgin farklılık olarak bu durumu göstermek mümkündür. Ancak yabancı dillerden etkilense de genel olarak sentaks ve yanı sıra morfoloji alanında Sami kökenini koruduğu belirtilmiştir.³¹⁷

Orta Çağ İbranicesinden Modern veya İsrail İbranicesine geçiş yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Bazılarına göre bu süreç XVI. yüzyılda başlamıştır. Bu görüşe göre Modern İbranicenin ilk örnekleri arasında, Azariah dei Rossi (1511-1578)'nin *Me'or Eynayim* adlı eseri, Jehudah Sommo'nun (1527-1591) hazırladığı ilk İbranice piyes olan *Tsahut Bedihuta de-Kidduşin* ve Eliyah Levitah'ın (1469-1549) hazırladığı ilk Yiddişçe-İbranice sözlük yer almaktadır. Sonraki süreçte İbranice, yazılı olarak kullanılmaya devam edilmiş ve çağın şartlarına uygun bir duruma getirilmeye çalışılmıştır. XVIII. yüzyılda İbranice gazeteler yayımlanmaya başlamıştır. 1784-1829 yılları arasında *ham-Meassef* edebiyat dergisi düzenli olarak çıkmıştır. Rusya'da yayımlanan *ham-Maggid* isimli ilk haftalık gazete de 1856 yılında İbrani basınındaki yerini almıştır.³¹⁸

XIX. yüzyılın sonlarında ise Yahudi kültürü, milliyetçi ve Siyonist bir ruha bürünerek asimile olmayı reddetmiştir. Bu köklü değişikliği dinci, gelenekçi Hibbat Zion (Siyon Sevgisi) hareketi üstlenmiştir.³¹⁹ Daha çok Rusya ve Romanya Yahudileri arasında yaygın bir hareket olmasıyla birlikte Hibbat Zion hareketi Avrupa ve Amerika kıtalarında da kendine taraftar bularak faaliyet göstermiştir. Geniş bir coğrafyada etkili olan bu hareketin temel amacı, kendisinden önceki Siyonist öncülerin ve kendisinden sonra siyasi bir kimliğe bürünecek olan

³¹⁶ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 272-273.

³¹⁷ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 277.

³¹⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 267.

³¹⁹ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 269. Kaynaklarda Hovevey Zion (Siyon Severler) olarak da geçmektedir. Bu farklılık, anlam açısından bir değişiklik doğurmamaktadır.

Siyonizmin hedeflerine paralel olarak Yahudi halkını karşı karşıya olduğu asimilasyon ve antisemitik olaylardan korumak için Filistin'e yerleştirmek olmuştur.³²⁰ Bu doğrultuda Kudüs'e "aliya" diye isimlendirilen göç dalgaları başlamış ve Filistin'de Yahudi nüfusu giderek artış göstermiştir.³²¹ Farklı bölgelerden gelerek Filistin'e yerleşen Yahudi toplulukları ile birlikte ortak bir iletişim diline gereksinim ortaya çıkmış ve iletişim dili olarak Yahudilerin tarihi dili olan İbranice'nin canlandırılması gündeme gelmiştir. İletişim faktörünün yanı sıra İbranice'nin canlanmasında etkili olan bir diğer faktör de ulusal-politik tutumlardır. Filistin Yahudileri için İbranice, M.S. 70 yılında başlayan ikinci sürgünlerinden önceki ulusal kimliklerini ve bağımsızlıklarını temsil ediyordu. Dolayısıyla İbranice yeni Yahudi ulusal hayatının temeli olacaktı. Bundan ötürü ulusal ve dilsel uyanışın bölünmezliğine yönelik görüşler bu dönemde sıklıkla dile getirilmiştir.³²² İbranice'nin canlandırılması gerektiğine inanan ve bunu dillendiren ilk Siyonist "Modern İbranice'nin babası"³²³ olarak nitelendirilen Eliezer Ben Yehuda'dır. Başlangıçta kültürel bir akım olan Haskala'ya dayansa da İbranice'nin canlandırılmasının daha sonra Siyonist bir projeye dönüştüğünü söylemek mümkündür.³²⁴ Özellikle Ben Yehuda'nın düşüncesinde İbranice'nin canlandırılması ile Yahudi halkının İsrail Ülkesi çatısında bir araya gelmesini amaçlayan Siyonist ülkünün gelişmesi birbiriyle bağlantılıdır. Siyasi Siyonizmin kurucu önderi olan Teodor Herzl (1860-1904) ise kurulması fikrini öne sürdüğü Yahudi devletinde geçerli olacak olan ortak dilin İbranice olabileceğini imkan dahilinde görmemiş ve bunu şu ifadelerle belirtmiştir:

Ortak bir dil isteğimizin güçlükler getireceği ortaya atılabilir. Bir başkasıyla İbranice konuşarak anlaşılamayız. Aramızdan hangimizin İbranice ile bir tren alacak kadar

³²⁰ Getzel Kressel, "Hibbat Zion", *EJ*, Vol. IX, 2007, s. 94; Alan R. Taylor, **İsrail'in Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi**, Çev. Mesut Karaşahan, 3. bs., İstanbul, Pınar Yayınları, 2001, s. 15.

³²¹ Aytaç, *a.g.m.*, s. 28.

³²² Moshe Nahir, "Sociocultural Factors in the Revival of Hebrew", *Language Problems and Language Planning*, Vol. VII, Issue: 3, 1983, s. 263.

³²³ İlker Aytürk, "Revisiting the Language Factor in Zionism: The Hebrew Language Council from 1904 to 1941", *Bulletin of the SOAS*, Vol. LXXIII, Issue: 1, 2010, s. 51.

³²⁴ Shvittel, *a.g.m.*, s. 31-32; Aytaç, *a.g.m.*, s. 27-28.

yeterli tanışıklığı var? Böyle bir şey yapılamaz. Buna rağmen zorluktan kolaylıkla kaçılabilir. Herkes, evindeki düşüncelerinin dilini koruyabilir.³²⁵

1879 yılında Modern İbrani edebiyatını, Yahudi toplumu arasında yaygınlaştırmak için etkin bir rol üstlenen *haş-Şahar* gazetesinde,³²⁶ Ben Yehuda'nın "Önemli Bir Soru" adlı makalesinin yayımlanmasıyla yeni bir çağ başlamıştır. Filistin'e yerleşim için İbranice'nin konuşulan bir dil olmasının gerekliliğine inanan Ben Yehuda, 1881 yılında Kudüs'e taşınmış ve İbraniceyi günlük hayatın bir parçası haline getirmek için mücadele etmiştir. Milli duygularla Yehiel Michal Pines (1843-1913) ve David Yellin gibi destekçileri ile birlikte bu dili canlandırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Nihayetinde Eski ve Orta Çağ İbrani literatüründen beslenerek ve yeni kelimeler üreterek mücadelesinde başarılı olmuştur.³²⁷ Fakat yeni aydınlanmacılar İbranice'nin tarih boyunca maruz kaldığı yabancı dillerden etkilenmesini olumlu karşılamamışlardır. Dolayısıyla Aramicenin etkisindeki Rabbani İbranicesini ve Arapçanın tesirindeki Orta Çağ İbranicesini hafife almışlardır. Onlar, bir yandan İbraniceyi yeniden canlandırmak isterken diğer yandan dili yabancı etkilerden de arındırmayı hedeflemişlerdir.³²⁸

İbranice'nin kullanım alanını genişletmek ve İbraniceyi toplumun tüm kesimleri arasında konuşulan bir dil haline getirmek için Va'ad hal-Laşon (Dil Komitesi), 1890 yılında Ben Yehuda, David Yellin, Hayyim Hirshensohn (1857-1935) ve Abraham Moses Luncz (1854-1918) tarafından kurulmuş,³²⁹ ancak kısa bir süre için faaliyet göstermiştir. Kuruluşundan bir yıl sonra Safa Berura (Saf Dil) üyeleri ile yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı dağılmıştır. Daha sonra 1904 yılında Va'ad hal-Laşon, Agudat ham-Morim (Öğretmenler Örgütü) himayesinde tekrar kurulmuştur.³³⁰ Bu kurumun temel amaçlarından biri İbraniceyi sosyal hayat, sağlık, eğitim, ticaret vb. alanlarda günlük hayatta kullanıma sokmak olmuştur. Diğer amacı

³²⁵ Aytaç, **a.g.m.**, s. 29-30. Herzl'in bu düşüncesinin Siyonistler tarafından benimsendiği söylenemez. Bkz. 'Abdülkerim Bufarra, "el-Luğatu'l-İbriyye ve Zâhiratu Ma'raketi'l-Luğât", **el-Luğât ve'l-Hadârâtü's-Şarkıyye**, Derleyen Ahmed Şehlân, İdrîs A'bîze, Rabat, Matba'atu'l-Umniye, 2005, s. 95.

³²⁶ İlan Greilsammer, **Siyonizm**, Çev. Işık Ergüden, Ankara, Dost Kitabevi, 2007, s. 23; Fellman, **a.g.e.**, s. 15.

³²⁷ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 269.

³²⁸ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 267.

³²⁹ Rabin, **Muhtasarü Târîhi'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 95.

³³⁰ Chomsky, **a.g.e.**, s. 238.

ise yeni doğan bu dilin aslına uygun yeni kelimeler türetmekti. Kurumun ve Ben Yehuda'nın belki de en önem verdiği husus bu idi. Türetilen kelimeler Ben Yehuda'nın *Thesaurus* adlı eserinde toplandı. Çalışmanın girişinde Ben Yehuda'nın kelime türetiminde takip ettiği yöntemler belirtildi. Burada belirtilen en temel kriter, kelimenin en azından biçimsel olarak İbranice kalıplara uygun olmasıydı. Yeni kelimeler türetilirken Rabbani İbraniceye, Midraşlar'a ve dolayısıyla Aramiceye de başvurulmuştur. Kutsal Metin İbranicesinde bulunan bir kelimenin kökü gerekirse zorlanarak geleneksel morfolojik kalıplara uyarlanmıştır. Türetilen yeni kelimelerin binlercesi sonradan kullanılmadığı gibi unutulup gitmiştir.³³¹

Dil konusuyla Va'ad ha-Laşon dışında İhud Morim (Öğretmenler Birliği) ve Almanya kökenli Hilfsverein der Deutschen Juden (Almanya Yahudileri Yardımlaşma Örgütü) de ilgilenmiştir. Hibbat Zion liderlerinden Menahem Ussishkin (1863-1941) tarafından 1903 yılında kurulan İhud Morim, bir nevi “dil savaşı” verme mantığı ile hareket ederek, İbrani dilinin öğretilmesi için öğretmenler yetiştirmeye odaklanmıştır. Berlin merkezli Hilfsverein der Deutschen Juden ise Doğu Avrupa'daki Yahudiler arasında İbranicenin canlandırılması için çaba göstermiştir. Diğer yandan da Osmanlı Yahudilerine yönelik eğitim siyaseti geliştirmekle ilgilenmiştir.³³²

İbranicenin modern bir dil olarak gelişim göstermesi üç döneme ayrılmaktadır. 1881-1918 yılları arasına denk gelen ilk dönemde, İbraniceyi canlandırma ülküsüne sıkı sıkıya bağlı olan Ben Yehuda ve arkadaşlarının etkili olduğu görülmektedir. Bu dönemde İbranicenin fonolojik, ortografik, morfolojik ve sentaks problemleri üzerinde durulmuştur.³³³ İkinci dönem, 1918-1948 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem, aynı zamanda İngiltere Filistin Mandası'nın tesis edildiği dönemdir.³³⁴ Yahudilerin Filistin topraklarında kalıcı olması yönünde siyasi bir

³³¹ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 270-272. Dennis Kurzon, “The Language War: Hebrew and Other Languages in Pre-First World War Palestine”, **The Studies on the Hebrew Language/İbrani Dili Üzerine Araştırmalar**, Ed. Ali Küçükler, Hüseyin İçen, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2014, s. 39-40.

³³² Kurzon, **a.g.m.**, s. 40.

³³³ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 270; Eli Eytan, “Hebrew Language: Modern Period”, **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 671.

³³⁴ Celil Bozkurt, **Türk Kamuoyunda Filistin Problemi: İlk Arap-Yahudi Çatışmaları (1920-1939)**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 44.

kazanımı ifade eden bu durum, 1922 yılında İbraniceye Arapça ve İngilizcenin yanında³³⁵ ülkenin resmi bir dili olma statüsünü kazandırmıştır. Bu dönemde, İbranice konuşanların sayısı hızla artış göstermiştir. Aynı zamanda Kudüs İbrani Üniversitesi gibi ilmi ve bazı kültürel kurumların tesisi ile büyük ölçüde kelime hazinesinin zenginleştirilmesine katkı sağlanmıştır. Tesis edilen kurumlarda başlangıçta bazı istisnalar dışında İbranice kullanılan tek dil olmuştur. Son dönem ise 1948 yılında başlayıp günümüze kadar devam eden dönemdir.³³⁶ 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte İbranice, bu devletin dili olarak yerini sağlamlaştırmıştır. İbranice, devlet daireleri, ordu vb. gibi devletin tüm faaliyet alanlarında kullanılan bir dil haline gelmiştir. Kullanım alanının yaygınlaşması neticesinde İbranice benzeri görülmemiş bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Farklı ülkelerde doğup birbirinden farklı dillerde konuşan ve daha sonra İsrail'e göç eden Yahudilerin çocukları, artık İbranice konuşulan bir ortamda doğmaya başlamıştır. Böylece yeni nesil, anadili olarak İbraniceyi tamamen benimsemiştir. İbranicenin resmi kuralları 1948 yılında Va'ad hal-Laşon tarafından *Laşonenu* dergisinde yayımlanmış, 1953 yılında kurulan ve Vaad hal-Laşon'un yerini alan İbrani Dili Akademisi de 1969 yılında bu kuralları tekrar yayımlayarak bir kez daha onaylamıştır.³³⁷

³³⁵ Berman, **a.g.m.**, s. 312.

³³⁶ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 271; Eytan, **a.g.m.**, s. 671.

³³⁷ Sáenz-Badillos, **a.g.e.**, s. 272, 284; Eytan, **a.g.m.**, s. 671.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAPÇA VE İBRANİCENİN MUKAYESE EDİLDİĞİ KONULAR

Arapça ve İbranice, Sami dil ailesi arasında dini mesajın aktarıldığı ve Sami dil ailesinin günümüzde temsilciliğini yapan iki önemli dildir. Aynı dil ailesine mensubiyetleri, tarihi tecrübeleri ve etkin oldukları coğrafya gibi etmenler aralarındaki yakınlık ve benzerliğin meydana gelmesini sağladığı gibi aynı zamanda temel noktalarda sahip oldukları ortak temaların da kanıtıdır. Sahip oldukları temel özellikler bakımından iki dil, birbirine oldukça benzemektedir. Aralarındaki benzerlik fonoloji, morfoloji, sentaks ve semantik gibi dilbilimsel alanlarda kendisini göstermektedir.¹ Birbirleriyle benzerlik içinde olmalarının yanı sıra farklılık gösterdikleri hususlar da söz konusudur.

Merkez Sami diller bünyesinde yer alan Arapça ve İbraniceye dair ortak noktaların incelenmesini hedefleyen çalışmamızın bu bölümünde, “isim” bahsi kapsamında iki dilin benzer ve farklı yönleri çeşitli açılardan incelenmeye çalışılacaktır. Söz konusu amaca yönelik olarak önce İbrani alfabesi, harflerin telaffuzu ve ünlü harfleri ifade etmeye yarayan hareketlere dair ana hatlarıyla bir izahatta bulunmanın -Arapçaya da atıfta bulunarak- faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İbrani alfabesi, Arapçada da var olan ebced sistemindeki dizilime sahiptir² ve yirmi iki sessiz harften müteşekkildir.³ Arapçanın yirmi sekiz harften oluştuğu göz önüne alındığında sayı açısından Arapçanın İbraniceden daha fazla harfi bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Arapçada yirmi sekiz harfin bulunması, bir görüşe göre fonolojik açıdan Arapçanın Ana Samice olduğunu göstermektedir. Nitekim konuyla

¹ et-Tahlâvî, **a.g.e.**, s. 84; Brockelmann, **Fıkhü'l-Luġâtî's-Sâmiyye**, s. 11; A'zâm Bâbâi Nejâd vd., “el-Fi'lu'n-Nâkıs fi'l-'Arabiyye ve'l-'İbriyye: Dirâse Mukârane”, **Mecelletu'l-Kulliyeti'l-İslâmiyyeti'l-Cami'a**, el-'Aded: 48, 2018, s. 168-169.

² Harflerin sayı değeri taşıdığını gösteren ebced sisteminde harflerin dizilimi أبجد (אבגד) şeklindedir. Bu sistemin İbranice ve Aramice'nin etkisiyle Nebatice'den Arapçaya geçtiği var sayılmaktadır. Bkz. Mustafa Uzun, “Ebced”, **DİA**, C. X, 1994, s. 70. Arap alfabesinde ebced dizilimi zamanla terk edilmiş ve harflerin şekillerindeki benzerlik esas alınarak bir dizilime gidilmiştir. Bkz. Mahmud Es'ad, **İslâm Tarihi**, Sad. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983, s. 162.

³ Aharon Ya'akov Şapira, **Sefer had-Dikduk**, New York, Hotsaat ha-Ahim Şulzinger, C. I, 1952, s. 1.

ilgili araştırma yapanların nerdeyse hepsi Ana Samicede yirmi dokuz harfin bulunduğu hususunda görüş birliği içindedirler.⁴ Harflerin yazılış yönü, Arapça da dahil olmak üzere diğer Sami dillerinde olduğu gibi İbranicede de sağdan sola şeklindedir.⁵ İbranicede harfler Arapçanın aksine birbirine bitişmemektedir. İbranicede sadece beş harfin kelime sonunda farklı bir yazılışı söz konusudur. Bazı harflerin yazılırken satır altına veya üstüne taşıdığı görülmektedir. “Lamed” (ל) harfi satır üstüne taşarken “kuf” (כ) harfi satır altına taşmaktadır. “Kaf”, “nun” “pe” ve “tsadik” harflerinin de kelime sonundaki şekilleri (ך-ץ-ף-צ) satır altına taşmaktadır.⁶ İbranicede Arapçada var olan irab olgusu bulunmadığından kelimenin son harfi sakindir.⁷ İbranicede “alef” (א), “he” (ה), “vav” (ו) ve “yud” (י) olmak üzere dört harf, uzun ünlü seslerini ifade etmek için de kullanılmaktadır.⁸ Arapçada ise bunun için “elif” (ا), “vâv” (و) ve “yâ” (ي) olmak üzere üç harf bulunmaktadır. İbranicede matbu ve el yazısı olarak iki yazı şekli kullanılmaktadır.⁹ Matbu yazısında kullanılan harflerin sembolü, ismi, anlamı, telaffuzu, sesi ve ebced sisteminde taşıdığı sayı değeri aşağıda tablo şeklinde sunulmuştur¹⁰ ve akabinde harflerle ilgili açıklamalarda bulunulmuştur.

⁴ Akdemir, **a.g.e.**, s. 171.

⁵ Mustafâ Zerhâr, **Mebâdiu'l-Luğati'l-İbriyye**, Dimeşk, Dâru Safahât li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2012, s. 9. Yazının sağdan sola doğru yazılmasının sebebi, insanlığın taş üzerine çekiç ve çivi kullanarak yazı yazma tecrübesiyle bağlantılıdır. Nitekim eski dönemlerde taş üzerine yazı yazan kişi, çekici sağ elinde tutarak çiviye vurmaktaydı. Bu şekilde yazı yazmanın daha kolay olması nedeniyle yazı stili sağdan sola şeklinde gelişmiştir. Bkz. Zerhâr, **a.g.e.**, s. 9; Muhammed Tevfik es-Savvâf, **İbriyye Mubessita: el-Cuz'u'l-Evvel**, Dimeşk, Dâru'l-Misbar, 2004, s. 15.

⁶ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 36.

⁷ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 74; el-'Anânî, Mehrez, el-Ebrâşî, **a.g.e.**, s. 58; Sâmî Mahmûd el-İmâm, **İbriyye: Kavâ'id ve Nusûs ve Tedribât**, y.y., y.y, 1997, s. 1.

⁸ Fâiz Fâris, **el-Luğatu'l-İbriyye**, Amman, Dâru'l-Beyr, 1987, s. 25.

⁹ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 31; Ahmet Murat Taşer, **İbranice Dilbilgisine Giriş: Eski ve Yeni İbranice**, Ankara, Kurmay, 2013, s. 13.

¹⁰ A. B. Davidson, **An Introductory Hebrew Grammar With Progressive Exercises In Reading Writing And Pointing**, 25. bs., Edinburg, T. & T. Clark, 1962, s. 8; Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 31-32; Taşer, **a.g.e.**, s.15-16; 'Abdurraûf, **a.g.e.**, s. 29.

Sayı Değeri	Sesi	Telafluzu	Anlamı	Adı	Harf	No
1	a, e, i, o, u	alef	Öküz	אָלֶף	א	1
2	b, v	bet	Ev	בֵּית	ב	2
3	g	gimel	Deve ¹¹	גִּמֶל	ג	3
4	d	dalet	Kapı	דָּלֶת	ד	4
5	h	he	Ağ	הָא	ה	5
6	v	vav	Kanca	וּ	ו	6
7	z	zayin	Silah	זַיִן	ז	7
8	h	het	Duvar, Çit	חֵית	ח	8
9	t	tet	Kara yılan	טֵית	ט	9
10	y	yud	El	יּוֹד	י	10
20	k, h	kaf	Avuç içi	כָּף	כ, כּ	11
30	l	lamed	Üvendre	לָמֶד	ל	12
40	m	mem	Su	מֶם	מ, מֶ	13
50	n	nun	Büyük balık	נוּן	נ, נּ	14
60	s	sameh	Dayanak	סָמֶךְ	ס	15
70	a, e, i, o, u	‘ayin	Göz	עֵין	ע	16
80	p, f	pe	Ağız	פֶּא	פ, פּ	17
90	ts	tsadik	Dürüst kişi	צָדִיק	צ, צּ	18
100	k	kuf	İğne deliği	קוּף	ק	19
200	r	reş	Baş	רֵישׁ	ר	20
300	ş, s	şin	Diş	שֵׁן	ש	21
400	t	tav	İşaret	תּוֹ	ת	22

Tablo 3. İbrani alfabesi

א (alef) harfi İbrani alfabesindeki ilk harftir ve telafluzda sahip olduğu ses, Arapçadaki “ا” (elif) harfinin sesinden farksızdır. Bu harf, hareke aldığında Arapçadaki hemze gibidir. Hareke almadığında ise uzun ünlüyü ifade etmek için yardımcı görevindedir.

ב (bet) harfi, ortasında nokta bulunup bulunmaması açısından iki farklı sese sahiptir. Ortasında nokta olduğu hâliyle Arapçadaki “ب” (bâ) harfi gibidir. Noktasız hâli ise Türkçedeki “v” sesini vermektedir ve bu ses Arapçada bulunmamaktadır. Harfin ortasında bulunan nokta İbranicede דָּגֶשׁ (dageş) olarak isimlendirilmektedir. Dageş, hareke olarak Arapçadaki şeddeye tekabül etmektedir. Alfabede dageşin telafluzunu değiştirdiği ilk harf “bet” harfidir.

¹¹ Kaynaklarda genel olarak “gimel” harfinin anlamı “deve” olarak verilmiştir. Ancak bu harfin anlamının “asa” olduğunu söyleyen bir görüş de bulunmaktadır. Buradaki dayanak noktası Sami diller arasında Akkadcada var olan “gamlu” (asa) kelimesidir. Bkz. Remzî Ba’albeki, *el-Kitâbetu’l-‘Arabiyye ve’s-Sâmiyye*, Beyrut, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1981, s. 234-235.

ג (gimel) harfinde de dageş bulunmaktadır. Dageşli şekliyle Mısır Arapçasındaki “ج” (g), dageşsiz şekliyle ise Arapçadaki “غ” (ğayn) harfine tekabül etmektedir. Ancak günümüzde dageşli ya da dageşsiz oluşu telaffuz açısından bir fark yaratmamakta ve bu harf “g” olarak seslendirilmektedir.

ד (dalet) harfi de dageş bulunan harflerdendir. Eskiden dageşsiz şekliyle Arapçadaki “ذ” (zâl) harfi gibi, dageşli şekliyle ise Arapçadaki “د” (dâl) harfi gibi seslendirilmekteydi. Ancak günümüzde dageşli ya da dageşsiz oluşu telaffuz açısından bir fark yaratmamakta ve bu harf “d” olarak seslendirilmektedir.

ה (he) harfinin Arapçadaki karşılığı “ه” (hâ) harfidir. Kelimenin sonunda bulunduğu zaman Arapçadaki elif-i maksuranın işlevine sahiptir.

ו (vav) harfi, Türkçedeki “v” harfi gibidir. Ancak harfin sahip olduğu asıl ses, Arapçada bulunan “و” (vâv) harfinin taşıdığı sestir. Bu harften “holam gadol/ ו /o” ve “şuruk/ ו /u” hareketlerini ifade etmek için de istifade edilmektedir. ו (vav) harfinin Arapçadaki “و” harfi yerine Türkçedeki “v” harfi gibi telaffuz edilmesi, İbranilerin Arapçadaki “و” sesine sahip olmayan halklarla kaynaşmasından kaynaklanmaktadır.

ז (zayin) harfi, Arapçadaki “ز” (zâ) harfi gibi seslendirilmektedir.

ח (het) harfi, Arapçadaki “ح” (hâ) harfine tekabül etmektedir. Ancak “خ” (hırıltılı hâ) harfi gibi seslendirilmektedir.

ט (tet) harfi, asıl itibariyle Arapçadaki “ط” (tâ) harfine tekabül etmektedir. Ancak bu harf telaffuz açısından incelmış ve günümüzde Arapçadaki “ت” (tâ) harfinin sahip olduğu sesi almıştır.

י (yud) harfi, Arapçadaki “ي” (yâ) harfi gibidir. Bu harf, hirik gadol/ י /i ve tsere male/ י /e hareketlerini ifade etmek için de kullanılmaktadır.

כ (kaf) harfi de dageşli harflerdendir. Dageş bulunduğu Arapçadaki “ك” (kâf) harfi gibi seslendirilmektedir. Dageş bulunmaz ise Arapçadaki “خ” (hırıltılı hâ) gibi seslendirilmektedir. Kelimenin ortasında bulunduğu bazen, sonunda olduğunda ise daima Arapçadaki “خ” gibi seslendirilmektedir. Daha önce belirtildiği üzere İbranicede, bazı harfler kelimenin sonunda yer aldığı takdirde yazım

değişikliğine uğramaktadır. “Kaf” harfi de bunlar arasında yer almakta ve kelimenin sonunda “ך” şeklinde yazılmaktadır. Kelimenin sonunda yazım değişikliğine uğrayan harflere İbranicede סופיות (sofit¹² harfler) denilmektedir. Sofit harfler beş tanedir.

ל (lamed) harfi, Arapçadaki “ل” (lâm) harfi gibi seslendirilmektedir.

מ (mem) harfi, Arapçadaki “م” (mîm) harfi gibi seslendirilmektedir. “Mem” harfi de sofit harflerdendir ve kelimenin sonunda “ם” şeklinde yazılmaktadır.

נ (nun) harfi de yine sofit bir harf olup Arapçadaki “ن” (nûn) harfi gibi seslendirilmektedir. “נ” harfinin sofit hâli “ן” şeklindedir.

ס (sameh) harfi, Arapçadaki “س” (sîn) harfi gibi seslendirilmektedir.

ע (ayin) harfi, asıl itibariyle Arapçadaki “ع” (‘ayn) harfi gibidir. Fakat Modern İbranicede telaffuzu “א” (alef) harfinden farksızdır.

פ (pe) harfi, yine dageşin bulunup bulunmamasıyla telaffuz farklılığının meydana geldiği bir harftir. Dageşli şekliyle “p” (פ) şeklinde seslendirilmekte, dageş bulunmadığında ve kelimenin sonunda yer aldığı ise Arapçadaki “ف” (fâ) harfi gibi seslendirilmektedir. “פ” harfi de sofit harflerdendir ve kelimenin sonunda “ף” şeklinde ifade edilmektedir. Dageşli şekliyle bu harf (p), İbranicenin aksine Arapçada bulunmamaktadır. Sert dudak ünsüzlerinden biri olan “p” harfinin Arapça ve Etiyopya dillerinde “f” harfine dönüşerek zaman içerisinde ortadan kalktığı belirtilmiştir.¹³

צ (tsadik) harfi, asıl itibariyle Arapçadaki “ص” (sâd) harfi gibi seslendirilmektedir. Ancak Modern İbranicede bu harf, “ts”¹⁴ şeklinde seslendirilmektedir. “Tsadik” harfi, sofit harflerinin beşincisidir ve kelime sonunda “ץ” şeklinde yazılmaktadır.

¹² סופיות (sofit) kelimesi, “sona ait” ve “sonda gelen” manalarını taşımaktadır. “Son” anlamına gelen סוף (sof) kelimesinden türemiştir.

¹³ Brockelmann, *Fikhu'l-Luġâti's-Sâmiyye*, s. 51; Versteegh, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁴ “Tsadi” harfinin ayrıca tz/s/z şeklinde de telaffuz edildiğine işaret edilmiştir. Bkz. Kulu, *a.g.m.*, s. 150.

ק (kuf) harfî, asıl itibariyle Arapçadaki “ق” (kâf) harfî gibi seslendirilmektedir. Ancak günümüzde “ك” (kâf) harfî gibi ince bir telaffuza sahiptir.

ר (reş) harfî, Arapçadaki “ر” (râ) harfî gibi seslendirilmekle beraber günümüzde birçok İbrani tarafından “غ” (ğayn) harfine yakın bir telaffuzla seslendirilmektedir.

ש (şin) harfî, Arapçadaki “ش” (şîn) gibi seslendirilmektedir. “ש” (şin) harfinin sağ üst köşesinde nokta bulunmaktadır. Bu nokta sol üst köşede bulunduğu ise Arapçadaki “س” (sîn) harfî gibi seslendirilmektedir. “ש” (şin) harfî, bazı İbrani diyalektlerinde “ש” (sin) olarak telaffuz edildiği için “ש” (sin) harfinin telaffuzdaki bu farklılık sonucunda ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

ת (tav) harfî İbrani alfabesinin son harfidir. Dageş bulunduğu Arapçadaki “ت” (tâ) gibi, bulunmadığında ise Arapçadaki “ث” (sâ) gibidir. Ancak günümüzde dageşli olup olmamasına bakılmaksızın Arapçadaki “ت” harfî gibi seslendirilmektedir.¹⁵

Görüldüğü üzere İbrani alfabesinde, dageş bulunan yani iki farklı şekilde telaffuzu olan altı harf (ת-פ-צ-ד-ג-כ) bulunmaktadır. Günümüzde bu harflerden פ-כ-צ harfleri, dageşe bağlı olarak farklı telaffuz edilirken ת-ד-ג harflerindeki telaffuz farklılığı geçerliliğini korumamaktadır.¹⁶ Ayrıca eski İbranilerin de ת-ד-ג harflerini zaman zaman dageşli, zaman zaman da dageşsiz olarak telaffuz ettikleri belirtilmektedir.¹⁷

Arapça ve İbranice arasında anlam ve telaffuz bakımından birbirine benzeyen bazı kelimeler vardır. Bu kelimelerin İbranicesinde mevcut olan harfler, Arapçada

¹⁵ Fâris, **a.g.e.**, s. 25-28; es-Savvâf, **a.g.e.**, s. 15. Avraham Even-Şoşan, **el-Hulâsa fî Kavâ'idî'l-Luğati'l-İbriyye**, Çev. Ahmed Kâmil Râvî, Mustafâ 'Abdulma'bûd Seyyid, Ahmed eş-Şehât Heykel, y.y., Revâc li'l-İ'lâm ve'n-Neşr, 2006, s. 19; el-İbriyye/el-Mukadime/el-Ebcediyye, (Çevrimiçi), <https://ar.wikibooks.org/wiki/العبرية/المقدمة/الأبجدية>, 15 Haziran 20019. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Muhammed Bahr 'Abdulmecîd, **Beyne'l-'Arabiyye ve Lehecâtihâ ve'l-İbriyye**, Kahire, Mektebetu Sa'id Rafet, 1977, s. 17-52.

¹⁶ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 71.

¹⁷ Ahmed Şehlân, **Medhal ile'l-Luğati'l-İbriyye**, Rabat, Matba'atu'n-Necâhi'l-Cedîde ed-Dâru'l-Beydâ, 1984, s. 12.

aynı ya da yakın mahrece sahip harflerle ifade bulmaktadır. Bu husus ile ilgili bazı örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:¹⁸

1. ח harfi, ח ya da ח olarak karşılık bulmaktadır.

חלב/halav: חלב חרב/harav: חרב

2. ו harfi, ו ya da ו olarak karşılık bulmaktadır.

ולד/yeled: ורד/yarad: ורד ייס/yaveş: ייס

3. צ harfi, צ, צ, צ ya da צ olarak karşılık bulmaktadır.

קפץ/kafats: (رحل) ظعن/tsa'an: أرض/erets: صرخ/tsarah: צרח

4. ש harfi, ש ya da ש olarak karşılık bulmaktadır.

שור/şor: (رجع) ثاب/sav: שאל/şa'al: שאל

5. ש harfi, ש olarak karşılık bulmaktadır.

לغة, شفة/safa: שפה שיע/sava: שיע

6. כ harfi, כ olarak karşılık bulmaktadır.

אכל/ahal: (ذهب) هلك/halah: חלה

7. ע harfi, ע ya da ע olarak karşılık bulmaktadır.

גלם/elem: غطى/ata: עבר/avar: עבר

Ayrıca ע harfi, ע/atsits: إصيص örneğinde olduğu gibi nadiren hemze olarak da karşılık bulmaktadır.

8. א harfi, א ve nadiren ع olarak karşılık bulmaktadır.

عنقود عنب) عتכול/eşkol: (قال) أمر/amar: אמר

9. ו harfi, ו olarak karşılık bulmaktadır.

¹⁸ Kemâl, *Durûsu'l-Luġati'l-İbriyye*, s. 71-72: el-İmâm, a.g.e., s. 5.

ורד/vered: וָסִי/tsivva

10. ז harfi, ז ya da ז olarak karşılık bulmaktadır.

זבֿח/zavah: זרע/zara

11. ד harfi, ד ya da ד olarak karşılık bulmaktadır.

תלמיד/talimid: תלמיד/daraş, תלמיד

Türkçede ünlü ya da sesli olarak isimlendirilen harfler, Klasik İbranicede harf olarak yer almamaktadır. Ünlü harfler, seslendirme işaretleriyle yani nokta ve çizgilerle ifade edilmektedir. Günümüzde ise seslendirme işaretlerinin yanında bazı harfler de bunun için kullanılmaktadır. Harflerin kullanımı birtakım tartışmalara neden olsa da ünlüleri ifade etmek için harflerden istifade edilmeye devam edilmiştir. Modern İbranicede özellikle yabancı dillerden alınan kelimelerin okunmasını kolaylaştırmak için “alef”, “vav” ve “yud” harfleri ünlü yerine kullanılmaktadır.¹⁹ İbranicede seslendirme işaretlerine “harekeler” (הִתְנוּעוֹת) denilmektedir. Harekeler uzun, kısa ve bileşik olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.²⁰

Kısa harekeler (הִתְנוּעוֹת קְטָנוֹת/hat-tnu‘ot hak-ktannot); פָּתַח/patah, סֶגּוֹל/seggol, חִירִיק קָטָן/hirik katan, חֹלָם קָטָן/holam katan, קִבּוּץ/kubuts ve שְׁוָא נָח/ševa nah olmak üzere altı tanedir.²¹ Patah harekesi, harfin altına konulmaktadır. İşareti “_” şeklinde kısa çizgidir. Arapçadaki fetha harekesine tekabül etmekle birlikte Türkçede “a” sesi ile ifade edilmektedir. Seggol harekesi de harfin altına konan bir harekedir. İşareti “_” şeklinde üç noktadan oluşan ters bir üçgeni andırmaktadır. Arapçada kesre-i mumâle olarak ifade edilmekle beraber fethaya yakındır. Türkçede “e” sesi ile ifade edilmektedir. Hirik katan da yine harfin altına konmaktadır. Hirik haser olarak da geçen bu harekenin işareti, “_” şeklinde bir noktadır. Arapçadaki kesreye tekabül etmektedir. Türkçede “i” sesi ile ifade edilmektedir. Holam katan, harfin sol üst köşesine konulmaktadır. İşareti “_” şeklindedir. Arapçada damme-i mufahhame şeklinde ifade edilmektedir. Bu hareke Arapçada bulunmayan “o” sesine sahiptir.

¹⁹ Hasanov, *Modern İbranice Dilbilgisi*, s. 37-38.

²⁰ Muhammed et-Tûncî, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, Trablus, Dâru'l-Şimâl, 2003, s. 50-51.

²¹ et-Tûncî, *a.g.e.*, s. 50.

Kubuts da harfin altına konulan bir harekedir. İşareti “ ֿ ” şeklinde sağa doğru meyilli olarak alt alta konan üç noktadır. Arapçadaki dammeye tekabül etmektedir. Türkçede “u” sesi ile ifade edilmektedir. Şeva nah harekesi de yine harfin altına konulmaktadır. İşareti “ ֿ ” şeklinde alt alta olan iki noktadır. Arapçadaki sükuna tekabül etmektedir.²²

Uzun hareketler (הַתְּנוּעוֹת הַגְּדוֹלוֹת/hat-tnu‘ot hag-gdolot); קָמָץ/kamats, חֵירִיק גָּדוֹל/hirik gadol, חוֹלָם גָּדוֹל/holam gadol ve שׁוּרוּק/şuruk olmak üzere beş tanedir.²³ Kamats harekesi, harfin altına konulmaktadır. İşareti “ ֿ ” şeklinde patah harekesinin altına kısa dik bir çizginin ilave edilmesiyle elde edilmektedir. Taşıdığı ses itibariyle Arapçada öncesinde fetha bulunan med elifine, Türkçede ise uzun “a” sesine tekabül etmektedir. Tsere harekesi de harfin altına konulmaktadır. İşareti “ ֿ ” şeklinde yan yana konan iki noktadan oluşmaktadır. Sahip olduğu ses, fetha ile kesre arasında yer almakla birlikte Türkçede uzun “e” sesine tekabül etmektedir. Hirik gadol, bir nokta ve “yud” harfinden oluşmaktadır. İşareti “ ֿ ” şeklinde harfin altına konulan bir nokta ve akabinde gelen yud harfidir. Hirik gadol, hirik katanın yani “i” sesinin uzun şeklidir. Arapçada öncesinde kesre olan med yâsına tekabül etmektedir. Holam gadol, harften sonra “ı” şeklinde yazılan “vav” harfi ve onun üstüne konan bir noktadan oluşmaktadır. Uzun “o” sesini ifade etmektedir. Şuruk da holam gadol gibi yine harften sonra yazılan “vav” harfi ve bir nokta ile sembolize edilmektedir. Ancak noktanın konulduğu yerde farklılık vardır. Şuruk harekesinde nokta “ı” şeklinde “vâv” harfinin ortasına konulmaktadır. Bu hareke kubutsun yani “u” sesinin uzun şeklidir. Arapçada med vâvına tekabül etmektedir.²⁴

Bileşik hareketler (הַתְּנוּעוֹת הַמְּרֻבּוֹת/hat-tnuot ham-markavot); חֵטָף פָּתַח/hataf patah, חֵטָף סֵגוֹל/hataf seggol ve חֵטָף קָמָץ/hataf kamats olmak üzere üç tanedir.²⁵ Bu hareketler, patah, seggol ve kamats hareketlerinin şeva harekesi ile yan yana gelmesiyle meydana gelmektedir. Hataf patahın işareti, “ ֿ ” şeklindedir ve Arapçadaki fethaya tekabül etmektedir. Türkçede ise “a” olarak ifade edilmektedir.

²² Seyyid Ferac Râşid, *el-Luġatu'l-İbriyye: Kavâ'id ve Nusûs*, Riyad, Dâru'l-Murîh, 1993, s. 33-38; Hasanov, *Modern İbranice Dilbilgisi*, s. 39.

²³ et-Tûncî, *a.g.e.*, s. 51; 'Abdurraûf, *a.g.e.*, s. 33.

²⁴ Râşid, *a.g.e.*, s. 33-36; Hasanov, *a.g.e.*, s. 40.

²⁵ Et-Tûncî, *a.g.e.*, s. 51.

Hataf seggolün işareti, “ ٲ ” şeklindedir. Arapçada kesre-i mumâle, Türkçede ise “e” olarak ifade edilmektedir. Hataf kamatsın işareti, “ ٲ ” şeklindedir ve Türkçede “o” olarak ifade edilmektedir. İbranicede “hataflı hareketler” olarak da isimlendirilen bileşik hareketlerin kullanıldığı özel harfler vardır. Bu harfler, gırtlak harfleri denilen א-ח-ה-ע harfleridir. א-ח-ה-ע harfleri yapıları gereği tek başına şeva kabul etmezler. Bundan dolayı şeva harekesine patah, seggol ve kamats hareketleri eşlik eder.²⁶

3.1. İsimlerde Belirlilik ve Belirsizlik Konusu

Mevzusu edilen nesne ya da varlığın muhatab açısından belirli veya belirsiz oluşu, pek çok dilde birtakım dilsel göstergelerin üretilmesine neden olmuştur. Arapça ve İbranice de bu diller arasındadır. Arapça, hem belirlilik hem de belirsizlik için dilsel bir gösterge üretmiştir. Belirsizliği ifade eden gösterge zamanla ortadan kalktığından dolayı İbranicede yalnızca belirliliği ifade etmek için bir göstergenin bulunduğunu söylemek mümkündür.

3.1.1. Arapça İsimlerde Belirlilik ve Belirsizlik

Arapçada fiil ve edat dışındaki bütün kelimelerde nekrelik (belirsizlik) ve marifelik (belirlilik) söz konusudur.²⁷

3.1.1.1. Belirsiz İsimler (الأسماء النكرة)

Belirli bir nesne ve varlığa işaret etmeyen isimlere nekre (النكرة) denilmektedir.²⁸ Arap dilcileri, nekre isimlerin özelliklerini şu şekilde belirlemişlerdir: Nekre isimlerin manasında belirsizlik vardır. Tenvin ve aynı şekilde tarif harfini kabul ederler. Kendisinden sonra zahiri bir isme ya da zamire muzaf olabilirler.²⁹ Türkçede “bir”, “bazı”, “birtakım” gibi kelimeler ile ifade edilen nekre, Arapçada ismin sonundaki hareketin tenvin (nunlama) olmasından anlaşılır. Örneğin “ولد” kelimesi nekredir ve Türkçe karşılığı “bir çocuk”tur. Nekreliğin Türkçede “bir”

²⁶ Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 76; Hasanov, *a.g.e.*, s. 41.

²⁷ Mehmet Yavuz, *Arapça Dilbilgisi: Sarf*, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2011, s. 176.

²⁸ Yavuz, *a.g.e.*, s. 176.

²⁹ Fâdıl Fethî Vâlî, *en-Nahvu'l-Vazîfi*, 3. bs., Hail, Dâru'l-Endelus li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2003, s. 130.

kelimesi ile ifade edilmesi sadece tekil isimlerde söz konusudur. Nitekim “أولاد” kelimesi Türkçeye “bazı çocuklar”, “birtakım çocuklar” şeklinde çevrilir.³⁰ Tenvin; müfred, cemi müennes salim ve cemi teksir isimlerde bulunmaktadır. Müsenna ve cemi salim isimlerde ise tarif harfinin bulunmaması nekrelîğe işaret etmektedir.³¹ Nekre konusundaki istisna alemlerdir. Alemlerdeki tenvin belirsizliğe işaret etmemektedir.³²

Arapçada nekrelîğin temel göstergesi tenvindir. Tenvin olgusunun Arapçanın müstakil bir dil olduğu zamanda ortaya çıktığı ve diğer Sami dillerde bu olguya rastlanılmadığı ifade edilse de³³ Akkadcada temyim (mimleme) ile birlikte tenvinin de bulunduğu işaret edilmektedir.³⁴ Sami dillerde bulunan tenvinin aslı temyimdir.³⁵ Ancak temyim Akkadcada sadece belirsizliği ifade etmemektedir.³⁶ Temyim, Akkadcada hem belirli hem belirsiz isimlerde kullanılmaktadır.³⁷ Temyimin izleri Arapçada “فم” kelimesinde ve el-Mütelemmis’in (525-580)³⁸ beyitindeki “ابنم” kelimesinde görülmektedir.³⁹

أَبَى اللَّهِ إِلَّا أَنْ أَكُونَ لَهَا ابْنًا

و هل لي أمٌ غيرُها إن هَجَوْتُها

Onu terk edersem başka annem mi var? / Beni ona evlat kılan Allah'ın iradesidir ancak

³⁰ Tahsin Deliçay, “Arap Dilinde Harf-i Ta’rif”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, Sayı: 2, 2002, s. 193.

³¹ Ba’albekî, *Fıkhu’l-‘Arabiyyeti’l-Mukâran*, s. 142.

³² Yavuz, *a.g.e.*, s. 176.

³³ Versteegh, *a.g.e.*, s. 19-20

³⁴ Moscati vd., *a.g.e.*, s. 164.

³⁵ Gotthelf Bergsträsser, *et-Tatavvuru’n-Nahvî li’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Haz. Ramadân ‘Abduttevvâb, 2. bs., Kahire, Mektebetu’l-Hâncî, 1994, s. 118.

³⁶ Brockelmann, *Fıkhu’l-Luğâti’s-Sâmiyye*, s. 103; Bergsträsser, *et-Tatavvuru’n-Nahvî li’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, s. 118.

³⁷ Fischer, “*el-‘Arabiyye fî İtâri’l-Luğâti’s-Sâmiyye*”, s. 49; Ba’albekî, *Fıkhu’l-‘Arabiyyeti’l-Mukâran*, s. 142.

³⁸ Cahiliye döneminde yaşamış şairdir. Bkz. Ali Şakir Ergin, “Mütelemmis”, *DİA*, C. XXXII, 2006, s. 190-191.

³⁹ ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 246-247.

3.1.1.2. Belirli İsimler (الأسماء المعرفة)

Belirli bir nesne ve varlığa işaret eden isimlere marife (المعرفة) denilmektedir.⁴⁰ Marife isimler şunlardır: Zamirler, alemler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, belirlilik takısı (ال edatı) ile marife olan isimler ve izafetle marife olan isimler.⁴¹

3.1.1.2.1. Zamirler (الضمائر)

Cümle içinde ismin yerine kullanılan; mütekellim (birinci şahıs), muhatab (ikinci şahıs) ve gaibe (üçüncü şahıs) işaret eden kelimelere zamir (الضمير) denilmektedir.⁴² Zamirlerin sayı bakımından tekil (müfred), ikil (müsenna) ve çoğul (cemi) olmak üzere üç, cinsiyet bakımından eril (müzekker) ve dişil (müennes) olmak üzere iki formu bulunmaktadır. Zamirleri biçimsel olarak ayrık (منفصل) ve bitişik (متصل) olarak ikiye ayırmak mümkündür.⁴³

Munfasıl Zamirler: Ayrı yazılan zamirlerdir. Bu zamirler kendi aralarında merfu munfasıl ve mansub munfasıl şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Merfu munfasıl zamirler, cümle içinde ismin üstlenebileceği bütün görevleri üstlenebilen zamirlerdir. Sayıları on iki tanedir.⁴⁴ Birinci tekil şahıs (ene) ve birinci çoğul şahıs (nahnu) zahirinde cinsiyet ayrımı bulunmamaktadır. Aynı şekilde müsenna zamirlerde de cinsiyet ayrımı söz konusu değildir.⁴⁵

⁴⁰ Ahmet Aslan, **Arapça Dilbilgisi: Nahiv**, İstanbul, Cantaş Yayınları, 2012, s. 61; Ahmed el-Hâşimî, **el-Kavâ'idu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-'Arabiyye**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, t.y., s. 78.

⁴¹ Yavuz, **a.g.e.**, s. 177; Cemâleddîn İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, Tahk. Muhammed Hayur Ta'meh el-Halebî, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2009, s. 76.

⁴² Aslan, **a.g.e.**, s. 40; Mustafâ el-Galâyînî, **Câmi'u'd-Durusi'l-'Arabiyye**, Tahk. 'Alî Suleymân Şebara, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2010, s. 113.

⁴³ Aslan, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁴ el-Hâşimî, **a.g.e.**, s. 80.

⁴⁵ Aslan, **a.g.e.**, s. 40; Yavuz, **a.g.e.**, s. 178.

Anlamı	Cinsiyeti	Okunuşu	Zamir
Ben	Eril-Diştir	ene	أنا
Sen	Eril Diştir	ente enti	أنت أنت
O	Eril Diştir	huve hiye	هو هي
Biz	Eril-Diştir	nahnu	نحن
Siz ikiniz	Eril-Diştir	entumâ	أنتم
Sizler	Eril Diştir	entum entunne	أنتم أنتن
O ikisi	Eril-Diştir	humâ	هما
Onlar	Eril Diştir	hum hunne	هم هن

Tablo 4. Merfu munfasıl zamirler

Mansub munfasıl zamirler, cümle içinde nesne (meful) görevini görmektedirler. Sayı ve cinsiyet açısından merfu munfasıl zamirler gibidir.⁴⁶

Anlamı	Cinsiyeti	Okunuşu	Zamir
Beni, bana	Eril-Diştir	ıyyâye	إياي
Seni, sana	Eril Diştir	ıyyâke ıyyâki	إياك إياك
Onu, ona	Eril Diştir	ıyyâhu ıyyâhâ	إياه إياها
Bizi, bize	Eril	İyyânâ	إيانا
Siz ikinizi, siz ikinize	Eril-Diştir	ıyyâkumâ	إياكما
Sizleri, sizlere	Eril Diştir	ıyyâkum ıyyâkunne	إياكم إياكن
O ikisini, o ikisine	Eril-Diştir	ıyyâhumâ	إياهما
Onları, onlara	Eril Diştir	ıyyâhum ıyyâhunne	إياهم إياهن

Tablo 5. Mansub munfasıl zamirler

Muttasıl Zamirler: İsim, fiil ve harflere/edatlara bitişen zamirlerdir. Bu zamirler merfu muttasıl, mansub muttasıl ve mecrur muttasıl olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

⁴⁶ Aslan, **a.g.e.**, s. 49; Yavuz, **a.g.e.**, s. 179.

Anlamı	Cinsiyeti	Okunuşu	Fiil+Zamir	Okunuşu	Zamir
Beni korudu	Eril-Diştir	harasenî	حَرَسَنِي	-î	ي
Seni korudu	Eril Diştir	haraseke haraseki	حَرَسَكَ حَرَسَكِ	-ke -ki	ك ك
Onu korudu	Eril Diştir	harasehu harasehâ	حَرَسَهُ حَرَسَهَا	-hu -hâ	ه ها
Bizi korudu	Eril-Diştir	harasenâ	حَرَسَنَا	-nâ	نا
Siz ikinizi korudu	Eril-Diştir	harasekumâ	حَرَسَكُمَا	-kumâ	كما
Sizleri korudu	Eril Diştir	harasekum harasekunne	حَرَسَكُم حَرَسَكُنَّ	-kum -kunne	كم كن
O ikisini korudu	Eril-Diştir	harasehumâ	حَرَسَهُمَا	-huma	هما
Onları korudu	Eril Diştir	harasehum harasehunne	حَرَسَهُمْ حَرَسَهُنَّ	-hum -hunne	هم هن

Tablo 7. Mansub muttasıl zamirler

Mecrur muttasıl zamirler, isme ya da harfe bitişen zamirlerdir ve sayıları on iki tanedir. Türkçedeki iyelik eklerine karşılık gelen bu zamirler تلميذ (erkek öğrenci) kelimesiyle birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Anlamı	Cinsiyeti	Okunuşu	İsim+Zamir	Okunuşu	Zamir
Öğrencim	Eril-Diştir	tilmîzî	تلميذي	-î, -ye	ي
Öğrencin	Eril Diştir	tilmîzuke tilmîzuki	تلميذك تلميذكِ	-ke -ki	ك ك
Öğrencisi	Eril Diştir	tilmîzuhu tilmîzuhâ	تلميذه تلميذها	-hu -hâ	ه ها
Öğrencimiz	Eril-Diştir	tilmîzunâ	تلميذنا	-nâ	نا
Öğrenciniz (müsenna için)	Eril-Diştir	tilmîzukumâ	تلميذكما	-kumâ	كما
Öğrenciniz	Eril Diştir	tilmîzukum tilmîzukurne	تلميذكم تلميذكنَّ	-kum -kunne	كم كن
Öğrencileri (müsenna için)	Eril-Diştir	tilmîzuhumâ	تلميذهما	-humâ	هما
Öğrencileri	Eril Diştir	tilmîzuhum tilmîzuhunne	تلميذهم تلميذهنَّ	-hum -hunne	هم هن

Tablo 8. Mecrur muttasıl zamirler

3.1.1.2.2. Alemler (الأعلام)

Lafzı dışında herhangi bir karineye ihtiyaç duymadan müsemmasına doğrudan işaret eden özel isimlere alem (العلم) denilmektedir.⁵⁰ أيمن, محمد, إبراهيم gibi insan; قريظة, تميم, قريش gibi şehir; حلب, القدس, دمشق gibi hayavan; فصيح, بارع, برق gibi kabile isimleri alemlere örnek teşkil edebilir.⁵¹ Alemleri farklı açılardan ele almak mümkündür. Burada alemler, yapı/lafız açısından müfred ve mürekkeb⁵² şeklinde iki grupta incelenecektir.

Müfred Alemler: Tek bir kelimededen meydana gelen alemlerdir. Amiline göre irab edilirler. Müfred alem gayrı munsarif bir isim ise mecrur olması gereken yerde fetha alır. “فَعَال” vezninde gelen gayrı munsarif alemler bu durumun dışında tutulur, dolayısıyla bu alemler kesre alabilirler.⁵³ Müfred alemleri, aynı isimden menkul, mana isminden menkul, fiilden menkul ve sayı isminden ya da sayı isminden türetilen sıfattan menkul şeklinde dört grupta incelemek mümkündür.

Aynı isimden menkul alemler, cins isimden ya da sıfattan menkul olabilir. Cins isimden menkul aleme أسد (aslan), ثعلب (tilki), حية (yılan), صخر (kaya) ve benzeri isimler örnek gösterilebilir. Sıfattan menkul alemler; ism-i fail, ism-i meful ve sıfatı müşebbehe vezinlerinde gelebilir. İsm-i fail vezninde gelen aleme Araplar arasında yaygın kullanılan ve Hz. Peygamber’in soyunun dayandığı kabilenin adı olan هاشم ismi örnek verilebilir. هاشم (kıran) ismi, هشم (kırdı, ufalttı) fiilinin ism-i failidir. İsm-i meful vezninde gelen aleme İslam’dan sonra Hz. Peygamber’in örnek kişiliği dolayısıyla birçok kişiye verilen محمد ismi örnek verilebilir. محمد (övmüş) ismi, حمد (övdü) fiilinin ism-i mefulüdür. Sıfatı müşebbehe vezninde gelen aleme Hz. Peygamber’in torununa verilen حسن ismi örnek verilebilir. حسن (güzel, iyi) ismi, حُسن (güzel oldu, iyi oldu) fiilinden türemiş sıfatı müşebbehedir.

⁵⁰ Eymen Emîn ‘Abdulğani, **en-Nahvu’l-Kâfi**, Kahire, Dâru’t-Tevfikiyye li’t-Turâs, C. I, 2010, s. 102.

⁵¹ ‘Abdulğani, **a.g.e.**, s. 102, 1 numaralı dipnot; Yusuf Uralgiray, **İlk ve İleri Dilbilgisi**, İstanbul, Tebliğ Yayınları, C. I, 1986, s. 550.

⁵² Yavuz, **a.g.e.**, s. 183-184; el-Hâşimî, **a.g.e.**, s. 89.

⁵³ el-Hâşimî, **a.g.e.**, s. 89.

Mana isminden menkul alemler, asıl itibariyle masdardır. زاد (arttı) fiilinin masdarı olan زَيْد (artma, ilave) ve ضَارَ (zarar verdi) fiilinin masdarı olan ضَرَار (zarar) isimleri, mana isminden menkul alemlere örnek olarak verilebilir.⁵⁴

Fiilden menkul alemler; mazi, muzari ve emir fiilden menkul olabilir. Mazi fiilden menkul aleme Benî Ka'b kabilesine mensup سَعْدُ بْنُ الْغَزَّ'nin ismi örnek olarak gösterilebilir. Buradaki الْغَزَّ ismi "أَفْعَلَ" vezninde gelen الْغَزَّ (üstü kapalı konuştu, bilmece gibi konuştu) mazi fiilinden menkuldür. Yine بَنُو عَدَى بْنِ الدُّمَيْلِّ بْنِ أَسَّس ismindeki "فَعَّلَ" vezninde gelen أَسَّس (kurdu, inşa etti) ismi, mazi fiilden menkul aleme örnek teşkil edebilir. Sami dillerinde muzari fiilden menkul alemler, mazi ve emir fiilden menkul alemlere göre daha fazladır. Muhtemelen muzari fiilinin şimdiki ve gelecek zamanı ifade etmesi sebebiyle muzari fiilden menkul alemleri yeni doğan çocuklara isim olarak vermek daha uygun görülmüştür. Örneğin, bir kişinin يَشْكُر (şükrediyor) olarak isimlendirilmesinin kökeninde o kişinin şu anda ve gelecekte yani devamlı olarak Allah'a şükreden olmasını temenni etmek yatmaktadır. يَشْكُر isminin yanı sıra muzari fiilden menkul alemlere; يَقْدُم (eskiyor), تَدُول (değişiyor, dönüyor), يَثْبَع (akıyor), تَقْلِذ (kesiyor, parçalıyor) isimleri örnek gösterilebilir.⁵⁵ Emir fiilden menkul alemlere سَامَحْ (müsahama göster) ile سَالِم (barış) isimleri örnek gösterilebilir.⁵⁶

Sayı isminden ya da sayı isminden türetilen sıfattan menkul alemler, Sami dillerinde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bununla birlikte Arapça, İbranice ve Tigre dilinde bu türden alemlere rastlanılmaktadır. Arapçada sayı isminden menkul aleme سَبْعُونَ عبد الله بن سبعون محدث ile محمد بن سبعون المقرئ المكي (yetmiş) ismi, sayı isminden türetilen sıfattan menkul aleme ise الْخَمْس (beşinci) ismi örnek gösterilebilir.⁵⁷

Mürekkeb Alemler: İki ya da daha çok kelimenin terkiib oluşturması ile meydana gelen alemlerdir. Mürekkeb alemleri; terkiib-i isnadi, terkiib-i izafi, terkiib-i

⁵⁴ 'Abdulcelil, a.g.e., s. 41.

⁵⁵ Muzari fiilden menkul alem örnekleri için bkz. 'Abdulcelil, a.g.e., s. 45-46.

⁵⁶ Uralgiray, a.g.e., s. 553.

⁵⁷ 'Abdulcelil, a.g.e., 51-52.

meczi ve şibih cümlesinden menkul olmak üzere dört grupta ele almak mümkündür.⁵⁸

Terkib-i isnadiden menkul alemler, en az bir müsned ve müsnedün ileyhdan oluşan alemlerdir. Fiil ve isim cümlesinden menkul oldukları için takdire irab edilirler.⁵⁹ Fiil cümlesinden menkul alemlere, ثَابِتٌ شَرًّا (Kötülüğü koltuğunun altına aldı)⁶⁰ ve جَادَ الْمُؤَلَّى (Allah bağışladı, Hüda verdi) isimleri örnek olarak gösterilebilir.⁶¹ Cahiliye ve İslami dönemde, fiil cümlesinden menkul alemlere az rastlanılmaktadır ve bu alemler genellikle lakap olarak kullanılmıştır.⁶² İsim cümlesinden menkul alemler Akkadca, Ugaritçe ve İbranice gibi bazı Sami dillere kıyasla Arapçada nadir görülmektedir. Arapçada isim cümlesinden menkul aleme اللَّهُ مَعَانَا (Allah bizimledir) ismi örnek olarak gösterilebilir.⁶³

Terkib-i izafiden menkul alemler, muzaf ve muzafun ileyhdan oluşan alemlerdir. Amiline göre ilk kelime irab edilir.⁶⁴ Arapçada oldukça fazla bulunan bu alem türü, Sami dillerinde de yaygın olup Sami dillerin ortak dil olgularından sayılmaktadır. Muzaf ve muzafun ileyh terkibinden oluşan alemler, kendisinde bazı özellikler barındırır. Bunlar arasında muzafun ileyh Allah lafzı ya da Cahiliye Araplarının ibadet ettiği bir ilah ismi olarak gelmesini ve muzafın “عبد” kelimesi olmasını saymak mümkündür. Terkib-i izafiden menkul alemlere; عبد الله (Allah’ın kulu), عبد العزَّى (‘Uzzâ’nın kulu), عبد كُثْرَى (Kusrâ’nın kulu), عبد الجليل (Celîl’in kulu), عبد الحميد (Hamîd’in kulu) gibi isimler örnek gösterilebilir.⁶⁵

Terkib-i mecziden menkul alemler, yan yana gelen iki kelimenin kaynaşarak tek bir kelime haline geldiği alemlerdir. Bu iki kelimenin arasında izafet ya da isnad ilişkisi bulunmamaktadır. بَعْلَاكَ (Bekaa’ın Ba‘ali)⁶⁶, حُضْرَمُوت (ölüm köyü)⁶⁷ ve سَبْيُويِه

⁵⁸ ‘Abdulcelîl, **a.g.e.**, s. 53-88; Yavuz, **a.g.e.**, s. 183-184.

⁵⁹ el-Hâşimî, **a.g.e.**, s. 89-90.

⁶⁰ M. Edip Çağmar, “Araplarda Ad Koyma”, **NÜSHA**, Yıl: III, Sayı: 8, 2003, s. 101.

⁶¹ Yavuz, **a.g.e.**, s. 184; Hulusi Kılıç, **Arapça Dilbilgisi: Sarf**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005, s. 297.

⁶² ‘Abdulcelîl, **a.g.e.**, s. 54.

⁶³ ‘Abdulcelîl, **a.g.e.**, s. 64.

⁶⁴ el-Hâşimî, **a.g.e.**, s. 89.

⁶⁵ ‘Abdulcelîl, **a.g.e.**, s. 72-73.

⁶⁶ ‘Abbûdî, **a.g.e.**, s. 229-230.

⁶⁷ ‘Abbûdî, **a.g.e.**, s. 359.

(elma kokusu)⁶⁸ isimleri örnek olarak gösterilebilir.⁶⁹ Terkib-i meczi grubuna giren alemler gayrı munsariftir. Bunun istisnası sonu “ويه” ile biten alemlerdir.⁷⁰

Şibih cümlesinden menkul alemler, özellikle insanın bir ilaha aidiyetini ifade eden alemlerdir. Car ve mecrurdan oluşurlar. Arap nahivcileri bu alem türünü zikretmemişlerdir. Ancak Nöldeke ve Littmann, sınıflandırmadan bu alem türüne değinmiştir. Nöldeke, şair Ebu'l-‘Atâhiye (748-825)’nin⁷¹ kızına الله (Allah’a ait), farklı bir rivayete göre ise بالله (Allah ile) ismini verdiğini ifade etmiştir. Littmann da Sicilya’da dokuz yüz sene önce أبو بكر بن من الله adında bir kölenin bulunduğunu ve kölenin isminin Yunancaya “bubker thyios menalla” şeklinde geçtiğini zikretmiştir. Littmann ayrıca من الله (Allah’tan) isminin Sudan’da (modern dönemde) verilen isimler arasında yer aldığını eklemiştir. Yine Littmann, esas terkiibinin şibih cümle olduğu بسم الله (Allah’ın adıyla) ismini örnekleri arasında zikretmiştir.⁷²

3.1.1.2.3. İsm-i İşaretler (أسماء الإشارة)

Muşarun ileyh (işaret edilen) hazır bulunduğu duyusal işaret, müşarun ileyh hazır bulunmadığında veya mana içerikli olduğunda ise manevi işaret yoluyla muayyen bir şeye delalet eden isimlere ism-i işaret (اسم الإشارة) denilmektedir.⁷³ Arapçada müşarun ileyh’in yakın, orta ve uzak mesafede olması önem arz etmektedir. Dolayısıyla yakın, orta uzaklık ve uzak için kullanılan farklı ism-i işaretler bulunmaktadır. Ayrıca müşarun ileyh’in cinsiyeti ve sayısı da önem arz etmektedir. İsm-i işaretlerin cinsiyet ve sayı açısından müşarun ileyh ile uyumlu olması gerekmektedir.

⁶⁸ Ebu Sa’îd el-Hasan b. ‘Abdullah es-Sîrâfî, **Ahbâru’n-Nahviyyîn el- Basriyyîn**, Mısır, Şirketu Mektebeti ve Matba’ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1955, s. 37.

⁶⁹ Yavuz, **a.g.e.**, s. 184.

⁷⁰ el-Hâşimî, **a.g.e.**, s. 89.

⁷¹ Ölüm tarihi 826 ve 828 olarak da rivayet edilen Ebu'l-‘Atâhiye, Abbasi döneminde yaşamış bir şairdir. Bkz. Erol Ayyıldız, “Ebu'l-‘Atâhiye”, **DİA**, C. X, 1994, s. 294-295.

⁷² ‘Abdulcelîl, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁷³ el-Galâyînî, **a.g.e.**, s. 121.

Yakın için kullanılan ism-i işaretler şunlardır:⁷⁴

هذا	Bu	هذين/هذان	Bu ikisi
هذه	Bu	هتين/هتان	Bu ikisi
هؤلاء	Bunlar		

هذا ve هذان/هذين müzekker, هذه ve هتين/هتان müennes, هؤلاء ise hem müzekker hem müennes muşarun ileyh için kullanılmaktadır. Bu ism-i işaretlerde bulunan “هـ” harfi esas öge değil, Türkçede “işte” kelimesiyle ifade edilen tenbih edatıdır. Başında tenbih edatı olmayan ism-i işaretler daha çok şiirlerde görülmektedir.⁷⁵

Orta uzaklık için kullanılan ism-i işaretler şunlardır:⁷⁶

ذاك	Şu	ذینك/ذانك	Şu ikisi
تاك	Şu	تینك/تانك	Şu ikisi
أولئك	Şunlar		

ذاك ve ذینك/ذانك müzekker, تاك ve تینك/تانك müennes, أولئك ise hem müzekker hem müennes muşarun ileyh için kullanılmaktadır.

Uzak için kullanılan ism-i işaretler şunlardır:⁷⁷

ذلك	O	ذینك/ذانك	O ikisi
تلك	O	تینك/تانك	O ikisi
أولئك	Onlar		

ذلك ve ذینك/ذانك müzekker, تلك ve تینك/تانك müennes, أولئك ise hem müzekker hem müennes muşarun ileyh için kullanılmaktadır.

İsm-i işaretlerden sonra gelen marife kelime o ism-i işaretin bedeli ya da sıfatı olmaktadır. هذه البنت جميلة (Bu kız güzeldir), هذا الكتاب جميل (Bu kitap güzeldir) gibi.

⁷⁴ Mehmet Talu, **Sarf ve Nahve Giriş**, İstanbul, Tereke Yayınevi, 2008, s. 176.

⁷⁵ Hayrettin Karaman, Bekir Topaloğlu, **Arapça Dilbilgisi: Sarf-Nahiv**, 11. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010, s. 134.

⁷⁶ Talu, **a.g.e.**, s. 176.

⁷⁷ Şakir, **a.g.e.**, s. 25; Talu, **a.g.e.**, s. 176.

İsm-i işaretlerden sonra gelen nekre kelime haber olmaktadır. هذا كتاب (Bu bir kitaptır), هذه بنت (Bu bir kızdır) gibi.⁷⁸

Zaman ifade eden isimlerin başına belirlilik takısı geldiğinde buradaki belirlilik takısı ism-i işaret işlevini görmektedir. Örneğin, اليوم (bugün) kelimesinin başındaki belirlilik takısı هذا (bu) anlamını vermektedir.⁷⁹

3.1.1.2.4. İsm-i Mevsuller (الأسماء الموصولة)

Anlamı kendisinden sonra gelen bir cümle veya şibih cümle (yan cümle) ile açıklanan kelimeye ism-i mevsul (الإسم الموصول) denilmektedir.⁸⁰ İsm-i mevsulün görevi kendisinden sonra gelen cümle veya şibih cümleyi ana cümleye bağlamaktadır. Anlam itibariyle Türkçeye “ki o”, “ki o kimse”, “ki o şey” gibi ibarelerle aktarılsa da ism-i mevsuller Türkçedeki -an, -mı, -dık, -cek sıfat fiil (ortaç) eklerine tekabül etmektedir.⁸¹ Arapçada ism-i mevsuller has ve müşterek olarak iki gruba ayrılmaktadır.⁸²

Müfred, müsenna, cemi, müzekker ve müennes için farklı formları olan ism-i mevsullere has ism-i mevsul denilmektedir. Cinsiyet ve sayı açısından çeşitlilik gösteren bu ism-i mevsuller şunlardır:⁸³

الذي	ki o	الذين/الذان	ki o ikisi	الذين	ki onlar
التي	ki o	اللتين/اللتان	ki o ikisi	اللائي-اللاتي-اللواتي	ki onlar

الذي, الذي, الذين, اللذين/الذان, الذي, اللتين/اللتان, اللاتي-اللاتي-اللواتي ise müennes için kullanılmaktadır. Müfred ve müsenna ism-i mevsuller (الذي, اللذين/الذان, التي, اللتين/اللتان, اللاتي-اللاتي-اللواتي) ise yalnızca hem akıllı hem akılsız, cemi ism-i mevsuller (الذين, اللذين/الذان, اللاتي-اللاتي-اللواتي) ise yalnızca

⁷⁸ Neclâ Yadsıman, *Adım Adım Kur'an Dili*, 16. bs., İzmir, Cemre Kitap Yayın Dağıtım, 2012, s. 111.

⁷⁹ Corcî Zeydân, **1. el-Felsefetu'l-Luğaviyye ve'l-Elfâzu'l-'Arabiyye, 2. Tarihu'l-'Arabiyye**, Beyrut, Dâru'l-Hadâse, 1987, s. 132.

⁸⁰ Hulusi Kılıç, **a.g.e.**, s. 293.

⁸¹ Emrullah İşler, “Arapçada ve Türkçede Ortaçlar: Karşıtsal Çözümleme”, **NÜSHA**, Yıl: II, Sayı: 7, 2002, s. 105.

⁸² Hulusi Kılıç, **a.g.e.**, s. 293; Karaman, Topaloğlu, **a.g.e.**, s. 135.

⁸³ Karaman, Topaloğlu, **a.g.e.**, s. 136; Şakir, **a.g.e.**, s. 30; Koçak, **a.g.e.**, s. 24.

akıllı varlıklar için kullanılmaktadır. Akılsız varlıkların cemisi için müfred müennesin ism-i mevsulü olan التي kullanılmaktadır.⁸⁴

Örnekler:

جاء الرجل الذي ضربني	Beni döven adam geldi.
جاءت المرأة التي علمتني	Bana öğreten kadın geldi.
جاء الرجلان اللذان رأيتهما	Gördüğüm iki adam geldi.
رأيت الذين زاروا أخي	Kardeşimi ziyaret eden (kimse)leri gördüm.

Sayı ve cinsiyet açısından değişiklik göstermeyip müfred, müsenna, cemi, müzekker ve müennes için ortak kullanılan altı tane daha ism-i mevsul vardır ki bunlara müşterek ism-i mevsuller denilmektedir. Müşterek ism-i mevsuller; من (ki o kimse), ما (ki o şey), أي (ki o kimse, ki o şey, herhangi, hangi), “ال” takısı, sahip anlamında olmayan ذو ve ism-i işaret anlamında olmayan ذا’dır.⁸⁵ Bunlardan من akıllı, ما genellikle akılsız, أي, ذو ve ذا ise hem akıllı hem akılsız varlıklar için kullanılmaktadır.⁸⁶ ذا’nın ism-i mevsul olabilmesi için başına من veya ما soru edatlarından birisinin gelmesi gerekmektedir.⁸⁷

Örnekler:

اقبل عذر من اعتذر اليك	Senden özür dileyenin özrünü kabul et.
قرأت ما في الكتاب	Kitaptakini okudum.
مررت بأي هو مجتهد	Çalışkan olana uğradım.
جاءني ذو قام	Ayağa kalkan (kişi) bana geldi.
من ذا قالها؟	Bunu söyleyen kim?

“ال” takısının ism-i mevsul işlevini görmesi için ism-i tafdil dışındaki herhangi bir sıfatın (ism-i fail, mübalağalı ism-i fail, ism-i meful ve sıfatı müşebbehe) başında gelmesi gerekmektedir.

⁸⁴ Yavuz, **a.g.e.**, s. 186.

⁸⁵ Uralgiray, **a.g.e.**, s. 421.

⁸⁶ Talu, **a.g.e.**, s. 179-180; Uralgiray, **a.g.e.**, s. 422-428.

⁸⁷ İbn Hişâm, **a.g.e.**, s. 83.

Örnekler:

جاء الضارب	Vuran geldi.
جاء المضروب	Vurulan geldi.
جاء الحسن	Güzel olan geldi.

Zikredilen örneklerde sıfatların başına gelen “ال” takısı الذي anlamındadır. Bu örneklerin açılımı şu şekildedir:⁸⁸

جاء الذي ضرب
جاء الذي ضرب
جاء الذي حسن

İsm-i mevsulden sonra gelen ve ism-i mevsulun manasını tamamlayan cümleye “sıla cümlesi” denilmektedir. Sıla cümlesinin irabda mahalli yoktur. Sıla cümlesinde ism-i mevsule ait bir zamir bulunmaktadır. Bu zamir, “aid zamiri” olarak isimlendirilmektedir.⁸⁹ Örneğin, ذهب الرجل الذي رأيته (Gördüğün adam gitti) cümlesinde الذي ism-i mevsuldur, رأيته yan cümlecığı sila cümlesidir. Yan cümlecikteki هـ zamiri ise aid zamiridir.⁹⁰

3.1.1.2.5. Belirlilik Takısı ile Marife Olan İsimler (الأسماء المعرفة بأداة التعريف)

Nekre bir ismi marife yapmak, o ismin başına belirlilik takısı getirmekle mümkündür. Belirlilik takısı alan isimde nekrelik alameti olan tenvin kaldırılır. Belirlilik takısı، şeklinde iki harften meydana gelir ve حرف التعريف (tarif harfi) olarak adlandırılır.

Örnek:

الكتاب belirli bir kitap herhangi bir kitap كتاب

Belirlilik takısı alan isimlerin şemsi ya da kameri bir harfle başlayıp başlamadığı önem arz eder. Şemsi harflerle (ط - ظ - ض - ص - ش - س - ز - ذ - د - ث - ت) başlanan isimlerde belirlilik takısındaki “ل” harfi okunmayıp kendisinden

⁸⁸ Yavuz, a.g.e., s. 187.

⁸⁹ Yadsıman, a.g.e., s. 312; Koçak, a.g.e., s. 24.

⁹⁰ Mehmet Maksudoğlu, **Arapça Dilbilgisi**, 18. bs., İstanbul, Ensar, 2012, s. 158.

sonra gelen şemsi harf şeddelenir. الشَّمْسُ, النَّوْمُ, الصَّيْدُ örneklerinde görüldüğü gibi. Alfabenin geriye kalan harfleri kameridir ve bu harflerle başlayan isimlerde “ل” harfi okunur. الْعَيْنُ, الْكِتَابُ, الْبَيْتُ örneklerinde görüldüğü gibi.⁹¹

Arap dilcileri, belirlilik takısının ne olduğuna ve takıda hangi harfin belirliliği sağladığına dair farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bir görüşe göre, belirlilik takısı “ل” olmakla birlikte belirlilik işlevini gören “ل” harfidir. Diğer bir görüşe göre, belirlilik takısı “ل” olmakla birlikte “ل” zaid harftir, yani belirlilik işlevini gören “ل” harfidir. Üçüncü bir görüş ise belirlilik takısının sadece “ل” harfi olduğunu savunmaktadır.⁹²

3.1.1.2.6. İzafetle Marife Olan İsimler (التعريف بالإضافة)

Yukarıda değinilen marife türlerinden birine muzaf olan isimler başında belirlilik takısı olmasa da marife sayılmaktadır. Nitekim muzafun ileyh konumundaki marife isim, muzaf olan nekre ismin belirsizliğini ortadan kaldırarak ona belirlilik kazandırmaktadır. Marife isimlere muzaf olan isimlerin marife sayılması için izafetin manevi izafet olması gerekmektedir.⁹³

كتاب محمد (Muhammed’in kitabı) örneğinde كتاب kelimesi محمد alemine muzaf olarak geldiği için marife sayılmaktadır.

قلمهم (onların kalemi), قلمك (senin kalemin), قلمه (onun kalemi) örneklerinde قلم kelimesi هم, ك ve هـ zamirlerinin muzafı olduğu için marife sayılmaktadır.

مدير هذا المدرسة (bu okulun müdürü) örneğinde مدير kelimesi هذا işaret zamirinin muzafıdır ve marife sayılmaktadır.

ولد الذي (gelen çocuk) örneğinde ولد kelimesi الذي ism-i mevsulünün muzafıdır ve marife sayılmaktadır.

نافذة الغرفة (odanın penceresi) örneğinde نافذة kelimesi belirlilik takısı olan الغرفة kelimesinin muzafıdır ve marife sayılmaktadır.⁹⁴

⁹¹ Maksudoğlu, a.g.e., s. 31.

⁹² İbn Hişâm, a.g.e., s. 89.

⁹³ el-Hâşimî, a.g.e., s. 112.

⁹⁴ Vâlî, a.g.e., s. 173-174.

3.1.2. İbranice İsimlerde Belirlilik ve Belirsizlik

Belirli bir nesne ve varlığa işaret etmeyen isimlere belirsiz (לֹא מְיֻדָּע/lo meyuda‘), belirli bir nesne ve varlığa işaret eden isimlere ise belirli (מְיֻדָּע/meiyuda‘)⁹⁵ denilmektedir.

3.1.2.1. Belirsiz İsimler (הַשְׁמוֹת הַלֹא מְיֻדָּעים/haş-Şemot hal-Lo Meyuda‘im)

İbranicede isimlerin belirsiz olduğunu gösteren özel bir gösterge bulunmamaktadır. İsimlerin belirsiz olduğu başına belirlilik takısı (ה) almamasından anlaşılmaktadır.

Örnekler:

כִּסֵּי/kisse (herhangi) bir sandalye שולחן/şulhan (herhangi) bir masa

İbranicede Sami dillerde belirsizliğin göstergesi olan tenvin ya da temyim bulunmamakla birlikte⁹⁶ bazı isimlerde temyimin izlerine rastlanıldığı ifade edilmektedir. Sayıca az olan⁹⁷ bu türden isimleri ikiye ayırmak mümkündür:⁹⁸

- “-am” (-am) eki ile biten zarflar: Örnek olarak אָמֵן/omen (gerçek) kelimesinden türemiş אֲמֵן/omnam (gerçekten) ile חֵן/hen (lütuf) kelimesinden türemiş חִנָּם/hinnam (ücretsiz, bedava) kelimeleri gösterilebilir.
- “-om” (-om) eki ile biten isim ve zarflar: Örnek olarak פֶּתַח/peta‘ (göz kırpma) kelimesinden türemiş, aslı פֶּתַח olan פִּתְּוֹם/pit’om (ansızın) zarfı ile מִלְכָּם/Milkom (özel isim) ismi gösterilebilir.

⁹⁵ David Sagiv, *Kâmusu ‘İbrî-‘Arabî li’l-Luġati’l-‘İbriyyeti’l-Mu‘âsıra*, Kudüs-Tel Aviv, Hotsaat Şoken, C. I, 1990, s. 934.

⁹⁶ Brockelmann, *Fıkhul-Luġâti’s-Sâmiyye*, s. 103.

⁹⁷ Kemâl, *Durûsu’l-Luġati’l-‘İbriyye*, s. 69.

⁹⁸ Wilhelm Gesenius, *Gesenius’s Hebrew Grammar*, Ed. Emil Kautzsch, Çev. Arthur Ernest Cowley, Oxford, Clarendon Press, 1910, s. 295; Brockelmann, *Fıkhul-Luġâti’s-Sâmiyye*, s. 103; Moscati vd., *a.g.e.*, s. 166.

3.1.2.2. Belirli İsimler (הַשְּׁמוֹת הַמְּיֻדָּעִים/haş-Şemot ham-Meyuda'im)

İbranicede belirli kabul edilen isimler şunlardır: Zamirler, alemler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, belirlilik takısı ile belirli olan isimler ve izafetle belirli olan isimler.⁹⁹ İsm-i mevsullerin belirli addedilmesinin sebebi, asıl itibarıyla işaret zamiri olmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰

3.1.2.2.1. Zamirler (הַכִּנּוּיִם/hak-Kinnuyim)

Doğrudan ya da dolaylı olarak ismin yerini tutan kelimelere zamir (כִּנּוּי/kinnuy ya da שֵׁם/şem guf) denilmektedir. Arapçada olduğu gibi İbranicede de zamirler isim olarak kabul edilmektedir. Birinci şahıs מְדַבֵּר/medaber, ikinci şahıs נוֹהֵא/noheah, üçüncü şahıs נִסְתָּר/nistar şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰¹ Zamirlerin sayı bakımından tekil (יָחִיד/yahid) ve çoğul (רִבּוּי/ribuy), cinsiyet bakımından ise eril (זָכָר/zahar) ve dişil (נְקֵבָה/nekeva) formları bulunmaktadır. İbranicede zamirleri biçimsel olarak ayırık (פְּרֻדִּים/prudim) ve bitişik (חֲבֻרִים/haburim) şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.¹⁰²

Ayrık Zamirler (הַפְּרֻדִּים): Ayrık zamirler, cümle içinde özne ve nesne görevini üstlenmektedir.¹⁰³ Bu zamirler, ayırık özne zamirleri (כִּנּוּי הַנוֹשֵׂא/kinnuyey han-nose hap-perudim)¹⁰⁴ ve ayırık nesne zamirleri (כִּנּוּי הַמּוֹשֵׂא/kinnuyey ham-mussa hap-perudim)¹⁰⁵ şeklinde ikiye ayrılmaktadır.¹⁰⁶

⁹⁹ Muhammed Şâkir Muhammed, *el-Merci' fî Nahv ve Sarfi'l-Luğati'l-İbriyye*, y.y., y.y., 2016, s. 61; İbrâhîm İshâk b. Bârûn, *el-Muvâzene beyne'l-Luğati'l-İbrâniyye ve'l-Arabiyye*, İbrani yazısından Arap yazısına nakleden Ahmed Mahmûd Huveydî, Kahire, Merkezi'd-Dirâsâti'ş-Şarkiyye, 1999, s. 55.

¹⁰⁰ Yitshak Perets, *Mispat haz-Zikka*, Tel Aviv, Hotsaat Dvir, 1967, s. 80.

¹⁰¹ Joshua Blau, *Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot*, 7. bs., y.y., Hotsaat hak-Kibbutz ham-Meuhad, 1992, s. 87; Âmir ez-Zennâtî el-Câbirî, *Kavâ'idu'l-Luğati'l-İbriyyeti'l-Hadise*, Kahire, Dâru'n-Nahdat'il-Arabiyye, 2007, s. 140; Yitshak Livni, *Dikduk hal-Laşon ha-İvri: ha-Hadaşa ve-ha-Yeşana*, Yerusalayim, Hotsaat Sfarim Ahiasaf, 1958, s. 224.

¹⁰² Blau, *Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot*, s. 90.

¹⁰³ Blau, *Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot*, s. 90.

¹⁰⁴ Rabin, *Safot Şemiyyot*, s. 31.

¹⁰⁵ Ya'el Reşef, *haz-Zemer ha-İvri Bereşito*, Yerusalayim, Mossad Bialik, 2004, s. 169.

¹⁰⁶ et-Tûncî, *a.g.e.*, s. 84.

Ayrık özne zamirleri (הַפְּרוּדִים/kinnuyey han-nose hap-prudim), cümlede özne görevini görebilir ve tekid için gelebilir.¹⁰⁷ Sayıları on tanedir. Birinci tekil şahıs (ani, anoki) ve birinci çoğul şahıs (anahnu, anu, nahnu) zamirlerinde cinsiyet ayrımı bulunmamaktadır.¹⁰⁸

Anlamı	Cinsiyeti	Okunuşu	Zamir
Ben	Eril-Dışıl	ani, anoki	אֲנִי, אַנִּי
Sen	Eril Dışıl	atta att	אַתָּה אַת
O	Eril Dışıl	hu hi	הוא היא
Biz	Eril-Dışıl	anahnu, anu, nahnu	נַחְנוּ, אָנוּ, אַנְחֵנוּ
Siz	Eril Dışıl	attem atten	אַתֶּם אַתֶּן
Onlar	Eril Dışıl	hem hen	הֵם הֵן

Tablo 9. Kinnuyey han-nose hap-prudim

Ayrık nesne zamirleri (הַמּוּשָׁא הַפְּרוּדִים/kinnuyey ham-mussa hap-prudim), cümlede nesne olarak görev alırlar. Sayıları on tanedir. Fiile bitişen nesne zamirlerinin אֶת (et) nesne edatına bitişmesiyle ifade edilirler.¹⁰⁹

Anlamı	Cinsiyeti	Okunuşu	Zamir
Beni, bana	Eril-Dışıl	oti	אוֹתִי
Sizi, size	Eril Dışıl	otha otah	אוֹתְךָ אוֹתְךָ
Onu, ona	Eril Dışıl	oto otah	אוֹתוֹ אוֹתָהּ
Bizi, bize	Eril-Dışıl	otanu	אוֹתָנוּ
Sizi, size	Eril Dışıl	ethem ethen	אַתֶּכֶם אַתֶּכֶן
Onları, Onlara	Eril Dışıl	otam otan	אוֹתָם אוֹתָם

Tablo 10. Kinnuyey ham-mussa hap-prudim

¹⁰⁷ Baruh Şaşon, **Laşon ‘İvrit: Torat haş-Şem**, İsrail, Joshua Chachik Puplishing House, 1971, s. 180.

¹⁰⁸ Kemâl, **Durûsu’l-Luğati’l-‘İbriyye**, s. 132; Joshua Blau, **Yesodot Torat hal-Laşon: Torat haş-Şem**, Yeruşalayim, Hotsaat E. Rubenstein, 1988, s. 184; Ramadân ‘Abduttevvâb, **fî Kavâ‘idi’s-Sâmiyyat: el-‘İbriyye ve’s-Suryâniyye ve’l-Habeşiyye**, 3. bs., Kahire, Mektebetu’l-Hâncî, 1983, s. 22.

¹⁰⁹ Blau, **Yesodot Torat hal-Laşon**, s. 184; Şaşon **a.g.e.**, s. 185; ‘Abdurraûf, **a.g.e.**, s. 49.

Bitişik Zamirler (הכינויים החבורים): İsim, fiil ve edatların sonuna bitişen zamirlerdir.¹¹⁰ Fiile, öznel ve nesnel zamirler bitişmektedir. Fiile bitişen öznel zamirlere הכנויי הנפשא החבורים/kinnuyey han-nose ha-haburim, fiile bitişen nesnel zamirlere ise הכנויי המושא החבורים/kinnuyey ham-mussa ha-haburim denilmektedir. İsme bitişen zamirlere הכנויי הקנן/kinnuyey hak-kinyan denilmektedir. Bu zamirler Türkçede iyelik/aitlik eklerine tekabül etmektedir. İsme bitişen zamirler aynı zamanda edatlara bitişen zamirlerdir.

Fiile bitişen öznel zamirler, eylemi yapan özneyi ifade eder. Bu zamirler כתב/katav (yazdı) fiili birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹¹¹

Cinsiyeti	Okunuşu	Yazılışı	Fiil + Zamir	Okunuşu	Zamir
Eril-Dışıl	katavti	כָּתַבְתִּי	Yazdım	-ti	תִּי
Eril Dışıl	katavta katavt	כָּתַבְתָּ כָּתַבְתְּ	Yazdın	-ta -t	תָּ תְּ
Eril Dışıl	katav katva(h)	כָּתַב כָּתַבָּה	Yazdı	- -a(h)	- הָ
Eril-Dışıl	katavnu	כָּתַבְנוּ	Yazdık	-nu	נוּ
Eril Dışıl	ktavtem ktavten	כָּתַבְתֶּם כָּתַבְתֶּן	Yazdınız	-tem -ten	תֶּם תֶּן
Eril-Dışıl	katvu	כָּתְבוּ	Yazdılar	-u	וּ

Tablo 11. Kinnuyey han-nose ha-haburim

¹¹⁰ Blau, **Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot**, s. 95.

¹¹¹ İrena Botvinik, Galit Adam, **Mavo le-Balšanut Teoretit: Helek Bet**, Raanana, ha-Universita ha-Petuha, 2012, s. 57; Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 132.

Fiile bitişen nesnel zamirler, eylemden etkilenen nesneyi ifade eder. Bu zamirler שמר/şamar (korudu) fiili birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:¹¹²

Cinsiyeti	Okunuşu	Yazılışı	Fiil + Zamir	Okunuşu	Zamir
Eril-Diştir	şmarani	שְׁמַרְנִי	Beni korudu	-i	נִי
Eril Diştir	şmarha şmareh	שְׁמַרְךָ שְׁמַרְהָ	Seni korudu	-ha -h	ךָ הָ
Eril Diştir	şmaro şmarah	שְׁמַרּוֹ שְׁמַרְהָ	Onu korudu	-o, -hu -ah	וֹ, הוּ הָ
Eril-Diştir	şmaranu	שְׁמַרְנוּ	Bizi korudu	-anu	נוּ
Eril Diştir	şmarhem şmarhen	שְׁמַרְכֶּם שְׁמַרְהֶן	Sizi korudu	-hem -hen	כֶּם הֶן
Eril Diştir	şmaram şmaran	שְׁמַרְם שְׁמַרְןָ	Onları korudu	-am -an	ם ןָ

Tablo 12. Kinnuyey ham-mussa ha-haburim

İyelik ekleri, ismin sonuna bitişerek aitlik bildiren zamirlerdir. Sayıları on tane olan bu zamirler תלמיד/talimid (erkek öğrenci) kelimesi ile birlikte aşağıdaki tabloda verilmiştir:¹¹³

Anlamı	Cinsiyeti	Okunuşu	İsim+Zamir	Okunuşu	Zamir
Öğrencim	Eril-Diştir	talmidi	תְּלִמִּידִי	-i	יִי
Öğrencin	Eril Diştir	talmidha talmideh	תְּלִמִּידְךָ תְּלִמִּידְהָ	-ha -eh	ךָ הָ
Öğrencisi	Eril Diştir	talmido talmidah	תְּלִמִּידּוֹ תְּלִמִּידְהָ	-o -ah	וֹ הָ
Öğrencimiz	Eril-Diştir	talmidenu	תְּלִמִּידֵנוּ	-enu	נוּ
Öğrenciniz	Eril Diştir	talmidhem talmidhen	תְּלִמִּידְכֶּם תְּלִמִּידְהֶן	-hem -hen	כֶּם הֶן
Öğrencileri	Eril Diştir	talmidam talmidan	תְּלִמִּידָם תְּלִמִּידָן	-am -an	ם ןָ

Tablo 13. Kinnuyey hak-kinyan

Bitiştir ismin eril-diştir ve tekil-çoğul oluşuna göre bu zamirlerde bazı farklılıklar meydana gelmektedir.¹¹⁴

¹¹² Şaşon, a.g.e., s. 182; ‘Abdurraûf, a.g.e., s. 49.

¹¹³ Hayim Tsevi Lerner, **More hal-Laşon**, Vilna, bi-Defus ha-Almana ve-ha-Ahim Rom, 1898, s. 28;

Şaşon, a.g.e., s. 181; Şapira, a.g.e., s. 37-38.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşer, a.g.e., s. 44-47.

3.1.2.2.2. Alemler (שְׁמוֹת הָעֵצִים הַפְּרָטִיִּים/Šmot ha-‘Etsem hap-Pratiyyim)

Kendi türü içerisinde benzer olanlardan ayırt etmek amacıyla bir şeye verilen isme alem (שְׁמוֹת הָעֵצִים הַפְּרָטִיִּים/Šmot ha-‘etsem hap-pratiyyim) denilmektedir. אַבְרָהָם/Avraham (İbrahim), יְרוּשָׁלַיִם/Yeruşalayim (Kudüs), פְּרָת/Prat (Fırat), סִינַי/Sinay (Sina) gibi.¹¹⁵ Alemler mahiyeti itibariyle belirli olduğu için belirlilik takısı olarak ya da izafete girerek belirli olmazlar.¹¹⁶ Alemlerin genel olarak çoğulları bulunmamaktadır.¹¹⁷

İbranicede alemleri, Arapçada olduğu gibi yapı bakımından müfred ve mürekkep olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Müfred Alemler: Tek bir isimden meydana gelen alemdir. Müfred alemleri, aynı isimden menkul, mana isminden menkul, fiilden menkul ve sayı isminden ya da sayı isminden türetilen sıfattan menkul şeklinde dört grupta incelemek mümkündür.

Aynı isimden menkul alemler, cins isim ve sıfattan menkul alemleri içermektedir. Cins isimden menkul aleme חֲזִיר/Hezir (domuz), זֶעֶב/Zeev (kurt), חָמור/Hamor (eşek), יָעַל/Ya‘el (dağ keçisi), נָחָשׁ/Nahaş (yılan), דְּבוּרָה/Devora (arı) ve יוֹנָה/Yona (güvercin) isimleri örnek olarak gösterilebilir. יוֹנָה kelimesi lafzen dişil olmasına karşın erkeklere verilen bir isimdir.¹¹⁸ Sıfattan menkul alemler, ism-i fail ve ism-i meful olarak gelebilirler. İsm-i failden menkul aleme מְטַרֵד/Matred (kovan, uzaklaştıran) ve מְנַחֵם/Menahem (teselli eden) isimleri örnek gösterilebilir. מְטַרֵד ve מְנַחֵם isimleri טָרַד/tarad (kovdu, uzaklaştırdı) ve נָחַם/niham (teselli etti) fiillerinin ism-i failleridir. İsm-i mefulden menkul aleme אֲזוּבָה/Azuva (terk edilen, bırakılan, kimsesiz), בָּרוּךְ/Baruh (bereketli, kutsanmış) ve זְבוּדָה/Zevuda (verilen, bahşedilen, hediye) isimleri örnek gösterilebilir. אֲזוּבָה, בָּרוּךְ ve זְבוּדָה isimleri אָזַב/azav (terk etti,

¹¹⁵ Şapira, a.g.e., s. 21.

¹¹⁶ Rahel Kabeli, **Lehavin Letargel u-Lada‘at: Yediat hal-Laşon Havana ve-Haba‘a**, Even Yehuda, Rehesh, 1999, s. 380.

¹¹⁷ Moşe Goşen-Gottstein, **had-Dikduk ha-‘İvri haş-Şimmuşi**, Tel Aviv, Hotsaat Şuken, 1973, s. 99.

¹¹⁸ Betsalel Porten, “Şem, Şem ‘Etsem Pratiyyim be-Yisrael: Matan Şemot be-Yisrael”, **Entsiklopedya Mikrait**, C. VIII, 1982, s. 42; İbrâhîm es-Sâmerrâî, **el-A‘lâmu’l-‘Arabiyye: Dirâse Luğaviyye İctima‘iyye**, Bağdad, Mektebetu’l-Ehliyye, 1964, s. 77.

bıraktı), בָּרַח/barah (kutsadı) ve זָבַד/zavad (verdi, bahşetti) fiillerinin ism-i mefulleridir.¹¹⁹

Mana isminden menkul alemler, asıl itibariyle masdardır. Mana isminden menkul alemlere דְּלִילָה/Delila (zayıf, cılız) ve צָדוֹק/Tsadok (dürüst, adil) isimleri örnek olarak gösterilebilir. דְּלִילָה ismi דָּלָל/dalal (zayıf, cılız oldu) fiilinin, צָדוֹק ismi ise צָדַק/tsadak (dürüst oldu, adil oldu) fiilinin masdarıdır.¹²⁰

Fiilden menkul alemler, mazi ve muzari fiilden menkul olabilirler. Mazi fiilden menkul aleme אֶרְפָּה/Arfa ismi örnek gösterilebilir. אֶרְפָּה ismi “פָּעַל” (pa‘al) vezninden menkuldür. אֶרְפָּה “boynunu vurdu”, “başını kesti” anlamlarına gelir. אֶרְפָּה ise אָרַף fiilinin üçüncü tekil dişil şahıs için çekimlenmiş hâlidir. Yine “פָּעַל” vezninden menkul שִׁלֵּם/Şillem (kemale erdi, tamamlandı, bitti) ismi de mazi fiilden menkul aleme örnek teşkil edebilir. Muzari fiilden menkul alemlere יָאֲקוֹב/Ya‘akov¹²¹ (takip ediyor, izliyor), יִצְחָק/Yitshak (gülüyor) ve יִמְנָה/Yimna (sayıyor, hesaplıyor) isimleri örnek gösterilebilir. Vezni “פָּעַל” olan bu fiillerin mazisi, אָקַב/‘akav (takip etti, izledi), צָחַק/tsahak (güldü) ve מָנָה/mana (saydı, hesapladı)’dır.¹²²

Sayı isminden ya da sayı isminden türetilen sıfattan menkul alemler, İbranicede sayıca fazla değildir. Sayı isminden menkul aleme שֶׁבַע/Şeva (yedi), sayı isminden türetilen sıfattan menkul aleme ise רֵבַע/Reva‘ (çeyrek) ismi örnek gösterilebilir.¹²³

Mürekkab Alemler: İki ya da ikiden fazla ismin bir araya gelmesiyle meydana gelen alemlerdir. Mürekkeb alemleri; terkeb-i isnadi, terkeb-i izafî ve şibih cümlesinden menkul olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.

Terkib-i isnadiden menkul alemler, isim ve fiil cümlesinden menkul olmak üzere en az bir müsned ve müsnedün ileyhden oluşmaktadır. Bu alem türü Sami diller arasında Akkadcada oldukça fazla kullanılmıştır. Bununla birlikte Eski

¹¹⁹ ‘Abdulcelîl, a.g.e., s. 38-42.

¹²⁰ ‘Abdulcelîl, a.g.e., 41-42.

¹²¹ Bazı araştırmacılar, Ya‘akov isminin “topuk” anlamına gelen “אָקַב/‘akev” kelimesinden türediğini öne sürmüşlerdir. Bkz. ‘Abdulcelîl, a.g.e., s. 47, 4 numaralı dipnot.

¹²² ‘Abdulcelîl, a.g.e., s. 47.

¹²³ ‘Abdulcelîl, a.g.e., s. 52.

İbranicede de dikkat çekici derece fiil cümlesinden menkul alemlere rastlanılmaktadır. Tevrat metinlerinde geçen fiil cümlesinden menkul alemler genel olarak fiil ve failden meydana gelir; fail genellikle אֱל/El (Tanrı), יְהוָה/Yahve (Tanrı'nın özel ismi) ve מֶלֶךְ/Meleh (Kral) gibi Tanrı'yı ifade eden kelimelerdir. Bunlardan מֶלֶךְ kelimesinin fail olarak gelmesi daha az görülen bir durumdur. Fiil cümlesinden menkul alemlere örnek olarak נִתְּנָהוּ/Netanyahu¹²⁴ (Yahve bağışladı), אֶשָּׂהוּ/Asael (Tanrı yaptı), בְּנָהוּ/Benayahu (Yahve yarattı) isimleri gösterilebilir. Aynı şekilde isim cümlesinden menkul alemlerde de isnad unsurlarından biri, Akkadca ve Ugaritçede de olduğu gibi “אֱל/El” (Tanrı) kelimesi ya da Tanrı'yı ifade eden bir kelimedir. Örnek olarak אֱלֹהֵי יְהוָה/Elyeho‘enay (Tanrı Yahve iki gözümüdür), מִיכָאֵל/Mihael (Kim Tanrı gibidir), מִיחָהוּ/Mihayahu (Kim Yahve gibidir) ve אִמָּנוּאֵל/İmmanuel (Tanrı bizimledir) isimleri gösterilebilir.¹²⁵

Terkib-i izafiden menkul alemler, muzaf ve muzafun ileyhden oluşan alemlerdir. Arapça, Akkadca ve Ugaritçede olduğu gibi İbranicede de bu alem türünde “kul” (עֶבֶד/‘eved) kelimesi ile “Tanrı” (אֱל/El) kelimesinin izafet oluşturduğunu görmek mümkündür. אַבְדֵּי אֱל/Avdeel (Tanrı'nın kulu) ismi örnek olarak gösterilebilir. Yine מַתָּנָהוּ/Matanyahu (Yahve'nin armağanı), אֶזְרִיֵּאל/Azriel (Tanrı'nın yardımı), אֱוִרִיֵּאל/Uriel (Tanrı'nın nuru) ve בִּנְיָמִין/Binyamin (sağ elin oğlu)¹²⁶ isimleri terkeb-i izafiden menkul alemlere örnek teşkil edebilir.¹²⁷

Şibih cümlesinden menkul alemlere לֵאֵל/Lael (Tanrı'ya tabi) ve בִּצְלָאֵל/Betsalel (Tanrı'nın gölgesinde) isimleri örnek teşkil edebilir.¹²⁸

¹²⁴ “Yahu” kelimesi “Yahve”nin kısaltılmış hâlidir..

¹²⁵ ‘Abdulcelîl, **a.g.e.**, s. 56-68. Ayrıca bkz. Ran Tsadok, “Şem, Şem ‘Etsem Pratiyyim be-Yisrael: Morfologya”, **Entsiklopedya Mikrait**, C. VIII, 1982, s. 51-57.

¹²⁶ “Sağ elin oğlu” ifadesi “uğur” ve “bereket” anlamındadır. Bkz. Abdurrahman Küçük, “Bünyâmin”, **DİA**, C. VI, 1992, s. 490.

¹²⁷ ‘Abdulcelîl, **a.g.e.**, s. 80-83; Porten, **a.g.m.**, s. 39-40.

¹²⁸ ‘Abdulcelîl, **a.g.e.**, s. 69.

3.1.2.2.3. İsm-i İşaretler (כִּנּוּיֵי הָרֶמֶז/Kinnuyey ha-Remez)

Bir nesneyi ya da bir kavramı işaret yoluyla gösteren kelimelere כִּנּוּיֵי הָרֶמֶז/kinnuy ha-remez (ism-i işaret) denilmektedir. İşaret edilenin yakın veya uzak mesafede oluşuna göre ism-i işaretler iki gruba ayrılmaktadır:¹²⁹

Yakın için kullanılan ism-i işaretler (כִּנּוּיֵי הָרֶמֶז לְקָרוֹב/kinnuyey ha-remez la-karov) şunlardır:¹³⁰

זֶה/ze Bu זֹת-זוֹ/zot-zo¹³¹ Bu אֵלֶּה-אֵלֶּה/elle-ellu Bunlar

Bu ism-i işaretlerden זֶה eril için, זֹת-זוֹ dişil için kullanılmaktadır. אֵלֶּה ise hem eril hem dişil için kullanılmaktadır. אֵלֶּה-אֵלֶּה biçimsel olarak olmasa da זֶה ve זֹת-זוֹ ism-i işaretlerinin çoğuludur.¹³² İbranicede yakın için kullanılan ism-i işaretler ile işaret edilen arasında cinsiyet, sayı, belirlilik ve belirsizlik açısından uyum aranmaktadır.¹³³

Uzak için kullanılan ism-i işaretler (כִּנּוּיֵי הָרֶמֶז לְרָחוֹק/kinnuyey ha-remez la-rahok) şunlardır:¹³⁴

הוּא/hahu	O	הִיא/hahi	O
הֵם/hahem	Onlar	הֵן/hahen	Onlar

Bu ism-i işaretlerden הוּא ve הֵם eril için, הִיא ve הֵן ise dişil için kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere uzak için kullanılan ism-i işaretler, ayrık özne zamirlerinin başına belirlilik takısı getirilmek suretiyle ifade edilir. Uzak için kullanılan ism-i işaretler belirlilik takısı aldığı için daima belirli isimler ile kullanılır ve belirli isimlerden sonra gelir.¹³⁵

İşaret edilen belirli olduğunda ism-i işaret (yakın için kullanılan), işaret edilenden sonra gelir ve belirlilik takısı alır. הָאִשָּׁה הַזֹּאת/ha-işşa haz-zot (bu kadın)

¹²⁹ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 86.

¹³⁰ Blau, **Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot**, s. 99; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 86.

¹³¹ זוֹ (zo), זֹת (zot)'un kısaltılmışı halidir ve kullanımı nadirdir. Bkz. Gesenius, **a.g.e.**, s. 109.

¹³² Gesenius, **a.g.e.**, s. 109.

¹³³ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 86.

¹³⁴ Blau, **Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot**, s. 99; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 86.

¹³⁵ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 87.

ve הַזֶּה/הַסֵּפֶר/has-sefer haz-ze (bu kitap) örneklerinde olduğu gibi. İşaret edilen belirsiz olduğunda ise ism-i işaret, işaret edilenden önce gelir ve belirlilik takısı almaz. הַזֶּה/זֶה ze sefer (Bu bir kitaptır), הַזֶּה/זֹת yalda (Bu bir kızdır) örneklerinde olduğu gibi.¹³⁶

Zaman ifade eden kelimelerin başına belirlilik takısı geldiğinde buradaki belirlilik takısı ism-i işaret işlevini görür. Örneğin, הַיּוֹם/hay-yom (bugün) ve הַלַּיְלָה/hal-layla (bu gece) kelimelerinin başındaki belirlilik takısı הַ (bu) anlamını verir. הַיּוֹם ve הַלַּיְלָה kelimelerin açılımı הַזֶּה הַיּוֹם ve הַזֶּה הַלַּיְלָה şeklindedir.¹³⁷

3.1.2.2.4. İsm-i Mevsuller (כִּנּוּיֵי הַזִּיקָה/Kinnuyey haz-Zikka)

İbranicede ism-i mevsul, אָשֶׁר (aşer) edatıdır. Bu edat kendisinden sonra gelen sıfat cümlecigini (sıfat fiil) ana cümleye bağlar. Kullanım açısından אָשֶׁר edatının tek bir formu bulunmaktadır. Dolayısıyla eril, dişil, tekil ve çoğul isimler için ortak kullanılmaktadır.¹³⁸

Örnekler:

הַסֵּפֶר/הַסֵּפֶר אָשֶׁר מַחְמוּד קוֹרֵא הַדָּשׁ
Mahmut'un okuduğu kitap yenidir.

Gelen bayan öğrenciler kardeştir.

הַתְּלִמִּידוֹת אָשֶׁר בָּאוּ אֶחָיוֹת
hat-talmidot aşer bau ahayot

אָשֶׁר (aşer) edatı bazen kısalarak harekesi seggol/ ־ /e olan שְׁ (şe) edatına dönüşmektedir. אָשֶׁר edatı bir kelimedir ve ayrı yazılmaktadır. Ancak שְׁ kendisinden sonra gelen kelimeye bitişmektedir. Bu durumda שְׁ edatından sonra gelen kelimenin ilk harfi dageşli (şeddeli) okunmaktadır. Kelime boğaz harfleri ile başlıyor ise ilk harf dageşli okunmaz ve edatın harekesi tsere/ ֿ /e (ש) olur. İsm-i mevsul olarak שְׁ edatının kullanılması Modern İbranicede yaygın olarak görülen bir durumdur.¹³⁹

¹³⁶ Yahyâ 'Ababne, **en-Nahvu'l-'Arabiyyu'l-Mukâran fî Dav'i'l-Luġâti's-Sâmiyye ve'l-Lehecâti'l-'Arabiyyeti'l-Kadîme**, İrbid, Dâru'l-Kitâbi's-Sekâfî, 2019, s. 104.

¹³⁷ Blau, **Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot**, s. 99.

¹³⁸ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 74.

¹³⁹ Kemâl, **Durûsu'l-Luġati'l-'İbriyye**, s. 145-146; Râşid, **a.g.e.**, s. 85-86.

Örnekler:

הַסֵּפֶר שֶׁמַּחְמוּד קוֹרָא חָדָשׁ/has-sefer şem-Mahmud kore hadaş
Mahmut'un okuduğu kitap yenidir.

הָאֲנָשִׁים שֶׁהֵלְכוּ חֲבֵרִים/ha-anaşim şe-halhu haverim
Giden kişiler arkadaştır.

İbranicede מַה (ma) ve מִי (mi) soru edatı ile הֵ (ze) ism-i işareti de ism-i mevsul işlevi görebilir. מַה akılsız varlıklar için, מִי akıllı varlıklar için bu işlevi yerine getirmektedir. Ancak מַה ve מִי edatlarından sonra שְׁ edatının gelmesi,¹⁴⁰ הֵ (ze) ism-i işaretinin öncesinde ise nekre bir ismin bulunması gerekmektedir.¹⁴¹

Örnekler:

מַה שֶׁהָיָה הוּא שֶׁיִּהְיֶה/ma şe-haya hu şey-yihye
Olan yine olacaktır.

רָאִיתִי אֶת מִי שֶׁהָלַךְ/raiti et mi şe-halah
Gideni gördüm.

אֵל מֶקוֹם זֶה יִסְדֹּתָ לָהֶם/el mekom ze yasadeta lahem¹⁴²
Onlar için kurduğun yere

İsm-i mevsul olarak kullanılan başka bir yapı da belirlilik takısı (ה) 'dır. Belirlilik takısı, ism-i fail ve ism-i mefule eklendiğinde ism-i mevsul işlevini görmektedir. Aynı işleve yönelik olarak Tevrat'ta mazi fiile de belirlilik takısının eklendiği görülmektedir.¹⁴³ Mazi fiile eklenen belirlilik takısına Tevrat'ın son dönem kitaplarında ve Yeşu kitabında bir defa rastlanılmaktadır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 146; Şaşon, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁴¹ 'Abdulmecid, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁴² Mezmurlar 104:8.

¹⁴³ Gesenius, *a.g.e.*, s. 447; 'Abdulmecid, *a.g.e.*, s. 76; Şehlân, *a.g.e.*, s. 62; A'bîze İdrîs, *el-Vâfi fî'n-Nahvi'l-Luğati'l-İbriyye*, Rabat, Matba'atu'n-Necâhi'l-Cedîde ed-Dâru'l-Beydâ, 2002, s. 48.

¹⁴⁴ Perets, *a.g.e.*, s. 109-110.

Örnekler:

כול ההקדיש שמואל/kol ha-hikdiš Šmuel ¹⁴⁵	Samuel'in adadığı her şey
המבין yavin/ham-mevin	Anlayan anlayacak
הספר הכתוב בעברית/has-sefer hak-katuv be-İvrit	İbranice yazılan kitap

İsm-i mevsul ile sonrasında gelen cümleye זיקה mišpat zikka, ism-i mevsulden önce gelen kelimeye זקק/šem zocek denilmektedir. İsm-i mevsulden sonra gelen cümlede, ism-i mevsulden önce gelen kelimeye dönen bir zamir bulunmaktadır. Bu zamire כינוי kinnuy musav denilmektedir. Örneğin, ראיתי את הנקד/raiti et hay-yeled ašer nifgašta 'imo (Görüştüğün çocuğu gördüm) cümlesinde זקק mišpat zikka, זקק/šem zocek, עמו kelimesindeki ו zamiri הנקד kelimesine dönen kinnuy musavdır. Buradaki zamir ile belirli isim arasında sayı ve cinsiyet açısından uyum bulunmaktadır.¹⁴⁶

3.1.2.2.5. Belirlilik Takısı ile Belirli Olan İsimler (השמות המיוחדים בהא) (הא-שמות ham-Meyuda'im be-He ha-Yedi'a)

İbranicede belirsiz bir isim, başına belirlilik takısı olarak belirlilik kazanmaktadır. Belirlilik takısı, harekesi patah/ פ /a olan ה (he) harfidir. Bu harfe “belirlilik he”si anlamında הא הידיעה/he ha-yedi'a denilmektedir.¹⁴⁷

Örnek:

ספר/sefer	herhangi bir kitap	הספר/has-sefer	belirli bir kitap
-----------	--------------------	----------------	-------------------

Belirlilik takısı tek başına anlamı olmayan ve ismin önüne eklenen ה (he) harfi olup kendisinden sonra gelen isimle yakın bir ilişki içindedir.¹⁴⁸ Eklendiği ismin ilk harfine ve harfin harekesine göre kamats/ כ /a, patah/ פ /a ve seggol/ ג /e harekelerinden birini alır. Belirlilik takısı kendisinden sonra gelen ilk harfi dageşli

¹⁴⁵ Tarihler I 26:28.

¹⁴⁶ Blau, *Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot*, s. 103.

¹⁴⁷ Muhammed Bedr, *el-Kenz fi Kavâ'idil-Luğati'l-İbriyye*, Kahire, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2015, s. 94.

¹⁴⁸ Gesenius, *a.g.e.*, s. 110; Hasanov, *Modern İbranice Dilbilgisi*, s. 215.

(şeddeli) okutmaktadır. הַסֵּפֶר /has-sefer (kitap) ve הַשֶּׁמֶשׁ /haş-şemeş (güneş) örneklerinde olduğu gibi. Bu durumun istisnası boğaz harfleri (א, ח, ה, ע) ile ה harfidir. Eğer isim bu harflerden biriyle başlıyorsa dageşli okunmamaktadır.

Genel olarak Yahudi dilcileri, belirlilik takısının asıl itibariyle ה (hal) olduğunu öne sürmüşlerdir. Onlara göre belirlilik takısından sonra gelen harfin dageşli okunmasındaki amil idgamdır ve hazfedilmiş “ ל ” harfi ismin ilk harfine idgam olmuştur.¹⁴⁹ Yaygın kanaatin aksine belirlilik takısının asıl itibariyle ה (han) olduğunu savunan bir görüş de vardır. Alman Sami diller uzmanı Arthur Ungnad (1879-1947) bu görüşün sahibidir. Ungnad, “ ל ” harfinin değil “ ך ” harfinin idgam olduğunu iddia etmiştir. Brockelmann ise belirlilik takısının ה (ha) olduğunu savunmuştur.¹⁵⁰

Belirlilik takısının daha önce işaret zamiri olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁵¹ Bu görüşü paylaşılanlardan biri de Brockelmann’dır. Brockelmann Arapçada “işte bak” anlamına gelen ve tenbih edatı olarak kullanılan “hâ”nın arkaik ism-i işaretlerden sayıldığını belirtmiş ve bu edatın İbranice ve Aramicede belirlilik için kullanıldığına değinmiştir.¹⁵²

İbranicede belirlilik takısının eklendiği ismin ilk harfi ve harfin harekesi önem arz etmektedir. Bu durumla ilgili izahlar aşağıda verilmiştir:

- Boğaz harfleri (א, ח, ה, ע) ile ה harfi doğası itibariyle dageş kabul etmemektedir. Dolayısıyla belirlilik takısından dolayı dageş almaları söz konusu değildir. Belirlilik takısı söz konusu harflerle başlayan kelimelere eklendiğinde, harflerin harekeleri doğrultusunda belirlilik takısının da harekesi değişmektedir.¹⁵³
- Kelimenin ilk harfi, hangi harekeye sahip olursa olsun ה veya א harfi ile başlıyorsa belirlilik takısı kamats harekesini alır. Aynı durum kamats

¹⁴⁹ Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 106.

¹⁵⁰ ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi'l-Luğa*, s. 241-244.

¹⁵¹ Perets, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁵² Brockelmann, *Fikhu'l-Luğâti's-Sâmiyye*, s. 89.

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 106-107; Blau, *Yesodot Torat hal-Laşon*, s. 169-170; el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 66-66.; Şehlân, *Medhal ile'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 64.

dışında herhangi bir hareke alan ע harfi için de geçerlidir. הָאֶבֶן/ha-even (taş), הָרוֹעָה/ha-ro'e (çoban) ve הָעֶרֶב/ha-'erev (bu akşam) örneklerinde görüldüğü gibi.

- Kelimenin ilk harfi, kamats dışında herhangi bir harekeye sahip ה veya ח harfi olursa belirlilik takısı patah harekesini alır. הֶחָרֶב/ha-herev (kılıç) ve הֶחָדֵד/ha-hed (yankı) örneklerinde olduğu gibi.
- Kelimenin ilk harfi, kamats harekesine sahip ה, ח veya ע harfi ile başlarsa belirlilik takısı seggol harekesini alır. הֶהָרִים/he-harim (dağlar), הֶהָלָב/he-halav (süt) ve הֶאָנָן/he-anan (bulut) örneklerinde olduğu gibi.¹⁵⁴
- Belirlilik takısı, ב, ג, ד, כ, פ ve ת harfleriyle başlayan yabancı bir dilden İbraniceye geçmiş kelimelerin başında gelirse, bu harfler dageşli okunmamaktadır. הַפְּקוּלְטָה/ha-fakulta (fakülte) ve הַכִּירוּרְגִיָּה/ha-hirurgiya (ameliyat) örneklerinde olduğu gibi.
- ב, כ ve ל edatları, belirlilik takısı bulunan kelimenin başında gelirse belirlilik takısı düşer ve bu edatlar takının harekesini alır.¹⁵⁵

Örnekler:

בְּהֶעֱט/b-ha-et	»	בָּעֵט/ba-et	Kalem ile
לְהֶעָנִי/l-he-'ani	»	לָעָנִי/le-'ani	Fakire
כְּהֶזָּהָב/k-haz-zahav	»	כָּזָהָב/kaz-zahav	Altın gibi

- Kelimenin ilk harfi, şeva/ ֶ /sükun harekesine sahip י harfi olursa dageşli okunmamaktadır. הַיְלָדִים/ha-yeladim (çocuklar), הַיְצִיָּא/ha-yetsia (çıkış) ve הַיְסוֹד/ha-yesod (esas, temel) örneklerinde olduğu gibi.¹⁵⁶

3.1.2.2.6. İzafetle Belirli Olan İsimler (הַיְדוּעַל-יְדִי הַסְּמִיחֻת/hay-Yidu'a al-yedey has-Smihut)

İbranicede belirli sayılan isimlere muzaf olan isimler de belirli addedilmektedir ve bu isimler belirlilik takısı almamaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Kemâl, **Durûsu'l-Luġati'l-İbriyye**, s. 106-107.

¹⁵⁵ Seyyid Suleymân 'Alyân, **Kavâ'idu'l-Luġati'l-İbriyye**, Riyad, Câmi'atu'l-Melik Suûd, 2000, s. 79; Şapira, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁵⁶ 'Alyân, **a.g.e.**, s. 77.

יִשְׂרָאֵל שְׁבִטֵי/šivtey Yisrael (İsrail kabileleri) örneğinde שְׁבִטֵי kelimesi özel isminin muzafıdır ve belirli sayılmaktadır. İbranicede edat kullanılmayan izafette, eril çoğul kelimeler muzaf olarak geldiğinde çoğul ekindeki “ם” harfi düşmektedir.¹⁵⁸ Bundan dolayı שְׁבִטֵי kelimesindeki “ם” harfi düşmüş ve kelime שְׁבִטֵי şeklini almıştır.

תַּלְמִידוֹ/talmido (öğrencisi), תַּלְמִידָה/talmidha (öğrencin), תַּלְמִידֵיהֶם/talmidhem (öğrenciniz) örneklerinde תַּלְמִיד kelimesi ו, ה ve כֵּם zamirlerinin muzafıdır ve belirli sayılmaktadır.¹⁵⁹

אֵלֶּה עֹשֶׂה/‘ose elle¹⁶⁰ (bunları yapan) örneğinde עֹשֶׂה kelimesi אֵלֶּה ism-i işaretinin muzafıdır ve belirli sayılmaktadır.

אִישׁ הַמִּלְחָמָה/iş ham-milhama (savaş adamı, asker) örneğinde אִישׁ kelimesi belirlilik takısı (ה) alan מִלְחָמָה kelimesinin muzafıdır ve belirli sayılmaktadır.¹⁶¹

וְלֹא-תָקִים לָךְ מַצֵּבָה אֲשֶׁר שָׂנֵא יְהוָה אֱלֹהֶיךָ/ve-lo-takim leha masseva aşer sane YHWH eloheha¹⁶² (Ve kendin için Tanrın Yahve’nin nefret ettiği dikili taş dikmeyeceksin) cümlesindeki מַצֵּבָה kelimesi אֲשֶׁר ism-i mevsulünün muzafıdır ve belirli sayılmaktadır.¹⁶³

3.1.3. İsimlerde Belirlilik ve Belirsizlik Konusunun Mukayesesi

Arapçada belirsizlik, ismin tenvin almasından anlaşılmaktadır. İbranicede ise isim, tenvin ya da temyim almadığı için belirsizliği sadece belirlilik takısının olmaması göstermektedir. Bununla birlikte bazı İbranice isimlerde temyimin izleri bulunmaktadır.

¹⁵⁷ A. B. Davidson, **Introductory Hebrew Grammar: Hebrew Syntax**, 4. bs., Edinburg, T.&T. Clark, 1942, s. 23-24.

¹⁵⁸ Şaşon, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁵⁹ William Henry Green, **Grammar of the Hebrew Language**, Nev York, John Wiley&Sons Puplichers, 1889, s. 249; Şapira, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁶⁰ Mezmurlar 15:5.

¹⁶¹ ‘Abdurraûf, **a.g.e.**, s. 151.

¹⁶² Tesniye 16:22.

¹⁶³ Robert D. Holmstedt, “Relative Clause: Biblical Hebrew”, **Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistic**, C. III, 2013, s. 356.

Sami dil uzmanlarına göre tenvinin aslı temyimdir. Brockelmann, temyimin “شيء ما” anlamındaki “ما”nın kısaltılmış şekli olabileceğini düşünmektedir. Tenvin konusunda Kuzey Arapçası ve Güney Arapçası birbirinden ayrılmaktadır. Güney Arapçasında temyim kullanılırken Kuzey Arapçasında temyimin yerini tenvin almıştır.¹⁶⁴ Bunun yanı sıra Kuzey Arapçasında temyimin izlerine raslamak mümkündür.

Belirli kabul edilen isimler Arapça ve İbranicede; zamirler, alemler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, belirlilik takısıyla belirli olan isimler ve izafetle belirli olan isimler olmak üzere altı kategoriye ayrılmıştır. Her iki dildeki bu kategoriler aşağıda mukayese edilecektir.

3.1.3.1. Zamirler

Zamirler, dillerin en eski ve en temel unsurlarındandır.¹⁶⁵ Dillerin erken dönemlerinden beri kullanılagelen zamirler, genel olarak Sami diller arasında büyük benzerlik gösterir. Sami dillerde zamirlerin karakteristik özelliği olarak zamirlerin ayrık ve bitişik şeklinde iki varyantının olması gösterilmiştir. Bu özellik Arapça ve İbranicede de görülmektedir. Nitekim her iki dilde zamirler, ayrık (munfasıl/prudim) ve bitişik (muttasıl/haburim) olarak ikiye ayrılmaktadır.

Ayrık zamirler Arapçada on iki tane iken İbranicede on tanedir. Arapçanın İbraniceye nazaran fazladan iki zamire sahip olması, Arapça zamirlerde ikil formun¹⁶⁶ bulunması sebebiyledir. İbranicede ise ikil form zaman içinde ortadan kalkmıştır. İkil formu, Arapçanın yanında diğer Sami diller arasında Ugaritçe korumuştur.¹⁶⁷ Arapça ve İbranicede genel olarak bulunan cinsiyet ayrımı, ayrık zamirlerin birinci tekil ve birinci çoğul şahıs zamirlerinde söz konusu değildir. Aynı şekilde Arapçada zamirlerin ikil formu da cinsiyet açısından farklılık göstermemektedir.

¹⁶⁴ Brockelmann, *Fıkhū'l-Luġāti's-Sâmiyye*, s. 103.

¹⁶⁵ Gesenius, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁶⁶ Arapçada ikil ve çoğul zamirler arasında büyük bir benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerlikten hareketle Arapçada ikil zamirlerin çoğul zamirlerden türemiş olabileceği ileri sürülmüştür. Bkz. Bergsträsser, *et-Tatavvuru'n-Nahvî*, s. 78; Ba'albekî, *Fıkhū'l-'Arabîyyeti'l-Mukâran*, s. 145.

¹⁶⁷ Ababne, *a.g.e.*, s. 113.

Ayrık zamirler Arapça ve İbranicede ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrımı, ayrık özne zamirleri ve ayrık nesne zamirleri şeklinde ifade etmek mümkündür. Ana Samicede ayrık özne zamirlerinde tekil, ikil ve çoğul olmak üzere üç formun olabileceği dillendirilmiştir. İkil formu bulunmadığından dolayı birinci şahıs dışarıda tutularak Ana Samicede söz konusu bu formların yeniden yapılandırılabilmesi ve Klasik Arapçadaki zamirlerin bu duruma örneklik teşkil edebileceği belirtilmiştir.¹⁶⁸

Arapça ayrık özne zamirlerinde birinci tekil şahıs zamiri أَنَا (ene)'dir. İbranicede ise אָנֹכִי (anoki) ve אֲנִי (ani) şeklinde iki tane birinci tekil şahıs zamiri bulunmaktadır. Bu zamirlerden אָנֹכִי daha eskidir. Geç Dönem Kutsal Metin ve Kumran İbranicesinde ise אֲנִי zamirinin kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Nihayet Mişna İbranicesinde אֲנִי tek kullanılan zamir olmuştur.¹⁶⁹ Modern İbranicede de אֲנִי zamiri kullanılmaktadır. Sami dillerde birinci tekil şahıs için kullanılan zamirler mukayese edilmiş ve bu mukayeseden hareketle Ana Samicede iki tane zamirin kullanılmış olabileceği ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, muhtemelen Ana Samicede sonu ünlü sesle biten “-k” harfinin bulunduğu uzun bir form (anâkû) ile “-k” harfinin bulunmadığı daha kısa bir form (anâ) kullanılmaktaydı.¹⁷⁰ Ana Samicede birinci tekil şahıs için söz konusu edilen bu iki form, Sami diller arasında İbranicede ve onun yanı sıra Ugaritçede görülmektedir.¹⁷¹ Arapçada birinci çoğul şahıs zamiri için نحن (nahnu) kullanılmaktadır. İbranicede ise birinci çoğul şahıs için אֲנַחְנוּ (anahnu), אֲנִי (anu) ve נַחְנוּ (nahnu) olmak üzere üç zamir söz konusudur. “א” (alef) harfinin bulunmadığı נַחְנוּ (nahnu) Tevrat'ta altı yerde geçmiştir.¹⁷² İbranicede hem birinci tekil hem de birinci çoğul şahıs için kullanılan iki zamir (אֲנִי, אָנֹכִי / אֲנַחְנוּ, אֲנִי), Sami diller arasında İbranicenin ayırt edici bir özelliği olarak gösterilmiştir.¹⁷³

¹⁶⁸ Rubin, “The Semitic Language Family”, s. 864.

¹⁶⁹ Gary A. Rendsburg, “Morphology: Biblical Hebrew” *Encyclopedia of Hebrew Language And Linguistics*, General Ed. Geoffrey Khan, Leiden-Boston, Brill, Vol. II, 2013, s. 722.

¹⁷⁰ Ba'albekî, *Fıkhu'l-'Arabiyyeti'l-Mukâran*, s. 196-197; Bergsträsser, *et-Tatavvuru'n-Nahvî*, s. 76; Moşe Morgenstern, “Ma'areket hak-Kinnuyim hap-Perudim be-Kumran: Le-Şeelat Toldot ha-İvrit bi-Ymey hab- Bayit haş-Şeni”, *Şa'arey Laşon: Mehkarim bal-Laşon ha-İvrit, ba-Aramit, u-Balşanut ha-Yehudim Mugaşim le-Moşe Bar-Aşer*, Ed. Aharon Maman, Steven Fassberg, Yohanan Breuer, Yerusşalayim, Mossad Bialik, C. I, 2007, s. 45. 44-63.

¹⁷¹ Bkz. Ba'albekî, *Fıkhu'l-'Arabiyyeti'l-Mukâran*, s. 196.

¹⁷² O'leary, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁷³ Uzzi Ornan, “Hebrew Grammar: Detailed Survey”, *EJ*, Vol. VIII, 2007, s. 584.

Ayrık özne zamirlerinin telaffuzu her iki dilde oldukça birbirine benzemekle birlikte bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Bu farklılıklardan biri, ikinci tekil ve ikinci çoğul şahıs zamirlerindedir. Arapçadaki أَنْتَ (ente), أَنْتِ (enti), أَنْتُمْ (entum), أَنْتُنَّ (entunne) ile İbranicedeki אַתָּה (atta), אַתְּ (att), אַתְּמָה (attem), אַתְּנָה (atten) zamirlerine bakıldığında Arapçada “ن” harfinin bulunduğu, İbranicede ise bu harfin bulunmadığı görülmektedir. Yanı sıra İbranicede “ת” (tav) harfinin dageşli (şeddeli) okunduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada dilciler, İbranicede de aslında “נ” (nun) harfinin bulunduğunu, ancak “ת” harfine idgam edildiğini ve bundan dolayı “ת” harfinin dageşli okunduğunu belirtmişlerdir.¹⁷⁴ İbranicede ikinci tekil ve ikinci çoğul zamirlerinde “נ” harfinin bulunduğu varsayılırsa Arapça ve İbranicede birinci tekil, ikinci tekil ve ikinci çoğul zamirlerinin “elif” ve “nûn” harflerine bazı eklerin eklenmesiyle meydana geldiği görülmektedir. Bu hususla ilgili söz konusu zamirlerin Sami dillerde aynı düzene (أَنْ+sonekler) sahip olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁵ İbranicede üçüncü tekil şahıs zamirlerinde (הוּא/hu, הִיא/hi) Arapçaya kıyasla fazladan “א” (alef) harfinin bulunması da Arapça ve İbranice arasındaki diğer bir farklılığı göstermektedir. Ancak “א” harfi imlada gösterilse de telaffuz edilmemektedir. Bergsträsser’e göre İbranicede ve en eski Aramice belgelerde “א” harfinin bulunması bu harfin aslında telaffuz edildiğine işaret etmektedir. Ayrıca Bergsträsser, Arapça üçüncü tekil şahıs zamirlerinde de aslında hazfedilmiş bir hemzenin bulunduğunu ve bu hemzenin müzekkerde “و”, müenneste “ي” harfine ibdal olduğunu kaydetmektedir.¹⁷⁶

Arapçada ayrık nesne zamirlerinin ne olduğu hususuyla ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Bir görüşe göre “إِيَّ” kelimesine bitişen “و”, “ك”, “كما”... gibi ekler zamirdir. İkinci bir görüşe göre “إِيَّ” kelimesinin kendisi zamirdir ve ona bitişen eklerin irabda mahalli yoktur. Üçüncü bir görüş ise “إِيَّ” ile ona bitişen “و”, “ك”, “كما”... gibi eklerin birlikte zamir olarak sayılması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁷⁷ Ancak mukayeseli bir bakışla konuya eğinildiğinde mevcut olan ihtilaf ortadan kalkabilmektedir. Yani konuyla ilgili diğer Sami dillere başvurulduğunda “إِيَّ”

¹⁷⁴ ‘Abdalmecîd, *a.g.e.*, s. 90; Kemâl, *Durûsu’l-Luğati’l-İbriyye*, s.132, 2 numaralı dipnot.

¹⁷⁵ Moscati vd., *a.g.e.*, s. 173.

¹⁷⁶ Bergsträsser, *et-Tatavvuru’n-Nahvî*, s. 82.

¹⁷⁷ Ba’albekî, *Fıkhul-‘Arabiyyeti’l-Mukâran*, s. 239; Küçükkalay, *a.g.e.*, s. 92.

kelimesinin asıl itibariyle nesne belirteci/edatı olduğu ortaya çıkmaktadır. Nesne edatı İbranicede belirli mefullerden önce gelen “תא” (et), Süryanicede ise “yat”tır. İbranice ve Süryanicede nesne edatı kendisine bitişen zamirler ile çekimlenir. Buradan hareketle Arapçada ayırık nesne zamirleri olarak ifade edilen zamirlerin nesne belirteci ile mansub muttasıl zamirlerinden meydana geldiğini ve dolayısıyla “هـ”, “ك”, “كما”... gibi eklerin zamir olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷⁸

Ayrık zamirlerde olduğu gibi bitişik zamirlerde de telaffuz, yapı ve işlev açısından Arapça ve İbranice birbirine oldukça benzemektedir. Her iki dilde bitişik zamirlerin ilk çeşidini, bitişik özne zamirleri şeklinde nitelendirmek mümkündür. Bitişik özne zamirleri fiile bitişmektedir. Burada fiil, mazi fiil olarak sınırlandırılacaktır. Ayrık zamirlerde olduğu gibi mazi fiile bitişen zamirlerde de Arapçada bulunan ikil form İbranicede bulunmamaktadır. Birinci tekil şahıs zamiri Arapçada “ت” (-tu), İbranicede “ת” (-ti)’dir. Her iki dilde birinci tekil şahıs zamiri eril ve dişil için ortaktır. Ana Samicede mazi fiile bitişen birinci tekil şahıs zamirinin “-kû” olduğu düşünülmektedir. Bu zamirdeki ünsüz ses (-k) Arapça ve İbranicede değişerek “-t” sesine dönüşmüştür. Ünlü ses açısından Arapça ana yapıya sadık kalmakla birlikte Arapçada ünlü sesin kısaldığı görülmektedir. İbranicede ise ünlü ses tamamen değişmiş, uzun “-u” sesinin yerini uzun “-i” sesi almıştır.¹⁷⁹ Birinci çoğul şahıs zamiri Arapçada “نا” (-nâ), İbranicede ise “ני” (-nu)’dur. Her iki dilde birinci çoğul şahıs zamiri eril ve dişil için ortaktır. Görüldüğü üzere iki dil, “ن/ני” harfinin taşıdığı ünlü ses itibariyle farklılık göstermektedir. Ancak Arapçada kullanılan ünlü sesin (â) asıl olduğu belirtilmektedir. Yani Sami dillerinde birinci çoğul için kullanılan zamirin asıl formu “nâ”dır.¹⁸⁰ İkinci tekil şahıs zamirleri (eril-dişil) her iki dilde farklı harekelere sahip “-t” harfi [ت (-te), ת (-ti)/ת (-ta), ת (-t)] ile ifade edilmektedir. Sami dillerinde ikinci tekil şahıs zamirinde asıl itibariyle uzun bir ünlü sesin bulunduğu belirtilmektedir. Ünlü ses eril zamide uzun “a”, dişil zamide ise uzun “i”dir. Arapçada bu iki ünlü ses kısalmıştır. İbranicede ise erilde uzun ünlü

¹⁷⁸ Ba‘albekî, *Fıkhu’l-‘Arabiyyeti’l-Mukâran*, s. 239.

¹⁷⁹ Shatha Ata Jarrar, “Pronouns in Semitic Languages”, *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. IV, No: 10, August 2014, s. 89; ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 283-284.

¹⁸⁰ ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 286.

olduğu kalmış, ancak dişilde ortadan kalkmıştır.¹⁸¹ İkinci çoğul şahıs zamirleri (eril-dişil) her iki dilde aynıdır. Ancak hareke açısından farklılık bulunmaktadır. Arapçada eril için ikinci çoğul şahıs zamiri “تم” (-tum), dişil için “تن” (-tunne) dir. İbranicede ise eril için “תם” (-tem), dişil için “תן” (-ten)’dir. Arapça bitişik özne zamirlerinde üçüncü tekil şahıs zamiri (eril-dişil) bulunmamaktadır. İbranicede de üçüncü tekil eril şahıs zamiri yoktur. Ancak üçüncü tekil dişil şahıs zamiri vardır. Bu zamir öncesinde kamats/ ֿ /a bulunan “ה” (he) harfidir. Arapçada üçüncü çoğul eril şahıs zamiri “و” (vâv), üçüncü çoğul dişil şahıs zamiri “ن” (nûn)’dur. İbranicede ise üçüncü çoğul şahıs zamirinde eril ve dişil ayrımı yapılmaksızın her ikisi için “ו” (vav) kullanılmaktadır.

Bitişik zamirlerin ikinci çeşidi, bitişik nesne zamirleri şeklinde ifade edilebilir. Bu zamirler fiile bitişerek nesne görevini görürler. Aynı şekilde bu zamirlerde de Arapçada ikil form bulunurken İbranicede bulunmamaktadır. Birinci tekil şahıs zamiri her iki dilde eril ve dişil için ortaktır. Bu zamir, her iki dilde aynı harfle [ي (yâ)/י (yud)] ifade edilir. Ancak her iki dilde bu harften önce nun-u vikaye [ني (nî)/ני (ni)] gelmiştir. Bu durumun nedeni fiil sonunun kesre olamamasıdır. Fiil sonunun kesre olmasını engellemek için başka bir harfin değil de “נ/ן” harfinin gelmesi, ayrık özne zamirlerinin birinci tekil şahsında [נ/ני/אנ] bu harfin bulunmasıyla ilişkilendirilmiştir.¹⁸² Birinci çoğul şahıs zamiri Arapçada “نا” (-nâ), İbranicede ise “נו” (-nu)’dur. Bu zamir her iki dilde bitişik özne zamirlerinde birinci çoğul şahıs için kullanılan form ile aynıdır. İster eril olsun ister dişil olsun ikinci tekil ve ikinci çoğul şahıs zamirleri her iki dilde temel olarak aynıdır. İki dilin farklılık gösterdiği nokta harekelerdir. Arapçada ikinci tekil ve ikinci çoğul şahıs zamirleri; “ك/كَ” (eril), “كِ/-ki” (dişil), “كُم/-kum” (eril) ve “كُنْ/-kunne” (dişil)’dir. İbranicede ikinci tekil ve ikinci çoğul şahıs zamirleri; “ה/ה” (eril), “הּ/-h” (dişil), “הֶם/-hem” (eril) ve “הֵן/-hen” (dişil)’dir. Arapçada eril ve dişil için üçüncü tekil şahıs zamiri “هُ” (-hu) ve “هَا” (-ha)’dır. İbranicede ise eril şahıs için “ו” (-o), dişil şahıs için “הּ” (-ah) kullanılmaktadır. İbranicede eril için kullanılan üçüncü tekil şahıs zamirinin (i) başlangıçta “-u” şeklinde olduğu, ancak daha sonra değişime uğrayarak “-o” şeklini

¹⁸¹ ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 275-279.

¹⁸² ‘Abdulmecîd, *a.g.e.*, s. 101; Brockelmann, *Fıkhul-Luğâti’s-Sâmiyye*, s. 88.

aldığı belirtilmektedir. Arapçada eril ve dişil için üçüncü çoğul şahıs zamiri “هُم” (-hum) ve “هِنَّ” (-hunne)’dir. Bu zamirler İbranicede ise eril için “הם” (-am), dişil şahıs için “הן” (-an) şeklindedir. Görüldüğü üzere üçüncü çoğul şahıs zamirlerinde Arapçada bulunan “هـ” (h) harfi İbranicede yoktur. Ancak bu harfin aslında mevcut olabileceği ve ihtimalen çok kullanıldığı için dilin belirli bir aşamasında ortadan kalktığı ifade edilmiştir.¹⁸³

Arapça ve İbranicede bitişik zamirlerin son çeşidi isimlere bitişen zamirlerdir. Bu zamirler her iki dilde bitişik nesne zamirleri ile aynıdır. Ancak İbranicede bitiştiği ismin eril-dişil ve tekil-çoğul oluşuna göre bu zamirlerde bazı farklılıklar meydana gelmektedir. İsme bitişen zamirler her iki dilde aynı zamanda harf ve edatlara da bitişmektedir.

İbranicede zamirleri ifade eden כִּנּוּי/kinnuy kelimesinin Arapçadaki karşılığı, كناية kelimesidir.¹⁸⁴ Kûfe ekolü dilcileri tarafından الكناية kelimesinin الضمير kelimesi yerine kullanıldığı¹⁸⁵ göz önüne alınırsa zamirlerin her iki dilde aynı kelime ile ifade edildiğini söylemek mümkündür.

3.1.3.2. Alemler

Her iki dilde de alemler, yapı bakımından müfred ve mürekkep olarak ikiye ayrılmaktadır. Müfred ve mürekkep alemler de kendi içinde farklı gruplara ayrılmaktadır. Bu gruplar bağlamında iki dile bakıldığında alemlerin sahip olduğu yapının büyük oranda benzerlik arz ettiği görülmektedir.

Alemlerin iki dildeki farklılığına örnek olarak Arapçada bulunan emir fiilden menkul alemlerin İbranicedeki varlığına değinilmemiş olması gösterilebilir. Bunun yanında terkeb-i meczi kategorisinin Arapçada olup İbranicede olmaması da farklılığı gösteren bir husustur. Terkeb-i meczi kategorisinin İbranicenin yanı sıra diğer Sami dillerde de bulunmadığı belirtilmektedir.¹⁸⁶

¹⁸³ ‘Abdulmecid, **a.g.e.**, s. 98-102.

¹⁸⁴ Sagiv, **a.g.e.**, C. I, s. 755.

¹⁸⁵ Fâdîl Sâlih es-Sâmerrâî, **Me‘âni’n-Nahv**, Amman, Dâru’l-Fikr, C. I, 2000, s. 42; Kemâl, **Durûsu’l-Luğati’l-İbriyye**, s. 131.

¹⁸⁶ ‘Abdulcelil, **a.g.e.**, s. 53, 1 numaralı dipnot.

3.1.3.3. İsm-i İşaretler

İsm-i işaretler konusunda Arapça ile İbranice arasındaki temel farklardan biri, Arapçada ism-i işaretlerin İbraniceye kıyasla çeşitlilik göstermesidir. Nitekim Arapçada işaret edilenin yakın, orta uzak ve uzak mesafede oluşuna göre farklı ism-i işaretler söz konusudur. İbranicede ise orta uzaklığı ifade eden ism-i işaretler bulunmamaktadır. Ayrıca Arapçada uzaklığı ifade eden müstakil ism-i işaretler söz konusu iken İbranicede uzaklığı ifade etmek için başına belirlilik takısı getirilen şahıs zamirleri (ayrık özne zamirleri) kullanılmaktadır. İbranicede olduğu gibi şahıs zamirlerinin ism-i işaret işlevini görmesi, Sami diller arasında Akkadca, Aramice ve Ge'ezcede de görülmektedir.¹⁸⁷

Arapça ve İbranicede yakınlığı ifade eden tekil ism-i işaretler cinsiyet açısından farklıdır. İşaret edilenin cinsiyetine göre eril ya da dişil ism-i işaret kullanılmaktadır. Çoğul için kullanılan ism-i işaretler her iki dilde eril ve dişil için ortaktır.¹⁸⁸

Arapçada ikil ism-i işaretler bulunmaktadır. Bu yönüyle Arapça diğer Sami dillerden ayrılmaktadır. Nitekim İbranice de dahil olmak üzere diğer Sami dillerde ikil için kullanılan ism-i işaretlerin bulunmadığı aktarılmıştır.¹⁸⁹

Arapçada ism-i işaretler belirlilik takısı almamaktadır ve işaret edilenden önce gelmektedir. Arapçanın aksine İbranicede işaret edilen belirli ise ism-i işaret, işaret edilenden sonra gelir ve belirlilik takısı alır. İşaret edilen belirli değilse Arapçada olduğu gibi İbranicede de ismi işaret, işaret edilenden önce ve belirlilik takısı almadan gelir. İşaret edilen belirli olduğunda İbranicede söz konusu olan durum, İbranicenin muhtemelen Ana Samicedeki yapının dışına çıkarak gelişim gösterdiği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹⁰

Zaman ifade eden kelimelerin başına gelen belirlilik takısı, Arapça ve İbranicede ism-i işaret işlevini görür. Belirlilik takısının ism-i işaret işlevini

¹⁸⁷ Rubin, "The Semitic Language Family", s. 864.

¹⁸⁸ Blau, *Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot*, s. 99.

¹⁸⁹ Ba'albekî, *Fıkhu'l-'Arabiyyeti'l-Mukâran*, s. 145.

¹⁹⁰ 'Ababne, *a.g.e.*, s. 104.

görmesinden hareketle Corcî Zeydân (1861-1914), belirlilik takısının daha önce ism-i işaret için kullanıldığını ve belirliliğin işaret etmekten türediğini kaydetmiştir. Nitekim bir şeyi belirli hale getirmenin en basit yolu o şeye işaret etmektir.¹⁹¹

3.1.3.4. İsm-i Mevsuller

Arapçada has ism-i mevsuller (اللاتي-الواتي, اللتين/اللتان, التي, الذين, اللذين/الذان, الذي) cinsiyet ve sayı bakımından çeşitlilik göstermektedir. Arapçadaki has ism-i mevsullere karşılık İbranicede אָשֶׁר (aşer) edatı ve onun kısaltılmış şekli olan שֶׁ (şe) kullanılmaktadır. Ancak אָשֶׁר ve שֶׁ edatı eril, dişil, tekil, ikil ve çoğul için ortak kullanılmaktadır.

Has ism-i mevsullerin yanı sıra Arapçada sayı ve cinsiyet açısından çeşitlilik göstermeyen müşterek ism-i mevsuller bulunmaktadır. Bunlar; مَنْ, مَا, أَيَّ, “ال” takısı, ذו ve ذَا’dır. İbranicede de אָשֶׁר (aşer) edatına ek olarak sonrasında שֶׁ gelen מִי (mi) ve מָה (ma) edatı, זֶה (ze) ve “ה” takısı ism-i mevsul olarak kullanılmaktadır. Söz konusu ism-i mevsuller arasında her iki dilde eril tekil ism-i işaretinin (זֶה, זֶה) ism-i mevsul olarak kullanılması dikkat çekicidir. Sami dil uzmanları da Sami dillerinde ism-i mevsulün, ism-i işaretten türediğini öne sürmüştür.¹⁹² Doğu Sami ve Kuzeybatı Sami dillerinde “ş” harfinden oluşan ism-i mevsullerin bulunduğu zikredilmekle birlikte Sami dillerinde ism-i mevsullerin işaret isimleri ile özellikle de “zâl” harfiyle bağlantılı olduğu aktarılmıştır.¹⁹³

İsm-i mevsul konusunda Arapça ve İbranicenin benzerlik arz ettiği bir diğer husus, belirlilik takısının ism-i mevsul işlevi görmesidir. Arapçada “ال” takısının ism-i mevsul işlevini görmesi için ism-i fail, mübalağalı ism-i fail, ism-i meful ve sıfatı müşebbehenin başına gelmesi gerekmektedir. İbranicede de “ה” takısı ism-i fail, ism-i meful ve mazi fiilin başına gelerek aynı işlevi görmektedir.

¹⁹¹ Zeydân, *a.g.e.*, s. 132; ‘Abdulmecîd, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁹² William Wright, *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 1890, s. 116; Brockelmann, *Fıkhul-Luğâti’s-Sâmiyye*, s. 91; ‘Abdulmecîd, *a.g.e.*, s. 76; Perets, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁹³ Moscati vd., *a.g.e.*, s. 190.

Arapça ve İbranicede sıra cümlesinde ism-i mevsulden önce gelen kelimeye dönen bir zamirin bulunması da yine iki dil arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır.

3.1.3.5. Belirlilik Takısı ile Belirli Olan İsimler

Her iki dilde belirsiz bir isim, belirlilik takısı olarak belirli hale gelmektedir. Belirlilik takısı [ה (ha)/א (el)] iki dilde de ismin başında yer almaktadır. İkinci bölümde bazı eski Arapça yazıtlarında belirlilik takısı olarak “h” harfinin kullanıldığı zikredilmişti. İbranicede de aynı harfin kullanılması dikkat çekicidir.

Arapçada belirlilik takısından sonra gelen şemsi harfler şeddeli okunurken İbranicede genel olarak boğaz harfleri dışındaki harfler şeddeli okunur.

Çoğunlukla Sami dil uzmanları, Sami dillerde asıl belirlilik takısının “h” ve “l” harfinden oluştuğunu ve bu iki harfin Sami dillerdeki ism-i işaretlerin çoğunda bulunan ögeler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak onlara göre, Sami dillerin tümünde belirlilik takısı asıl haliyle kalmayıp değişime uğradığı için bu konuda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴ Belirlilik takısı olarak “h” ve “l” harfi esas alındığında Arapçada “hâ” (ه) harfinin hazf edildiği ve yerine “elif” (ا) harfinin geldiği, İbranicede ise “l” (ל) harfinin hazfedildiği ve takının “h” (ה) harfi olarak kaldığı söylenebilir.¹⁹⁵ Bu noktada değinilmesinde yarar olan bir husus da şudur ki; çoğu zaman Arapçadaki “hemze” İbranicede “h” harfine dönüşmektedir. Örneğin, Arapçada “أفعل” ve “افعل” sigalarındaki “hemze”, İbranicede “הִפְעִיל” (hif’il) ve “הִפְעֵל” (hitpa’el) sigalarında görüldüğü üzere “h” harfine dönüşmektedir. Yine Arapçadaki istifham hemzesinin İbranicede “h” harfine dönüştüğü görülmektedir.¹⁹⁶

Arapça ve İbranicede olduğu gibi birçok Sami dilinde belirlilik takısı bulunmaktadır. Ancak Ana Samicede belirliliği ya da belirsizliği ifade eden herhangi

¹⁹⁴ ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 242.

¹⁹⁵ Vefâ Mahmûd ‘Abdulcelîl eş-Şennâvî, *el-Luğatu’l-İbriyye: Kavâ’id ve Nusûs (I)*, y.y., Dârul-Ma’rifeti’l-Câmi’iyye, t.y., s. 25; Husâm el-Behnesâvî, *ed-Dirâsâtu’l-Luğaviyyetu’t-Târihiyyetu’l-Mukârane ve’d-Dersu’l-Luğaviyyu’l-Hadîs*, Kahire, el-Ekâdîmiyyetu’l-Hadîse li’l-Kitâbi’l-Câmi’î, 2014, s. 159.

¹⁹⁶ Ribhî Kemâl, *İbdâl fi Dav’i’l-Luğâti’s-Sâmiyye: Dirâse Mukârane*, Beyrut, Câmi’atu Beyrût el-‘Arabiyye, 1980, s. 114; Dayf, *Târihu’l-Edebi’l-‘Arabî*, s. 107.

bir edatın söz konusu olmasının mümkün olmadığı dile getirilmektedir.¹⁹⁷ Brockelmann, esasında Sami dillerde ismin belirliliğini gösteren bir edatın ya da belirliliğe işaret eden bir sembolün bulunmadığını; bu durumun Habeş ve Akkad dilinde korunduğunu ileri sürmüştür.¹⁹⁸ Bu hususla ilgili Fischer de isimlerde belirliliği ve belirsizliği ayırt eden bir edatın Akkadca ve Ugaritçede bulunmadığına işaret etmiş ve Sami dillerde esas durumun bu olduğunu savunmuştur.¹⁹⁹

3.1.3.6. İzafetle Belirli Olan isimler

Arapça ve İbranicede belirli kabul edilen isimler; zamirler, alemler, ism-i işaretler ve ism-i mevsullerdir. Bunun yanında belirsiz isimler dışarıdan getirilen bir takı (belirlilik takısı) ile belirli hale gelmektedir. Belirli addedilen ve belirlilik takısı ile belirli hale gelen isimlere muzaf olan isimler de her iki dilde belirli sayılmaktadır. Brockelmann, izafetle belirli olma durumunun bütün Sami dillerde görüldüğünü ifade etmektedir.²⁰⁰

3.2. İsimlerde Cinsiyet Konusu

Tabiattaki canlılar biyolojik açıdan eril ve dişi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Canlılardaki bu ayrım dillere de yansımıştır. İnsanoğlu canlılardaki biyolojik gerçeklik üzerinden dildeki söz varlığına da erillik ve dişilik atfetmiştir. Bundan dolayı cinsiyet kavramı, dilbilimin araştırma alanlarında kendisine bir yer bulmuştur. Cinsiyet söz konusu olduğunda bazı dillerde eril, dişi ve nötr olmak üzere üç form göze çarpmaktadır. Dil ile ilgili eldeki verilere bakıldığında dilde yapılan cinsiyet ayrımının M.Ö. V. yüzyıla kadar dayandığı görülmektedir. Bu ayrımın ilk olarak antik Yunan filozoflarından Protagoras (M.Ö. V. yüzyıl) tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Protagoras, isimleri eril, dişi ve üçüncü cinsiyet olmak üzere üçe ayırmıştır.²⁰¹ İbranice ve Arapçanın dahil olduğu Sami dillerin tümünde nötr form bulunmamakla birlikte cinsiyet bakımından eril ve dişi olmak üzere iki

¹⁹⁷ Moscati vd., **a.g.e.**, s. 168.

¹⁹⁸ Brockelmann, **Fıkhü'l-Luġâti's-Sâmiyye**, s. 103; 'Abduttevvâb, **el-Medhal ilâ 'İlmi'l-Luġa**, s. 246. Habeş dili ile kastedilen Ge'ezcedir. Bkz. Akdemir, **a.g.e.**, s. 162; Vâfi, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁹⁹ Fischer, "**el-'Arabiyye fi İtâri'l-Luġâti's-Sâmiyye**", s. 53.

²⁰⁰ Brockelmann, **Fıkhü'l-Luġâti's-Sâmiyye**, s. 103.

²⁰¹ Fatma Öztürk Dağabakan, "Dillerde Cinsiyet: Almanca ve Türkçede Cinsiyet Kavramları", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 46, 2011, s. 286.

form bulunmaktadır.²⁰² Bergsträsser, oryantalistlerin yoğun çabalarına rağmen kesin olarak çözümlenemeyen birçok problemi içinde barındırmasıyla dildeki eril ve dişil ayrımını gramer konuları arasında anlaşılması en güç meselelerden saymaktadır.²⁰³

Sami dillerde yapılan mukayeseli çalışmalar, eski Sami halkların dillerinde eril ile dişil arasında ayrım yaptıklarını ortaya koymaktadır. Ancak onlar cinsiyet ayrımını gramatik bir araç ile yapmamış, eril ve dişil için farklı köklere sahip kelimeler türetmişlerdir. Örneğin, Arapçada حمار kelimesi erkek eşek için kullanılırken أتان kelimesi eşeğin dişisi için kullanılmaktadır. İbranicede erkek koyuna אַיִל/ayil, dişi koyuna רַחֵל/rahel; erkek eşeğe חמור/hamor, dişi eşeğe אֶתוֹ/aton denilmektedir. Süryanicede de “gadya” kelimesi erkek keçi, “ezza” kelimesi dişi keçi anlamına gelmektedir. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür.²⁰⁴

3.2.1. Arapça İsimlerde Cinsiyet

Diğer Sami dillerde olduğu gibi Arapçada da dilbilgisel cinsiyet söz konusudur. Arapçada cinsiyet bakımından isimler eril (المذكر) ve dişil (المؤنث) olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak isimde asıl olan müzekkerliktir. Müzekker isim kendisini dişil isimden biçimsel olarak ayırt edecek bir işaret/ek taşımamaktadır. Müennes ise müzekkerin bir fer‘i olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla müennes isim, biçimsel olarak kendisini müzekker isimden ayırt edecek bir işarete ihtiyaç duymaktadır.²⁰⁵

Müzekker ile müennes ismin biçimsel olarak birbirinden ayrılmasının dilin başlangıcında olmayıp sonradan gelişmiş bir olgu olduğu ifade edilmektedir. Behaaddin b. en-Nahhâs (627-698 h.), bütün müenneslere müzekkerden farklı bir isim konulmasının Arapçada esas olduğunu ancak Arapların lafızların çoğalması ve işin uzaması endişesi ile bu durumu terk ettiklerini söylemiştir. en-Nahhâs’a göre lafızların çoğalması ve işin uzaması endişesi, Arapların müzekker ve müennes için farklı bir isimlendirme yapmak yerine gramatik araçlar geliştirmesine neden

²⁰² Brockelmann, *Fıkhu’l-Luġâti’s-Sâmiyye*, s. 95.

²⁰³ Bergsträsser, *et-Tatavvuru’n-Nahvî*, s. 112.

²⁰⁴ Bkz. Brockelmann, *Fıkhu’l-Luġâti’s-Sâmiyye*, s. 95; ‘Abduttevvab, *Medhal ilâ ‘İlmu’l-Luġa*, s. 251.

²⁰⁵ ‘Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, *el-Mustaksâ fî ‘İlmi’t-Tasrîf*, Kuveyt, Dâru’l-‘Urûbe, 2003, s. 648.

olmuştur.²⁰⁶ Ancak dilin bilinçli bir şekilde geliştirildiğine işaret ettiği için bu görüş isabetli görülmemiştir.²⁰⁷

3.2.1.1. Eril İsim (الاسم المذكر)

Kendisine “هذا” ism-i işaretiyle işaret edilebilen, lafzen ve takdire te’nis (dişil) eki taşımayan isimlere müzekker isim (الاسم المذكر) denilmektedir. Hakiki ve mecazi olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır.²⁰⁸

Hakiki müzekker: İnsan ve hayvan türünden eril olan varlıklar hakiki müzekker olarak isimlendirilmektedir.

Örnekler:

رجل Adam جمل Erkek deve أب Baba أخ Erkek kardeş

Mecazi müzekker: Biyolojik anlamda eril olmasalar da eril konumu verilen isimler mecazi müzekker olarak isimlendirilmektedir.

Örnekler:

باب Kapı عمل İş ليل Gece بيت Ev

3.2.1.2. Dişil İsim (الاسم المؤنث)

Kendisine “هذه” ism-i işaretiyle işaret edilebilen, lafzen ya da takdire te’nis eki bulunan isimlere müennes isim (الاسم المؤنث) denilmektedir.²⁰⁹ Te’nis ekleri; ta-i marbuta (ة - ة), elif-i maksura (ى - ي) ve elif-i memdude (اء - اء) olmak üzere üç tanedir.²¹⁰ Kelimenin asıl harflerinden olmayan te’nis ekleri²¹¹ arasında ta-i marbuta en yaygın olan ektir. Ta-i marbutanın aslının “ة - ة” harfi mi yoksa “ه - ه” harfi mi olduğu Arap dilciler tarafından tartışılmış bir konudur. Basra ekolü dilcilerine göre, “ة - ة” harfi

²⁰⁶ ‘Abduttevvab, *Medhal ilâ ‘İlmu’l-Luğa*, s. 251.

²⁰⁷ ‘Ababne, *a.g.e.*, s. 116.

²⁰⁸ İbnu’l-l-Enbârî, *el-Bulğa fî’l-Fark beyne’l-Muzekker ve’l-Muennes*, Tahk. Ramadân ‘Âbuttevvâb, Kahire, Dâru’l-Kutub, 1970, s. 63; el-Galâyînî, *a.g.e.*, s. 100.

²⁰⁹ İbn Enbârî, *a.g.e.*, s. 63; el-Galâyînî, *a.g.e.*, s. 100.

²¹⁰ Yavuz, *a.g.e.*, s. 191-194; Maksudoğlu, *a.g.e.*, s. 128.

²¹¹ Talu, *a.g.e.*, s. 104.

asıldır ve bu harf vakıf durumunda “ه - ه” harfine dönüşmektedir. Kûfe ekolü dilcilerine göre ise aslolan “ه - ه” harfidir.²¹²

Müennes isimleri; lafzi, manevi, hakiki ve mecazi olmak üzere dört çeşide ayırarak incelemek mümkündür.²¹³

Lafzi müennes: Biçimsel olarak müennes kabul edilen kelimelerdir. İster müennes olsun ister müzekker olsun sonlarında te’nis eki bulunan kelimeler lafzi müennes olarak değerlendirilmektedir.

Örnekler:

فاطمة	Fatma	خنساء	Hansâ	سلوى	Selvâ
حمزة	Hamza	زكرياء	Zekeriyyâ	طلحة	Talha

Manevi müennes: Kendisinde te’nis eki bulunmayan hakiki veya mecazi müennesi ifade etmektedir. “Semai müennes” ya da “itibari müennes” olarak da isimlendirilmektedir.²¹⁴

Örnekler:

مريم	Meryem	زينب	Zeynep	أتان	Dişi eşek
أذن	Kulak	حرب	Savaş	شمس	Güneş

Hakiki müennes: İnsan ve hayvan türünden dişi olan varlıkları ifade eden isimler hakiki müennes olarak isimlendirilmektedir. Bu müennes çeşidinde te’nis ekinin bulunup bulunmaması önem arz etmemektedir.

Örnekler:

إمراة	Kadın	أتان	Dişi eşek	زينب	Zeynep	ليلى	Leyla
-------	-------	------	-----------	------	--------	------	-------

²¹² İbn Enbârî, **a.g.e.**, s. 44. Bu bilgi, eserin tahkikini yapan Ramadân ‘Abduttevvâb tarafından verilmiştir.

²¹³ el-Galâyînî, **a.g.e.**, s. 100; Yavuz, **a.g.e.**, s. 190; Fahrüddîn Kabâve, ‘**İlmu’s-Sarf**, Beyrut, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, 2012, s. 179.

²¹⁴ Mustafa Meral Çörtü, **Arapça Dilbilgisi: Sarf**, 26. bs., İstanbul, İFAV, 2017, s. 507.

Mecazi müennes: Biyolojik anlamda dişil olmayıp dişil konumu verilen isimler mecazi müennes olarak isimlendirilmektedir. Bu müennes çeşidinde lafzen ve takdiren müennes olan isimler bulunmaktadır.²¹⁵

Örnekler:

ملعقة	Kaşık	صحراء	Çöl	سفينة	Gemi	ذكرى	Hatıra
أذن	Kulak	نار	Ateş	حرب	Savaş	شمس	Güneş

Yukarıda işaret edildiği üzere Arapçada te'nis eki almasa da te'nis ekine takdiren sahip olduğu düşünülen kelimeler müennes kabul edilmektedir. Bu türden kelimeler mecazi ve manevi müennes çeşidine dahil edilmektedir. İşaret edildiği gibi kelimeler yalın halinde iken te'nis eklerine sahip değildirler. Ancak ism-i tasğirleri yapılırken sonlarına ta-i marbuta alırlar.²¹⁶

Örnekler:

شمس	Güneş	شمسية	Güneşçik
أرض	Yer	أرضية	Küçük yer
دار	Ev	دويرة	Küçük ev

Manevi müennes kabul edilen kelimelerin bazıları aynı zamanda müzekker de sayılabilmektedir.²¹⁷

Örnekler:

دلو	Kova	سكين	Bıçak	طريق	Yol	روح	Ruh	خمر	Şarap
-----	------	------	-------	------	-----	-----	-----	-----	-------

Manevi müennes çeşidi incelendiğinde özellikle bazı kelime öbeklerinin bu müennes çeşidine dahil edildiği göze çarpmaktadır. Bunlar arasında ülke, şehir, harf ve vücuttaki çift uzuvların isimlerini saymak mümkündür.²¹⁸ Arap dilcileri, ülke ve şehir isimlerinin çoğunlukla dişil kabul edilmesi hususunda görüş birliğine

²¹⁵ el-Galâyîni, **a.g.e.**, s. 100; Latîfe Abbû, “el-Cins fi'l-Luğati'l-'Arabiyye”, Ebû Bekr Belkâid Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dil ve Edebiyat Bölümü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Tilimsan, 2011, s. 31; Kabâve, **a.g.e.**, s. 179; Yavuz, **a.g.e.**, s. 190-191.

²¹⁶ Hulusi Kılıç, **a.g.e.**, s. 240-241.

²¹⁷ el-Galâyîni, **a.g.e.**, s. 100; Kabâve, **a.g.e.**, s. 179; ‘Amâyira, **a.g.e.**, s.

²¹⁸ Hulusi Kılıç, **a.g.e.**, s. 241.

varmışlardır.²¹⁹ Vücuttaki bazı çift uzuvlar eril sayılsa da yaygın kanaat çift uzuvların dişil olduğu yönündedir.²²⁰ Ürdünlü dilbilimci İsmâîl Ahmed ‘Amâyira (1948-2017), vücuttaki çift uzuvların diğer bazı Sami dillerinde de dişil sayıldığını belirtmektedir.²²¹ Harf isimleri ise bazı Arap dilcileri tarafından eril kabul edilmektedir.²²²

Örnekler:

مصر	Mısır	سوريا	Suriye	دمشق	Şam	القدس	Kudüs
عين	Göz	يد	El	أذن	Kulak	كف	Avuç
الف	Elif	باء	Bâ	تاء	Tâ	ثاء	Sâ

3.2.2. İbranice İsimlerde Cinsiyet

İbranicede cinsiyet bakımından isimler, eril (הַזָּכָר) ve dişil (הַנְּקֵבָה) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

3.2.2.1. Eril isim (הַזָּכָר / שֵׁם הַזָּכָר / Şem haz-Zahar)

Biyolojik olarak eril varlıkları ifade eden ya da dilbilgisel olarak eril kabul edilen isimlere eril isim (הַזָּכָר / שֵׁם הַזָּכָר / şem haz-zahar) denilmektedir. Eril isim, diğer Sami dillerde olduğu gibi İbranicede de özel bir ek taşımamaktadır.²²³ Eril ismin özel bir ek taşımaması, bazı Yahudi dil alimlerine göre isimde asıl olanın eril form olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı dilciler ise שָׂדֶה/sade (tarla), מוֹרֶה/more, (erkek öğretmen), רוֹעֵה/ro‘e (çoban), מַחֲזֵה/mahaze (tiyatro), חֶזֶה/haze (göğüs) gibi kelimelerin sonunda bulunan “-ה” [-e(h)] ekini, erilliği gösteren bir işaret olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca söz konusu dilciler, eril isimler için dört özellik belirtmiş ve bu

²¹⁹ Afîfî Ramazan Afîfî Ahmed, “Esmâu’l-Buldân ve’l-Kabâil ve’l-Umem beynet-Tezkîr ve’t-Te’nîs (I)” NEÛFD, C. XXXIX, Sayı: 39, 2015, s. 147; Şenocak, a.g.e., s. 95.

²²⁰ Abdurrahim Şenocak, *Arap Dilinde Erillik Dişillik: Müzekker Müennes*, İzmir, Bilimadamı Yayınları, 2007, s. 71-72; Yadsıman, a.g.e., s. 40.

²²¹ ‘Amâyira, a.g.e., s. 33.

²²² Şenocak, a.g.e., s. 97.

²²³ Râşid, a.g.e., s. 89; Şaşon, a.g.e., s. 11.

dört özellikten birini taşıyan ismi çoğunlukla eril olarak kabul etmişlerdir. Eril isimlerin taşıdığı dört özelliği şu şekilde izah etmek mümkündür:²²⁴

İnsan ve hayvan türünden eril olan varlıkları ifade eden isimler eril kabul edilmektedir.

Örnekler:

יוסף/Yosef	Yusuf	יעקוב/Ya‘akov	Yakub	אבא/aba	Baba
בן/ben	Oğul	תיש/tayiş	Teke	גמל/gamal	Deve

Halk isimlerini ifade eden kelimeler eril kabul edilmektedir.

Örnekler:

ערב/Arav	Arap	אשור/Aşur	Asur	מואב/Moav	Moav
----------	------	-----------	------	-----------	------

Dağ, ırmak ve deniz isimleri eril kabul edilmektedir.

Örnekler:

סין/Sinay	Sina dağı	ציון/Tsiyon	Siyon dağı
נילוס/Nilos	Nil nehri	פרת/Prat	Fırat nehri
ים-תיכון/Yam-tihon	Akdeniz	ים-סוף/Yam-sof	Kızıl deniz

נעליים/na‘alayim (ayakkabı) dışında yapısı itibariyle çift olan giyecekleri ve yine çift olarak tasarlanmış araçları ifade eden isimler eril kabul edilmektedir.

Örnekler:

מִיְּנָסָיִם/mihnasayim	Pantolon	גַּרְבָּיִם/garbayim	Çorap
מִשְׁקָפָיִם/mişkafayim	Gözlük	מִסְפָּרָיִם /misparayim	Makas

²²⁴ es-Savvâf, a.g.e., s. 91; Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 95; Râşid, a.g.e., s. 89-90.

3.2.2.1. Dişil İsim (שֵׁם הַנְּקֵבָה/Şem han-Nekeva)

Biyolojik olarak dişil varlıkları ifade eden ya da dilbilgisel olarak dişil kabul edilen isimlere dişil isim (שֵׁם הַנְּקֵבָה/şem han-nekeva) denilmektedir. Arapçada olduğu gibi İbranicede de başlangıçta dişil isimler herhangi bir ek yoluyla eril isimlerden ayrılmamaktaydı. Dilin ilerleyen zamanlarında ise dişil isimler gramatik araçlarla yani dişil ekleriyle eril isimlerden ayrılmıştır.²²⁵

İbranicede “הַ” [a(h)] ve “תַּ” (-t) olmak üzere iki temel dişil eki bulunmaktadır.²²⁶ “תַּ” harfinden önce “תַּ-” (at), “תַּ-” (et), “תַּ-” (it), “תַּ-” (ut) ve “תַּ-” (ot) şeklinde farklı harekelerin gelmesi söz konusudur.²²⁷ Dişil isimlerde çoğunlukla “הַ”, “תַּ-” ve “תַּ-” ekleri bulunmaktadır.²²⁸ İbranicede dişil isimler ile ilgili hususları şu şekilde izah etmek mümkündür.²²⁹

İnsan ve hayvan türünden dişi olan varlıkları ifade eden isimler dişil kabul edilmektedir.

Örnekler:

אֵם/em Anne בַּת/bat Kız אֶתוֹן/aton Dişi eşek פָּרָה/para İnek

Yukarıda zikredilen dişillik eklerini alan isimler dişil kabul edilmektedir.

Örnekler:

הַ	שִׁמְלָה/simla	Elbise	כִּיתָה/kitta	Sınıf
תַּ	צִלְחָת/tsalahat	Çatal	טַבַּעַת/taḇa‘at	Yüzük
תַּ	רַקֶּבֶת/rakevet	Tren	מַחְבֶּרֶת/mahberet	Defter
תַּ	מְכוֹנִית/mehonit	Araba	מַעְלִית/ma‘alit	Asansör
תַּ	תְּרֻבּוּת/tarbut	Medeniyet	סִפְרֻת/sifrut	Edebiyat
תַּ	אֲחוֹת/ahot	Kız kardeş	חֲמוֹת/hamot	Kayınvalide

²²⁵ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 104.

²²⁶ Taşer, **a.g.e.**, s. 29; Hasanov, **a.g.e.**, s. 51.

²²⁷ es-Savvâf, **a.g.e.**, s. 92;

²²⁸ Mihal Biran, Na‘ama Fridman, “ham-Manof Merim et ham-Mehonit: hag-Gişa le-Min Dikduki şel Şemot-Etsem bam-Millim u-bam-Mişpatim” **Safa u-Muah**, Sayı: 11, 2013, s. 2.

²²⁹ el-‘Anânî, Mehrez, el-Ebrâşî, **a.g.e.**, s. 86-87; Râşid, **a.g.e.**, s. 90-91; Kemâl, **Durûsu’l-Luğati’l-‘İbriyye**, s. 95-96; Şaşon, **a.g.e.**, s. 11-12; Goşen-Gottstein, **a.g.e.**, s. 99.

Bazı isimler dişillik eklerini taşımadığı halde dişil kabul edilmektedir.²³⁰

Örnekler:

נֶפֶשׁ/nefeş	Nefs, ruh	לֵשׁוֹן/laşon	Dil	אֶרֶץ/erets	Vatan, ülke
כּוֹס/kos	Bardak	אֵשׁ/eş	Ateş	עִיר/‘ir	Şehir
בְּיָר/beer	Kuyu	אֶבֶן/even	Taş	פָּעַם/pa‘am	Defa, kere
שֶׁמֶשׁ/şemeş	Güneş	רוּחַ/ruah	Rüzgar, ruh	דֶּרֶךְ/dereh	Yol

Arapçada semai müennes denilen²³¹ bu kelimelerden bazıları Tevrat’ta bir iki defa eril olarak gelse de bu durum genel kuralı değiştirmemektedir. שֶׁמֶשׁ, רוּחַ ve דֶּרֶךְ kelimeleri ise hem eril hem dişil kabul edilmektedir.²³²

İbranicede özellikle bazı kelime öbeklerinin dişil kabul edildiğini söylemek mümkündür. Bunlar arasında ülke, şehir, harf ve özellikle çift uzuvlar olmak üzere vücutta birden fazla olan uzuvların isimleri sayılabilir.²³³

Örnekler:

טוּרְקִיָּה/Turkiya	Türkiye	מִצְרַיִם/Mitsrayim	Mısır
אֶזְזָא/‘Azza	Gazze	יְרוּשָׁלַיִם/Yeruşalayim	Kudüs
עַיִן/ayin	Göz	אָזֵן/ozen	Kulak
אֶצְבָּע/etsba‘	Parmak	שֵׁן/şen	Diş
כָּף	Kaf	לָמֶד	Lamed

3.2.3. İsimlerde Cinsiyet Konusunun Mukayesesi

Ana Samicede eril ve dişil olmak üzere cinsiyet açısından iki formun olduğu belirtilmektedir.²³⁴ Ancak Sami dillerin tümünde bu iki formun bulunduğu söylenemez. Nitekim Ge’ezcede isimlerde eril ve dişil ayrımı bulunmamaktadır.²³⁵ Arapça ve İbranice ise Ana Samicedeki cinsiyet ayrımını koruyan diller arasındadır.

²³⁰ Bkz. Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 52.

²³¹ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 107.

²³² Şapira, **a.g.e.**, s. 24-25.

²³³ Bkz. el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 104-106; Even-Şoşan, **a.g.e.**, s. 53-54; Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 52; Şapira, **a.g.e.**, s. 23.

²³⁴ Rubin, “**The Semitic Language Family**”, s. 862.

²³⁵ Vâfî, **a.g.e.**, s. 73.

Diğer Sami dillerinde olduğu gibi her iki dilde isimlerde, kendine özgü bir işareti bulunmadığı için asıl olan formun eril olduğu ifade edilmektedir.²³⁶ Dişil form ise Sami dillerinde eril isme eklenen birtakım eklerle elde edilmektedir. Dilde bulunan eril ve dişil form bir olgu olarak o dili kullananların sahip olduğu kültürün izlerini yansıtmaktadır.²³⁷ Bir görüşe göre bahsi geçen gramatik anlayış, muhtemelen Sami kültüründe Hz. Adem'in ilk insan olduğu ve Hz. Havva'nın ondan yaratıldığı inancını yansıtmaktadır.²³⁸

Arapça ve İbranicede dişil ekleri ismin sonunda yer almaktadır. Arapçada dişillik ekleri; öncesinde fetha bulunan “آ - ة” (ta-i marbuta), ا (elif-i maksura) ve ة (elif-i memdude) şeklinde üç tanedir. İbranicede dişillik ekleri; öncesinde kamats/ ַ /a harekesi bulunan “ה” (he) harfi ile “ת” (tav) harfi olmak üzere temelde iki tanedir. Arapçada genel olarak dişil eklerinden önce fetha gelmektedir. İbranicede ise “ה” harfinden önce kamats/ ַ /a, “ת” harfinden önce ise patah/ ָ /a, seggol/ ֿ /e, hirik gadol/ ֿ /i, şuruk/ ֿ /u ve holam gadol/ ֿ /o gibi farklı hareketler gelebilmektedir.

İbranicede dişillik eki olan “ה” (he) harfinin aslında lafzen hazfedilmiş “ת” (tav) harfine işaret ettiği ifade edilmektedir. Nitekim İbranicede “ה” harfi ile dişil olan kelimeler, isim tamlamasında²³⁹ tamlanan olarak geldiğinde bu kelimelerdeki “ה” harfi, “ת” harfine dönüşmektedir. המְסִרָה הַמְסִרָה/mazkirat ham-misrad (ofisin sekreteri) tamlaması örnek olarak gösterilebilir. Bu tamlamada מְסִרָה/mazkira kelimesindeki “ה” harfi “ת” harfine dönüşmüştür.²⁴⁰ İsim tamlamalarının eski dilsel formları koruduğu ve ayrıca “izafet eşyayı aslına döndürür” ifadesi göz önüne alındığında İbranicedeki dişilliği yansıtan “ה” harfinin asıl itibarıyla “ת” harfi olduğu desteklenmiş olmaktadır.²⁴¹ İbranicede mazi kipin üçüncü tekil dişil şahıs çekiminde de fiilin sonuna eklenen “ה” harfinin hazfedilmiş “ת” harfine işaret ettiği

²³⁶ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 102; Moscati vd. **a.g.e.**, s. 145.

²³⁷ Soner Gündüzöz, “Arapçada Dil-Kültür İlişkisi: Arapçanın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Ögeler”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. V, Sayı: 2, 2005, s. 221.

²³⁸ ‘Îsâ Berhûme, **el-Luğa ve'l-Cins: Hafriyyat Luğaviyye fi'z-Zukûra ve'l-Unûse**, Amman, Dâru's-Şurûk, 2002, s. 54.

²³⁹ İbranicede isim tamlaması üç farklı yöntemle yapılmaktadır. Burada kastedilen yöntem “isim + isim” ile elde edilen tamlama şeklidir. Bkz. Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 70-72.

²⁴⁰ ‘Abdulmecîd, **a.g.e.**, s. 105.

²⁴¹ ‘Abduttevvâb, **el-Medhal ilâ ‘İlmi'l-Luğa**, s. 259.

belirtilmektedir. William Chomsky (1896-1977), söz konusu fiil çekiminde aslında “ת” harfinin bulunduğunu, fakat aşamalı olarak ortadan kalktığını kaydetmektedir.²⁴²

Dişillik eki olan “-t” harfi, tüm Sami dillerinde ve hatta Hami dillerinde de bulunmaktadır.²⁴³ Sami dillerinde dişil eki olan “-t” harfi Asurcada ve Habeş dilinde orijinal haliyle korunmuştur. Yani Asur ve Habeş dillerinde bu harf vasıl ve vakıf halinde olduğu gibi kalmıştır. Arapçada ise كـ, صغیر, كبير vb. örneklerde olduğu gibi vakıf halinde “ة - ة” harfi, “ه - ه” harfine dönüşmektedir. Fonetik açıdan bu iki harf arasında bir ilişki bulunmadığı ve “ه - ه” harfinin gelişini dönüşüm olarak değerlendirmenin yanlış olduğu ifade edilmektedir. Vakıf halinde “ة - ة” harfi hazfedilmiştir ve açık kalan heceyi kapatmak için “ة - ة” harfine bedel olarak “ه - ه” harfi getirilmiştir. İbranicede “ת” dişil ekinin ortaya çıkışı, vakıf halinde meydana gelen bu durumla ilişkilendirilmektedir.²⁴⁴ Aynı şekilde Arapçada dişil kelimelerin sonunda bulunan elif-i maksura ve elif-i memdudenin de vakıf halinde meydana gelen durumdan gelişerek ortaya çıktığı ihtimal dahilinde görülmektedir.²⁴⁵ Bu hususta İbranicede “ת” ile biten dişil kelimeler ile Arapçada elif-i maksura ile biten dişil kelimelerde telaffuz benzerliğinin (dişil eklerinde) bulunduğu özellikle dikkat çekilmektedir. İbranicede “ת” harfinden önce kamatsın yani uzun “a” sesinin bulunması, elif-i maksuranın asıl itibarıyla ta-i marbutadan gelişmiş olabileceğine dayanak gösterilmektedir.²⁴⁶ Özetle “-t” dişil ekinin geçirdiği aşamalar şu şekilde ifade edilmektedir:

ת < ة < ه < ی (elif-i maksura) < ا (elif-i memdude)

Arapçada tüm aşamaların bulunduğu söylemek mümkündür. İbranice ise bu aşamaların ikincisi ve üçüncüsünde durmuştur.²⁴⁷ Bununla birlikte elif-i memdude ve elif-i maksuranın izleri bazı İbranice kelimelerde görülmektedir. Brockelmann, elif-i

²⁴² Chomsky, **a.g.e.**, s. 66.

²⁴³ Rabin, **Safot Şemiyot**, s. 10.

²⁴⁴ İbnu'l-Enbârî, **a.g.e.**, s. 43-45. Bu bilgi, eserin tahkikini yapan Ramadân 'Abduttevvâb tarafından verilmiştir. Ayrıca bkz. Brockelmann, **Fıkhu'l-Luğâtî's-Sâmiyye**, s. 96.

²⁴⁵ İsmâîl Ahmed 'Amâyira, **Zâhiratu't-Te'nîs beyne'l-Luğâtî'l-'Arabiyye ve'l-Luğâtî's-Sâmiyye: Dirâse Luğaviyye Te'sîliyye**, 3. bs., Amman, Dâru Hanîn, 1993, s. 75.

²⁴⁶ 'Abduttevvâb, Arapçadaki elif-i maksuranın “-t” dişil ekinin ortaya çıktığını düşünmemektedir. Ona göre İbranicede “ת” dişil ekinin ortaya çıkışı, -at > -ah > -â şeklindeyken elif-i maksuranın ortaya çıkışı -ayu > -ay > -ê > â şeklindedir.

²⁴⁷ 'Abdulmecîd, **a.g.e.**, s. 106.

memdudenin İbranicede שִׁלּוֹ/Şilo (yer ismi) kelimesindeki holam gadol (i/o) harekesine, elif-i maksuranın ise שָׁרַי/Saray (hanım efendi) kelimesindeki “-ay” ekine denk geldiğini belirtmiştir.²⁴⁸ “-Ay” ekinin “-e”ye dönüşmesi de söz konusudur. Bu duruma birleşik sayılarda (11-19) dışıl sayılan için kullanılan אֶשְׂרֵי/‘esre (10) sayısı örnek olarak gösterilmiştir.²⁴⁹

Sami dillerinde dışıl ekleri; “-t”, elif-i maksura ve elif-i memdude olmak üzere üç tanedir. Bunlar arasında en önemli ve en yaygın kullanıma sahip ek “-t” ekidir. “-T” ekinden önce daima fetha harekesi bulunmaktadır. Bunun istisnası tek heceli kelimelerdir. Tek heceli kelimelerde ekten önce sükun vardır. Habeş dilinde “rest” (miras) ve “hebt” (hibe, bağış) kelimeleri, Akkadcada da “şartu” (saç) ve “beltu” (hanım, eş) kelimeleri buna örnek gösterilebilir.²⁵⁰ Öncesinde sükun bulunan “-t” eki Arapçada بِنْتُ (kız çocuğu), أُخْتُ (kız kardeş), كُنَّا (her ikisi) gibi kelimelerde görülmektedir. Bu türden kelimeler Arapçada azdır. Sami dillerde en eski dışıl ekinin öncesinde fetha bulunan “-t” harfi olduğu düşünülmektedir. Bunun kanıtı olarak “-t” harfinin mazi fiildeki (فَعَلْتُ) varlığı gösterilmektedir.²⁵¹

Genel olarak Arap dilcileri öncesinde sükun bulunan بِنْتُ ve أُخْتُ gibi kelimelerde dışıl ekinin bulunmadığını savunmuşlardır. Onlara göre bu kelimelerdeki “-t” harfi dışıl eki değildir, hafzedilmiş “-w” harfinin yerine gelmiştir.²⁵² Ancak Sami diller alanında modern dönemde yapılan mukayeseli çalışmalar sonucunda bu tespitin hatalı olduğu ortaya çıkmıştır. ‘Abduttevvâb’a göre Arap dilcilerinin konuyla ilgili hatalı tespitte bulunması Sami diller ile ilgili bilgisizlikten kaynaklanmaktadır.²⁵³ Bu hususta Bergsträsser, أَخ ve ابْن kelimelerinin çok eski kelimeler olduğunun altını çizmiş ve bu kelimelerin Arap dilcilerinin dediği gibi üç kök harften değil iki kök harften oluştuğunu ifade etmiştir. Özellikle Akkadca ve İbranicede öncesinde fetha bulunmayan “-t” dışıl ekinin birçok isimde bulunduğu

²⁴⁸ Brockelmann, *Fıkhu’l-Luğâti’s-Sâmiyye*, s. 96; Ayrıca bkz. Moscati vd., *a.g.e.*, s. 146.

²⁴⁹ Bergsträsser, *et-Tatavvuru’n-Nahvî*, s. 115; ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 262.

²⁵⁰ ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 256.

²⁵¹ Bergsträsser, *et-Tatavvuru’n-Nahvî*, s. 115; ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 256; el-Behnesâvî, *a.g.e.*, s. 170-171.

²⁵² ‘Amâyira, *a.g.e.*, s. 52; Bergsträsser, *et-Tatavvuru’n-Nahvî*, s. 115; ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 256.

²⁵³ ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 257.

işaret ederek öncesinde fetha bulunmasa dahi بְּנִת ve אֲחַת kelimelerindeki “ת” harfinin dişil eki olduğunu kaydetmiştir.²⁵⁴

Arapça ve İbranice isimlerde eril ve dişil ayrımı, biçimsel olarak isimlerin sonuna eklenen dişil eklerinden anlaşılmaktadır. Ancak başlangıçta bu ayrım gramatik araçlarla yani ismin sonuna getirilen eklerle değil, eril ve dişil cins için farklı kelimelerin kullanılmasıyla yapılmaktaydı. Örnek olarak baba [אָב (eb) / אָבָא (aba)], anne [אִם (emm) / אִמָּה (em)], erkek eşek [חֶמֶר (himâr) / חֶמֶר (hamor)] ve dişî eşek [אֶתָּן (etân) / אֶתָּן (aton)] kelimelerini göstermek mümkündür.

İbranicede halk isimleri, bunun yanı sıra dağ, ırmak ve denizlere verilen özel isimler eril kabul edilmektedir. ‘Amâyira, Arapça da dahil bazı Sami dillerinde söz konusu isimlerin genellikle eril sayıldığını ifade etmektedir.²⁵⁵

Arapça ve İbranicede dişil eki bulunmadığı halde dişil konumu verilen bazı isimler söz konusudur. Bu tür isimler Arapçada mecazi müennes çeşidine dahil edilen semai müenneslerdir. Arapça ve İbranice dışındaki diğer Sami dillerde de semai müenneslere rastlamak mümkündür. “نفس” kelimesi bu duruma örnek gösterilebilir. “نفس” kelimesi İbranicede נֶפֶשׁ/nefeş, Aramicede “nafşa” ve Habeş dilinde “nafs” şeklinde ifade edilmektedir.²⁵⁶ Arapça ve İbranicede semai müenneslerin bazıları aynı zamanda eril de sayılabilmektedir. Sami diller arasında Akkadca ve Süryanicede de aynı durumun söz konusu olduğu belirtilmektedir.²⁵⁷

Arapça ve İbranicede özellikle bazı kelime öbeklerinin dişil sayılma eğilimi bulunmaktadır. Bunlar arasında ülke, şehir, harf ve vücuttaki çift uzuvları zikretmek mümkündür.

Arent Jan Wensinck’e (1882-1939) göre Sami dillerinde özellikle bazı kelime öbeklerinin dişil sayılması, eski Sami gelenek ve inançlarındaki kadının algılanış biçimi ile irtibatlıdır. Wensinck konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunur. Eski dönemde Samiler, kadını gizemli ve büyümlü bir varlık olarak görmüş; olağanüstü

²⁵⁴ Bergsträsser, *et-Tatavvuru’n-Nahvî*, s. 51.

²⁵⁵ ‘Amâyira, *a.g.e.*, s. 33.

²⁵⁶ ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ ‘İlmi’l-Luğa*, s. 265.

²⁵⁷ ‘Amâyira, *a.g.e.*, s. 30.

addettikleri bazı güçleri onunla ilişkilendirmişlerdir. Zamanla Samiler, kendilerini hayrete düşüren ve açıklayamadıkları bütün tabiat fenomenlerini tüm gizemi ve büyüğü ile kadına atfetmişlerdir. Bu mitolojik inançlar, açıklamakta güçlük çekilen tabiat fenomenlerini ifade etmesinden ötürü bazı kelime öbeklerinin dişil kabul edilmesine yol açmıştır. Yeryüzünü, yol, kuyu gibi yeryüzü oluşumlarını; rüzgâr, bulut, yağmur gibi çoğu tabiat olayını ve dört yönü ifade eden kelimeler söz konusu kelime öbekleri arasında yer almaktadır. Aynı şekilde ülke ve şehir isimleri, vücut uzuvlarının isimleri, silah, taş ve bazı hayvan isimleri de bu kelime öbeklerine dahil edilmektedir.²⁵⁸

Dağ, taş, su, hava, güneş gibi varlıklar hakikatte ne eril ne de dişildir, bunlar cansız varlıklardır. Ayrıca ifade edilen adalet, cömertlik gibi soyut kavramlarda da biyolojik anlamda bir erillik ya da dişillik söz konusu değildir. Bundan ötürü bazı dillerde bu kelime ve kavramlar için “nötr” adlandırılmasının yapıldığı düşünülmektedir. Arapça ve İbranicede olduğu gibi Sami dillerde cansız varlıklar ve soyut kavramlar için ayrı bir kategori olmayıp bunlar eril veya dişil forma dahil edilmiştir. İngiliz oryantalist William Wright (1830-1889), Sami dillerinde varlıkların eril ve dişil olarak ikiye ayrılmasının nedenini “Samiler, aktif hayal güçlerinden dolayı cansız varlıklar dahil tüm nesneleri hayat ve şahsiyet sahibi olarak tasavvur etmişlerdir” şeklinde yorumlamaktadır.²⁵⁹

3.3. İsimlerde Sayı Konusu

İsimler bir varlığı ya da birden çok varlığı ifade edişine göre farklı formlara sahiptir. Modern Avrupa dillerinde bu form, tekil (singular) ve çoğul (plural) şeklindeyken Sami dillerinde tekil, ikil ve çoğul şeklindedir.²⁶⁰

3.3.1. Arapça İsimlerde Sayı

Arapçada isimler ifade ettikleri varlıkların sayısına göre tekil (المفرد), ikil (المثنى) ve çoğul (الجمع) olmak üzere üç forma ayrılmaktadır.

²⁵⁸ İbrâhîm Enîs, *min Esrâri'l-Luğa*, 6. bs., Kahire, Mektebetu'l-Anglo-el-Mısriyye, 1978, s. 163.

²⁵⁹ Wright, *a.g.e.*, s. 131; 'Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ 'İlmi'l-Luğa*, s. 252; Berhûme, *a.g.e.*, s. 48.

²⁶⁰ Hicâzî, *a.g.e.*, s. 139.

3.3.1.1. Tekil (المفرد)

İsimler, tek bir varlığa işaret ettiği zaman müfred (المفرد) olarak isimlendirilmektedir. Başka bir deyişle, müfred isimler kendisinde ikil ve çoğul ekleri bulunmayan müzekker ve müennes isimlerdir.²⁶¹

Örnekler:

الفتاة Genç kız الفلاح Çiftçi الكتاب Kitap

3.3.1.2. İkili (المثنى)

Arapçada tek bir lafızla aynı varlıktan iki tane olana işaret etmek mümkündür. Lafızda “iki” anlamını barındıran bu türden isimlere müsenna (المثنى), isimleri ikil forma dönüştürmeye de tesniye (التثنية) denilmektedir. İster eril olsun ister dişil olsun müsenna isimleri lafzen müfred ve cemi isimden ayırt etmek için cümledeki konumuna göre “ان” ve “ين” eklerinden istifade edilmektedir. “ان” merfu durumunda, “ين” ise mansub ve mecrur durumunda söz konusudur. Bu iki tesniye eki, ismin sonuna eklenmektedir.²⁶² Müfred bir ismin tesniye yapılabilmesi için bazı şartlar gereklidir. Tesniye yapılacak müfred isim murab olmalıdır. Hem lafız hem anlam açısından ikil bir varlığa işaret etmelidir. Aynı zamanda terkiib-i meczi kategorisine giren mürekkeb isimlerden ve بعض, يسار, سواء, ثلاثة gibi anlam itibariyle tesniye yapılamayan isimlerden olmaması gerekmektedir.²⁶³

Örnekler:

جاء الكاتبان	İki erkek yazar geldi.
رأيت الكاتبين	İki erkek yazarı gördüm.
سلمت على المدرستين	İki bayan öğretmene selam verdim.

²⁶¹ Yavuz, a.g.e., s. 212.

²⁶² Aslan, a.g.e., s. 55.

²⁶³ el-Galâyînî, a.g.e., s. 211-212; Yavuz, a.g.e., s. 212-213.

3.3.1.3. Çoğul (الجمع)

Sayı açısından ikiden fazla olan varlıklar Arapçada cemi (الجمع) olarak isimlendirilmektedir. Cemiler genel olarak düzenli (الجمع السالم) ve düzensiz (جمع التكسير) olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır.²⁶⁴

3.3.1.3.1. Düzenli Çoğul (الجمع السالم)

Standart çoğul ekleriyle çoğul forma dönüşen ve bu dönüşüm esnasında kelimenin yapısında bir değişimin meydana gelmediği müzekker ve müennes isimler, cemi salim isimler olarak isimlendirilmektedir. Cemi salim isimler kendi içinde cemi müzekker salim (جمع المذكر السالم) ve cemi müennes salim (جمع المؤنث السالم) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²⁶⁵

3.3.1.3.1.1. Düzenli Eril Çoğul (جمع المذكر السالم)

Sonuna aldığı ekle sayı açısından ikiden fazla akıllı müzekker varlığa işaret eden isimlere cemi müzekker salim (جمع المذكر السالم) denilmektedir. Cümledeki konumuna göre cemi müzekker salim isimlerde kullanılan iki çoğul eki bulunmaktadır. Bu iki ek, merfu durumunda “وَنَ”, mansub ve mecrur durumunda ise “يْنَ”dur.²⁶⁶

Örnekler:

جاء الكاتبون	Erkek yazarlar geldi.
رأيت الكاتبين	Erkek yazarları gördüm.
سلمت على المدرسين	Erkek öğretmenlere selam verdim.

Müfred bir kelimenin cemi müzekker salim olabilmesi için akıllı müzekkeri ifade eden bir alem ve yine akıllı müzekkeri niteleyen bir sıfat olması gerekmektedir. Ancak müzekker için kullanılan bütün alem ve sıfatlar cemi müzekker salim olamazlar. Alemde ta-i marbutanın, müsenna ve cemi eklerinin bulunmaması gerekmektedir. Ayrıca alem terkip halinde de olmamalıdır. Sıfatın kendisinde de ta-i

²⁶⁴ Aslan, a.g.e., s. 56-59.

²⁶⁵ Yavuz, a.g.e., s. 217; el-Galâyînî, a.g.e., s. 215.

²⁶⁶ Aslan, a.g.e., s. 56-57.

marbuta bulunmamalı, ancak gerektiğinde sıfat ta-i marbuta alabilmelidir. Yine sıfatın hem müzekker hem müennesi ortak olarak niteleyen sıfat türünde olmaması gerekmektedir.²⁶⁷

3.3.1.3.1.2. Düzenli Dişil Çoğul (جمع المؤنث السالم)

Sonuna aldığı ekle sayı açısından ikiden fazla müennes varlığa işaret eden isimlere cemi müennes salim (جمع المؤنث السالم) denilmektedir. Müennes isimler, sonlarına “ات” çoğul ekini alarak çoğul olmaktadır. Bu ek, müennes ismin müfred haline eklenmektedir ve ilave edilmeden önce müenneslik eki olan “ة - لة” harfi hazfedilmektedir. Cümledeki konumuna göre, cemi müennes salim isimlerde “ات” eki değişim göstermemekle birlikte “ت” harfinin harekesinde farklılık meydana gelmektedir. “ت” harfinin harekesi merfu durumunda damme, mansub ve mecrur durumunda ise kesre olmaktadır.²⁶⁸

Örnekler:

جاءت الطالبات	Bayan öğrenciler geldi.
رأيت الطالبات	Bayan öğrencileri gördüm.
سلمت على الطالبات	Bayan öğrencilere selam verdim.

Bir ismin cemi müennes salim şeklinde cemi olabilmesi için iki şartın bulunması gerekmektedir. İsim ya müennes alem olmalıdır ya da müenneslere, cansız ve akılsız varlıklara ait sıfat veya isim olmalıdır. Bu iki şarttan birini taşımayan isimler sonlarına “ات” alarak cemi müennes salim olamazlar.²⁶⁹ Görüldüğü gibi ismin cemi müennes salim şeklinde çoğul olması için varlığın akıllı olma şartı bulunmamaktadır. Bundan dolayı cemi müennes salim şeklinde çoğul olmuş kelimeler, cemi müzekker salim şeklinde çoğul olmuş kelimelere göre sayıca daha fazladır.²⁷⁰

²⁶⁷ el-Hâşimî, **a.g.e.**, s. 61; Yavuz, **a.g.e.**, s. 218-219.

²⁶⁸ Aslan, **a.g.e.**, s. 58-59.

²⁶⁹ Hulusi Kılıç, **a.g.e.**, s. 259.

²⁷⁰ Yavuz, **a.g.e.**, s. 223.

3.3.1.3.2. Düzensiz Çoğul (جمع التفسير)

Türkçede kırık çoğul olarak da isimlendirilen cemi teksir (جمع التفسير), müfred ismin sonuna yukarıda bahsedilen cemi eklerinin getirilmeyip ismin yapı bozumuna uğrayarak cemi olmasını ifade etmektedir. كُتُب/كِتَاب (kitap/kitaplar), عُلَمَاء/عَالَم (alim/alimler), أَقْلَام/قَلَم (kalem/kalemler) örneklerinde olduğu gibi. Söz konusu yapı bozumu, bir harfin hazfedilmesi ya da bir harfin ilave edilmesi veyahut hareke değişikliğinin meydana gelmesi şeklinde kendisi gösterir. Harflerde eksilme, artma ve hareke değişikliği tek başına olabileceği gibi bu durumlar bir arada da bulunabilir.²⁷¹

Cemi teksirin azlık çoğulu (جمع القلة) ve çokluk çoğulu (جمع الكثرة) olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Cemi teksirin bu şekilde iki kısma ayrılması ifade ettiği sayı değerinden kaynaklanmaktadır. Azlık çoğulu, kapsadığı sayı değeri 3 ile 10 arasında olduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir. Çokluk çoğulunun kapsadığı sayı değeri ise 11 ve üzeridir. Azlık çoğulun dört, çokluk çoğulunun ise yirmi yedi vezni bulunmaktadır.²⁷²

Azlık çoğuluna örnekler:

حَرْف Harf أَحْرَف Harfler جَدَّ Ata أَجْدَاد Atalar أَخ Kardeş إِخْوَة Kardeşler

Çokluk çoğuluna örnekler:

كِتَاب Kitap كُتُب Kitaplar دُرَّ İnci دُرَر İnciler كَاتِب Yazar كُتَّاب Yazarlar

3.3.2. İbranice İsimlerde Sayı

İbranicede sayı bakımından isimler, tekil (הַיְחיד/ha-yahid), ikil (הַזוג/ha-zugi) ve çoğul (הַרְבּוּי/ha-ribuy) şeklinde üçe ayrılmaktadır.

²⁷¹ Bkz. el-Galâyînî, **a.g.e.**, s. 223; Hulusi Kılıç, **a.g.e.**, s. 263.

²⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, **a.g.e.**, s. 230-245.

3.3.2.1. Tekil (הַיְחִיד/hay-Yahid)

İster eril olsun ister dişil olsun tek bir varlığa işaret eden isimlere tekil (הַיְחִיד/yahid) denilmektedir.²⁷³

Örnek:

הַמֶּלֶךְ/ham-meleh	Kral	הַמַּלְכָּה/ham-malka	Kraliçe
---------------------	------	-----------------------	---------

3.3.2.2. İkili (הַזֵּג/haz-Zugi)

İster eril olsun ister dişil olsun sayı açısından iki varlığa işaret eden isimlere ikil (הַזֵּג/zugi) denilmektedir. Tekil ismin sonuna eklenen ek ile ikil isim meydana gelmektedir. Dişil ve eril isimler için aynı ek söz konusudur. Bu ek, ismin son harekesinin pataha dönüşmesi şartıyla יִים (-ayim) şeklinde ilki hirik katan harekesine sahip iki “yud” ve “mem” harflerinden oluşmaktadır. Dilin gelişim sürecinin başlarında ortadan kalktığı için İbranicede ikil formun kullanımı bazı durumlarla sınırlıdır.²⁷⁴ İbranicede varlıklar sayı olarak birden fazla ise çoğul sayılmaktadır.²⁷⁵ Dolayısıyla ikil isimler aynı zamanda çoğulu ifade etmektedir.²⁷⁶ Bu sebeple ikil isimler, רִבּוּי/ribuy zugi (çoğul hükmünde olan ikil) olarak da nitelendirilmektedir.²⁷⁷ İkili isimlerin kullanıldığı sınırlı durumlar şunlardır:²⁷⁸

İkil isimler, vücuttaki çift uzuvları göstermek için kullanılmaktadır:

עֵינַי/eyin	Göz	עֵינַיִם/eynayim	İki göz
אָזְן/ozen	Kulak	אָזְנַיִם/oznayim	İki kulak
רֶגֶל/regel	Ayak	רֶגְלַיִם/raglayim	İki ayak
כַּף/kaf	Avuç	כַּפַּיִם/kafayim	İki avuç

İkil isimler, birbirini takip eden iki zaman dilimini ifade etmek için kullanılmaktadır:

²⁷³ Râşid, **a.g.e.**, s. 93; el-İmâm, **a.g.e.**, s. 51.

²⁷⁴ Râşid, **a.g.e.**, s. 93.

²⁷⁵ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 113.

²⁷⁶ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 54.

²⁷⁷ ‘Alyân, **a.g.e.**, s. 135; Şapira, **a.g.e.**, s. 29; Lerner, **a.g.e.**, s. 22.

²⁷⁸ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 113-115; Zerhar, **a.g.e.**, s. 38-39; Şaşon, **a.g.e.**, s. 13.

יום/yom	Gün	יומַיִם/yomayim	İki gün
שבוע/šavu‘a	Hafta	שבועַיִם/švu‘ayim	İki hafta
חודש/hodeš	Ay	חודשַׁיִם/hodšayim	İki ay
שנה/šana	Yıl	שנַתַּיִם/šnatayim	İki yıl

İki isimler, çift sayılarda kullanılmaktadır:

שנַיִם/šnayim	İki (eril)	שְׁתַּיִם/štayim	İki (dişil)
מאתַיִם/matayim	İki yüz	אלפַיִם/alpayim	İki bin

İkil isimler, yapısı gereği çift olan nesneleri ifade etmek için kullanılmaktadır:

מִשְׁקָפַיִם/mišḳafayim	Gözlük	מִסְפָּרַיִם/misparayim	Makas
מִיְּהִנָּסַיִם/mihnasayim	Pantolon	מֹזְנָנַיִם/moznayim	Terazi

Yukarıda zikredilen durumlar dışında aynı varlıktan iki tanesini ifade etmek için isimden önce 2 sayısı getirilmektedir ve isim çoğul forma dönüştürülmektedir. İsmi başına getirilen 2 sayısı, isimle aynı cinsiyette olmalıdır. Burada 2 sayısı, tamlanan durumunda olduğu için sayının sonundaki “ם” (mem) harfi düşmektedir ve sayı שְׁנַיִ/šney (eril) ve שְׁתַּיִ/štay (dişil) şeklini almaktadır.²⁷⁹

Örnekler:

סוס/sus	At	שְׁנַיִ סוסִים/šney susim	İki at
תַּלְמִיד/talmid	Öğrenci	שְׁנַיִ תַּלְמִידִים/šney talmidim	İki öğrenci
פָּרָה/para	İnek	שְׁתַּי פָּרוֹת/štay parot	İki inek

İkil isimler ile ilgili işaret edilmesi gereken iki husus daha bulunmaktadır. Birinci husus, שנה/šana (yıl) ve מֵאָה/mea (yüz) gibi sonu “ה” (he) harfi ile biten dişil isimler, ikil ekini aldığında sondaki “ה” (he) harfi “ת” (tav) harfine dönüşmektedir.²⁸⁰ İkinci husus ise İbranicede ikil formda gelip ikil olmayan bazı

²⁷⁹ Râşîd, **a.g.e.**, s. 94; ‘Alyân, **a.g.e.**, s. 137.

²⁸⁰ Taşer, **a.g.e.**, s. 3; Lerner, **a.g.e.**, s. 22.

isimler vardır. Bunlar; מַיִם/mayim (su), שָׁמַיִם/şamayim (gökyüzü), מַעֲיִים/me‘ayim (bağırsak) gibi isimlerdir.²⁸¹

3.3.2.3. Çoğul (הַרִיבּוּי/ha-Ribuy)

İbranicede çoğullar eril çoğul (רִיבּוּי זָכָר/ribuy zahar) ve dişil çoğul (רִיבּוּי נְקֵבָה/ribuy nekeva) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²⁸² Ancak bunun yanında düzensiz çoğul (רִיבּוּי חֹרֵג/ribuy horeg) olarak nitelendirilen bazı çoğullar bulunmaktadır.²⁸³

3.3.2.3.1. Eril Çoğul (רִיבּוּי זָכָר/Ribuy Zahar)

Sayı açısından birden fazla olan eril varlıklara işaret eden isimlere eril çoğul (רִיבּוּי זָכָר/ribuy zahar) denilmektedir. Eril isimler sonlarına ים (-im) şeklinde öncesinde hirik katan harekesi bulunan “yud” ve “mem” harflerini alarak çoğul forma dönüşmektedir.²⁸⁴

Örnekler:

מִבְחָן/mivhan	Sınav	מִבְחָנִים/mivhanim	Sınavlar
סוֹפֵר/sofer	Yazar	סוֹפְרִים/sofrim	Yazarlar

Eril isimler “ים” (-im) ekiyle çoğul çoğul forma dönüşürken kelimenin sahip olduğu yapı önem arz etmektedir. Çünkü bazı kelime kalıplarında vurgunun yeri değiştiğinden hareke değişiklikleri meydana gelmektedir.²⁸⁵ Değişikliğin yaşandığı ve yaşanmadığı bazı kelimeleri şu şekilde izah etmek mümkündür:²⁸⁶

Tek bir uzun heceden oluşan isimlere çoğul eki eklendiğinde herhangi bir değişim meydana gelmemektedir.

²⁸¹ Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 99.

²⁸² el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 118.

²⁸³ el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 126; Hasanov, *Modern İbranice Dilbilgisi*, s. 60.

²⁸⁴ Şapira, *a.g.e.*, s. 26; Râşid, *a.g.e.*, s. 95; Hasanov, *Modern İbranice Dilbilgisi*, s. 55; el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 117.

²⁸⁵ Râşid, *a.g.e.*, s. 95; ‘Alyân, *a.g.e.*, s. 123.

²⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Câbirî, *a.g.e.*, s. 118-123.

Örnekler:

סוס/sus	At	סוסים/susim	Atlar
קיר/kir	Duvar	קירים/kirim	Duvarlar
דוד/dod	Amca, dayı	דודים/dodim	Amcalar, dayılar

Kelime kapalı kısa hece ile başlıyorsa çoğul eki eklendiğinde bir değişim meydana gelmemektedir.²⁸⁷

Örnekler:

מִיחְשׁוֹל/mihşol	Patika	מִיחְשׁוֹלִים/mihşolim	Patikalar
תַּלְמִיד/talimid	Öğrenci	תַּלְמִידִים/talimidim	Öğrenciler
סִפּוּר/sippur	Hikâye	סִפּוּרִים/sippurim	Hikâyeler

İbranicede “seggollü isimler” olarak adlandırılan²⁸⁸ farklı kalıplara sahip bir kelime grubu bulunmaktadır.²⁸⁹ Seggollü isimler grubuna dahil edilen eril isimler פְּעָלִים (pe‘alim) kalıbında çoğul forma dönüşmektedir. Dolayısıyla kelime çoğul eki aldığında kelimedeki ilk ünlü ses düşmektedir ve akabinde gelen harf kamats/ ֿ /a harekesini almaktadır.²⁹⁰

Örnekler:

סֵפֶר/sefer	Kitap	סִפְרִים/sfarim	Kitaplar
בַּעַל/ba‘al	Eş, sahip	בְּעָלִים/b‘alim	Eşler, Sahipler
כֶּתֶל/kotel	Duvar	כְּתָלִים/ktalim	Duvarlar

Seggollü isimlerin ilk harfi herhangi bir boğaz harfi ile başlıyorsa boğaz harfi hataf patah/ ֿ /a harekesinin almaktadır.²⁹¹

²⁸⁷ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 119.

²⁸⁸ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 58.

²⁸⁹ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 122; ‘Alyân, **a.g.e.**, s. 125-126.

²⁹⁰ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 58. Seggollü isimlerin geldiği diğer kalıplar için bkz. el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 122; ‘Alyân, **a.g.e.**, s. 126.

²⁹¹ Râşid, **a.g.e.**, s. 96.

Örnekler:

עֵמֶק/‘emek	Vadi	עֵמָקִים/‘amakim	Vadiler
הֶדֶר/heder	Oda	הֶדָרִים/hadarim	Odalar

Kendisinde “ֶֿֿ”, “ֶֿֿֿ”, “ֶֿֿֿֿ” ve “ֶֿֿֿֿֿ” harekelerini bulunduran isimler çoğul forma dönüşürken kamats/ֶֿֿֿֿֿ /a harekesi, şeva/ֶֿֿֿֿֿֿ /sükun harekesine dönüşmekte, ikinci hareke olduğu gibi kalmaktadır.²⁹²

Örnekler:

דָּבָר/davar	Söz	דָּבָרִים/dvarim	Sözler
זָקֵן/zaken	Yaşlı	זָקֵנִים/zkenim	Yaşlılar
גָּדוֹל/gadol	Büyük	גָּדוֹלִים/gdolim	Büyükler
שָׁמוֹר/şamur	Korunmuş	שָׁמוֹרִים/şmurim	Korunmuşlar

Kelime, holam gadol/וֹ /o harekesine sahip bir harf ile başlarsa ve ikinci hecede de tsere/ֶֿֿֿֿֿ /e harekesi bulunursa çoğul eki ile birlikte holam gadol olduğu gibi kalmaktadır. Ancak tsere harekesi ise şeva/ֶֿֿֿֿֿֿ /sükun harekesine dönüşmektedir.²⁹³

Örnekler:

כּוֹתֵב/kotev	Yazar, yazan	כּוֹתְבִים/kotvim	Yazarlar, yazanlar
שׁוֹמֵר/şomer	Bekçi	שׁוֹמְרִים/şomrim	Bekçiler

3.3.2.3.2. Dişil Çoğul (רִבּוּי נִקְבָּה/Ribuy Nekeva)

Sayı açısından birden fazla olan dişil varlıklara işaret eden isimlere dişil çoğul (רִבּוּי נִקְבָּה/ribuy nekeva) denilmektedir. Dişil isimler sonlarına “ֹֿֿֿֿֿֿ” (ot) şeklinde “vav” ve “tav” harflerini alarak çoğul forma dönüşmektedir. Bu ek eklenirken dişil isimlerde bazı değişiklikler yaşanmaktadır. Söz konusu değişiklikleri şu şekilde izah etmek mümkündür:²⁹⁴

²⁹² Râşid, **a.g.e.**, s. 96.

²⁹³ Râşid, **a.g.e.**, s. 97; Reşâd eş-Şâmî, **Kavâ'idu'l-Luğati'l-İbriyye**, 2. bs., Kahire, y.y., 1997, s. 90.

²⁹⁴ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 56-57; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 124-125; ‘Alyân, **a.g.e.**, s. 126-127.

Sonu “ה־” ile biten dişil isimlerde çoğul eki eklenmeden önce “ה־” düşmektedir.

Örnekler:

תמונה/tmuna	Tablo	תמונות/tmunot	Tablolar
מורה/mora	Öğretmen	מורות/morot	Öğretmenler
ילדה/yalda	Kız	ילדות/yeladot	Kızlar

Sonu “ת־” ve “ת־” ile biten dişil isimlerde çoğul eki eklenmeden önce “ת־” ve “ת־” ekleri düşmektedir.

Örnekler:

מחברת/mahberet	Defter	מחברות/mahbarot	Defterler
צלחת/tsalahat	Çatal	צלחות/tsalahot	Çatallar
טבעת/taḇa‘at	Yüzük	טבעות/taḇa‘ot	Yüzükler

Sonu “ית־” ile biten dişil isimlerde çoğul eki eklenmeden önce “ת” (tav) harfi düşmektedir. “י” (yud) harfi dageş harekesini alarak şeddeli okunmaktadır.

Örnekler:

מכונית/mehonit	Otomobil	מכוניות/mehoniyyot	Otomobiller
מונית/monit	Taksi	מוניות/moniyyot	Taksiler
תוכנית/tohnit	Plan, proje	תוכניות/tohniyyot	Planlar, projeler

Sonu “ית” ile biten dişil isimlerde çoğul eki eklenmeden önce “ת” (tav) düşmektedir ve ilave olarak dageşli “י” (yud) harfi eklenmektedir. Kısacası böyle isimlerin çoğulları “יות” (-yyot) eki ile yapılmaktadır.

Örnekler:

תרבות/tarbut	Kültür	תרבייות/tarbuyyot	Kültürler
חנות/hanut	Dükkan	חנויות/hanuyyot	Dükkanlar
עיתונות/‘itonut	Basın	עיתוניות/‘itonuyyot	Basınlar ²⁹⁵

3.3.2.3.3. Düzensiz Çoğul (ריבוי חורג/Ribuy Horeg)

Yukarıda da işaret edildiği üzere eril ve dişil isimler için farklı çoğul ekleri söz konusudur. Ancak istisna olarak bazı eril isimler dişil çoğul ekini (ות), bazı dişil isimler eril çoğul ekini (ים), bazı isimler ise hem eril hem dişil ekini kabul etmektedir. Tekil formda eril olup dişil çoğul ekini alan isim sayısı iki yüzden fazla, tekil formda dişil olup eril çoğul ekini alan isim sayısı ise neredeyse yüz elliye varmaktadır. İbranicede bu türden isimler düzensiz çoğul (ריבוי חורג/ribuy horeg) olarak isimlendirilmektedir. Söz konusu kelimeler, farklı cinsiyete ait çoğul ekini alsalar da cinsiyetin önem arz ettiği durumlarda esas alınan ismin tekil formdaki cinsiyetidir.²⁹⁶

Tekilde eril olup dişil çoğul ekini alan isimlere örnek.²⁹⁷

אב/av	Baba	אבות/avot	Babalar
מקום/makom	Mekân	מקומות/mekomot	Mekanlar
שם/šem	İsim	שמות/šemot	İsimler

Tekilde dişil olup eril çoğul ekini alan isimlere örnek.²⁹⁸

דרך/dereh	Yol	דרכים/drahim	Yollar
אבן/eben	Taş	אבנים/avanim	Taşlar
צפור/tsippor	Serçe	צפורים/tsipporim	Serçeler

²⁹⁵ “Basın” kelimesinin Arapçada çoğul formu bulunmamaktadır. Ancak bu kelimenin İbranicede çoğul formu vardır. Bkz. Râşid, **a.g.e.**, s. 98.

²⁹⁶ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 126.

²⁹⁷ Lerner, **a.g.e.**, s. 22; Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 60-61.

²⁹⁸ Lerner, **a.g.e.**, s. 22; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 129.

Hem eril hem dişil çoğul ekini alan isimlere örnek:²⁹⁹

דור/dor	Nesil	דורות/dorim dorot	Nesiller
נהר/nahar	Nehir	נהרות/neharim neharot	Nehirler
מוח/moah	Beyin	מוחים/mohim mohot	Beyinler

3.3.3. İsimlerde Sayı Konusunun Mukayesesi

Arapça ve İbranicede isimler sayı açısından tekil, ikil ve çoğul olarak üç forma ayrılmaktadır.

Her iki dilde tekil form, ister eril olsun ister dişil olsun sayı açısından tek bir varlığa işaret eden isimleri kapsamaktadır.

Her iki dilde tekil formun sonuna eklenen eklerle (אֶן, אֵן / יים) ikil form elde edilmektedir. Bu ekler, her iki dilde hem dişil hem eril için kullanılmaktadır. Arapçada irab olgusundan ötürü “nûn” harfi ortak olmakla birlikte merfu halinde “elif” ve “nûn”, mansub ve mecrur halinde “yâ” ve “nûn” harflerinden oluşan iki farklı ek isme bitişmektedir. İbranicede ise irab olgusu³⁰⁰ bulunmamaktadır ve ikil form için tek bir ek kullanılmaktadır. İbranicedeki bu ek öncesinde patah/ ַ /a harekesi bulunan “yud” ve “mem” harflerinden oluşmaktadır. Ancak İbranicede ikil form kullanımını yitirmiş bir yapıdır. Bundan dolayı İbranicedeki ikil formu gösteren ek, sınırlı isimlerde görülmektedir. Genel olarak ikil formunu ifade etmek için bu ek yerine 2 sayısı kullanılmaktadır. Eril için שְׁנַיִם (şnayim), dişil için ise שְׁתַּיִם (ştayim) kullanılmaktadır. İbranicede 2 sayısının isimle oluşturduğu terkipte sayı ile isim arasındaki ilişki isim tamlaması şeklindedir. İsim tamlamasında tamlanan ikil ya da çoğul forma sahip bir isim olduğunda sondaki “ם” (mem) harfi düşmektedir. Bundan dolayı 2 sayısı שְׁנֵי (şney) ve שְׁתֵּי (ştay) şeklini almaktadır.

İkil formun Sami dillerinde özel bir yeri vardır. İkil formun başlangıçta vücuttaki çift uzuvlar gibi doğası itibariyle çift olan varlıklar için kullanıldığı, daha sonra ise aynı varlıktan iki tane olanı ifade etmek için yaygınlaştırıldığı ifade

²⁹⁹ Lerner, **a.g.e.**, s. 22; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 130.

³⁰⁰ Abduţtevvâb, **Fusul fî Fikhi'l-‘Arabiyye**, s. 385.

edilmektedir.³⁰¹ Ana Samicede ikil formun merfu durumunda “elif”, mansub ve mecrur durumunda ise “آي/ey” olduğu ve bu iki ekten sonra tenvin ya da temyimin geldiği var sayılmaktadır. Ana Samicede olduğu farz edilen ikil form, Akkadca ve Ugaritçe gibi bazı Sami dillerinde olduğu gibi Arapçada da korunmuş bir yapıdır. Ancak bazı Sami dillerinde ikil form zamanla kaybolmuştur. Daha önce zikredildiği üzere vücuttaki çift uzuvlar, yapısı gereği çift olan nesneler vb. gibi sınırlı durumlar dışında İbranicede de ikil form kullanımdan kalkmıştır.³⁰² İbranice de dahil olmak üzere bazı Sami dillerinde ikil formun zamanla ortadan kalkması, çoğul formun ikil formu baskılaması nedeniyledir. Dolayısıyla bu dillerde birden fazla olan varlık ve kavramlar, doğrudan çoğul form ile gösterilmektedir. Arapçada ise çoğul form ikiden fazla olan varlık ve kavramlar için söz konusudur.³⁰³

İbranicede birçok durumda kelime sonlarında bulunan “mem” harfi, Arapçada “nûn” harfine tekabül etmektedir. Örneğin, Arapçadaki إن/in (eğer), İbranicede ׀ן/im (eğer) kelimesi ile karşılanmaktadır.³⁰⁴ Aynı şekilde İbranice isimlerin ikil ve çoğul formlarında bulunan eklerde “mem” harfi görülürken Arapçada buna karşılık olarak “nûn” harfi bulunmaktadır.

İsimlerdeki en temel morfolojik gösterge kabul edilen çoğul ekleri³⁰⁵ ile elde edilen çoğul forma tüm Sami dillerinde rastlanılmaktadır. Arapçada merfu durumunda eril çoğul isme “ون”, mansub ve mecrur durumunda “ين” bitişmektedir. Dişil isme ise merfu, mansub ve mecrur durumunda “ات” bitişmektedir. Ancak merfu durumunda “ت”nin harekesi damme iken mansub ve mecrur durumunda “ت”nin harekesi kesredir. İbranicede ise irab olgusu bulunmadığından eril çoğula sadece “ים”, dişil çoğula da “ות” eki bitişmektedir.³⁰⁶ İbranicedeki eril çoğul eki, Arapçadaki mansub ve mecrur durumunda kullanılan eril çoğul eki ile benzerlik göstermektedir. Arapçada eril çoğul eki akıllı varlıklar, dişil çoğul eki ise hem akıllı

³⁰¹ Brockelmann, *Fıkhu'l-Luġâti's-Sâmiyye*, s. 99.

³⁰² Hicâzî, *a.g.e.*, s. 139; ‘Abdumecîd, *a.g.e.*, s. 106; Moscati vd., *a.g.e.*, s. 158-159.

³⁰³ ‘Abdumecîd, *a.g.e.*, s. 106-107.

³⁰⁴ Brockelmann, *Fıkhu'l-Luġâti's-Sâmiyye*, s. 51; ‘Abduttevvâb, *fî Kavâ’idi's-Sâmiyyât*, s. 28.

³⁰⁵ Dorit Ravid, Rachel Schiff, “From Dichotomy to Divergence: Number/Gender Marking on Hebrew Nouns and Adjectives Across School Ages”, *Language Learning: A Journal of Research in Language Studies*, 62:1, March 2012, s. 134.

³⁰⁶ ‘Abduttevvâb, *fî Kavâ’idi's-Sâmiyyât*, s. 28.

hem akılsız varlıklar için kullanılmaktadır. İbranicede ise eril ve dişil çoğul ekleri hem akıllı hem akılsız varlıklar için ortak kullanılmaktadır.

Sami dillerinde eril çoğul ekinin asıl itibariyle merfu durumunda “vâv” (û), mansub ve mecrur durumunda ise “yâ” (î) harfi olduğu ifade edilmiştir. Arapçada bu durum aynı şekilde korunmakla birlikte “nûn” harfi eklenmiştir.³⁰⁷ İbranicede ise merfu durumundaki ek ortadan kalkmakla birlikte ilave olarak “mem” harfi gelmiştir. Ana Samicede dişil çoğul ekinin “ât” olduğu belirtilmiştir.³⁰⁸ Dişil çoğul ekindeki “â” sesini Arapça aynı şekilde korumuştur. Ancak İbranicede bu ses “ô” sesine dönüşmüştür.³⁰⁹

Genel olarak Sami dillerinde isimlerde çoğul formu belirtmek için iki temel yol vardır. Birincisi, yukarıda işaret edildiği üzere isimlerin sonuna standart eklerin ilave edilmesidir. İkincisi yol ise ismin vokal yapısının değiştirilmesidir ve bu şekilde meydana gelen çoğullar, kırık çoğul olarak isimlendirilir.³¹⁰ Sami diller arasında Arapçada ve Arapçanın yanında Etiyopya Sami dilinde açık bir şekilde kırık çoğul kategorisi bulunmaktadır.³¹¹ Bununla birlikte bütün Sami dillerinde kırık çoğula rastlanıldığı kaydedilmiştir.³¹² Bu durum kırık çoğulu Güneybatı Sami dil grubuna³¹³ ait bir yenilik olarak düşünmeye engel olmaktadır.³¹⁴ Dolayısıyla kırık çoğul kategorisinin Ana Samicede bulunduğunu söylemek mümkündür.³¹⁵ İbranice de kırık çoğul kategorisine açıkça sahip olmayan Sami diller arasındadır. Ancak bazı dilbilimciler kırık çoğul kategorisine ait bazı izlerin İbranicede bulunduğuna değinmişlerdir. Örnek olarak רֹהֵב/rohev (binici) kelimesinin çoğulu רֹהֵבִים/rehev

³⁰⁷ Moscati vd., **a.g.e.**, s. 149; Bergsträsser, **et-Tatavvuru'n-Nahvî**, s. 111.

³⁰⁸ Moscati vd., **a.g.e.**, s. 155-156; Bergsträsser, **et-Tatavvuru'n-Nahvî**, s. 111.

³⁰⁹ Moscati vd., **a.g.e.**, s. 156.

³¹⁰ Rubin, “**The Semitic Language Family**”, s. 870.

³¹¹ Pâkîze Refîk Hilmî, **Siyağ'u'l-Cumû' fi'l-Luğati'l-'Arabiyye: me'a bağdi'l-Mukâranâtî's-Sâmiyye**, Bağdad, Matba'atu'l-Edîbi'l-Bağdâdiyye, 1960, s. 174.

³¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilmî, **a.g.e.**, s. 236-263.

³¹³ Güneybatı Sami dil grubu ifadesi ile kastedilen Arapça, Güney Arapçası ve Etiyopya Sami dilleridir. Çalışmanın birinci bölümünde Sami dillerin farklı şekillerde tasnif edildiğine değinilmiştir. Söz konusu tasniflerin birinde Arapça, Güney Arapçası ve Etiyopya Sami dilleri aynı dil grubuna dahil edilmiş ve Güneybatı Sami dilleri şeklinde isimlendirilmiştir. Bkz. Versteegh, **a.g.e.**, s. 12; Mur'î, **a.g.e.**, s. 12.

³¹⁴ Versteegh, **a.g.e.**, s. 16

³¹⁵ Moscati vd., **a.g.e.**, s. 152.

(biniciler) kelimesini göstermişlerdir.³¹⁶ Bununla birlikte bazı dilbilimciler tarafından seggollü isimlerin çoğulları da kırık çoğula gösterge olarak kabul edilmiştir. מֶלֶךְ/meleh (kral) kelimesinin çoğulunda [מְלָכִים/mlahim (krallar)] ve סֵפֶר/sefer (kitap) kelimesinin çoğulunda [סְפָרִים/sfarim (kitaplar)] görüldüğü üzere ilave edilen çoğul eki ile birlikte bu isimlerin tekil formlarındaki vokaller değişmiştir.³¹⁷ Bu görüşü savunanalar arasında yer alan Nöldeke'ye göre, tekil formun sonuna çoğul ekleri eklenerek çoğul forma dönüşseler de açık bir şekilde hareke değişikliği yaşandığı için seggollü isimlerin çoğulları kırık çoğul olarak değerlendirilmelidir.³¹⁸ Bir görüşe göre muhtemelen bu türden seggollü isimlerin çoğul formu aslında kırık çoğuldu ve bunlara daha sonra çoğul eki eklendi.³¹⁹ Her ne kadar kırık çoğul formuna dair İbranicede bazı göstergelere rastlanıldığı ifade edilse de konuyla ilgili oryantalistlerin sahip olduğu yaygın kanaat, söz konusu göstergelerden kesin bir yargıya gidilemeyeceği yönündedir.³²⁰ İbranicede olduğu gibi bir isimde iki farklı çoğul yönteminin bir arada bulunması Arapçada da söz konusudur. Bergsträsser'in dillendirdiği bu görüşe göre ظُلُمَات (karanlıklar), سِدْرَات (sedir ağaçları), طَعْنَات (bıçaklamalar) gibi kelimelerde Arap dilcilerinin zaid olarak nitelendirdikleri fetha harekesi çoğula işaret etmektedir ve daha sonra bu kelimelere dişil çoğul eki (ات) eklenmiştir.³²¹

Arapçada düzensiz çoğul kategorisi yukarıda zikredilen kırık çoğulları ifade etmektedir. İbranicede ise düzensiz çoğul kategorisine dahil edilen isimler, tekilde eril iken dişil çoğul ekini ya da tekilde dişil iken eril çoğul ekini alan isimlerdir. Bunun yanında hem eril hem dişil çoğul ekini alan isimler de düzensiz çoğul kategorisine dahil edilmektedir. Bu bağlamda İbranicedeki düzensiz çoğul kategorisinin izleri Arapçada da görülmektedir. Bu türden kelimelerin Arapçada nadir görüldüğü ifade edilmektedir. Arapçada حَرَّة (taşlık arazi) kelimesinin çoğulu

³¹⁶ 'Abdalmecîd, **a.g.e.**, s. 109-110; Bergsträsser, **et-Tatavvuru'n-Nahvî**, s. 107; Versteegh, **a.g.e.**, s. 16; Moscati vd., **a.g.e.**, s. 152.

³¹⁷ Gesenius, **a.g.e.**, s. 228, 2 numaralı dipnot; 'Abdalmecîd, **a.g.e.**, s. 110; Moscati vd., **a.g.e.**, s. 152; Bergsträsser, **et-Tatavvuru'n-Nahvî**, s. 108.

³¹⁸ Hilmî, **a.g.e.**, s. 175.

³¹⁹ 'Abdalmecîd, **a.g.e.**, s. 110.

³²⁰ Hilmî, **a.g.e.**, s. 174-175.

³²¹ Bergsträsser, **et-Tatavvuru'n-Nahvî**, s. 109.

حَرَات yanında حَرُونَ şeklinde de olmaktadır.³²² Görüldüğü gibi حَرَّة kelimesi dişil olduğu halde hem eril hem de dişil çoğul ekini kabul etmiştir. Aynı şekilde Arapçada أَرْض (yeryüzü, toprak) kelimesi dişil sayılmakla birlikte أَرْضُونَ şeklindeki çoğulunda eril çoğul eki (ون) bulunmaktadır.³²³

3.4. Sayı İsimleri Konusu

Sayılar, “insan zekasının özgür buluşu” olarak tanımlanmaktadır.³²⁴ Günlük hayatın idamesinde kaçınılmaz bir role sahip sayıların tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Yazının başlangıcında sayıları ifade için, çizgi, nokta, çentik gibi işaretlerin kullanıldığı varsayılmaktadır. Sayılar arttığında ise bu işaretler durumu zorlaştırmıştır. Harflerin bulunuşuyla işaretlerin yerini harfler almış, nihayetinde rakamlar icat edilmiştir.³²⁵ İcat edilen sayı sistemleri ve isimleri, bunun yanında sayıların sayılan isimlerle kullanımı toplumdan topluma, dilden dile farklılık göstermektedir.

Arapça ve İbranicede sayı isimleri ve sayıların sayılan isimlerle kullanımı büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Aynı şekilde iki dilin aynı kaynaktan geldiğini yansıtmaları bakımından da büyük bir öneme sahiptir. Burada sayma sayılarının isimleri; 1-10, 11-19, 20-90, 21-99, 100 ve katları, 1000 ve katları şeklinde gruplandırılarak verilecektir. Ardından sayı ve cinsiyet açısından sayı ile sayılan arasındaki ilişki söz konusu edilecektir.

3.4.1. Arapçada Sayı İsimleri (أسماء الأعداد)

Arapçada sayma sayıları; müfred (yalın), mürekkeb (birleşik), ukud (onluk) ve matuf (bağlaçlı) olmak üzere dört kısımda incelenmektedir. Müfred sayılar, 1-10 arasındaki sayıları ve bunun yanında 100 ve 1000 sayılarını içine almaktadır. Mürekkeb sayılar 11-19 arasındaki sayıları, ukud sayılar 20’den başlayarak 90’a

³²² Moscati vd., **a.g.e.**, s. 157.

³²³ Bergsträsser, **et-Tatavvuru’n-Nahvî**, s. 109.

³²⁴ Ali Törün, “Keşif mi İcat mı?”, **Bilim ve Gelecek**, (Çevrimiçi), <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2017/01/01/kesif-mi-icat-mi/>, 02 Nisan 2018.

³²⁵ Rakamların tarihçesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zeydân, **a.g.e.**, s. 189-197.

kadar olan 10'un katlarını, matuf sayılar ise 21 sayısından 99 sayısına kadar olan sayıları içine almaktadır.³²⁶

Arapçada sayı isimleri ifade edilirken müzekker ve müennes olmak üzere iki form kullanılmaktadır. Bu iki form, birler basamağını ifade ederken söz konusudur ve sayılan ismin cinsiyeti üzerinden şekil almaktadır. Bunun yanında Arapçada iki tane sayı sabit cinsiyete sahiptir. Bu sayılardan 100 (مئة) sayısı müennes, 1000 (ألف) sayısı ise müzekkerdir.

Müfred sayılar: 1-10 arasındaki sayılardır. Yüz, bin ve milyon gibi benzeri sayılar ile belgesiz sayılar da müfred sayılara ilave edilmektedir. Yukarıda da işaret edildiği üzere 1-10 arasındaki müfred sayılarda müzekker ve müennes olmak üzere iki form bulunmaktadır. Müzekker ve müennes ayrımı sayılanın cinsiyetine göre şekil almaktadır. Müfred sayılar murabdır.³²⁷

Sayılan Dişil Olduğunda		Sayılan Eril Olduğunda		Sayı
Okunuşu	Yazılışı	Okunuşu	Yazılışı	
vâhidetun (ihdâ)	واحدة (إحدى)	vâhidun (ehadun)	واحد (أحد)	1
isnetâni	اثنان	isnâni	اثنان	2
selâsun	ثلاث	selâsetun	ثلاثة	3
erba'un	أربع	erba'atun	أربعة	4
hamsun	خمس	hamsetun	خمسة	5
sittun	ست	sittetun	ستة	6
seb'un	سبع	seb'atun	سبعة	7
semânin	ثمان	semâniyetun	ثمانية	8
tis'un	تسع	tis'atun	تسعة	9
'aşrun	عشر	'aşaratun	عشرة	10

Tablo 14. Arapçada 1-10 arasındaki sayı isimleri

Mürekkebe sayılar: 11-19 arasındaki sayıları içine almaktadır. Mürekkebe sayılar ifade edilirken önce birler basamağı, ardından onlar basamağı zikredilmektedir. 12 sayısı dışındaki mürekkebe sayıların tamamı mebnidir. 11 ve 12 sayısı dışındaki mürekkebe sayılarda birler ve onlar basamağındaki sayılar, cinsiyet açısından birbirine zıttır. 11 ve 12 sayılarında ise birler ve onlar basamağı, cinsiyet açısından birbiriyle örtüşmektedir. Bahsedilmesi gereken bir husus da 12 sayısındaki

³²⁶ 'Abbâs Hasan, **en-Nahvu'l-Vâfi**, 3. bs., Mısır, Dâru'l-Ma'ârif, C. IV, 1974, s. 518; Vecdi Akyüz, **Arapçada Sayılar**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015, s. 14.

³²⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s. 14.

birler basamağı ifade edilirken 2 sayısında bulunan “ن” harfinin düşmesidir. “ن” harfinin düşmesi izafetten dolayıdır.³²⁸

Sayılan Dişil Olduğunda		Sayılan Eril Olduğunda		Sayı
Okunuşu	Yazılışı	Okunuşu	Yazılışı	
ihdâ ‘aşrate	إحدى عشرة	ehade ‘aşara	أحد عشر	11
isnetâ ‘aşrate	اثنتا عشرة	isnâ ‘aşara	اثنا عشر	12
selâse ‘aşrate	ثلاث عشرة	selâse ‘aşara	ثلاثة عشر	13
erba‘a ‘aşrate	أربع عشرة	erba‘a ‘aşara	أربعة عشر	14
hamse ‘aşrate	خمس عشرة	hamsete ‘aşara	خمسة عشر	15
sitte ‘aşrate	ست عشرة	sittete ‘aşara	ستة عشر	16
seb‘a ‘aşrate	سبع عشرة	seb‘ate ‘aşara	سبعة عشر	17
semâniye ‘aşrate	ثمانية عشرة	semâniyete ‘aşara	ثمانية عشر	18
tis‘a ‘aşrate	تسع عشرة	tis‘ata ‘aşara	تسعة عشر	19

Tablo 15. Arapçada 11-19 arasındaki sayı isimleri

Ukud sayılar: 20-90 arasındaki sayılardır. Bu sayı isimleri ifade edilirken cemi müzekker salim için kullanılan “ون” çoğul ekinden istifade edilmektedir. 20 sayısı elde edilirken 10 sayısına (عشر) “ون” eklenmektedir. 30-90 arasındaki sayılarda ise 3-9 arasındaki sayılara “ون” eklenmektedir. Ukud sayılar, tıpkı cemi müzekker salim gibi cümlede üstlendiği göreve göre merfu durumunda “ون”, mansub ve mecrur durumunda ise “ين” ekini alır. Ukud sayılar, eril ve dişil sayılanla ortak olarak kullanılmaktadır.³²⁹

Okunuşu	Yazılışı	Sayı
‘işrûne	عشرون	20
selâsûne	ثلاثون	30
erba‘ûne	أربعون	40
hamsûne	خمسون	50
sittûne	ستون	60
seb‘ûne	سبعون	70
semânûne	ثمانون	80
tis‘ûne	تسعون	90

Tablo 16. Arapçada 20-90 arasındaki sayı isimleri

Matuf sayılar: Ukud ve müfred sayılardan oluşan 21-99 arasındaki sayılardır. Birler basamağı ile onlar basamağı arasına “و” bağlacı geldiği için bu sayılar matuf

³²⁸ Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 208; Akyüz, **a.g.e.**, s. 49; Mahmûd Matracî, **fi’n-Nahv ve Tatbîkâtihî**, Beyrut, Dâru’l-Nahdati’l-‘Arabiyye, 2008, s. 552-553.

³²⁹ Akyüz, **a.g.e.**, s. 55-56; Matracî, **a.g.e.**, s. 554.

olarak nitelendirilmiştir. Matuf sayılarda daima birler basamağı önce ve daha sonra onlar basamağı zikredilir. Matuf sayılar murabdır ve cümledeki konumlarına göre irab edilir.³³⁰

Sayılan Dışıl Olduğunda		Sayılan Eril Olduğunda		Sayı
Okunuşu	Yazılışı	Okunuşu	Yazılışı	
vahidetun ve ‘işrûne	واحدة و عشرون	vâhidun ve ‘işrûne	واحد و عشرون	21
isnetâni ve selâsûne	اثنان و ثلاثون	isnâni ve selâsûne	اثنان و ثلاثون	32
selâsun ve erba‘ûne	ثلاث و أربعون	selâsetun ve erba‘ûne	ثلاثة و أربعون	43
erba‘un ve hamsûne	أربع و خمسون	erba‘atun ve hamsûne	أربعة و خمسون	54
hamsun ve sittûne	خمس و ستون	hamsetun ve sittûne	خمسة و ستون	65
sittun ve seb‘ûne	ست و سبعون	sittetun ve seb‘ûne	ستة و سبعون	76
seb‘un ve semânûne	سبع و ثمانون	seb‘atun ve semânûne	سبعة و ثمانون	87
semânin ve tis‘ûne	ثمان و تسعون	semâniyetun ve tis‘ûne	ثمانية و تسعون	98
tis‘un ve tis‘ûne	تسع و تسعون	tis‘atun ve tis‘ûne	تسعة و تسعون	99

Tablo 17. Arapçada 21-99 arasındaki sayı isimleri

100 ve katları: 100 sayısının cinsiyeti dişildir. 100 ve 200 dışındaki 100’ün katları, birleşik yazılmakla birlikte ayrı da yazılabilirler. 200 sayısı, 100 sayısına tesniye ekinin (ن) eklenmesiyle, 300-900 arasındaki 100’ün katları ise 3-9 arasındaki sayılar ile 100 sayısının izafet terkihi oluşturmasıyla ifade edilmektedir. “Sayı ile Sayılan Arasındaki İlişki” bölümünde de değinileceği üzere, 3-9 arasındaki sayılar ile sayılanın oluşturduğu terkipte sayı ile sayılan zıt cinsiyette olur. Dolayısıyla 3-9 arasındaki sayılar, 100 sayısına zıt cinsiyette yani eril formda gelmektedir. Nitekim burada 100 sayısı, sayılan hükmündedir. 100 ve 200 sayısı cümledeki görevine göre, merfu, mansub ya da mecrur olur. 300-900 arasındaki sayılarda ise 100 sayısı, muzafun ileyh konumunda olduğu için daima mecrurdur. Genellikle müfred olarak gelen 300-900 arasındaki 100 sayısı bazen cemi olarak da gelmektedir.³³¹

³³⁰ Akyüz, **a.g.e.**, s. 58; Hasan, **a.g.e.**, s. 523.

³³¹ Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 210; Akyüz, **a.g.e.**, s. 64-65.

Okunuşu	Yazılışı	Sayı
mietun	مئة	100
mietâni	مئتان	200
selâsumietin	ثلاثمئة	300
erba‘umietin	أربعمئة	400
hamsumietin	خمسمة	500
sittumietin	ستمئة	600
seb‘umietin	سبعمة	700
semânimietin	ثمانمة	800
tis‘umietin	تسعمئة	900

Tablo 18. Arapçada 100-900 arasındaki sayı isimleri

1000 ve katları: 1000 sayısı sabit olarak müzekker formdadır. 1000 ve katlarının ifade edilme mantığı, 100 ve katlarının ifade edilme mantığıyla aynıdır. Aynı şekilde 2000 sayısı da 1000 sayısına tesniye ekinin (ان) eklenmesiyle, 3000-10000 arasındaki 1000’in katları ise 3-10 arasındaki sayılarla 1000 sayısının izafet oluşturması ile ifade edilmektedir. Bu terkipte 3-10 arasındaki sayılar, 1000 sayısına zıt cinsiyette yani dişil formda gelmektedir. Çünkü 100 sayısı gibi 1000 sayısı da sayılan hükmündedir. 1000 ve 2000 sayısı cümledeki görevine göre, merfu, mansub ya da mecrur olur. 3000-10000 arasındaki sayılarda 1000 sayısı, muzafun ileyh konumunda olduğu için daima mecrurdur. 3000-10000 arasındaki 1000’in katlarında 1000 sayısı cemi olarak gelmektedir.³³²

Okunuşu	Yazılışı	Sayı
elfun	ألف	1000
elfâni	ألفان	2000
selâsetu âlâfin	ثلاثة آلاف	3000
erba‘atu âlâfin	أربعة آلاف	4000
hamsetu âlâfin	خمسة آلاف	5000
sittetu âlâfin	ستمائة آلاف	6000
seb‘atu âlâfin	سبعة آلاف	7000
semâniyetu âlâfin	ثمانية آلاف	8000
tis‘atu âlâfin	تسعة آلاف	9000
‘aşaratu âlâfin	عشرة آلاف	10000

Tablo 19. Arapçada 1000-10000 arasındaki sayı isimleri

³³² Maksudoğlu, a.g.e., s. 212.

3.4.1.1. Arapçada Sayı ile Sayılan Arasındaki İlişki

Arapçada sayı ile sayılanın oluşturduğu terkipte sayı daima önce, sayılan ise sonra gelmektedir. 1 ve 2 sayısının oluşturduğu terkip istisnadır. Bu iki sayı, sayılanın sıfatı olarak kabul edildiğinden terkipte sayılandan sonra yer almaktadır. 1 ve 2 sayısı, cinsiyet açısından sayılan ile uyumlu olmak zorundadır.³³³ Bu durum birler basamağında 1 ve 2 sayısı bulunan tüm sayılarda geçerlidir.

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
1 kitap	kitâbun vâhidun	كتاب واحد
1 pencere	nâfîzetun vâhidetun	نافذة واحدة
2 kitap	kitâbâni isnâni	كتابان اثنان
2 pencere	nâfîzetâni istnetâni	نافذتان اثنتان

1 ve 2 sayısının sayılanla birlikte zikretmek zorunlu değildir, zikredildiğinde ise vurgu ifade etmektedir. Sayılanın nekre oluşu, tek bir varlıktan söz edildiğini yansıtmaktadır. Yine sayılanın, aynı varlıktan iki taneye işaret ettiğini “ن” ikil ekiyle belirtmek mümkündür.³³⁴

3 ile 10 arasındaki müfred sayılar, sayılandan önce gelmektedir. Sayı ile sayılan cinsiyet açısından birbirine zıttır. Sayılan müzekker ise sayı müennes formda, sayılan müennes ise sayı müzekker formda gelmektedir. Sayı açısından sayılan cemi olarak gelir, muzafun ileyh hükmündedir ve mecrurdur.³³⁵

Sayılan müzekker olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
3 kitap	selâtesu kutubin	ثلاثة كتب
4 kalem	erba‘atu aklâmin	أربعة أقلام
7 gün	seb‘atu eyyâmîn	سبعة أيام

³³³ Matracî, **a.g.e.**, s. 549; Akyüz, **a.g.e.**, s. 35..

³³⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s. 35; Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 206.

³³⁵ Matracî, **a.g.e.**, s. 549; Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 206.

Sayılan müennes olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
5 saat	hamsu sâ'âtin	خمس ساعات
9 genç kız	tis'u feteyâtin	تسع فتيات
10 öğrenci	'aşru tâlibâtin	عشر طالبات

11 ve 12 sayısı, cinsiyet açısından sayılan ile uyum içindedir. Yani sayılan müzekker ise 11 ve 12 sayısı da müzekker, sayılan müennes ise 11 ve 12 sayısı da müennesdir. Tüm mürekkeb sayılarda sayılan müfred ve mansub olmaktadır. Dolayısıyla 11 ve 12 sayısının sayılanla oluşturduğu terkipte de sayılan müfred ve mansub olmak durumundadır.³³⁶

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
11 adam	ehâde 'aşara raculen	أحد عشر رجلا
12 mühendis	isnâ 'aşara muhendisen	اثنا عشر مهندسا
11 çanta	ihdâ 'aşrate hakîbeten	إحدى عشرة حقيبة
12 köy	isnetâ 'aşrate karyeten	اثنتا عشرة قرية

13 ile 19 arasındaki sayıların birler basamağı, cinsiyet açısından sayılanla zıt iken onlar basamağı, sayılanla aynı cinsiyettedir. Yine 13-19 arasındaki sayılar da sayılan müfred ve mansubdur.³³⁷

Sayılan müzekker olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
13 erkek öğrenci	selâsete 'aşara tâliben	ثلاثة عشر طالبا
14 ev	erba'ate 'aşara beyten	أربعة عشر بيتا
17 kitap	seb'ate 'aşara kitâben	سبعة عشر كتابا

Sayılan müennes olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
15 sayfa	hamse 'aşrate safhaten	خمس عشرة صفحة
16 gemi	sitte 'aşrate sefîneten	ست عشرة سفينة
17 masa	seb'a 'aşrate tâvîleten	سبع عشرة طاولة

³³⁶ Akyüz, **a.g.e.**, s. 47; Matracî, **a.g.e.**, s. 552.

³³⁷ Matracî, **a.g.e.**, s. 553.

Ukud sayılarda sayı ile sayılan arasında cinsiyet faktörü bir işleve sahip değildir. Sayılan ister eril olsun ister dişil olsun sayı cinsiyet açısından sabittir. Ukud sayılarda sayılan tekil ve mansubdur.³³⁸

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
20 kitap	‘işrûne kitâben	عشرون كتابا
30 öğrenci	selâsûne tâliben	ثلاثون طالبا
40 doktor	erba‘ûne tabîben	أربعون طبيبا
50 çanta	hamsûne hakîbeten	خمسون حقيبة
70 pencere	seb‘ûne nâfizeten	سبعون نافذة
90 kütüphane	tis‘ûne mektebeten	تسعون مكتبة

Matuf sayıların birler basamağındaki 1 ve 2 sayısı sayılan ile aynı cinsiyettedir. Birler basamağındaki 3-9 arasındaki sayılar ise sayılan ile zıt cinsiyettedir. Kısacası 1-2 ile 3-10 arasındaki sayılar için geçerli olan kural, 21-99 arasındaki sayılar için de geçerlidir. Ukud sayılarda olduğu gibi matuf sayılarda da sayılan müfred ve mansubdur.³³⁹

Sayılan müzekker olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
21 kalem	vâhidun ve ‘işrûne kalemen	واحد وعشرون قلما
35 ev	hamsetun ve selâsûne beyten	خمسة وثلاثون بيتا
59 soru	tis‘atun ve hamsûne suâlen	تسعة وخمسون سؤالا

Sayılan müennes olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
42 araba	isnetâni ve erba‘ûne seyyâraten	اثنان وأربعون سيارة
67 apartman	seb‘un ve sittûne ‘imâraten	سبع وستون عمارة
94 uçak	erba‘un ve tis‘ûne tâiraten	أربع وتسعون طائرة

100 ile 1000 sayısının cinsiyeti sabittir. Dolayısıyla 100 ile 1000 sayısı, ukud sayılarda olduğu gibi hem eril hem de dişil sayılanlar için ortak kullanılmaktadır. 100

³³⁸ Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 209; Matracî, **a.g.e.**, s. 554.

³³⁹ Akyüz, **a.g.e.**, s. 59; Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 209.

ve 1000 sayısı ile oluşturulan terkipte sayılan muzafun ileyh hükmündedir, müfred ve mecrurdur. Bu durum 100 ve 1000'in katlarında da geçerlidir.³⁴⁰

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
100 kişi	mietu şahsin	מئة شخص
300 kapı	selâsumieti bâbin	ثلاثمئة باب
700 araba	seb'umieti seyyâratin	سبعمئة سيارة
1000 ev	elfu beytin	ألف بيت
3000 kitap	selâsetu âlâfi kitâbin	ثلاثة آلاف كتاب
7000 okul	seb'atu âlâfi medresetin	سبعة آلاف مدرسة

3.4.2. İbranicede Sayı İsimleri (שמות המספרים/Şmot ham-Misparim)

Arapçada olduğu gibi İbranicede de sayma sayılarını yalın, birleşik, onluk ve bağlaçlı olmak üzere dört kısımda incelemek mümkündür. Yalın sayılar, 1-10 arasındaki sayıları ve bunun yanında 100 ve 1000 sayılarını içine almaktadır. Birleşik sayılar 11-19 arasındaki sayıları, onluk sayılar 20'den başlayarak 90'a kadar olan 10'nun katlarını, bağlaçlı sayılar ise 21 sayısından 99 sayısına kadar olan sayıları içine almaktadır.³⁴¹

İbranicede sayılar eril ve dişil olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki form, birler basamağını ifade ederken söz konusudur ve sayılan ismin cinsiyeti üzerinden şekil almaktadır. Bunun yanında iki tane sayı sabit cinsiyete sahiptir. Bu sayılardan 100 (מאה/mea) sayısı eril, 1000 (אלף/elef) sayısı ise dişildir.

Yalın sayılar (1-10): Bu sayılarda eril ve dişil olmak üzere iki form bulunmaktadır. Eril ve dişil ayrımı sayılanın cinsiyetine göre şekil almaktadır.³⁴²

³⁴⁰ Akyüz, **a.g.e.** s. 64.

³⁴¹ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 196.

³⁴² Bkz. Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 150-154; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 196-197.

Sayılan Dişil Olduğunda		Sayılan Eril Olduğunda		Sayı
Okunuşu	Yazılışı	Okunuşu	Yazılışı	
ahat	אַחַת	ehad	אֶחָד	1
ştayim	שְׁתַּיִם	şnayim	שְׁנַיִם	2
şaloş	שְׁלוֹשׁ	şloša	שְׁלוֹשָׁה	3
arba'	אַרְבַּע	arba'a	אַרְבַּעַה	4
hameş	חֲמִשׁ	hamişša	חֲמִישָׁה	5
şeş	שֵׁשׁ	şişša	שֵׁשָׁה	6
şeva'	שֶׁבַע	şiv'a	שֶׁבַעַה	7
şmone	שְׁמוֹנֶה	şmona	שְׁמוֹנָה	8
teša'	תֵּשַׁע	tiş'a	תֵּשַׁעַה	9
'eser	עֶשֶׂר	'asara	עֶשְׂרָה	10

Tablo 20. İbranicede 1-10 arasındaki sayı isimleri

Birleşik sayılar (13-19): Birleşik sayılar ifade edilirken önce birler basamağı, ardından onlar basamağı zikredilmektedir. 11 ve 12 sayısı dışındaki birleşik sayılarda birler ve onlar basamağındaki sayılar, cinsiyet açısından birbirine zıttır. 11 ve 12 sayılarında ise birler ve onlar basamağı, cinsiyet açısından birbiriyle örtüşmektedir.³⁴³

Sayılan Dişil Olduğunda		Sayılan Eril Olduğunda		Sayı
Okunuşu	Yazılışı	Okunuşu	Yazılışı	
ahat 'esre	אַחַת עֶשְׂרָה	ahad 'asar	אֶחָד עָשָׂר	11
şteyim 'esre	שְׁתַּיִם עֶשְׂרָה	şneyim 'asar	שְׁנַיִם עָשָׂר	12
şloş 'esre	שְׁלוֹשׁ עֶשְׂרָה	şloša 'asar	שְׁלוֹשָׁה עָשָׂר	13
arba' 'esre	אַרְבַּע עֶשְׂרָה	arba'a 'asar	אַרְבַּעַה עָשָׂר	14
hameş 'esre	חֲמִשׁ עֶשְׂרָה	hamişša 'asar	חֲמִישָׁה עָשָׂר	15
şeş 'esre	שֵׁשׁ עֶשְׂרָה	şişša 'asar	שֵׁשָׁה עָשָׂר	16
şeva' 'esre	שֶׁבַע עֶשְׂרָה	şiv'a 'asar	שֶׁבַעַה עָשָׂר	17
şmone 'esre	שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרָה	şmona 'asar	שְׁמוֹנָה עָשָׂר	18
teša' 'esre	תֵּשַׁע עֶשְׂרָה	tiş'a 'asar	תֵּשַׁעַה עָשָׂר	19

Tablo 21. İbranicede 11-19 arasındaki sayı isimleri

12 sayısı, Modern İbranicede עָשָׂר/שְׁנַיִם/şneyim 'asar (eril sayılan için) ve עֶשְׂרָה/שְׁתַּיִם/şteyim 'esre (dişil sayılan için) şeklinde ifade edilse de 2 sayısının sonundaki ikil eki olan “ם” harfinin düştüğü şekliyle de bir kullanımı söz konusudur. Yani 12 sayısı עָשָׂר/שְׁנַיִם/şney 'asar ve עֶשְׂרָה/שְׁתַּיִם/ştey 'esre şeklinde de ifade

³⁴³ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 155-157; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 200.

edilmektedir.³⁴⁴ Bu ifade şekline Kutsal Metin İbranicesinde rastlanılmaktadır. Örneğin, Tevrat'ta “on iki taş” ifadesi hem עֶשְׂרֵה אֲבָנִים/ştey esre avanim hem de עֶשְׂרֵה אֲבָנִים/şteyim esre avanim şeklinde geçmektedir.³⁴⁵

Onluk sayılar (20-90): Bu sayı isimleri ifade edilirken “ים” eril çoğul ekinden istifade edilmektedir. 20 sayısını ifade etmek için “ים” eki, 10 sayısına (עֶשְׂרֵה/eser) eklenmektedir. 30-90 arasındaki sayılarda ise 3-9 arasındaki sayılara “ים” eki eklenmektedir.³⁴⁶

Okunuşu	Yazılışı	Sayı
‘esrim	עֶשְׂרִים	20
şloşim	שְׁלוֹשִׁים	30
arb‘aim	אַרְבָּעִים	40
hamişşim	חֲמִישִׁים	50
şişşim	שִׁשִּׁים	60
şiv‘im	שִׁבְעִים	70
şmonim	שְׁמוֹנִים	80
tiş‘im	תִּשְׁעִים	90

Tablo 22. İbranicede 20-90 arasındaki sayı isimleri

Bağlaçlı sayılar (21-99): Bu sayılarda öncelikle onlar basamağı, ardından birler basamağı ifade edilmektedir. Onlar ile birler basamağının arasına “ו” (vav) bağlacı konulmaktadır.³⁴⁷

Sayılan Dişil Olduğunda		Sayılan Eril Olduğunda		Sayı
Okunuşu	Yazılışı	Okunuşu	Yazılışı	
‘esrim ve-ahat	עֶשְׂרִים וְאַחַת	‘esrim ve-ehad	עֶשְׂרִים וְאֶחָד	21
şloşim u-ştayim	שְׁלוֹשִׁים וּשְׁתַּיִם	şloşim u-şnayim	שְׁלוֹשִׁים וּשְׁנַיִם	32
arba‘im ve-şaloş	אַרְבָּעִים וּשְׁלוֹשׁ	arba‘im u-şloşa	אַרְבָּעִים וּשְׁלוּשָׁה	43
hamişşim ve-arba‘	חֲמִישִׁים וְאַרְבַּע	hamişim ve-arba‘a	חֲמִישִׁים וְאַרְבָּעָה	54
şişim ve-hameş	שִׁשִּׁים וְחֲמֵשׁ	şişşim va-hamişsa	שִׁשִּׁים וְחֲמִשָּׁה	65
şiv‘im ve-şeş	שִׁבְעִים וְשֵׁשׁ	şiv‘im ve-şişsa	שִׁבְעִים וְשִׁשָּׁה	76
şmonim ve-şeva‘	שְׁמוֹנִים וְשֶׁבַע	şmonim ve-şiv‘a	שְׁמוֹנִים וְשִׁבְעָה	87
tiş‘im u-şmone	תִּשְׁעִים וּשְׁמוֹנֶה	tiş‘im u-şmona	תִּשְׁעִים וּשְׁמוֹנָה	98
tiş‘im ve-teşa‘	תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע	tiş‘im ve-tiş‘a	תִּשְׁעִים וְתִשְׁעָה	99

Tablo 23. İbranicede 21-99 arasındaki sayı isimleri

³⁴⁴ Şapira, **a.g.e.**, s. 87.

³⁴⁵ Bkz. Yeşu 4:8, 4:9.

³⁴⁶ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 149; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 202; Şaşon. **a.g.e.**, s. 190.

³⁴⁷ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 158-159; es-Savvâf, **a.g.e.**, s. 118; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 203.

21-99 arasındaki sayılarda önce birler basamağının, ardından onlar basamağının ifade edilmesi de söz konusudur.³⁴⁸

100 ve katları: 100 sayısının cinsiyeti dişildir. 200 sayısı, 100 sayısına ikil ekinin (יֵי) eklenmesi ile ifade edilmektedir. 300-900 arasındaki 100'ün katları ise 3-9 arasındaki sayılar ile 100 sayısının tamlama oluşturmasıyla ifade edilmektedir. Buradaki tamlamadan kastedilen, iki ismin yan yana gelerek meydana getirdiği isim tamlaması çeşididir. 100 sayısı, sayılan hükmünde olduğu için 3-9 arasındaki sayılardan sonra çoğul olarak gelmektedir. Yine 3-10 sayıları arasındaki cinsiyet kuralı burada da geçerlidir. 100 sayısı dışıl olduğu için 3-9 arasındaki sayılar, eril olarak gelmektedir.³⁴⁹

Okunuşu	Yazılışı	Sayı
mea	מֵאָה	100
matayim	מֵאָתַיִם	200
şloş meot	שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת	300
arba' meot	אַרְבַּע מֵאוֹת	400
hameş meot	חֲמִשׁ מֵאוֹת	500
şeş meot	שֵׁשׁ מֵאוֹת	600
şeva' meot	שִׁבְעַת מֵאוֹת	700
şmone meot	שְׁמוֹנֶה מֵאוֹת	800
teşa' meot	תֵּשַׁע מֵאוֹת	900

Tablo 24. İbranicede 100-900 arasındaki sayı isimleri

1000 ve katları: 1000 sayısının cinsiyeti erildir. 1000 ve katlarının ifade edilme mantığı, 100 ve katlarının ifade edilme mantığıyla aynıdır. Aynı şekilde 2000 sayısı, 1000 sayısına ikil ekinin (יֵי) eklenmesiyle ifade edilmektedir. 3000-10000 arasındaki 1000'in katları da 3-9 arasındaki sayılar ile 1000 sayısının tamlama oluşturmasıyla ifade edilmektedir. 1000 sayısı, sayılanın hükmünde olduğu için 3-10 arasındaki sayılardan sonra çoğul olarak gelmektedir. Yine 3-10 arasındaki cinsiyet kuralı burada da geçerlidir. Dolayısıyla 3-10 arasındaki sayılar, 1000 sayısının

³⁴⁸ Şapira, **a.g.e.**, s. 88; el-'Anânî, Mehrez, el-Ebrâşî, **a.g.e.**, s. 146; Bkz. Bruce K. Waltke, M. O'Connor, **An Introduction to Biblical Hebrew Syntax**, Winona Lake, Eisenbrauns, 1990, s. 180.

³⁴⁹ Bkz. Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 163-165; es-Savvâf, **a.g.e.**, s. 118; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 204.

cinsiyetine zıt olarak dişil olmaktadır.³⁵⁰ İbranicede isim tamlamasında geçerli olan kural sebebiyle, sonu “ה” ile biten dişil kelimeler tamlanan olduğunda, “ה” harfi “ת” harfine dönüşmektedir. Bu nedenle 3-10 arasındaki sayıların sonu “ת” harfi ile bitmektedir.

Okunuşu	Yazılışı	Sayı
elef	אלף	1000
alpayim	אלפיים	2000
şlošet alafim	שלוש אלפים	3000
arba‘at alafim	ארבע אלפים	4000
hamešet alafim	חמש אלפים	5000
şešet alafim	שש אלפים	6000
şiv‘at alafim	שבע אלפים	7000
şmonat alafim	שמונת אלפים	8000
tiş‘at alafim	תשעת אלפים	9000
‘aseret alafim	עשרת אלפים	10000

Tablo 25. İbranicede 1000-10000 arasındaki sayı isimleri

3.4.2.1. İbranicede Sayı ile Sayılan Arasındaki İlişki

İbranicede sayı ile sayılan terkinde sıralama açısından her zaman önce sayı, ardından sayılan gelir. 1 sayısının oluşturduğu terkip istisnadır.³⁵¹ Anlamdan ismin tekliği anlaşıldığı için 1 sayısı genellikle zikredilmemektedir. Sadece vurgu amacıyla zikredilen 1 sayısı oluşturduğu terkipte sayılandan sonra gelmektedir. 1 ve 2 sayılarında sayı ile sayılan arasında cinsiyet açısından uyum olmak zorundadır. 2 sayısı sayılandan önce gelmektedir. Sayılanın tamlayanı durumunda olduğu için kural gereği 2 sayısındaki “ם” harfi düşmektedir. 2 sayısı, eril için “שני” (şney), dişil için ise “שת” (ştey) şeklini alır. Modern İbranicede 1 sayısının oluşturduğu terkip dışarda tutularak tüm sayılanların çoğul olarak geldiğini söylemek mümkündür.³⁵² Bununla birlikte 11-19 arası bileşik sayılar, onluklar, 100, 1000 ve katları söz konusu olduğunda sayılanın tekil gelmesi de mümkündür.³⁵³ Aynı şekilde Tevrat’ta bağlaçlı sayılarda da sayılanın hem çoğul hem tekil geldiği görülmektedir.³⁵⁴

³⁵⁰ Bkz. Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 163-166; es-Savvâf, **a.g.e.**, s. 119; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 204-205.

³⁵¹ Şapira, **a.g.e.**, s. 87.

³⁵² Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 150-151; el-İmâm, **a.g.e.**, s. 52; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 201.

³⁵³ Blau, **Yesodot Torat hal-Laşon**, s. 188; el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 204-205.

³⁵⁴ Bkz. Waltke, O’Connor, **a.g.e.**, s. 180.

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
1 çocuk	yeled ehad	יָלֵד אֶחָד
1 sınıf	kitta ahah	כִּתָּה אַחַת
2 at	şney susim	שְׁנֵי סוּסִים
2 araba	ştey mehoniyyot	שְׁתֵּי מְכוּנִיּוֹת

3-10 arasındaki sayılar sayılanla ters cinsiyettedir. Sayılan eril ise sayı dişil, sayılan dişil ise sayı eril olmaktadır. 3-10 arasındaki sayılarda sayı önce, sayılan ise çoğul olarak sonra belirtilmektedir.

Sayılan eril olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
3 öğrenci	şloşa talimidim	שְׁלוֹשָׁה תַלְמִידִים
4 erkek öğretmen	arba‘a morim	אַרְבָּעָה מוֹרִים
9 ders	tiş‘a şı‘urim	תִּשְׁעָה שְׁעוּרִים

Sayılan dişil olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
5 tablo	hameş tmunot	חֲמֵשׁ תְּמוּנוֹת
7 devlet	şeva‘ medinot	שֶׁבַע מְדִינוֹת
10 kraliçe	‘eser malkot	עֶשְׂרַת מַלְכוֹת

11 ve 12 sayısı, cinsiyet açısından sayılan ile uyum içindedir. Yani sayılan erilse 11 ve 12 sayısı da erildir, sayılan dişil ise 11 ve 12 sayısı da dişildir. Sayılan, 11 ve 12 sayısından sonra çoğul olarak belirtilmektedir.³⁵⁵

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
11 çanta	ahad ‘asar tikim	אֶחָד עֶשְׂרַת תִּיקִים
12 satıcı	şneyim ‘asar mohrim	שְׁנַיִם עֶשְׂרַת מוֹכְרִים
11 aile	ehat ‘esre mişpahot	אַחַת עֶשְׂרֵה מִשְׁפָּחוֹת
12 defter	şteyim ‘esre mahbarot	שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה מַחְבְּרוֹת

13-19 arasındaki sayılar ile sayılanın oluşturduğu terkipte sayılanın cinsiyetine göre şekil alan birler basamağıdır. Sayılan eril ise birler basamağındaki

³⁵⁵ el-Câbirî, a.g.e., s. 200; Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 155.

sayı dişil, sayılan dişil ise birler basamağındaki sayı eril ifade edilmektedir. Yine burada da sayılan çoğul olarak sayıdan sonra gelmektedir.³⁵⁶

Sayılan eril olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
13 portakal	şloşa ‘asar tapuzim	שְׁלוֹשָׁה עֶשְׂרֵי תְּפוזִים
16 bahçe	şişşa ‘asar gannim	שִׁשָּׁה עֶשְׂרֵי גָנִים
19 erkek çocuk	tiş’a ‘asar yeladim	תִּשְׁעָה עֶשְׂרֵי יְלָדִים

Sayılan dişil olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
13 ilaç	şloş ‘esre trufot	שְׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵי תְּרוּפוֹת
14 defter	arba ‘esre mahbarot	אַרְבַּע עֶשְׂרֵי מַחְבְּרוֹת
17 program	şeva ‘esre tohniyyot	שֶׁבַע עֶשְׂרֵי תִּכְנִיּוֹת

20-90 arasındaki onluk sayılarda sayılan ile sayı arasında cinsiyet ayrımı gözetilmemektedir. Sayılan ister eril olsun ister dişil olsun sayı olduğu gibi kalmaktadır. Sayılan sayıdan sonra çoğul olarak belirtilmektedir.³⁵⁷ Modern İbranicede sayılan çoğul formda olsa da asıl kural sayılanın tekil formda gelmesidir.³⁵⁸

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
20 ofis	‘esrim misradim	עֶשְׂרִים מִשְׁרָדִים
30 kitap	şloşim sfarim	שְׁלוֹשִׁים סְפָרִים
40 mühendis	arba‘im mehandesim	אַרְבָּעִים מְהַנְדָּסִים
50 kapı	hamişim dlatot	חֲמִישִׁים דְּלָתוֹת
70 hediye	şiv‘im mattanot	שִׁבְעִים מַתָּנוֹת
90 elbise	tiş‘im simalot	תִּשְׁעִים שְׂמָלוֹת

Bağlaçlı sayılarda birler basamağındaki 1 ve 2 sayısı sayılan ile aynı cinsiyettedir. Birler basamağındaki 3-9 arasındaki sayılar ise sayılan ile zıt cinsiyettedir. Kısacası 1-2 ile 3-10 arasındaki sayılar için geçerli olan kural 21-99

³⁵⁶ el-Câbirî, a.g.e., s. 200.

³⁵⁷ Hasanov, Modern İbranice Dilbilgisi, s. 159.

³⁵⁸ el-Câbirî, a.g.e., s. 202.

arasındaki sayılar için de geçerlidir. Sayılan, sayıdan sonra çoğul olarak gelmektedir.³⁵⁹

Sayılan eril olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
22 polis	‘esrim u-şnayim şotrim	עשרים ושנים שוטרים
66 asker	şışim ve-şıša hayyalim	שישים ושישה חיילים
95 satıcı	tiş‘im ve-hamiša mohrim	תשעים וחמישה מוכרים

Sayılan dişil olduğunda:

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
21 aile	‘esrim ve-ahat mişpahot	עשרים ואחת משפחות
43 dakika	arba‘im ve-şaloş dakkot	ארבעים ושלוש דקות
89 tablo	şmonim ve- teša‘ tmunot	שמונים ותשע תמונות

100, 1000 ve bu iki sayının katlarında sayılan ile sayı arasında cinsiyet ayrımı bulunmamaktadır. Diğer sayı öbeklerinde olduğu gibi burada da sayılan çoğul olarak sayıdan sonra gelmektedir.³⁶⁰

Terkip	Okunuşu	Yazılışı
100 kitap	mea sfarim	מאה ספרים
200 elbise	matayim simalot	מאתיים שמלות
300 uçak	şloş meot metosim	שלוש מאות מטוסים
1000 vatandaş	elef ezrahim	אלף אזרחים
2000 şoför	alpayim nehagim	אלפיים נהגים
3000 mağaza	şlošet alafim hanuyyot	שלושת אלפים חנויות

3.4.3. Sayı İsimleri Konusunun Mukayesesi

Arasında köken birliği bulunan dillerin yapısal özellikleri incelendiğinde başvurulacak önemli hususlardan biri de sayı isimleridir. Benzer sayı isim ve sistemlerine sahip olup olmamaları dillerin aynı aileden geldiği ya da gelmediği

³⁵⁹ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 160-161.

³⁶⁰ Lerner, **a.g.e.**, s. 35; Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 163-166.

kanaatini pekiştiren bir etken olarak düşünülmektedir.³⁶¹ Bu bağlamda Arapça ve İbranicede sayı isim ve sisteminin benzerlik arz etmesi şaşırtılmayacak bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her iki dilde sayı isimlerinin telaffuzu, 6 ve 2 sayısı dışında oldukça benzerlik arz etmektedir. 6 sayısındaki telaffuz farklılığı, her iki dilin fonetikselsel olarak Ana Samicedeki yapıdan ayrılmasıyla alakalıdır.³⁶² 2 sayısına gelince Arapçada 2 sayısında “٢” harfinin bulunduğu, İbranicede ise bu harfin bulunmadığı görülmektedir. Yine İbranicede eril için kullanılan 2 sayısına (שְׁנַיִם/şnayim) kıyasen dişil için kullanılan 2 sayısında da (שְׁתַּיִם/ştayim) “נ” (nun) harfinin bulunması beklenirdi.³⁶³ Bu noktada bazı dilciler, asıl itibariyle “נ” (nun) harfinin bulunduğunu ancak “ת” (tav) harfine idgam olduğunu savunmuşlardır.³⁶⁴

Arapça ve İbranicede de 1-10 arasındaki sayılarda eril ve dişil olarak iki formun bulunduğu görülmektedir. Diğer klasik Sami dillerinde de aynı durumun söz konusu olduğu belirtilmektedir.³⁶⁵ İki dilde de genel itibariyle sayılan, sayıdan sonra ifade edilmektedir. Bunun istisnası Arapçada 1 ve 2 sayısı, İbranicede ise 1 sayısıdır. Arapçada 1 ve 2 sayısı sayılandan sonra, İbranicede ise yalnızca 1 sayısı sayılandan sonra gelmektedir.

Her iki dilde 1 ve 2 sayısı, sayılanla aynı cinsiyette gelmektedir. 1 sayısının kullanımında Arapça ve İbranice tam bir benzerlik gösterirken 2 sayısında farklılık bulunmaktadır. 1 sayısı, iki dilde de sayılanın sıfatı durumundadır. Arapçada 2 sayısı, 1 sayısı ile aynı kurala tabidir. Fakat İbranicede 2 sayısı, 1 sayısı ile aynı kurala tabi değildir. İbranicede 2 sayısı, Arapçada olduğu gibi sayılanın sıfatı değil, muzafıdır. İbranicede 2 sayısından sonra gelen sayılan ikil değil, çoğuldur.

³⁶¹ Selin Şenaysoy, “Eski Türkçede Sayılar”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2016, s. x, 23.

³⁶² Bkz. Joshua Blau, **Phonology and Morphology of Biblical Hebrew: An Introduction**, Winona Lake-Indiana, Eisenbrauns, 2010, s. 281; İbn Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, Beyrut, Dâru Sâdir, C. II, t.y., s. 40; Brockelmann, **Fıkhu’l-Luġâti’s-Sâmiyye**, s. 59.

³⁶³ Blau, **Phonology and Morphology of Biblical Hebrew**, s. 280.

³⁶⁴ el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 199.

³⁶⁵ Rubin, **“The Semitic Language Family”**, s. 872.

3 ile 10 arasındaki sayılar için geçerli olan kural, iki dilde de aynıdır. 3-10 arasındaki sayılar iki dilde de sayılandan önce zikredilmektedir. Burada sayılar, sayılan ile ters cinsiyette gelmeli ve çoğul formda olmalıdır. Diğer Sami dillerinde de eril sayılanlara eşlik eden sayılar dişil formdayken dişil sayılanlara eşlik eden sayılar ise eril formdadır. Bu ilginç morfolojik yapının nedenine dair henüz ikna edici bir açıklamanın yapılmadığı ifade edilmiştir.³⁶⁶ Muğlaklığını koruyan bir durum da 4 sayısı ile ilgilidir. Sami dillerinde 4 sayısının asıl itibariyle “ر”, “ب”, “ع” harflerinden oluştuğu ifade edilerek 4 sayısında bulunan “ی” harfinin varlığına dair bir açıklama yapmanın imkân dahilinde olmadığı belirtilmiştir.³⁶⁷

Arapçada 2 sayısı ve 3-10 arasındaki yalın sayılar dışarda tutularak tüm sayıların oluşturduğu terkipte sayılanın tekil olarak geldiği ifade edilebilir. İbranicede ise 1 sayısının oluşturduğu terkip dışında sayılan genel olarak çoğul formdadır. Ancak birleşik (13-19), onluk (20-90), bağlaçlı (21-99), 100, 1000 ve bu iki sayının katlarının oluşturduğu terkipte sayılanın tekil gelme durumu da söz konusudur.

Birleşik sayıların oluşturduğu terkipte geçerli olan kurallar, Arapça ve İbranicede tamamen örtüşmektedir. Her iki dilde birler basamağı, onlar basamağından önce zikredilmektedir. 11 ve 12 sayısı dışındaki birleşik sayılarda birler ve onlar basamağındaki sayılar birbirine zıt cinsiyettedir. 11 ve 12 sayısı, aynı zamanda cinsiyet açısından da sayılan ile uyumludur. 13-19 arasındaki sayılarda ise birler basamağı sayılan ile zıt cinsiyette iken onlar basamağı sayılan ile aynı cinsiyettedir.

Onluk sayılar, her iki dilde hem eril hem de dişil sayılan için ortak kullanılmaktadır. 20 sayısı, her iki dilde 10 sayısına *עשר-עשר* eril çoğul eklerinin eklenmesi ile ifade edilmektedir. 30 ile 90 arasındaki 10’un katları ise her iki dilde 3 ile 9 arasındaki sayılara bahsi geçen çoğul ekleri ilave edilmek suretiyle ifade edilmektedir. Onluklar, çoğul formda gelse de onlara eşlik eden sayılanlar tekil formdadır. Bu durum, Süryanice dışındaki birçok Sami dilinde (Arapça ve İbranice

³⁶⁶ Rubin, “The Semitic Language Family”, s. 872; ‘Ababne, *a.g.e.*, s. 262.

³⁶⁷ ‘Ababne, *a.g.e.*, s. 262.

de dahil) görülmektedir ve Ana Samiceden ilgili dillere aktarıldığı düşünülmektedir.³⁶⁸ Ancak Süryanice ile benzer olarak Modern İbranicede sayılan tekil değil, çoğul formda gelmektedir.³⁶⁹

21-99 arasındaki bağlaçlı sayıların ifadesi iki dilde birbirinden farklıdır. Arapçada ilk olarak birler basamağı ardından onlar basamağı, Modern İbranicede ise ilk olarak onlar basamağı, sonrasında birler basamağı ifade edilmektedir.³⁷⁰ Bunun yanında İbranicede, Arapçada olduğu gibi ilk olarak birler basamağının ve ardından onlar basamağının ifade edilmesi de söz konusudur. 21-99 arasındaki sayılarda birler ile onlar basamağının arasında bir “v” (ו) bağlacının bulunması her iki dilde ortak olan bir noktadır. Bir diğer ortak nokta da birler basamağındaki 1 ve 2 sayısının sayılanla aynı cinsiyette, 3-9 arasındaki sayıların ise sayılan ile zıt cinsiyette olmasıdır.

100 ve 1000 sayısının cinsiyeti iki dilde sabit ve aynıdır. 100 sayısı dişil, 1000 sayısı ise erildir. Dolayısıyla her iki dilde 100 ve 100’ün katları, 1000 ve 1000’in katları hem eril hem dişil sayılanlarla ortak kullanılmaktadır. 200 ile 2000 sayısı, her iki dilde ימים/ימים-200, 100 ve 1000 sayılarına eklenmesiyle ifade edilmektedir. İbranicede 300-900 ile 3000-9000 arasındaki sayılar ifade edilirken genel geçer kural itibarıyla (3-9 arasındaki sayılarla oluşturulan terkipte sayılanın çoğul olması) 100 ve 1000 sayısı çoğul formdadır. Ancak Arapçada 300-900 arasındaki 100’ün katlarında 100 sayısı tekil, 3000-9000 arasındaki 1000’in katlarında 1000 sayısı çoğul formda ifade edilmektedir. Bununla birlikte Arapçada 300-900 arasındaki 100’ün katlarında 100 sayısı çoğul olarak da gelmektedir. 100, 1000 ve bu sayıların katları ile oluşturulan terkipte sayılan Arapçada tekil, Modern İbranicede ise çoğul formdadır. Ancak İbranicede sayılanın 100, 1000 ve bu sayıların katları ile oluşturulan terkipte tekil gelmesi de söz konusudur.

³⁶⁸ ‘Ababne, **a.g.e.**, s. 263-264.

³⁶⁹ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 159-160; ‘el-Câbirî, **a.g.e.**, s. 202.

3.5. Sıfat Konusu

İsimler tek başına kullanıldıklarında geniş anlamlara sahiptir. İsimlerin sahip olduğu anlamlar, çeşitli yönlerden nitelenerek daraltılır. Başka bir deyişle daha belirgin hâle getirilir.³⁷¹ Örneğin “kitap” kelimesini daha da belirgin hale getirmek için büyük, küçük, iyi, kötü, faydalı, faydasız, ilginç vb. kelimelerle nitelemek mümkündür. İsmi niteleyip daha belirli kılan bu türden kelimelere sıfat denilmektedir.

Bu çalışmada sıfat konusunun ele alınması, sıfatın nitelediği isimle olan ilişkisinden dolayıdır. Nitekim Arapça ve İbranicede sıfat ile nitelenen ismin yan yana gelerek oluşturduğu sıfat tamlaması; belirlilik-belirsizlik, sayı, cinsiyet ve irab (sadece Arapçada) hususlarıyla doğrudan alakalıdır ve her iki dilde büyük oranda bir benzerlik göze çarpmaktadır.

3.5.1. Arapçada Sıfat (الصفة)

Arapçada kendisinden önce gelen bir ismin durumunu ya da o isimle ilgisi olan bir şeyin durumunu belirten kelimelere sıfat veya na't (الصفة, النعت) denir. Sıfattan önce gelen ve sıfatın çeşitli yönlerden durumunu bildiren isme de mevsuf ya da men'ut (الموصوف, المنعوت) denir.³⁷² Sıfat ile mevsufun bir araya gelmesi sıfat tamlamasını meydana getirir.

Genel olarak sıfat kavramının içine ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, ism-i mensub, sayı isimleri, sahip anlamındaki “ذو” ve ism-i işaretler girmekle birlikte zamir ve özel isimler dışındaki diğer isimler de sıfat olabilmektedir.³⁷³ Ancak esas olan sıfatın ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdil gibi müştak bir isim olmasıdır.³⁷⁴

Türkçenin aksine Arapçada sıfat, daima nitelediği isimden yani mevsuftan sonra gelmektedir. Sıfat nitelediği isimle belirlilik-belirsizlik, irab, cinsiyet ve sayı açısından tam bir uyum içinde olmak zorundadır. Sıfatın cümle içinde kendine özgü

³⁷¹ Kut, a.g.e., s. 46.

³⁷² el-Galâyînî, a.g.e., s. 661.

³⁷³ Hulusi Kılıç, a.g.e., s. 243; Aslan, a.g.e., s. 172.

³⁷⁴ el-Galâyînî, a.g.e., s. 661.

bir irabı yoktur. İrab açısından mevsufa tabi olduğu için sıfat “tevabi” kategorisine dahil edilmektedir.³⁷⁵ Sıfatın yalın hali müfred müzekkerdir. Müennes, tesniye ve cemi ekleri bu yalın hale eklenmektedir. Sıfat, müennese dönüşürken ta-i marbuta (ة), elif-i maksura (ى) ve elif-i memdude (ء) te’nis eklerinden birini almaktadır. Sıfatın hangi te’nis ekini alacağını sıfatın vezni belirlemektedir. İsm-i fail, ism-i meful, ism-i mensub, bazı sıfat-ı müşebbehhe ve bazı mübalâğalı ism-i fail vezinleri ta-i marbuta alır. Elif-i maksura getirilerek müennes olan sıfatlar, “فَعْلَان” veznindeki sıfat-ı müşebbehe (فَعْلَى), “أَفْعَل” veznindeki ism-i tafdil (فُعْلَى) ve sıfat-ı müşebbehenin sadece kadınlara özel olan vezinleridir (فُعْلَى, فُعْلَى). Elif-i memdude getirilerek müennes olan sıfatlar ise “أَفْعَل” vezninde gelen, renk ve kusur belirten sıfat-ı müşebbehedir (فَعْلَاء). Bunun yanında bazı sıfat-ı müşebbehe ve bazı mübalâğalı ism-i fail vezinleri hem müzekker hem müennes için ortak kullanılmaktadır.³⁷⁶

Örnekler:

ناعمة	ناعمة	Yumuşak	متمرد	متمردة	İsyankar
سكران	سكرى	Sarhoş	أكبر	كبى	Daha büyük
أسود	سوداء	Siyah	أعرج	عرجاء	Topal
صَيِّف	صَيِّف	Sarraf	هُمَزَة	هُمَزَة	Çok alay eden

Arapçada sıfatlar hakiki ve sebebi olarak ikiye ayrılmaktadır.³⁷⁷

Hakiki sıfat: Kendisinden önce gelen ismi niteleyen sıfat çeşidine hakiki sıfat denir. Örneğin, جاء زيد الفاضل (Erdemli Zeyd geldi) cümlesindeki “erdemli” (الفاضل) sıfatı, doğrudan kendisinden önce gelen ismi yani mevsufu olan “Zeyd” (زيد) kelimesini niteler. Hakiki sıfatın nitelediği isme yani mevsufuna dört açıdan uyma zorunluluğu vardır.³⁷⁸

Belirlilik-belirsizlik açısından sıfat ile ismin uyumu: Nitelenen isim belirlilik takısını (ال) alırsa yani belirli (marife) olursa sıfat da bu takıyı alarak belirli olmalıdır. Nitelenen isim nekre olarak geldiyse sıfat da nekre olarak gelmelidir.

³⁷⁵ Corcî Şâhin ‘Atiyye, *Sullemu’l-Lisân fi’s-Sarf ve’l-Nahv ve’l-Beyân*, 4 bs., Beyrut, Dârü Reyhânî, t.y., s. 334; Maksudoğlu, *a.g.e.*, 381.

³⁷⁶ Hulusi Kılıç, *a.g.e.*, s. 242-244.

³⁷⁷ Hanbelizâde Muhammed Şakir, *Temrînli ve İ’rablı Arapça: Nahiv*, Sad. Hüseyin Elmalılı, İzmir, Anadolu Yayınları, 2010, s. 344.

³⁷⁸ ‘Atiye, *a.g.e.*, s. 335-336.

Örneğin, جاء الكاتب المشهور (Ünlü yazar geldi) cümlesinde belirli bir yazardan bahsedildiği için “yazar” (الكاتب) kelimesi belirlilik takısı almıştır ve “ünlü” (المشهور) sıfatı da ona uygun olarak belirlilik takısı almıştır. جاء كاتب مشهور (Ünlü bir yazar geldi) cümlesinde “yazar” (كاتب) kelimesi belirsiz (nekre) olduğu için “ünlü” (مشهور) sıfatı da belirsiz olarak gelmiştir.

Eğer sıfat haber (yüklem) olarak gelirse belirlilik takısı almamaktadır. Örneğin, الباب مفتوح (Kapı açıktır) cümlesinde “açık” (مفتوح) sıfatı haberdur ve belirlilik takısı almamıştır.

Cinsiyet açısından sıfat ile ismin uyumu: Nitelenen isim eril ise sıfat da eril olmalı, nitelenen isim dişil ise sıfat da dişil olmalıdır. تفوق الطالب المجتهد (Çalışkan erkek öğrenci başardı) ve تفوقت الطالبة المجتهدة (Çalışkan bayan öğrenci başardı) örneklerinde de görüldüğü üzere, “öğrenci” (الطالب/الطالبة) kelimesinin cinsiyetine uygun olarak “çalışkan” (المجتهد / المجتهدة) sıfatı eril ya da dişil olarak gelmiştir.

Sayı açısından sıfat ile ismin uyumu: Sıfatın nitelediği ismin müfred (tekil), müsenna (ikil) ya da cemi (çoğul) olması uyum açısından önem arz eder. Nitelenen isim müfred ise sıfat da müfred olmak zorundadır. جاء الطالب المجتهد (Çalışkan erkek öğrenci geldi) ve تعامل مع البنت العنيدة جيدا (İnatçı kıza iyi davrandı) cümlelerinde de görüldüğü gibi, “öğrenci” (الطالب) ve “kız” (البنت) kelimeleri müfred olduğu için “çalışkan” (المجتهد) ve “inatçı” (العنيدة) sıfatları da müfred olarak gelmiştir.

Sıfatın nitelediği isim müsenna ise sıfat da müsenna olmak zorundadır. جاء الطالبان المجتهدان (İki çalışkan erkek öğrenci geldi) ve جاءت البناتان الصغيرتان (İki küçük kız geldi) cümlelerinde de görüldüğü gibi, “çalışkan” ve “küçük” (الصغيرتان/المجتهدان) sıfatları, “iki öğrenci” ve “iki kız” (البنتان/الطالبان) kelimelerine sayı açısından uyarak tesniye ekini (ان) almıştır.

Sıfatın nitelediği isim cemi ise sıfat da cemi olmak zorundadır. جاء الطالبون (Çalışkan erkek öğrenciler geldi) ve جاءت البنات الصغيرات (Küçük kızlar geldi) cümlelerinde görüldüğü de gibi, “çalışkan” ve “küçük” (الصغيرات/المجتهدون) sıfatları, “öğrenciler” ve “kızlar” (البنات/الطالبون) kelimelerine sayı açısından uyarak cemi eklerini (ات/ون) almıştır. Sıfat akılsız cemi bir ismi niteliyorsa müfred ve aynı zamanda müennes olmak zorundadır. Nitekim akılsız varlıkların cemileri, müfred

müennes olarak kabul edilir. الأبواب المغلقة (kapalı kapılar) örneğinde de görüldüğü gibi, cemi olan “kapılar” (الابواب) kelimesini niteleyen “kapalı” (المغلقة) sıfatı müfred müennes olarak gelmiştir.

İrab açısından sıfat ile ismin uyumu: İrab, cümledeki görevi bakımından kelimenin son harekesinin veya sonunda bulunan eklerin değişmesi durumudur. Cümledeki konumuna göre müfred isimlerin harekeleri; merfu durumunda damme, mansub durumunda fetha, mecrur durumunda ise kesre olur. Sıfatın cümlede kendine özgü bir irabı bulunmadığı için söz konusu durumlarda nitelediği isme uymak zorundadır. ذهب الطالب المجتهد (Çalışkan erkek öğrenci gitti) cümlesinde görüldüğü gibi, “erkek öğrenci” (الطالب) kelimesinin harekesi dammedir ve “çalışkan” (المجتهد) sıfatı da uyum gereği damme harekesini almıştır. Aynı şekilde رأيت الطالب المجتهد (Çalışkan erkek öğrenciyi gördüm) ve سلمت على الطالب المجتهد (Çalışkan erkek öğrenciye selam verdim) cümlelerinde de görüldüğü gibi, “çalışkan” (المجتهد/المجتهد) sıfatı, irab bakımından “öğrenci” (الطالب/الطالب) kelimesine uyarak fetha ya da kesre harekesini almıştır.

Cümledeki konumlarına göre, müsenna ve cemi isimlerde hareke değişikliği meydana gelmemektedir, ancak sonlarına aldıkları tesniye ve cemi eklerinde değişiklik olmaktadır. İster müzekker olsun ister müennes olsun müsenna isimler, merfu durumunda “ان”, mansub ve mecrur durumunda ise “ئین” alır. Eğer nitelenen müsenna isim cümledeki konumuna göre bu iki ekten birini alırsa sıfat da uyum gereği aynı eki almalıdır. رأيت العاملين الجديدين (İki yeni işçi gitti), ذهب العاملان الجديدان (İki yeni işçiyi gördüm) ve سلمت على العاملين الجديدين (İki yeni işçiye selam verdim) cümlelerinde görüldüğü gibi, “yeni” (الجديدين/الجديدين) sıfatı, iki işçi (العاملين/العاملان) kelimesinin cümledeki konumuna göre “ان” veya “ئین” ekini almıştır.

Cemi müzekker salim isimler, merfu durumunda “ون”, mansub ve mecrur durumunda ise “ين” alır. Eğer nitelenen cemi isim cümledeki konumuna göre bu iki ekten birini alırsa sıfat da uyum gereği aynı eki almalıdır. حصل الطالبون المجتهدون على (Çalışkan öğrencileri ödülü kazandı), أحب الطالبين المجتهدين (Çalışkan öğrencileri severim) ve تحدثت مع الطالبين المجتهدين (Çalışkan öğrencilerle konuştum) cümlelerinde

de görüldüğü gibi, “çalışkan” (المجتهدين/المجتهدون) sıfatı, “öğrenciler” (الطالين/الطالبون) kelimesinin cümledeki konumuna göre “ون” veya “ين” ekini almıştır.

Cemi müennes salim isimlerde ise durum farklıdır. Nitekim cümledeki konumuna göre, cemi müennes salimin aldığı çoğul ekinde (ات) hareke değişikliği meydana gelir. Merfu durumunda “ت”nin harekesi damme, mansub ve mecrur durumunda ise kesre olur. أيقظ الطبيب (İyi hemşireler yardım etti), ساعدت الممرضات الطبيات (Doktor iyi hemşireleri uyardı) ve غضب المريض على الممرضات الطبيات (Hasta iyi hemşirelere kızdı) cümlelerinde de görüldüğü gibi, “iyi” (الطيبات/الطبيات) sıfatı, hemşireler (الممرضات/الممرضات) kelimesinin cümledeki konumuna göre damme veya kesre almıştır.

Sebebi sıfat: Kendisinden önce gelen mevsufuyla ilgisi bulunan bir ismi niteleyen sıfat çeşidine sebebi sıfat denir. Bu sıfat çeşidinde, mevsuf daima müfreddir ve sıfattan sonra gelen isimde mevsufa dönen bir zamir bulunmaktadır.³⁷⁹ Örneğin, جاء زيد الكريم أبوه (Babası cömert olan Zeyd geldi) cümlesinde sebebi sıfat olan “cömert” (الكريم) sıfatı, hakikatte mevsuf olan Zeyd (زيد) kelimesini nitelememektedir. “Cömert” (الكريم) sıfatı, mevsufla ilgisi bulunan ve mevsufa dönen bir zamire sahip “baba” (أبوه) kelimesini nitelemektedir. Burada “cömert” (الكريم) sıfatı ile mevsuf olan “Zeyd” (زيد) kelimesi arasında dolaylı bir nitelemenin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Kendisinden sonra gelen isimde mevsufa dönen bir zamir bulunursa sebebi sıfat, belirlilik-belirsizlik ve irab açısından kendisinden önce gelen mevsufuna, cinsiyet açısından ise kendisinden sonra gelen isme uyar.³⁸⁰ رأيت الرجلَ الكريمَ أمه (Annesi cömert olan adamı gördüm) cümlesinde de görüldüğü gibi, “cömert” (الكريمة) sıfatı belirlilik-belirsizlik ve irab açısından “adam” (الرجل) kelimesine, cinsiyet açısından ise kendinden sonra gelen “anne” (أم) kelimesine uymuştur.

³⁷⁹ Aslan, a.g.e., s. 177-178; ‘Atiyye, a.g.e., s. 335.

³⁸⁰ Aslan, a.g.e., s. 177; Matracî, a.g.e., s. 524.

Kendisinden sonra gelen kelime mevsufa dönen bir zamir bulunmuyorsa hakiki sıfatta olduğu gibi sebebi sıfat ile mevsuf arasında da dört açıdan uyum aranır.³⁸¹

3.5.2. İbranicede Sıfat (שם התואר/Sem hat-Toar)

İbranicede şekil, tat, renk, durum ve özellik açısından ismi niteleyen kelimelere שם התואר/sem hat-toar,³⁸² niteliği belirtilen isme ise המתואר/ham-metoer denir. יפה/yafe (güzel), נקי/naki (temiz), טוב/tov (iyi), גדול/gadol (büyük), קטן/katan (küçük), מר/mar (acı), לבן/lavan (beyaz), ירוק/yarok (yeşil), עצלן/atslan (tembel) ve פצוע/patsu'a (yaralı) gibi kelimeler çeşitli açılardan ismi niteleyen sıfatlardır.³⁸³

İbranicede sıfat ile ismin bir araya gelerek oluşturduğu tamlamalarda sıfatın nitelediği isme belirlilik-belirsizlik, cinsiyet ve sayı açısından uyması gerekir.³⁸⁴ Bu tamlamalarda sıfat isimden sonra gelir. Sıfatın yalın hali eril tekildir. Dişil ve çoğul ekler bu yalın hâle eklenir.³⁸⁵ İbranicede ikil isimler çoğul kabul edildiği için sıfata ikil ekinin gelmesi söz konusu değildir.

Nitelediği isim dişil ise sıfatlar, dişil eklerini (“הַ”, “תַּ”, “תָּ”, “יתַ”) dişil olurlar.³⁸⁶

Örnekler:

טוב/tov	טובה/tova	iyi	מומחה/mumhe	מומחית/mumhit	Uzman
רחב/rahav	רחבה/rehava	geniş	פיקח/pikeah	פיקחת/pikehat	Keskin
כופר/kofer	כופרת/koferet	kâfir	יפה/yafe	יפה/yafa	Güzel
אחר/aher	אחרת/aheret	diğer	נקי/naki	נקיה/nekiya	Temiz

İsimlerde olduğu gibi sıfatlarda da kelimeye çoğul veya dişil ekleri eklendiğinde kelimedeki harekelerde değişiklik meydana gelir. Sıfat iki heceden oluşuyorsa ve ilk harekesi de kamats/ הַ /a ise kamats harekesi düşer, yerine

³⁸¹ Aslan, **a.g.e.**, s. 177.

³⁸² Şaşon, **a.g.e.**, s. 177; Goşen-Gottsetin, **a.g.e.**, s. 150.

³⁸³ Şapira, **a.g.e.**, s. 77; Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 140.

³⁸⁴ Kabeli, **a.g.e.**, s. 380.

³⁸⁵ Hasanov, **Modern İbranice Dilbilgisi**, s. 140.

³⁸⁶ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 128; İdrîs, **a.g.e.**, s. 43.

şeva/ ֶ /sükun harekesi gelir. Ancak yapısı gereği şeva kabul etmeyen harflerin harekesi hataf patah/ ַ /a olur.³⁸⁷

Örnekler:

נעים/na'im	עֵימָה/ne'ima	נְעִימִים/ne'imim	נְעִמּוֹת/ne'imot	Hoş
קָטַן/katan	קֵטָנָה/ktana	קֵטָנִים/ktanım	קֵטָנוֹת /ktanot	küçük
חָזָק/hazak	חֵזָקָה/hazaka	חֲזָקִים/hazakim	חֲזָקוֹת/hazakot	Güçlü

Belirlilik-belirsizlik açısından sıfat ile ismin uyumu: Sıfatın nitelediği isim belirlilik takısı (ה) alarak belirli olursa sıfat da bu takıyı alarak belirli olmalıdır. Nitelenen isim belirlilik takısını almayıp belirsiz olarak gelirse sıfat da aynı şekilde belirlilik takısını almamalıdır. Örneğin, אִישׁ הַטוֹב ba ha-iş hat-tov (İyi adam geldi) cümlesinde belirli bir adamdan bahsedildiği için “adam” (אִישׁ/ha-iş) kelimesi, belirlilik takısı almıştır. “İyi” (הַטוֹב/hat-tov) sıfatı da buna uygun olarak belirlilik takısı almıştır. אִישׁ טוֹב ba iş tov (İyi bir adam geldi) cümlesinde ise belirsiz bir adamdan bahsedildiği için “adam” (אִישׁ/iş) kelimesi belirlilik takısını almamıştır. Dolayısıyla “iyi” (טוֹב/tov) sıfatı da buna uygun olarak belirlilik takısını almamıştır.

Eğer sıfat yüklem olarak gelirse belirlilik takısını almaz, belirsiz olarak gelir.³⁸⁸ Örneğin, אִישׁ טוֹב ha-iş tov (Adam iyidir) cümlesinde “iyi” (טוֹב/tov) sıfatı yüklem olduğundan belirlilik takısı almamıştır.

Klasik İbranicede belirlilik-belirsizlik açısından sıfat ile nitelenen isim arasında geçerli olan kurala aykırı bazı kullanımlar vardır. Örneğin, הָרִים הַגְּבוּהִים/harim-hag-gvohim (yüksek dağlar)³⁸⁹ ibaresinde “dağlar” (הָרִים/harim) kelimesi belirsiz olarak geldiği hâlde “yüksek” (הַגְּבוּהִים/ha-gvohim) sıfatı “ה” belirlilik takısını alarak belirli olarak gelmiştir.³⁹⁰

Cinsiyet açısından sıfat ile ismin uyumu: Nitelenen isim eril ise sıfat da eril olmalı, nitelenen isim dişil ise sıfat da dişil olmalıdır. סֵפֶר קְנִיטִי/kaniti sefer

³⁸⁷ Şapira, **a.g.e.**, s. 77.

³⁸⁸ Kemâl, **Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye**, s. 128.

³⁸⁹ Mezmurlar 104:18.

³⁹⁰ İbn Bârûn, **a.g.e.**, s. 60.

hadaş (Yeni bir kitap satın aldım) ve קניתי מהברת חדשה/kaniti mahberet hadaşa (Yeni bir defter satın aldım) cümlelerinde görüldüğü gibi, “kitap” (ספר/sefer) ve “defter” (מהברת/mahberet) kelimelerinin cinsiyetine uygun olarak “yeni” (חדש/hadaş, חדשה/hadaşa) sıfatı eril ya da dişil olarak gelmiştir.

Sayı açısından sıfat ile ismin uyumu: Sıfatın nitelediği isim tekil ise sıfat da tekil olmalıdır. הצעיר החדש/ham-more hats-tsa‘ir halah (Genç erkek öğretmen gitti) ve את החדלת הגדולה/patahti et had-delet hag-gdola (Büyük kapıyı açtım) cümlelerinde görüldüğü gibi, “öğretmen” (המונה/ham-more) ve “kapı” (החדלת/had-delet) kelimeleri tekil olduğu için “genç” (הצעיר/hats-tsa‘ir) ve “büyük” (הגדולה/hag-gdola) sıfatları da tekil olarak gelmiştir.

İbranicede ikil isimler çoğul addedilir. Bundan dolayı ikil bir ismi niteleyen sıfat, nitelediği ismin cinsiyeti paralelinde çoğul olarak gelir. עיניי שחורות/eynayim şhorot (iki siyah göz) örneğinde de görüldüğü gibi, “iki göz” (עיניי/eynayim) kelimesini niteleyen “siyah” (שחורות/şehorot) sıfatı, dişil çoğul olarak gelmiştir. Burada sıfatın dişil çoğul eki alması “göz” (עין/ayin) kelimesinin dişil sayılması sebebiyledir.³⁹¹

Sıfatın nitelediği isim çoğul ise sıfat da çoğul olmalıdır. Eril isim sonuna “ים” ekini alarak çoğul olur. Dolayısıyla nitelenen isim eril çoğul ise sıfat da aynı eki alarak çoğul olmalıdır. הילדים הצעירים/ham-morim hats-tse‘irim halhu (Genç erkek öğretmenler gitti) ve התלמידים העצלנים/ha-talmidim ha-‘atslanim nihşelu ba-behina (Tembel öğrenciler sınavda başarısız oldu) cümlelerinde de görüldüğü gibi, “genç” (הצעירים/hats-tse‘irim) ve “tembel” (העצלנים/ha-‘atslanim) sıfatları, “öğretmenler” (המורים/ham-morim) ve “öğrenciler” (התלמידים/ha-talmidim) kelimelerine sayı açısından uyarak çoğul gelmiştir.

Dişil isim sonuna “ות” ekini alarak çoğul olur. Dolayısıyla nitelenen isim dişil çoğul ise sıfat da aynı eki alarak dişil çoğul olmalıdır. הנערות הצעירות/ham-morot hats-tse‘irot halhu (Genç bayan öğretmenler gitti) cümlesinde görüldüğü gibi

³⁹¹ Zerhar, a.g.e., s. 60.

“genç” (הַצְעִירוֹת/hats-tse‘irot) sıfatı, “bayan öğretmenler” (הַמּוֹרוֹת/ham-morot) kelimesine sayı açısından uyarak çoğul gelmiştir.

Daha önce değinildiği üzere, İbranicede düzensiz çoğul kategorisi bulunmaktadır. Düzensiz çoğul kategorisine dahil olan çoğullarda sıfatın hangi çoğul ekini alacağı, kelimenin tekil formuna göre belirlenir.³⁹² הַטּוֹבִים/ha-avot hat-tovim (iyi babalar) örneğinde görüldüğü gibi sıfat ile isim farklı cinsiyete ait çoğul eklerini almıştır. Bunun nedeni dişil çoğul eki (וֹת) alsa da “baba” (אָב/av) kelimesinin tekilde eril olmasıdır. İsmi tekil formundaki cinsiyet esas alındığı için “iyi” (טוֹבִים/tovim) sıfatı eril çoğul ekini (ים) almıştır.

Akıllı varlıkların çoğulunda olduğu gibi akılsız varlıklar da -kelimenin cinsiyetine göre- “ים” ya da “וֹת” çoğul ekini alır. Dolayısıyla nitelenen isim akılsız varlık olsa da sıfat bu eklerden birini alarak çoğul olmak durumundadır. הַבְּגָדִים/ha-bgadim ha-hadaşim (yeni kıyafetler) örneğinde görüldüğü gibi “yeni” (הַחֲדָשִׁים/ha-hadaşim) sıfatı, “kıyafetler” (הַבְּגָדִים/ha-bgadim) kelimesine uygun olarak “ים” çoğul ekini almıştır.³⁹³

İbranicede irab olgusu bulunmadığından sıfat ile nitelenen isim arasında irab açısından uyum söz konusu değildir.³⁹⁴

3.5.3. Sıfat Konusunun Mukayesesi

Her iki dilde sıfatın yalın hâli eril tekildir. Arapçada ikil, çoğul ve dişil ekleri bu yalın hâlin sonuna eklenir. İbranicede ise ikil isimler çoğul addedildiğinden ikil bir ismi niteleyen sıfata ikil değil, çoğul eki eklenmektedir. Her iki dilde sıfat nitelediği isimden sonra gelir. Arapçada sıfat, nitelediği isim ile dört açıdan uyum içinde olmalıdır. Yani sıfat ile isim; belirlilik-belirsizlik, cinsiyet, sayı ve irab açısından uyum içinde olmak durumundadır. Ancak İbranicede irab olgusu bulunmadığından ötürü sıfat ile ismin uyumunda irab dışarıda tutularak belirlilik-belirsizlik, cinsiyet ve sayı olmak üzere üç açıdan uyum aranmaktadır. Bunun yanında Klasik İbranicede sıfat ile nitelenen isim arasında olması gereken belirlilik-

³⁹² Kemâl, *Durûsu'l-Luğati'l-İbriyye*, s. 128; Zerhâr, *a.g.e.*, s. 45-46.

³⁹³ Bkz. İdris, *a.g.e.*, s. 186.

³⁹⁴ İbn Bârûn, *a.g.e.*, s. 59.

belirsizlik uyumuna aykırı kullanımlar söz konusudur. Yani İbranicede nitelenen isim belirsiz olduğu hâlde sıfat belirli olarak gelebilmiştir. Yukarıda zikredilen dört açıdan uyum Arapçada hakiki sıfat çeşidi için geçerlidir. Sebebi sıfat çeşidinde ise sıfat ile kendisinden önce gelen mevsufu arasında belirlilik-belirsizlik ve irab olmak üzere iki açıdan uyum zorunluluğu vardır. Sebebi sıfat çeşidinde sıfat cinsiyet açısından kendinden sonra gelen kelimeye tabidir. Eğer mevsufa dönen bir zamir yok ise hakiki sıfatta olduğu gibi sebebi sıfatda da sıfat ile isim arasında dört açıdan uyum aranır.

Sıfat, isim cümlesinde yüklem olarak geldiğinde her iki dilde sıfat ile nitelenen isim arasında olması gereken belirlilik-belirsizlik uyumu hükmünü yitirmiş olur. Dolayısıyla isim belirli, sıfat belirsiz bir görünüm kazanır.

Arapçada akılsız varlıkların çoğulu, tekil ve dişil addedildiği için sıfat da buna paralel olarak tekil ve dişil gelmek zorundadır. Ancak İbranicede böyle bir durum bulunmamaktadır. Dolayısıyla İbranicede akılsız varlıklar söz konusu olduğunda sıfat, nitelediği ismin cinsiyeti paralelinde çoğul eki alır.

SONUÇ

Sami diller arasında Akkadca (Babilce-Asurca), Ugaritçe, Fenikece, Sayhadice, Moavca ve Ebla dili gibi zamanla tarih sahnesinden kalkmış birçok ölü dil bulunmaktadır. Arapça ve İbranice Sami diller içerisinde varlığını günümüze kadar korumuş iki dil olarak öneme sahipken aynı zamanda Arapça İslam kültürünün, İbranice Yahudiliğin kutsal dili olmasıyla da dikkat çekmiştir. Arapça uzun tarihi boyunca kesintiye uğramadan gelişerek varlığını devam ettirmiştir. Ancak İbranice tarihinin belirli aşamalarında günlük dil olarak kullanımdan kalkmış, litürji ve edebiyat dili olarak hayatini devam ettirerek sınırlı bir kullanıma sahip olmuştur. İbranice tarihsel süreç içinde modern dönemlerin sıra dışı sosyolengüistik fenomenlerinden kabul edilen bir atılımı gerçekleştirerek ölü dil mesabesinden konuşulan canlı bir dil haline gelmiştir. İbranice modern dönemde canlanırken başta kelime hazinesi olmak üzere, bunun yanı sıra sentaks ve morfoloji alanlarında yabancı dillerden etkilenmiştir. Her iki dilin tarihsel serüvenine bakıldığında gelişim göstermelerinde din dili olmalarının büyük rolü olduğu görülmüştür. Kur'an'ın inmesinin üzerinden çok geçmeden Arapçanın dilbilimsel düzeylerini belirlemek amacıyla çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak İbranicedeki dilbilim çalışmaları, Tevrat'tan çok daha sonra Orta Çağ gibi geç bir zaman diliminde başlamıştır. Tevrat ekseninde başlayan dil alanındaki çalışmalarda ve özellikle İbranice'nin oturduğu gramer kaidelerinin ortaya konmasında İslam coğrafyasındaki dilbilim çalışmalarının yadsınamaz bir etkisi olmuştur. Özellikle Endülüs'te yaşayan Orta Çağ Yahudi dil alimleri, İbranice'nin standart gramer kurallarını ortaya koyarken Arap dilbilim çalışmalarında takip edilen yöntemleri benimsemiş, ayrıca içerik ve üslup açısından da bu çalışmalardan etkilenmişlerdir. *Elfiyye* tarzında bir eserin ortaya konması, Arapça fiil sistemindeki “fe‘ale” kalıbının İbranice fiil sistemine “pa‘al” olarak aktarılması ve yine Arapçada olduğu gibi kelimenin isim, fiil ve harf olarak üç grupta incelenmesi, dilbilim alanındaki etkilenmeleri göstermektedir. Geç bir dönemde başlamış olsalar da Yahudi dil alimleri, Arap dil alimlerine kıyasla dilbilim çalışmalarının perspektifini daha da genişleterek mukayeseli Sami diller alanına öncülük etmeleriyle ön plana çıkmışlardır.

Modern dönemde bazı dil gruplarının ortak bir kökenden türediği keşfedilince Batılı araştırmacılar arasında mukayeseli lengüistik çalışmalar revaç bulmuştur. Dilbilimde açılan bu yeni çalışma alanına Arapça da dahil edilmiştir. Arapça müstakil olarak ele alınmasının yanı sıra Sami dil ailesinin bir üyesi olarak mukayeseli çalışmalara konu olmuştur. Ancak ülkemiz akademik çevrelerinde Arapça dışındaki diğer Sami diller ve onların birbirleriyle mukayesesi gerektiği gibi ilgi görmemiştir.

Sami dil ailesinin en önde gelen iki üyesi olan ve farklı çevreler tarafından Ana Samice ile doğrudan ilişkilendirilen Arapça ve İbranice'nin mukayeseli olarak incelenmesinin önemine binaen çalışmada iki dil hem türediği kaynak hem yapısal özellikleri bağlamında ele alınmış ancak isim bahsi üzerinden iki dilin benzer ve farklı yönlerini ortaya koymak çalışmanın odak noktası olarak belirlenmiştir. Bu saikle üçüncü bölümde iki dil, morfolojinin alt birimlerinden sayılan isim bahsi kapsamında mukayese edilmeden önce, iki dilin mensup olduğu dil ailesindeki konumlarının daha iyi anlaşılması için Sami dil ailesi genel bir bakışla incelenmiştir. Akabinde Sami dil ailesinin birer üyesi olarak iki dilin geçirdiği tarihsel aşamalar ikinci bölümde müstakil olarak konu edilmiştir.

Arapçanın dilbilimsel düzeylerine daha geniş bir perspektiften bakılması amacıyla Sami bir dil olan İbranice ile Arapçayı mukayese ettiğimiz üçüncü bölümde her iki dil isim bahsi özelinde ele alınmıştır. İki dil isimlerde belirlilik-belirsizlik, cinsiyet ve sayı açısından konu edilmiştir. Ayrıca bunlara sayı isimleri ve sıfat konuları da ilave edilmiştir. Sayı isimleri verildikten sonra sayı ile sayılan arasındaki cinsiyet ve sayı uyumuna değinilmiştir. Sıfat bahsinde de nitelenen isim ile sıfatın belirlilik-belirsizlik, cinsiyet, sayı ve irab açısından uyumu izah edilmiştir. Tüm bu bahisler bağlamında iki dil incelenirken her bahis sonunda iki dilin mukayesesi müstakil olarak yapılmıştır. Yapılan mukayese neticesinde ortaya çıkan verileri şu şekilde izah etmek mümkündür:

Her iki dilde isimler belirlilik ve belirsizlik açısından incelendiğinde aynı isim öbeklerinin belirli sayıldığı görülmektedir. Bunlar; zamirler, alemler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, belirlilik takısıyla belirli olan isimler ve izafetle belirli olan

isimlerdir. Zamirler, alemler, ism-i işaretler, ve ism-i mevsuller iki dilde mahiyetleri itibariyle belirli kabul edilmektedir. İsimlere sonradan belirlilik kazandırılması her iki dilde belirlilik takısı aracılığı ile yapılmaktadır. Mahiyetleri itibariyle belirli kabul edilen isimler ile belirlilik takısı alarak belirli olan isimlere muzaf olan isimler de her iki dilde belirli sayılmaktadır. Belirlilik takısı bazı Sami dillerin aksine Arapça ve İbranicede ismin başına gelmektedir. İbranicedeki “ה” belirlilik takısının birçok kişiye göre Arapçanın başlangıç evresini temsil ettiği düşünülen eski Arapça yazıtlarında da kullanılması dikkat çekicidir. Arapçada belirsizlik; müfred, cemi müennes salim ve cemi teksirde tenvin ile gösterilmektedir. Müsenna ve cemi müzekker salimde ise belirsizlik, belirlilik takısının olmamasından anlaşılmaktadır. Sami dillerde tenvinin aslı temyimdir ve Arapçada da temyimin izlerine rastlamak mümkündür. İbranicede ise belirsizliği gösteren tenvin ya da temyim bulunmamaktadır. Dolayısıyla belirsizlik, isimde belirlilik takısının bulunmayışından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı İbranice kelimelerde temyimin izlerine rastlanılmaktadır.

Cinsiyet açısından isimler incelendiğinde Ge’ezce dışında diğer Sami dillerinde olduğu gibi her iki dilde eril ve dişil formun bulunduğu görülmektedir. İki dilde asıl olan eril formdur ve dişil form eril formun sonuna eklenen eklerle elde edilmektedir. Her iki dilde başlangıçta isimlerin cinsiyet açısından eril ve dişil olarak iki forma ayrılması gramatik bir araçla (ekle) değil, her iki form için farklı kelimeler üretilerek yapılmıştır. Arapçanın dilin belirli aşamalarında dişil için “ة - ة”, “ى” ve “اء” şeklinde üç ek, İbranice’nin ise “ה־” [-a(h)] ve öncesinde farklı harekelerin bulunduğu “ת” (-t) harfi olmak üzere iki ek geliştirdiği görülmektedir. Bununla birlikte bazı İbranice kelimelerde “ى” ve “اء” dişil eklerinin izlerine de rastlanılmaktadır. İbranicedeki “ה־” dişil ekinin aslı “ת” harfidir. Nitekim sonu “ה־” ile biten dişil kelimeler tamlanan olarak geldiğinde “ה” harfinin “ת” harfine dönüştüğü görülmektedir. Her iki dilde özellikle bazı kelime öbeklerini dişil sayma eğilimi bulunmaktadır. Bunlar arasında ülke, şehir, harf ve vücuttaki çift uzuvların isimlerini zikretmek mümkündür. Aynı şekilde her iki dilde zikredilen kelime öbeklerine dahil edilmeyip dişil ekleri almadığı halde dişil addedilen bazı kelimeler vardır. Bu kelimelerin bazıları iki dilde de hem dişil hem eril kabul edilmektedir. İbranicede

halk isimleri, bunun yanı sıra dağ, ırmak ve denizlere verilen özel isimler eril kabul edilmektedir. Arapça da dahil bazı Sami dillerinde söz konusu isimlerin genellikle eril sayıldığı ifade edilmektedir.

Sayı açısından isimler incelendiğinde her iki dilde tekil, ikil ve çoğul formlarının bulunduğu görülmektedir. Her iki dilde tekil formun sonuna eklenen ekler ile ikil form elde edilmektedir ve bu ekler eril ve dişil isimler için ortak kullanılmaktadır. İkil form için Arapçada merfu durumunda isme “ن”, mansub ve mecrur durumunda “ين” eklenmektedir. İbranicede ise “ים” eklenerek isim ikil forma dönüşmektedir. Görüldüğü üzere Arapçada ikil form için iki ek kullanılırken İbranicede yalnızca bir ek kullanılmaktadır. Ana Samicede bulunduğu var sayılan ikil form, Arapçanın aksine İbranicede kullanımını yitirmiş bir yapıdır ve sınırlı olarak bazı kelime öbeklerinde kullanımı söz konusudur. Artık geçerliliği olmayan ikil form, İbranicede 2 sayısı kullanılarak ifade edilmektedir.

İkil formda olduğu gibi aynı şekilde iki dilde çoğul form, tekil ismin sonuna eklenen eklerle yapılmaktadır. Bu ekler ismin eril ve dişil olmasına bağlı olarak her iki dilde değişiklik göstermektedir. Arapçada eril çoğul eki merfu durumunda “ون”, mansub ve mecrur durumunda “ين”dur. Dişil çoğul eki, merfu durumunda damme harekesine, mansub ve mecrur durumunda ise kesre harekesine sahip “ات”dir. İbranicede ise ikil formda olduğu gibi yine tek bir çoğul eki bulunmaktadır. Bu ek eril isimler için “ים”, dişil isimler için “ות” şeklindedir. Söz konusu eklerle oluşturulan çoğul isimler düzenli çoğul kategorisine girmektedir. Bunun yanında her iki dilde düzensiz çoğul kategorisine dahil edilen isimler bulunmaktadır. Arapçada düzensiz çoğullar kırık çoğulları ifade etmektedir. İbranicede ise düzensiz çoğullar tekilde eril olan isimlere dişil çoğul ekinin, tekilde dişil olan kelimelere eril çoğul ekinin ve ayrıca bazı isimlere hem eril hem dişil çoğul eklerinin eklenmesini ifade etmektedir. İsmi tekil formdaki cinsiyetine zıt olarak çoğul eki alması durumu Arapçada da görülmektedir. Kırık çoğul kategorisinin Ana Samiceye ait bir yapı olduğu ifade edilmektedir. Arapçanın bu yapıyı koruduğu görülürken İbranicenin bu yapıyı yitirdiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sayı açısından isimlere değinildiğine İbranicenin iki morfolojik yapıyı kaybettiğini, Arapçanın ise koruduğunu söylemek

mümkündür. Yukarıda da zikredildiği üzere, bu yapılardan biri ikil form, diğeri ise kırık çoğuldur.

Sayı isimleri ve sayıların sayılanla oluşturduğu terkipler incelendiğinde Arapça ve İbranice'nin birbirine oldukça benzediği görülmektedir. Diğer klasik Sami dillerde olduğu gibi her iki dilde 1'den 10'a kadar olan sayılarda erillik ve dişillik söz konusudur. Yalın sayılarla sayılanın oluşturduğu terkipte geçerli olan kurallar genel itibariyle her iki dilde aynıdır. Her iki dilde 1 ve 2 sayısı sayılanla aynı cinsiyettedir. 3-10 arasındaki sayılarda ise sayı ile sayılan zıt cinsiyettedir. İbranicede 2 sayısının sayılardan önce gelmesi ve burada sayılanın çoğul formda olması göze çarpan bir farklılıktır. Birleşik, onluk, ve bağlaçlı sayıların hem ifade edilme şekli, hem de sayılanla oluşturduğu terkipte uyulması gereken kurallar, iki dilde neredeyse tamamen birbiriyle örtüşmektedir. Birleşik sayılarda her iki dilde 11 ile 12 sayısı dışında birler basamağındaki sayı ile sayılan zıt cinsiyettedir, onlar basamağındaki sayı ile sayılan ise aynı cinsiyettedir. Onluk sayılar her iki dilde 3-9 arasındaki sayılara eril çoğul ekinin eklenmesiyle ifade edilmektedir. Yine her iki dilde onluklardan 20 sayısını ifade etmek için 10 sayısına eril çoğul eki eklenmektedir. Onluk sayılar her iki dilde hem eril hem dişil sayılan için ortak kullanılmaktadır. Bağlaçlı sayılarda Arapça'nın aksine Modern İbranicede önce onlar basamağının, ardından birler basamağının ifade edilmesi iki dilin birbirinden ayrıldığı hususlardan biri olarak sayılabilir. Bununla birlikte İbranicede önce birler basamağının ifade edilmesi de söz konusudur. İki dilin bağlaçlı sayılarda benzerlik gösterdiği husus ise 1 ve 2 sayısı dışında birler basamağındaki sayı ile sayılanın zıt cinsiyette gelmesidir. Her iki dilde sabit olarak 100 sayısı dişil, 1000 sayısı erildir. Dolayısıyla 100, 1000 ve bu sayıların katları hem eril hem dişil sayılan için ortaktır. Her iki dilde 200 ve 2000 sayısı, 100 ve 1000 sayısına ikil eklerin ilavesiyle ifade edilmektedir. İbranicede 300-900 ile 3000-9000 arasındaki sayılar ifade edilirken genel geçer kural itibariyle (3-9 arasındaki sayılarla oluşturulan terkipte sayılanın çoğul olması) 100 ve 1000 sayısı çoğul formdadır. Ancak Arapçada 300-900 arasındaki 100'ün katlarında 100 sayısı tekil, 3000-9000 arasındaki 1000'in katlarında 1000 sayısı çoğul formda ifade edilmektedir. Bununla birlikte Arapçada 300-900 arasındaki 100'ün katlarında 100 sayısı çoğul olarak da gelebilmektedir. Arapçada 2 sayısı ve 3-10 arasındaki

yalın sayılar dışındaki tüm sayıların oluşturduğu terkipte sayılan tekil formdadır. İbranicede ise 1 sayısının oluşturduğu terkip dışında sayılan genel olarak çoğul formdadır. Ancak birleşik (13-19), onluk (20-90), bağlaçlı (21-99), 100, 1000 ve katlarının oluşturduğu terkipte sayılanın tekil gelme durumu da söz konusudur. Zikredilen sayı öbekleri ile oluşturulan terkiplerde sayılanın çoğul gelmesi daha çok Modern İbranicede görülmektedir.

Sıfat konusu incelendiğinde her iki dilde sıfatın yalın hâlde eril tekil olduğu; ikil, çoğul ve dişil eklerinin bu yalın halin sonuna eklendiği görülmektedir. Burada iki dil arasında farklı olan husus, İbranicede ikil kelimelerin çoğul sayılmasından dolayı ikil bir ismi niteleyen sıfata ikil değil, çoğul ekinin eklenmesidir. Her iki dilde sıfat ile nitelenen ismin bir araya gelerek oluşturduğu sıfat tamlamasında sıfat, nitelediği isimden sonra gelmekte ve nitelediği isimle çeşitli açılardan uyum içinde olmaktadır. Arapçada sıfat, nitelediği isimle belirlilik-belirsizlik, sayı, cinsiyet ve irab olmak üzere dört açıdan uyum içinde olmalıdır. Dört açıdan söz konusu olan uyum hakiki sıfat çeşidinde geçerlidir. Sebebi sıfattan sonra gelen kelime sıfattan önceki isme dönen bir zamir bulunduğu takdirde uyum kurallarında değişiklik yaşanmaktadır. Bu durumda daima müfred olarak gelen sıfat belirlilik-belirsizlik ve irab açısından nitelediği isme, cinsiyet açısından ise kendisinden sonra gelen kelimeye uymaktadır. İbranicede ise sıfat ile nitelenen isim arasında belirlilik-belirsizlik, sayı ve cinsiyet olmak üzere üç açıdan uyum aranmaktadır. İbranicede irab olgusu zamanla ortadan kalktığı için sıfat ile nitelenen isim arasında irab uyumu aranmamaktadır. Arapçada akılsız varlıkların çoğulları müfred müennes kabul edildiği için akılsız çoğul varlıkları niteleyen sıfat da müfred müennes olur. İbranicede ise böyle bir durum bulunmamakla birlikte sıfat, nitelediği akılsız çoğulun cinsiyetine uygun olarak çoğul eki alır.

Aynı kökenden geldiği düşünülen dillerin mukayesesi, dilbilimsel açıdan önemli veriler elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Nitekim Arapçada görüş ayrılıklarının bulunduğu bazı konuların Arapçanın diğer Sami dillerle mukayesesi neticesinde çözüme kavuştuğu ortaya çıkmaktadır. Mukayeseli bakış açısı, Arapçada mansub munfasıl zamirlerinin ne olduğuna dair gerçekleşen tartışmalara son vermiş, bu zamirlerin İbranice ve Süryanicede olduğu gibi iki unsurdan yani nesne edatı ile

bitişik nesne zamirlerinden meydana geldiğini ortaya koymuştur. Yine diğer Sami dillerle mukayese yapılmasıyla bazı Arap dilcileri tarafından “بنت” ve “أخت” kelimelerindeki dişil eki kabul edilmeyen “ت” harfinin aslında dişil eki olduğu görülmüştür. Arapçada dişil eki olan ta-i marbutanın asıl itibarıyla “tâ” harfi mi, yoksa “hâ” harfi mi olduğu tartışılmış bir konudur. Aynı şekilde konuyla ilgili olarak diğer Sami diller incelendiğinde ta-i marbutanın asıl itibarıyla “tâ” harfi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Asırlar süren tarihsel serüvenleri onları değişim ve dönüşüme uğratsa da genetiklerinin aynı kökene dayanmasından ötürü yapısal olarak Arapça ve İbranice'nin birbiriyle olan benzerliklerini birçok açıdan koruduğu ortaya çıkmaktadır. Tarihsel arka planları baz alındığında İbranice'nin Arapçadan daha eski bir dil olduğu görülmektedir. Kronolojik olarak daha yeni olmasına rağmen Arapça'nın İbranice'ye kıyasla Ana Samicede var olduğu sanılan bazı morfolojik yapıları, ele alınan konular bağlamında daha fazla muhafaza ettiği görülmektedir. İrab olgusunu, kırık çoğul kategorisini, isimlerde bulunan ikil formu, bu yapılar arasında zikretmek mümkündür. Söz konusu yapılar, Arapçada varlığını kesintisiz sürdürürken, İbranicede ise başlangıçta mevcut olmakla birlikte zamanla ortadan kalkmıştır. İlgili morfolojik yapıların başlangıçta İbranicede de var olduğu, bu yapıların İbranicedeki izlerinden anlaşılmaktadır. Sami dil ailesinin genel olarak ele alındığı birinci bölümde ve Arapça'nın tarihsel serüveninin işlendiği ikinci bölümde ele alındığı üzere birçok dilbilimci tarafından Arapça, Ana Samice'ye en yakın dil olarak kabul edilmektedir. Çalışmada ele alınan konular kapsamında Ana Samice'nin asli unsurlarını, İbranice'ye nazaran Arapça'nın daha çok bünyesinde barındırdığı neticesi ortaya çıkmıştır ve bu neticenin söz konusu kabulü destekler mahiyette olduğu aşîkârdır.

Arapça ve İbranice arasında ortaya konan benzerlikler üzerinden Arap dili ile ilgilenenlerin ve Arapçaya dair bilgi birikimi olanların aynı zamanda İbranice önbilgisine de sahip olduğunu iddia etmek mümkündür. Dolayısıyla Arapça bilgisinin ve Arapçaya aşinalığın İbranice öğreniminde avantaj sağlayacağı açıktır. Bu bağlamda İbranice öğreniminin yaygınlık kazanması, ülkemizdeki dilbilimsel çalışmaların yönünü Arapça'nın ait olduğu dil ve kültür atmosferine kanallıze edeceği

için büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda mukayeseli Sami diller alanında mevcut olan boşluğun doldurulması hususunda da bu durumun önemli bir işlevi olacaktır. Buradan hareketle bu çalışmanın, Arapçanın dilbilimsel genlerini paylaştığı başta  branice olmak üzere diğer Sami dillerinin akademik düzeyde araştırılıp incelenmesini teşvik etmesini dilemekteyiz. Yine bu çalışmanın özelde Arapça ve  branicenin, geneldeyse Sami dillerinin, ülkemizin araştırmacı ve akademisyenleri tarafından mukayeseli çalışmalara konu edilmesinde itici bir rol üstlenmesini temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- ‘Ababne, Yahyâ: **en-Nahvu’l-‘Arabiyyu’l-Mukâran fî Dav’i’l-Luġati’s-Sâmiyye ve’l-Lehecâti’l-‘Arabiyyeti’l-Kadîme**, İrbid, Dâru’l-Kitâbi’s-Sekâfi, 2019.
- Abbû, Latîfe: “el-Cins fî’l- Luġati’l-‘Arabiyye’”, Ebû Bekr Belkâyd Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dil ve Edebiyat Bölümü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Tilimsan, 2011.
- Abdel Haleem, “Arabic as the Language of Islam”, **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 811-817.
- Muhammad A. S.: **en-Nahvu’l-Kâfi**, Kahire, Dâru’t-Tevfikiyye li’t-Turâs, C. I, 2010.
- ‘Abdulganî, Eymen: **Beyne’l-‘Arabiyye ve Lehecâti’hâ ve’l-‘İbriyye**, Kahire, Mektebetu Sa’îd Rafet, 1977.
- Emîn: **Fî Kavâ’idi’s-Sâmiyyât: el-‘İbriyye ve’s-Suryâniyye ve’l-Habeşîyye**, 3. bs., Kahire, Mektebetu’l-Hâncî, 1983.
- ‘Abdulmecîd, Muhammed Bahr: **Medhal ilâ ‘İlmu’l-Luġa ve Menâhici’l-Bahsi’l-Luġavî**, 3. bs., Kahire, Mektebetu’l-Hâncî, 1997.
- ‘Abduttevvâb, Ramadân: **Fusûl fî Fikhi’l-‘Arabiyye**, 6. bs., Kahire, Mektebetu’l-Hâncî, 1999.
- ‘Abdurrahîm, F.: **Mu‘cemu’d-Dahîl fî’l-Luġati’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse ve Lehecâti’hâ**, Şam, Dâru’l-Kalem, 2011.
- ‘Abdurraûf, Muhammed: **Kavâ’idu’l-Luġati’l-‘İbriyye**, Kahire, Dâru’l-Âdâb, 2006.
- ‘Avnî: **el-Vâfi fî’n-Nahvi’l-Luġati’l-‘İbriyye**, Rabat, Matba‘atu’n-Necâhi’l-Cedîde ed-Dâru’l-Beydâ, 2002.
- A‘bîze, İdrîs: **Mu‘cem’ul-Hadârâti’s-Sâmiyye**, 3. bs., Trablus, Jarrus Press, 1991.
- ‘Abbûdî, Henrî S.: **Mu‘cem’ul-Hadârâti’s-Sâmiyye**, 3. bs., Trablus, Jarrus Press, 1991.

- Acar, Ömer: “Arap Dilinde Ta’rîb Olgusu Açısından Garîbu’l-Kur’an”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Bursa, 2007.
- Ahmed, Afifi Ramazan Afifi: “Esmâu’l-Buldân ve’l-Kabâil ve’l-Umem beynet-Tezkîr ve’t-Te’nîs (I)” **NEÜFD**, C. XXXIX, Sayı: 39, 2015, s. 143-182.
- Ahmed, Muhammed Halîfe Hasan: **Ru’ye ‘Arabiyye fî Tarîhi’s-Şark’il-Edne’l-Kadîm ve Hadâratihî**, Kahire, Dâru Kabâ’, 1998.
- Akdemir, Salih: **Kur’an’a Dilbilimsel Yaklaşımlar**, İstanbul, Kuramer, 2017
- Aksan, Doğan: **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 5. bs., Ankara, TDK Yayınları, 2009.
- Akyüz, Vecdi: **Arapçada Sayılar**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.
- Alan, Sevde, Gülen İsmail: “Kureyş Dialektinin Klasik Arapçaya Etkisi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVI, Sayı: 2, 2007, s. 327-341.
- ‘Alî, Cevâd: **el-Mufasssal fî Tarîhi’l-‘Arab Kable’l-İslam**, 2. bs., Bağdad, Câmi‘atu Bağdâd, C. I/VIII, 1993.
- ‘Alyân, Seyyid Suleymân: **Kavâ‘idu’l-Luğati’l-‘İbriyye**, Riyad, Câmi‘atu’l-Melik Suûd, 2000.
- ‘Amâyira, İsmâîl Ahmed: **Zâhiratu’t-Te’nîs beyne’l-Luğati’l-‘Arabiyye ve’l-Luğâtî’s-Sâmiyye: Dirâse Luğaviyye Te’sîliyye**, 3. bs., Amman, Dâru Hanîn, 1993.
- el-‘Anânî, ‘Alî, Mehrez, Liyon, el-Ebrâşî, **Kitâbu’l-Esâs fî’l-Umemî’s-Sâmiyye ve Luğâtihâ**, Kahire, el-Matba‘atu’l-Emîriyye, 1935.
- ‘Atiyye:
- Alp, Musa: “İki Farklı Açıdan Arapça: Fusha ve Avamca”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, C. XI, Sayı: 2, s. 87-110.
- el-Antâkî, Muhammed: **Dirâsât fî Fıkhi’l-Luğa**, 4. bs., Beyrut, Dâru’s-Şarkî’l-‘Arabî, t.y.

- Archi, Alfonso: **Ebla and its Archives: Texts, History and Society**, Boston-Berlin, De Gruyter, 2015.
- Arlı Çil, Dilek: “Heidegger’de Varlık ve Dil”, **Özne: Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları**, 2. bs., Konya, Çizgi Kitabevi, 2019, s. 85-92.
- Arslantaş, Nuh: **İslam Toplumunda Yahudiler: Abbasi ve Fatimi Dönemi Yahudilerinde Hukuki, Dini ve Sosyal Hayat**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.
- Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri**, İstanbul, İFAV, 2009.
- Aslan, Ahmet: **Arapça Dilbilgisi: Nahiv**, İstanbul, Cantaş Yayınları, 2012.
- Ata, Aysu: **Orhun Türkçesi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- ‘Atiyye, Corcî Şâhin: **Sullemu’l-Lisân fi’s-Sarf ve’l-Nahv ve’l-Beyân**, 4 bs., Beyrut, Dâru Reyhânî, t.y.
- ‘Avn, Hasan: **el-Luğa ve’n-Nahv: Dirâsât Târîhiyye ve Tahlîliyye ve Mukârane**, İskenderiye, Matba‘atu Royâl, 1952.
- el-‘Âyid, Ahmed vd.: **el-Mu‘cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esâsî**, y.y., Larousse, 1989.
- Aytaç, Bedrettin: “İbranicenin Yeniden Doğuşu”, **AÜ Tömer Dil Dergisi**, Sayı: 139, Ankara 2009, s. 25-35.
- Aytürk, İlker: “Revisiting the Language Factor in Zionism: The Hebrew Language Council from 1904 to 1941”, **Bulletin of the SOAS**, Vol. LXXIII, Issue: 1, 2010, s. 45-64.
- Ayyıldız, Erol: “Ebu’l-‘Atâhiye”, **DİA**, C. X, 1994, s. 294-295.
- Ba‘albeki, Remzî: **el-Kitâbetu’l-‘Arabiyye ve’s-Sâmiyye**, Beyrut, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1981.
- Fıkhı’l-‘Arabiyyeti’l-Mukâran**, Beyrut, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1999.

- “The Grammatical and Lexicographical Traditions”, **The Foundations of Arabic Linguistics III: The Development of a Tradition: Continuity and Change**, Ed. Georgine Ayoub, Kees Versteegh, Leiden-Boston, Brill, 2018, s. 50-75.
- Bağır, Muhammed Ali: “Dinler Tarihi Açısından Saadia Gaon’un Hayatı, Eserleri ve Yahudi İnanç Tarihine Etkisi”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yayımlanmış Doktora Tezi**, Kayseri, 2014.
- Bâkır, Tâhâ: **Mukaddime fî Târîhi’l-Hadârâti’l-Kadîme: el-Vecîz fî Târîhi Hadârati Vâdi’r-Râfidîn**, 2. bs, Beyrut, Dâru’l-Verrâk, 2012.
- Bar-Asher, Moshe: “Mishnaic Hebrew: An Introductory Survey”, **Hebrew Studies**, Vol. XL, 1999, s. 115-151.
- Bayraktar, Nesrin: **Dil Bilimi**, 2. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006.
- Beeston, A. F. L.: “Languages of the Pre-Islamic Arabia”, **Études de Linguistique Arabe**, Ed. M. Arkoun, Leiden, Brill, 1982, s. 178-186.
- Bedr, Muhammed: **el-Kenz fî Kavâ’idi’l-Luğati’l-İbriyye**, Kahire, el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, 2015.
- el-Behnesâvî, Husâm: **Dirâsâtu’l-Luğaviyyetu’t-Târîhiyyetu’l-Mukârane ve’d-Dersu’l-Luğaviyyu’l-Hadîs**, Kahire, el-Ekâdîmiyyetu’l-Hadîse li’l-Kitâbi’l-Câmi’î, 2014
- Bergsträsser, Gotthelf: **et-Tatavvuru’n-Nahvî, li’l-Luğati’l-Arabiyye**, Haz. Ramadân ‘Abduttevvâb, 2. bs., Kahire, Mektebetu’l-Hâncî, 1994.
- Sâmî Dilleri Tarihi**, Çev. Hulusi Kılıç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Anka Yayınları, 2006.
- Berhûme, ‘Îsâ: **el-Luğa ve’l-Cins: Hafriyyat Luğaviyye fi’z-Zukûra ve’l-Unûse**, Amman, Dâru’ş-Şurûk, 2002.

- Berman, Ruth A.: “Modern Hebrew”, **The Semitic Languages**, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 312-333.
- Biran, Mihal, Fridman, Na‘ama: “ham-Manof Merim et ham-Mehonit: hag-Giša le-Min Dikduki ŧel ŧmot-Etsem bam-Millim u-bam-Miŧpatim” **Safa u-Muah**, Sayı: 11, 2013, s. 1-23.
- Blau, Joshua: **The Renaissance of Modern Hebrew and Modern Standard Arabic: Parallels and Differences in the Revival of Two Semitic Languages**, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1969.
- Yesodot Torat ha-Laŧon: Torat ha-ŧem**, Yeruŧalayim, Hotsa‘at E. Rubenstein, 1988.
- Torat ha-Hege ve-ha-Tsurot**, 7. bs., y.y., Hotsa‘at ha-Kibbutz ha-Meyuhad, 1992.
- “The Status and Linguistic Structure of Middle Arabic” **Jerusalem Studies in Arabic and İslam**, Vol 23, (1999), s. 221-227.
- “Arabic Language”, **EJ**, Vol. II, 2007, s. 296-299.
- “Hebrew Language: Biblical”, **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 626-634.
- Phonology and Morphology of Biblical Hebrew: An Introduction**, Winona Lake-Indiana, Eisenbrauns, 2010.
- Botvinik, İrena, Adam, Galit: **Mavo le-Balŧanut Teoretit: Helek Bet**, Raanana, ha-Universita ha-Petuha, 2012.
- Bozgöz, Faruk: “Dil-Toplum İliŧkisi ve Ari-Sami Polemiğinde Dil ve Sami Dilleri”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 20, Yaz 2004, s. 277-294.
- Bozkurt, Celil: **Türk Kamuoyunda Filistin Problemi: İlk Arap-Yahudi Çatıŧmaları (1920-1939)**, İstanbul, IQ Kùltür Sanat Yayıncılık, 2008.

- Brockelmann, Carl: **Fıkhu'l-Luġâti's-Sâmiyye**, Çev. Ramadân 'Abduttevvâb, Riyad, Matbû'âtu Câmi'ati Riyâd, 1977.
İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, 2. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Çev. Neş'et Çağatay, C. I, 1964.
- Brovender, Chaim: "Hebrew Language: Pre-Biblical", **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 620-625.
- Bufarra, 'Abdulkerîm: "el-Luġatu'l-'İbriyye ve Zâhiratu Ma'raketi'l-Luġât", **el-Luġât ve'l-Hadârâtu's-Şarkıyye**, Derleyen Ahmed Şehlân, İdrîs A'bîze, Rabat, Matba'atu'l-Umniye, 2005, s. 83-103.
- Bukeyl, Emine: "el-Muesserâtu'l-'Arabiyye fi'n-Nahvi'l-'İbriyyi'l-Vasît", **Mecelletu Havliyâtu't-Turâs**, el-'Aded: 11, 2011, s. 67-75.
- el-Câbirî, 'Âmir ez-Zennâtî: **Kavâ'idu'l-Luġati'l-'İbriyyeti'l-Hadîse**, Kahire, Dâru'n-Nahdat'il-'Arabiyye, 2007.
- Çağatay, Neş'et: **İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara, MARS T. ve S. A. Matbaası, 1957.
- Chejne, Anwar G.: **Arabic Language: Its Role in the History**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1969.
- Chomsky, William: **Hebrew: The Eternal Language**, Illinois, Varda Books, 2001.
- Civelek, Yakup: **Arap Dilbilimine Giriş: Sesbilim-Sözcükbilim-Anlambilim-Sözlükbilim**, Van, Üniversite Yayınları, 2004.
- Claude, Marie, Senelle, Simeone: "The Modern South Arabian Languages", **The Semitic Languages**, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 378-423.
- Çağmar, M. Edip: "Araplarda Ad Koyma", **NÜSHA**, Yıl: III, Sayı: 8, 2003, s. 91-105.

- Çelik, Mehmet: **Süryanca Dil Bilgisi**, Elazığ, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Dil ve Edebiyat Şubesi Yayınları, t.y.
- Çetin, Nihat: “Arap: Yazı”, **DİA**, C. III, 1991, s. 276-282.
“Arap: Dil”, **DİA**, C. III, 1991, s. 282-286.
- Çörtlü, Mustafa Meral: **Arapça Dilbilgisi: Sarf**, 26. bs., İstanbul, İFAV, 2017.
- Dağabakan, Fatma Öztürk: “Dillerde Cinsiyet: Almanca ve Türkçede Cinsiyet Kavramları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 46, 2011, s. 281-300.
- David, Abraham: “Piyyut”, **EJ**, Vol. XVI, s. 196-209.
- Davidson, A. B: **Introductory Hebrew Grammar: Hebrew Syntax**, 4. bs., Edinburg, T. & T. Clark, 1942.
An Introductory Hebrew Grammar with Progressive Exercises In Reading Writing And Pointing, 25. bs., Edinburg, T. & T. Clark, 1962.
- Dayf, Şevkî: **Târihu'l-Edebi'l-'Arabî: el-'Asru'l-Câhilî**, Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, 1961.
el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Mu'âsır fî Mısır, 10. bs., Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, 1992.
- Deliçay, Tahsin: “Arap Dilinde Harf-i Ta'rîf”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XII, Sayı: 2, 2002, s. 191-210.
- Demir, Ramazan: “Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2008.
- Demir, Tarık: ‘Piktografik ve Semitik Yazı Sistemlerinin Türkçe Yazı Sistemi Üzerindeki Etkisi’ **YYÜ sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. I, Özel Sayı: 2, 2017.
- Demircan, Adnan: “Sâmîler”, **DİA**, C. XXVI, 2009, s. 75-76.

- Den Heijer, Johannes: “Middle and Mixed Arabic, A New Trend in Arabic Studies”, **Middle Arabic and Mixed Arabic: Diachrony and Synchrony**, Ed. Liesbeth Zack, Arie Schippers, Leiden-Boston, Brill, 2012, s. 1-25.
- Durmuş, İsmail: “İbn Hazm: Dil ve Edebiyat”, **DİA**, C. XX, 1999, s. 58-61.
“İstişhâd”, **DİA**, C. XXIII, 2001, s. 396-397.
- Editorial Staff: “Habiru”, **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 181.
- Enîs, İbrâhîm: **el-Luğa beyne’l-Kavmiyye ve’l-‘Âlemiyye**, Mısır, Dâru’l-Ma‘ârif, 1970.
min Esrâri’l-Luğa, 6. bs., Kahire, Mektebetu’l-Anglo-el-Mısriyye, 1978.
- Ergin, Ali Şakir: “Mütelemmis”, **DİA**, C. XXXII, 2006, s. 190-191.
- Ergüven, Şahabettin: “Arap Dilinde Lahn’ın ortaya Çıkışı ve İlk Örüntüleri”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VI, Sayı: 11, 2007/1, s. 155-183.
- Es’ad, Mahmud: **İslâm Tarihi**, Sad. Ahmed Lütî Kazancı, Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983.
“Arap Dili”, Sad. Zafer Kızıklı, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. IX, Sayı: 4, 2009, s. 163-177.
- Even-Şoşan, Avraham: **el-Hulâsa fî Kavâ’idi’l-Luğati’l-‘İbriyye**, Çev. Ahmed Kâmil Râvî, Mustafâ ‘Abdulma‘bûd Seyyid, Ahmed eş-Şehât Heykel, y.y., Revâc li’l-İ‘lâm ve’n-Neşr, 2006.
- Eytan, Eli: “Hebrew Language: Modern Period”, **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 671.
- el-Fâhûrî, Hannâ: **Târîh-i Edebiyyât-i Zebân-i Arâbî**, Çev. Abdulmuhammed Âyetî, 8. bs., Tahran, İntişârât-i Tûs, 1388.
- Fâris, Fâiz: **el-Luğatu’l-‘İbriyye**, Amman, Dâru’l-Beşîr, 1987.
- Fellman, Jack: **The Revival of A Classical Tongue: Eliezer Ben Yehuda and the Modern Hebrew Language**, The Hague, Mouton, 1973.

- Ferîha, Enîs: **el-Lehecât ve Uslûbu Dirâsetihâ**, Beyrut, Dâru Cîl, 1989.
- Fernández, Miguél: **An Introductory Grammar of Rabbinic Hebrew**, Çev. John Elwolde, Leiden-New York-Köln, Brill, 1997.
- Pérez: “History of Arabic”, **Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics**, General Ed. Kees Versteegh, C. II, 2007, s. 261-268.
- Ferrando, Ignacio: “History of Arabic”, **Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics**, General Ed. Kees Versteegh, C. II, 2007, s. 261-268.
- Fischer, Wolfdietrich: “el-‘Arabiyye fî Îtâri’l-Luğâti’s-Sâmiyye”, **Havliyatü’l-Câmi‘ati’l-Tunûsiyye**, Tunus, Sayı: 23, 1984, s. 43-53.
- “Classical Arabic”, **Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics**, General Ed. Kees Versteegh, Leiden-Boston, Brill, C. I, 2006, s. 397-405.
- Fleischer, Ezra: “Piyyut”, **EJ**, Vol. XVI, 2007, s. 192-195.
- Friedrich, Johannes: **Kayıp Yazıtlar ve Diller**, Çev. Recai Tekoğlu, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Furat, Ahmet Suphi: **Arap Edebiyatı Târihi: Başlangıçtan XVI. Asra Kadar**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.
- Fück, Johann: Johann Fück, **el-‘Arabiyye: Dirâsât fi’l-Luğa ve’l-Lehecât ve’l-Esâlîb**, Çev. Ramadân ‘Abduttevvâb, Mısır, Mektebetü’l-Hâncî, 1980.
- Gacek, Adam: **Arapça El Yazmaları İçin Rehber**, Çev. Ali Benli, M. Cüneyt Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017.
- Galanti, Avram: “Türkiye ve Sâmi Dilleri”, Sad. Nurettin Ceviz, Musa Yıldız, **Nüşa**, C. IV, Sayı: 15, Güz 2004, s. 97-106.
- el-Galâyînî, Mustafâ: **Câmi‘u’d-Durusi’l-‘Arabiyye**, Tahk. ‘Alî Suleymân Şebara, Beyrut, Muessesetu’r-Risâle Nâşirûn, 2010.
- Gedikli, Yusuf: **Dillerin Şifresi: Dillerin Kökeni ve Türeyişi**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, C. I, t.y.
- Gesenius, Wilhelm: **Gesenius’s Hebrew Grammar**, Ed. Emil Kautzsch, Çev. Arthur Ernest Cowley, Oxford, Clarendon Press, 1910.

- Goitein, S. D.: **Yahudiler ve Araplar: Çağlar Boyu İlişkileri**, Çev. Nuh Arslantaş, Emine Buket Sağlam, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.
- Goldenberg, Esther: “Hebrew Language: Medieval”, **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 650- 671.
- Goldman, Sholam: **Zeal for Zion: Christians, Jews, and the Idea of the Promised Land**, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2009.
- Goldziher, İgnace **Klasik Arap Literatürü**, Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, Ankara, 1993.
- Gordon, Cyrus H.: “Amorite and Eblaite”, **The Semitic Languages**, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 100-113.
- Gorman, Anthony and **Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East**, Ed. Jamie Stokes, New York, Infobase Publishing, 2009.
- Goşen-Gottstein, Moşe: **had-Dikduk ha-‘İvri haş-Şimmuşi**, Tel Aviv, Hotsa‘at Şoken, 1973.
- Green, William Henry: **Grammar of the Hebrew Language**, Nev York, John Wiley&Sons Puplishers, 1889.
- Greilsammer, İlan: **Siyonizm**, Çev. Işık Ergüden, Ankara, Dost Kitabevi, 2007.
- Grintz, Jehoshua M.: “On the Original Home of Semites”, **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. XXI, No. 3, July 1962, s. 186-206.
- Gu, Sharron: **A Cultural History of the Arabic Language**, Jefferson-North Carolina-London, McFarlan Company, 2014.
- Günaltay, M. Şemsettin: **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, 3. bs., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Güner, Ahmet: “Dûmetülcendel”, **DİA**, C. X, 1994, s. 1-2.

- Gündüzöz, Soner: “Arapçada Dil-Kültür İlişkisi: Arapçanın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Öğeler”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. V, Sayı: 2, 2005, , s. 215-229.
- Güngör, Muhammed: “Süleyman Mabedi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2005.
- Gürkan, Salime Leyla: “Yahudilik: Literatür”, **DİA**, C. XLIII, 2013, s. 226-232. **Yahudilik**, 5. bs., İstanbul, İSAM, 2015.
- Gzella, Holger: “Northwest Semitic in General”, **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 425-451.
- Halîfe, ‘Abdulkerim: **el-Luğatu’l-‘Arabiyye ve’t-Ta’rîb fî ‘Asri’l-Hadîs**, 2. bs., Ammân, Mecm‘u’l-Luğati’l-‘Arabiyyeti’l-Urdunî, 1988.
- Halkin, Abraham S.: “The Medieval Jewish Attitude towards Hebrew”, **Biblical and Other Studies**, Ed. A. Altmann, London, Harvard UP, 1963.
- Harman, Ömer Faruk: “Ahd-i Atik”, **DİA**, C. I, 1988, s. 594-501. “Hicr”, **DİA**, C. XVII, 1998, s. 454-455.
- Haruni, Sejfidin: “Arap Dilinin Tarihi ve Arapçada Diglossia Olgusu”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2010.
- Hasan, ‘Abbâs: **en-Nahvu’l-Vâfi**, 3. bs., Mısır, Dâru’l-Ma‘ârif, C. I, IV, 1974.
- Hasan, Ca‘fer Hâdî: “İbrânîce”, **DİA**, C. XXI, 2000, s. 366- 367.
- Hasan, Hasan İbrahim: **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, İstanbul, Kayihan Yayınları, C. I, t.y.
- Hasanov, Eldar: **Modern İbranice Dilbilgisi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013.

- “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah’ın Kanonize Edilmesi”, **SÜİFD**, C. XVII, Sayı: 32, Aralık 2015, s. 25-48.
- Temel Kaynaklar Işığında Gerut: Yahudiliğe Geçiş**, İstanbul, Divan Kitap, 2018.
- el-Hâşimî, Ahmed: **el-Kavâ’idu’l-Esâsiyye li’l-Luğati’l-‘Arabiyye**, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, t.y.
- el-Hatîb, ‘Abdullatîf Muhammed: **el-Mustaksâ fî ‘İlmi’t-Tasrîf**, Kuveyt, Dâru’l-‘Urûbe, 2003.
- Hayajneh, Hani: “Ancient North Arabian” **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 756-782.
- Hicâzî, Mahmûd Fehmî: **Zebânşinasi-yi Erebi**, Fars. Çev. Seyyid Hüseyin Seyyidi, Tahran, İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, 1379.
- Hilâl, ‘Abdulğaffâr Hâmid: **Aslu’l-‘Arab ve Luğatuhum: beyne’l-Hakâik ve’l-Ebâtîl**, Kahire, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1996.
- el-‘Arabiyye: Hasâisuhâ ve Simâtuhâ**, 5. bs. Kahire, Mektebetu Vehbe, 2004.
- Hitti, Philip K.: **Syria: Short History**, New York, The Macmillan Company, 1959.
- Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, C. I, 1989.
- Holmstedt, Robert D.: “Relative Clause: Biblical Hebrew”, **Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistic**, C. III, 2013, s. 350-357.
- Horesh, Uri: “Languages of the Middle East and North Africa”, **The SAGE Encyclopedia of Human Communication Sciences and Disorders**, Ed. Jack S. Damico, Martin J. Ball, Thousand Oaks, SAGE Publications, 2019, s. 1058-1061.

- Huehnergard, John: “Afro-Asiatic”, **The Cambridge Encyclopedia of the World’s Ancient Languages**, Ed. Roger D. Woodard, 8. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 2015, s. 138-159.
- “Arabic in Its Semitic Context”, **Arabic in Context: Celebration 400 Years of Arabic at Leiden University**, Ed. Ahmad Al-Jallad, Boston, Brill, 2017, s. 3-34.
- Hurvitz, A.: “The Chronological Significance of “Aramaisms” in Biblical Hebrew, **IEJ**, Vol. XVIII, No: 4, 1968, s. 234-240.
- İbn Bârûn, İbrâhîm el-Muvâzene beyne’l-Luğati’l-‘İbrâniyye ve’l-İshâk: **‘Arabiyye**, İbrani yazısından Arap yazısına nakleden Ahmed Mahmûd Huveydî, Kahire, Merkezu’d-Dirâsâtî’ş-Şarkîyye, 1999.
- İbnu’l-Enbârî: **el-Bulğa fî’l-Fark beyne’l-Muzekker ve’l-Muennes**, Tahk. Ramadân Âbuttevvâb, Kahire, Dâru’l-Kutub, 1970.
- İbn Hazm: **el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm**, Tah. Muhammed Ahmed ‘Abdul‘aziz, y.y., Mektebetu ‘Âtîf, C. I, 1987.
- İbn Hişâm, Cemâleddîn: **Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ**, Tahk. Muhammed Hayur Ta‘meh el-Halebî, Beyrut, Dâru’l-Ma‘rife, 2009.
- İbn Manzûr: **Lisânu’l-‘Arab**, Beyrut, Dâru Sâdır, C. II, t.y.
- el-İmâm, Sâmi Mahmûd **‘İbriyye: Kavâ‘id ve Nusûs ve Tedribât**, Kahire, y.y, 1997.
- İsfahânî, Muhammed Hakânî: **et-Tatavvurâtü’n-Nahviyye fî’l-Luğati’l-‘Arabiyye: mine’l-Bidâye hatte’l-Ân**, Kum, Mecma‘-i Zehâir-i İslâmî, 2015.
- İşler, Emrullah: “Arapçada ve Türkçede Ortaçlar: Karşıtsal Çözümleme”, **NÜSHA**, Yıl: II, Sayı: 7, 2002, s. 99-109.

- Jarrar, Shatha Ata: “Pronouns in Semitic Languages”, **İnternational Journal of Humanities and Social Sience**, Vol. IV, No. 10, August 2014, s. 83-90.
- Jastrow, Morris: “Jewish Grammarians of the Middle Ages”, **Hebraica**, The University of Chicago Press, Vol. III, No. 2, Jan., 1887, s. 103-106.
 “Jewish Grammarians of the Middle Ages”, **Hebraica**, The University of Chicago Press, Vol. V, No. 2/3, Jan.-Apr. 1889, s. 115-120.
- Kabâve, Fahrudîn: **‘İlmu’s-Sarf**, Beyrut, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, 2012.
- Kabeli, Rahel: **Lehavin Letargel u-Lada‘at: Yediat hal-Laşon Havana ve-Haba‘a**, Even Yehuda, Rehes, 1999.
- Kaddûr, Ahmed Muhammed: **Medhal ilâ Fıkhî’l-Luğatî’l-‘Arabiyye**, 3. bs., Dımeşk, Dâru’l-Fıkr, 2003.
- Karaman, Hayrettin, Topaloğlu, Bekir: **Arapça Dilbilgisi: Sarf-Nahiv**, 11. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010.
- Kaufman, Stephen A.: “Aramaic”, **The Semitic Languages**, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 114-130.
- Kaynar, Nilgün: “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2009.
- Kelpetin, Mahmut: **İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan**, İstanbul, KURAMER, 2016.
- Kemâl, Ribhî: **Durûsu’l-Luğatî’l-‘İbriyye**, Dımeşk, Matba‘atu Câmi‘ati Dımeşk, 1963.
İbdâl fî Dav’î’l-Luğatî’s-Sâmiyye: Dirâse Mukârane, Beyrut, Câmi‘atu Beyrût el-‘Arabiyye, 1980.
- Kemâluddîn, Hâzim Alî: **Mu‘cemu Mufredâtî’l-Muşterakî’s-Sâmî fî’l-Luğatî’l-‘Arabiyye**, Kahire, Mektebetu’l-Âdâb, 2008.
- Kerîm, Muhammed Riyâd: **el-Muktadab fî Lehecâtî’l-‘Arab**, Tanta, et-Turkî, 1996.

- Khan, Geoffrey: “Middle Arabic”, **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 817-835.
- Kılıç, Hulusi: **Arapça Dilbilgisi: Sarf**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005.
- Kılıç, Ramazan: “Başlangıcından Bugüne Arap Dilinde Yaşanan Kırılmalar”, **Uluslararası Ortadoğu Kongresi (Dil, Tarih, Edebiyat)**, 30-31 Ekim 2017, Bildiriler Kitabı, C. II, s. 227-246.
- Kochavi, Moshe: “An Ostrakon of the Period of the Judges from ‘İzbet Sartah”, **TAJ**, Vol. IV, Issue: 1-2, 1977, s. 1-13.
- Koçak, İnci: **Arapça Dilbilgisi: Sözdizimi**, Ankara, A.Ü. Dil ve Tarih Yayınları, 1992.
- Kressel, Getzel: “Hibbat Zion”, **EJ**, Vol. IX, 2007, s. 94.
- Kubeysî, Muhammed Behçet: **Melâmih fî Fıkhî'l-Lehecâtî'l-'Arabiyyât mine'l-Akkâdiyye ve'l-Ken'âniyye ve hattâ es-Sebeiyye ve'l-Adnâniyye**, Dimeşk, Dâru Şem'el, 1999.
- Kulu, Muhammed Mustafa: “Arapça, İbrânice, Türkçe ve Ortadoğu'da Ortak Kökler”, **Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2010, s. 136-184.
- Kurt, Nurullah vd.: “el-Luğatu'l-'Arabiyye: Neş'etuhâ ve Mekânetuhâ fi'l-İslam ve Esbâbu Bakâihâ”, **Bingöl İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, Sayı: 6, 2015, s. 125-170.
- Kurzon, Dennis: “The Language War: Hebrew and Other Languages in Pre-First World War Palestine”, **The Studies on the Hebrew Language/İbrani Dili Üzerine Araştırmalar**, Ed. Ali Küçükler, Hüseyin İçen, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing, 2014, s. 39-49.
- Kutscher, Eduard Yechezkel: **A History of the Hebrew Language**, Leiden, The Magnes Press, 1982.

- Küçük, Abdurrahman: “Bünyâmin”, **DİA**, C. VI, 1992, s. 490-491.
- Küçükkalay, Hüseyin: **Kur’an Dili Arapça**, Konya, Denizkuşları Matbaası, 1969.
- Lentin, Jerome: “Middle Arabic”, **Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics**, General Ed. Kees Versteegh, Leiden-Boston, Brill, Volume III, 2009, s. 215-224.
- Leonid E., Kogan ve Korotayev, Andrey V.: “Sayhadic (Epigraphic South Arabian)”, **The Semitic Languages**, Ed. Robert Hetzron, New York, Routledge, 1997, s. 220-241.
- Lerner, Hayim Tsevi: **More hal-Laşon**, Vilna, bi-Defus ha-Almana ve-ha-Ahim Rom, 1898.
- Lewis, Bernard: **Semites and Anti-Semites: An Inquiry into Conflict and Prejudice**, New York-London, W. W. Norton & Company, 1999.
- Tarihte Araplar**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Lipinski, Edward: **Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar**, Lueven, Peeters Puplicher, 1997.
- Livni, Yitshak: **Dikduk hal-Laşon ha-İvri: ha-Hadaşa ve-ha-Yeşana**, Yeruşalayim, Hotsaat Sfarim Ahiasaf, 1958.
- Macdonald, M. C. A.: “Ancient North Arabian”, **The Cambridge Encyclopedia of the World’s Ancient Languages**, Ed. Roger D. Woodard, 8. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 2015, s. 488-533.
- Maksudoğlu, Mehmet: **Arapça Dilbilgisi**, 18. bs., İstanbul, Ensar, 2012.
- Maman, Aharon: **Comparative Semitic Philology in the Middle Ages: From Sa‘adiah Gaon to İbn Barûn (10th-12th C.)**, Çev. David Lyons, Leiden-Boston, Brill, 2004.
- Matracî, Mahmûd: **fi’n-Nahv ve Tatbîkâtihu**, Beyrut, Dâru’l-Nahdati’l-‘Arabiyye, 2008.

- Mehrân, Muhammed Beyyûmî: **Dirâsât fî Târîhi'l-'Arabi'l-Kadîm**, 3. bs., Riyad, Câmi'atu'l-İmâm, 1980,
- Meral, Yasin: "Orta Çağ Yahudileri Arasında Judeo-Arabik Kullanımı", **Bütün Yönleriyle Yahudilik**, Ankara, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012, s. 319-332.
- Meyer, Ronny: "Gurage", **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 1220-1257.
- Migron, Laurent: "Judeo-Turkish", Ed. Lily Kahn, Aaron D. Rubin, **Handbook of Jewish Languages**, Leiden-Boston, Brill, 2016, s. 634-640.
- Morgenstern, Moşe: "Ma'areket hak-Kinnuyim hap-Prudim be-Kumran: Le-Şeelat Toldot ha-İvrit bi-Ymey hab- Bayit haş-Şeni", **Şa'arey Laşon: Mehkarim bal-Laşon ha-İvrit, ba-Aramit, u-Balşanut ha-Yehudim Mugaşim le-Moşe Bar-Aşer**, Ed. Aharon Maman, Steven Fassberg, Yohanan Breuer, Yeruşalayim, Mossad Bialik, C. I, 2007, s. 44-63.
- Moscatti, Sabatino vd.: **Medheal ilâ Nahvi'l-Luğâtî'l-Sâmiyyeti'l-Mukâran**, Çev. Mehdî el-Mahzûmî, 'Abdulcebbâr el-Matlibî, Beyrut, 'Alemu'l-Kutub, 1993.
- Muhammed, İşraka Nuruddin es-Sâfî: "Kadiyyetu'l-Lahn fî'l-Luğati'l-Arabiyye hattâ Nihâyeti'l-Karnî'r-Râbi'il-Hicrî", Câmi'âtul-Hâtûm Kulliyetu'l-Âdâb, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hartum, 2010.
- Muhammed, Muhammed Şâkir: **el-Merci' fî Nahv ve Sarfi'l-Luğati'l-İbriyye**, y.y., y.y., 2016.
- Mur'î, 'İd: **Târîhu Luğâtî'l-Maşriki'l-'Arabiyyi'l-Kadîm: el-Luğâtu's-Sâmiyye**, Dımeşk, Hey'etu'l-'Ammeti's-Sûriyye li'l-Kuttâb, 2019.

- Müderrişzâde, Mehmed Fehmî: **Târîh-i Edebiyât-ı ‘Arabiyye**, İstanbul, Matbaa-i Amire, C. I, 1917.
- Nâ‘îm, Melîke: “Ebû Hayyân el-Gırnâtî (ö. 745 h.) ve el-Luğâtü’s-Sâmiyye”, **Mecelletu Cîl: Dirâsâtü’l-Edebiyye ve’l-Fikriyye**, Sayı: 1, Aralık 2013, s. 9-36.
- Nahir, Moshe: “Sociocultural Factors in the Revival of Hebrew”, **Language Problems and Language Planning**, Vol. VII, Issue: 3, 1983, s. 263-284.
- Nâzım, Aktar Selvâ: **el-Me‘âcimi’l-‘İbriyye: Dirâse Mukârane**, Kahire, y.y., 1988.
- Nejâd A‘zâm Bâbâi vd.: “el-Fi‘lu’n-Nâkıs fi’l-‘Arabiyye ve’l-‘İbriyye: Dirâse Mukârane”, **Mecelletu’l-Kulliyyeti’l-İslâmiyyeti’l-Cami‘a**, el-‘Aded: 48, 2018, s. 165-183.
- Nicholson, Reynold A.: **A Literary of the Arabs**, London-New York, Routledge, 2014.
- O’leary, De Lacy: **Comparative Grammar of the Semitic Language**, London, Trubner & Co. LTD, 1923.
- Olender, Maurice: **Cennetin Dilleri: Tanrısal Bir Çift: Ariler ve Samiler**, Çev. Nevzat Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi, 1998.
- Onat, Naim Hâzım: **Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu I**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944.
- ‘Omer, Ahmet Muhtâr: **el-Bahsu’l-Luğavî ‘inde’l-‘Arab ma‘a Dirâse Mukârane li-Kadiyyeti’t-Te’sîr ve’t-Teessur**, 6. bs., Kahire, ‘Âlemu’l-Kutub, 1988.
- Ornan, Uzzi: “Hebrew Grammar: Detailed Survey”, **EJ**, Vol. VIII, 2007, s. 558-596.
- Owens, Jonathan: “History”, **The Oxford Handbook of Arabic Linguistics**, Ed. Jonathan Owens, New York, The Oxford Universty Press, 2013, s. 451-471.

- Pelli, Moshe: **The Age of Haskalah: Studies in Hebrew Literature of the Enlightenment in Germany**, Leiden, Brill, 1979.
- Perets, Yitshak: **Miṣpat haz-Zikka**, Tel Aviv, Hotsaat Dvir, 1967.
- Porten, Betsalel: “Şem, Şem ‘Etsem Pratiyyim be-Yisrael: Matan Şemot be-Yisrael”, **Entsiklopedya Mikrait**, C. VIII, 1982, s. 33-51.
- Rabin, Chaim M.: **Safot Şemiyot**, 3. bs., Kudüs, Mosad Bialik, 1991.
- “Semitic Languages”, **EJ**, Vol. XVIII, 2007, s. 280-286.
- Muhtasaru Târîhi’l-Luġati’l-‘İbriyye**, Çev. Tâlib el-Kureyşî, Bağdad, Beytu’l-Hikme, 2010.
- er-Râcihi, ‘Abduh: **et-Tatbîku’n-Nahvî**, Beyrut, Dâru’n-Nahdat’il-‘Arabiyye, 2010.
- er-Râfi’î, Mustafâ **Târîhu Âdâbi’l-‘Arab**, Kahire, Kelimât ‘Arabiyye, 2013.
- Sâdık: **el-Luġatu’l-‘İbriyye: Kavâ’id ve Nusûs**, Riyad, Dâru’l-Murîh, 1993.’
- Râşid, Seyyid Ferac: **el-Luġatu’l-‘İbriyye: Kavâ’id ve Nusûs**, Riyad, Dâru’l-Murîh, 1993.’
- Ravid, Dorit, Rachel Schiff: “From Dichotomy to Divergence: Number/Gender Marking on Hebrew Nouns and Adjectives Across School Ages”, **Language Learning: A Journal of Research in Language Studies**, 62:1, March 2012, s. 133-169.
- Refîk Hilmî, Pâkîze: **Siyaġu’l-Cumû‘ fi’l-Luġati’l-‘Arabiyye: me‘a baġdi’l-Mukâranâti’s-Sâmiyye**, Bağdad, Matba‘atu’l-Edîbi’l-Baġdâdiyye, 1960.
- Rendsburg, Gary A.: “Morphology: Biblical Hebrew” **Encyclopedia of Hebrew Language And Linguistics**, General Ed. Geoffrey Khan, Leiden-Boston, Brill, Vol. II, 2013, s. 721-735.
- Reşef, Ya‘el: **haz-Zemer ha-‘İvri Bereşito**, Yeruşalayim, Mossad Bialik, 2004.

- Retsö, Jan: “Clasical Arabic”, **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 782-810.
- Rubin, Aaron D.: **A Brief Introduction to the Semitic Languages**, Piscataway, Gorgias Press, 2010.
 “The Semitic Language Family”, **The Cambridge Handbook of Linguistic Typology**, Ed. Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, s. 854-886.
- Ryding, Karin C.: **Arabic: A Linguistic Introduction**, Cambridge University Press, New York, 2014.
- Sáenz-Badillos, Angel: **A History of the Hebrew Language**, Çev. John Elwolde, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Sagiv, David: **Kâmusu ‘İbrî-‘Arabî li’l-Luğati’l-‘İbriyyeti’l-Mu‘âsıra**, Kudüs-Tel Aviv, Hotsaat Şoken, C. I, 1990.
- es-Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih: **Me‘âni’n-Nahv**, Amman, Dâru’l-Fikr, C. I, 2000.
- es-Sâmerrâî, İbrâhîm: **Dirâsât fi’l-Luğa**, Bağdad, Matba‘atu’l-‘Ânî, 1961.
el-A‘lâmu’l-‘Arabiyye: Dirâse Luğaviyye İctima‘iyye, Bağdad, Mektebetu’l-Ehliyye, 1964.
el-‘Arabiyye: Târîh ve Tatavvur, Beyrut, Mektebetu’l-Ma‘ârif, 1993.
- es-Sâlih, Subhî: **Dirâsât fî Fıkhî’l-Luğa**, Beyrut, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 2009.
- Schippmann, Klaus: **Ancient South Arabia: from the Queen of Sheba to the Advent of Islam**, New Jersey, Markus Wiener Publishers, 2001.
- Sevilla-Sharon, Moshe: **İsrail Ulusunun Tarihi**, Yeruşalayim, Yahudi Cemaatleri Dairesi, 1981.
- Seyithanoğlu vd., Kenan (Yayınlayanlar): **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İlmi Müşavir ve Redaktör Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Çağ Yayınları, C. I, 1992.

- Seyyid, Mustafâ **Dirâsât fi'l-Mişnâ**, Kahire, Merkezu'd-Dirâsâti's-
'Abdulma'bûd: Şarkıyye, 2009.
- Sibyân, Sumeyye: "es-Savâit beyne'l-Luğati'l-'Arabiyye ve'l-Luğati'l-
'İbriyye: Dirâse Mukârane", Câmî'atu Tilimsân
Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Luğât, **Yayımlanmamış Yüksek
Lisans Tezi**, Tilimsan, 2011-2012.
- es-Sîrâfî, Ebu Sa'îd el- **Ahbâru'n-Nahviyyîn el- Basriyyîn**, Mısır, Şeriketu
Hasan b. 'Abdullah: Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve
Evlâdihi, 1955.
- Shippers, Arie: "The Hebrew Grammatical Tradition" Ed. Robert
Hetzron, **The Semitic Languages**, New York,
Routledge, 1997, s. 59-65.
- Shvittel, Shlomit: "The Revival of Hebrew", **The Studies on Hebrew
Language/İbrani Dili Üzerine Araştırmalar**, Ed. Ali
Küçükler, Hüseyin İçen, Newcastle, Cambridge Scholars
Publishing, 2014, s. 32-38.
- Stein, Peter: "Ancient South Arabian", **Ancient South Arabian**, **The
Semitic Languages: An International Handbook**, Ed.
Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 1042-
1073.
- Suleyman, Âmir **el-Luğatu'l-Akkediyye**, Musul, Dâru İbni'l-Esîr, 2005.
- Susa, Ahmet: **Tarihte Araplar ve Yahudiler: İki İbrahim, İki Musa,
İki Tevrat**, Çev. Ahsen Batum, İstanbul, Selenge
Yayınları, 2005.
- Şakir, Hanbelizâde **Temrînli ve İ'rablı Arapça: Nahiv**, Sad. Hüseyin
Muhammed: Elmalılı, İzmir, Anadolu Yayınları, 2010.
- eş-Şâmî, Reşâd: **Tatavvur ve Hasâisu'l-Luğati'l-'İbriyye: el-Kadîme -
el-Vasîta - el-Hadîse**, Kahire, Mektebe Sa'îd Ra'fet,
1978.
- Kavâ'idu'l-Luğati'l-'İbriyye**, 2. bs., y.y., Kahire, 1997.

- Şapira, Aharon **Sefer had-Dikduk**, New York, Hotsaat ha-Ahim
Ya‘akov: Şulzinger, C. I, 1952.
- eş-Şarkâvî, Muhammed: **el-Futûhâtü'l-Luğaviyye: İntişâru'l-Luğati'l-
'Arabiyye ve Vilâdetu'l-Lehecât fi'l-Karni'l-Evveli'l-
Hicrî**, Beyrut-Kahire-Tunus, Dâru't-Tenvîr, 2013.
History of Development of the Arabic Language,
London-New York, Routledge, 2017.
- Şarkî, 'Alî 'Atiyye: "Eseru'l-Luğati'l-'Arabiyye fî İshâmâtî'l-Yehûd fi'l-
Endelus esnâe 'Ahdey el-Hilâfe ve't-Tavâif", **el-Ustâz**,
el-'Aded: 203, 2012 m., s. 499-510.
- Şaşon, Baruh: **Laşon 'İvrit: Torat haş-Şem**, İsrail, Joshua Chachik
Puplishing House, 1971.
- Şehlân, Ahmed: **Medhal ile'l-Luğati'l-'İbriyye**, Rabat, Matba'atu'n-
Necâhi'l-Cedîde ed-Dâru'l-Beydâ, 1984.
**Mecma'u'l- Bahreyn mine'l-Fenîkiyye ile'l-
'Arabiyye**, Rabat, Dâru Ebî Rakrâk, 2005.
- Şenaysoy, Selin: "Eski Türkçede Sayılar", Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2016.
- eş-Şennâvî, Vefâ **el-Luğatu'l-'İbriyye: Kavâ'id ve Nusûs (I)**, y.y.,
Mahmûd 'Abdulcelîl: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, t.y.
- Şenocak, Abdurrahim: **Arap Dilinde Erillik Dişillik: Müzekker Müennes**,
İzmir, Bilimadamı Yayınları, 2007.
- et-Tahlâvî, Cevdet **Târîhu'l-Luğâtî's-Sâmiyye**, Mısır, Matba'atu't-Talebe,
Mahmûd: 1932.
- Takkûş, Muhammed **Târîhu'l-'Arab kable'l-İslâm**, Beyrut, Dâru'n-Nefâis,
Suheyl: 2009.
- Talu, Mehmet: **Sarf ve Nahve Giriş**, İstanbul, Tereke Yayınevi, 2008.
- Tanrıverdi, Eyyüp: "İslâm Öncesi Arap Diyalektleri", Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yayımlanmamış Yüksek
Lisans Tezi**, Konya, 1999.

- “Arapçanın İbranîceye Katkısına Dair Avraham Galanti’nin Bir Makalesi” **DÎVÂN İlmî Araştırmalar**, Sayı: 20, 2006/1, s. 241-258.
- Taşer, Ahmet Murat: **İbranice Dilbilgisine Giriş: Eski ve Yeni İbranice**, Ankara, Kurmay, 2013.
- Taylor, Alan R.: **İsrail’in Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi**, Çev. Mesut Karaşahan, 3. bs., İstanbul, Pınar Yayınları, 2001.
- Temiztürk, Halil: “Ölüdeniz El Yazmaları ve Yahudi Literatüründeki Yeri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2012.
- Téné, David: “Linguistic Litareture, Hebrew”, **EJ**, Vol. XIII, 2007, s. 29-45.
- Tenne, David: “İbn Janâh, Jonah”, **EJ**, Vol. IX, 2007, s. 680-683.
- Tevfîk, Muhammed: **‘İbriyye Mubessita: el-Cuz’u’l-Evvel**, Dımeşk, Dâru’l-Misbar, 2004.
- Tsadok, Ran: “Şem, Şem ‘Etsem Pratiyyim be-Yisrael: Morfologya”, **Entsiklopedya Mikrait**, C. VIII, 1982, s. 51-65.
- et-Tûncî, Muhammed: **Durûsu’l-Luğati’l-‘İbriyye**, Trablus, Dâru’l-Şimâl, 2003.
- Tur, Salih: “Sâmî Diller Üzerine Bir İnceleme”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: XIV, 2009/I, s. 129-164.
- et-Tuveycirî, ‘Abdulaziz b. ‘Usmân: **Hâdıru’l-Luğati’l-‘Arabiyye**, Rabat, Matba‘atu’l-İsesko, 2013.
- Ullendorff, Edward: “Is Biblical Hebrew a Language”, **BSOAS**, Vol. XXXIV, Issue: 2, June 1971, s. 241-255.
- Uralgiray, Yusuf: **İlk ve İleri Dilbilgisi**, İstanbul, Tebliğ Yayınları, C. I, 1986.
- Uzun, Mustafa: “Ebcad”, **DİA**, C. X, 1994, s. 68-70.

- Uzun, N. Engin: “Türkçenin Dünya Dilleri İçindeki Yeri Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, C. XIX, Sayı: 2, 2012, s. 115-134.
- Vâfi, ‘Alî ‘Abdulvâhid: **Fıkhu’l-Luğa**, 3. bs., Kahire, Nahdatu Mısır, 2004.
- Vâlî, Fâdıl Fethî: **en-Nahvu’l-Vazîfi**, 3. bs., Hail, Dâru’l-Endelus li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2003.
- Versteegh, Kees: **The Arabic Language**, New York, Columbia University Press, 1997.
- Waldman, Nahum M.: **The Recent Study of Hebrew: A Survey of the Literature with Selected Bibliography**, Winona Lake, Hebrew Union College Press, 1989.
- Weninger, Stefan: “Ethio-Semitic in General”, **The Semitic Languages: An International Handbook**, Ed. Stefan Weninger, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 1114-1123.
- Wieder, Naphtali: **et-Te’sîrâtu’l-İslâmiyye fi’l-‘İbâtedi’l-Yehûdiyye**, Çev. Muhammed Sâlim el-Cerh, Kahire, Merkezu’d-Dirâsâti’s-Şarkîyye, 2001.
- Williams, Henry Smith (Ed.): **The Historians’ History of the World**, New Delhi, Arvind K. Mittal Logos Press, C. I, 1987.
- Wright, William: **Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages**, Cambridge Universty Press, 1890.
- Wolfensohn, Israel: **Târîhu’l-Luğâti’s-Sâmiyye**, Mısır, Matba’atu’l-İ’timâd, 1929.
- Waltke, Bruce K., O’Connor, M.: **An Introduction to Biblical Hebrew Sentax**, Winona Lake, Eisenbrauns, 1990.
- Yadsıman, Neclâ: **Adım Adım Kur’an Dili**, 16. bs., İzmir, Cemre Kitap Yayın Dağıtım, 2012.
- Ya’kûb, İmyel Bedî’: **Fıkhu’l-Luğâti’l-‘Arabiyye ve Hasâisuhâ**, Beyrut, Dâru’l-Melâyîn, 1982.
- Yassif, Eli: **The Hebrew Folktales: History, Genre, Meaning**, Çev. J. Teitelbaum, Indiana UP, 1999.

- Yavuz, Mehmet: **Arapça Dilbilgisi: Sarf**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2011.
- Yıldız, İsmail Hakkı: “Arap: Tarih”, **DİA**, C. III, 1991, s. 272-276.
- Yıldız, Murat: “Standart ve Yerel Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları: Mısır Lehçesi Örneği”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. X, Sayı: 3, 2010, s. 23-41.
- Yiğitoğlu, Mustafa: “Hz. Musa’ya Atfedilen Kitapların Farklı Redaksiyonları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Vol. V, Issue: 7, December 2012, s. 809-817.
- Zâzâ, Hasan: **es-Sâmiyyun ve Luğâtuhum**, 2. bs., Dimeşk, Dâru’l-Kalem, 1990.
- Zerhâr, Mustafâ: **Mebâdiu’l-Luğati’l-‘İbriyye**, Dimeşk, Dâru Safahât li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 2012.
- Zeydân, Corcî: **1. el-Felsefetu’l-Luğaviyye ve’l-Elfâzu’l-‘Arabiyye**, **2. Tarîhu’l-‘Arabiyye**, Beyrut, Dâru’l-Hadâse, 1987.
- Zwiep, Irene E.: “The Hebrew Linguistic Tradition of the Middle Ages”, **Histoire Épistémologie Langage**, Tome XVIII, Fascicule: 1, 1996, s. 41-61.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Arye Olman, “Lama Kar’u li-Sfat ha-Am Laşon Hahamim”, Hed ha-Ulpan he-Hadaş, Sayı: 103, 2015, s. 130. (Çevrimiçi),
http://meyda.education.gov.il/files/AdultEducation/hed_haulpan/hed_103_aria_ulman.pdf, 13 Mart 2019.

Ali Törün, “Keşif mi İcat mı?”, Bilim ve Gelecek, (Çevrimiçi),
<https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2017/01/01/kesif-mi-icat-mi/>, 02 Nisan 2018.

el-‘İbriyye/el-Mukadime/el-Ebcediyye, (Çevrimiçi),
<https://ar.wikibooks.org/wiki/العبرية/المقدمة/الأبجدية>, 15 Haziran 20019.

The William Davidson Talmud, Avodah Zarah 58b, (Çevrimiçi),
https://www.sefaria.org/Avodah_Zarah?lang=bi&p2=Avodah_Zarah.58b.4&lang2=en, 9 Mart 2019.